

A-8164 II

KARL MIHKLA

EESTI KIRJANDUSE ÜLEVAADE

III

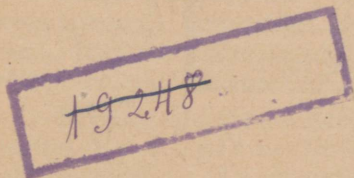
NOOR-EESTI KIRJANDUS

STILISTIKA

KOOSTANUD BERNHARD SÖÖT

TÖÖRAAMAT GÜMNAASIUMI VIIMASELE KLASSILE

ESIMENE VIHIK

NOOR-EESTI KIRJASTUS TARTUS

G. Roht'i trükikoda
Tartus 1934 a.

1939. a.

A-8164₁₁
2

Tartu Riikliku Ülikooli
Raamatukogu
71566

S a a t e k s .

„Eesti kirjanduse ülevaade“ III on kavatsetud õpperaamatuks gümnaasiumi viimasele klassile. Selle koostamisel on jälgitud järgnevaid põhimõtteid.

Kõigepealt tutvustatakse uue voolu tekkimist ja selle iseloomulikemaid jooni väliskirjanduses, siis antakse kokkuvõtlik ülevaade vastavast ajajärgust ja uue kirjandusliku voolu kujunemisest Eestis. Selle ettevalmistava osa järele asutakse kirjandusliku loomingu vaatlusele, omistades peatahelepanu kandvamaile teoseile.

Üksikkirjaniku toodangu käsitlusel lähtutakse tema teoseist. Neid tundma õppides ja analüüsides püütakse iseloomustada vastava kirjaniku loomingu, esiti eri ajajärgudel, pärast üldiselt.

Rööbiti kirjandusanalüüsiga tutvutakse kirjandusteoreetiliste küsimustega.

Kuna gümnaasiumi viimases klassis tuleb kursuse lõpul anda ülevaade kogu eesti kirjanduse arengust ja kirjandusteooriast, leiduvad käesolevas raamatus nii arenguloolised kokkuvõtted kui täielik poeetika ja stilistika kursus.

Kirjandusloolise ainestiku jaotusel on eeskujuna silmas peetud Fr. Tuglase *Lühikest eesti kirjanduslugu*. Selle põhjal vaadeldakse: 1) uusromantikute vanema põlve toodangut, 2) uusromantikute noorema rühma töid ja 3) uusrealistlikke teoseid.

Nii ajalise kui sisulise ühtekuuluvuse alusel on koondatud gümnaasiumi viimase klassi kirjanduskursus kahte vihikusse. Esimeses vihikus käsitletakse Noor-Eesti kirjandust ja stilistikat, teises vihikus nüüdiskirjandust ja poeetikat.

Tööle on tulnud suureks kasuks, et käsikirja on lugenud, terve rea väärtuslikke näpunäiteid andnud ja parandusi teinud hr. kirjanik Friedebert Tuglas, kellele siinkohal olgu

avaldatud suurim tänu. Samuti olgu südamest tänatud kaasõpetaja Bernhard Sööt, kes on koostanud selle raamatu jaoks poetika ja stilistika osa. Tänu meeli nimetan ka armsa abikaasa V e e r a kaasabi ja tehnilise korrektori T h. M i c h e l s o n i hoolikat tööd.

Elvas, 3. augustil 1934.

K. M.

*Enneajaga kirjanduse jätke
Arvio James Meesear,
Parlo ja soot,*

Uusromantismist väliskirjanduses. ¹⁾

19. sajandi lõpul (1890) oldi peaaegu kõigis mais natura-
lismist tüdinud. Kui 1891. a. korraldati Prantsusmaal
ankeet naturalismi kestuse kohta, tunnistasid 64 tähtsat kirjanikku
selle voolu lõppenuks ja pooldasid uusi kirjanduslikke liikumisi.
Ka Zola väitis, et ta on naturalismist küllastunud.

Külm tõelisus, mis põhines füsioloogial ja sotsioloogial, ei
pakkunud enam huvi. Täpsate teaduste meetodid ei võimaldanud
kirjanikel rakendada fantaasiat oma tõisse kuigi suurel määral.
Pöörduti kõige poole, mis irratsionaalne, nagu hing ja
vaim, müstika, metafüüsika, kosmos, müüt jne. Igatseti ideaa-
lide järele ja otsiti kirjandusest tundelisust ja stiili-
peenust. Demokraatia-aade kaotas tähtsuse, kerkis esile vaimu-
aristokraatia, milleks kaasa mõjus Nietzsche õpetus üliinimesest.
Eriti tunti puudust isikupärasuse järele, kuna realism ja
naturalism käsitlesid ainstikku liiga objektiivselt ja mõistu-
seliselt.

Uusromantikuile ei meeldinud realistidele omane elu liigne
mehhaniseerimine ja üksikisiku nivelleerimine ühele tasemele,
mis aheldas indiviidi vaba lendu.

Inimest ei mõistetud enam oma sisetungide ja miljöö pro-
duktina, vaid usti, et ta on haritav ja mõjustatav kultuurist
(kunstist, religioonist, filosoofiast). See vaade mõjus vabastavalt.

Uusromantismi iseloomulikke jooni.

Naturalismile järgnev kirjanduslik liikumine on õieti vana-
romantismi uuestisünd. Tol ajastul leidsid romantikud
suurt poolehoidu nii kirjanduses kui filosoofias (noor Goethe,
Novalis, Jean Paul, Byron, Keats, Hegel, Fichte jt.). Neist kir-
jutati biograafiaid ja anti välja koguteoseid. Kuid see uus liiku-

¹⁾ See ülevaade on koostatud W. Mahrholz'i „Deutsche Literatur
der Gegenwart“, A. Anttila' „Johdatus uudenajan kirjallisuuden valtavir-
tauksiin“ ja teiste tööde järele.

mine, nimetatud uusromantismiks, on mitmeti erinev vanaromantismist ja sellest palju mitmekülgsem.

Uusromantilisele voolule on iseloomustavad järgmised sisulised tunnused.

1. Püütakse kirjeldada kauged, eriti eksootilisi maid (Aasia, Aafrika) ja vööraparasust. Imetletakse vööraid kultuure ja vööraid religioone. Harrastatakse eriti india usundlikke vaateid (usk reinkarnatsiooni), näit. Fr. Tuglase „Hingede rändamine“. Ka pooldatakse katolitsismi kui müstilist usku. Mitmed kirjanikud läksid tollal katoliku kiriku rüppe (Oscar Wilde, Paul Verlaine jt.).

2. Kujutatakse loomade hingeelu, kusjuures leitakse sümboolset sarnasust loomade tungides inimeste tungidega. Sel teel näidatakse vaistudes peituvat salapärasust. Loomade karaktereis nähakse peegelduvat inimlikke nõrkusi ja vourusi. (Näit. Fr. Tuglase „Popi ja Huhuu“.)

3. Viljeldakse rahvapärasust ja kodunurgakultust. Harrastatakse rahvakombeid ja -murdeid, milles avaldub kõige ilmsemalt rahva omapära. Lüürikas jäljendatakse rahvalaulude vormi, luuakse kunstmuistendeid ja asutakse uuesti rahvaluule uurimisele. (Näit.: E. Leino „Helkalaulud“, G. Suitsu „Lapse sünd“, V. Ridala „Merineitsit“; O. Wilde'i „Tales“, A. H. Tammsaare „Poiss ja liblik“.)

4. Esitatakse tegelastena moodsaid lõhestatud hingeeluga inimesi. Isiku püüded ja igatsused ei täidu, kuna ta on surutud oma teotsemises ühiskonna konventsionaalsetesse ja kõiki ühtlustavasse raamesse. Tekib vastuolu inimese sisemaailma ja teda ümbritseva välismaailma vahel. Tihti need isikud on kujutatud mässumeelsetena, kes ignoreerivad seltskonnas maksvaid norme. Selline kirjandus soodustas teatud määral liigset moraalivabadust. (Näit. Oscar Wilde'i „Dorian Gray portree“ ja Fr. Tuglase „Felix Ormusson“.)

5. Elustatakse ajaloolist romaani, kusjuures iga ajalooline saatus peab sisaldama midagi üldinimlikku ja näitama mineviku heroilist entusiasmi. Mineviku peeglis näidatakse oleviku ebavourusi. (Näit. J. P. Jacobsen'i „Maria Grubbe“.) Uusromantismile olulisemaks kujuneb aga müstiline romaan, mis kujutab enamasti võitlust igapäevase reaalsusega, isiku tungi kosmosesse ja lunastuse otsimist mingis jumaluses. (Näit. Fr. Tuglase „Jumala saar“.)

Ühes sisu muutusega tekib tarve ka uue stiili järele. Eelistatakse värsivormi ja nihutatakse esikohale lüürika. Ka draamasid kirjutatakse värssides, kusjuures tarvatakse lüürilisi monolooge ja antiteetilisi dialooge. Proosas viljeldakse ehtsat novelli ja lüürikas sonette ning

tertsiine, milledes valitseb kindel vorm. Suurima tehnilise uuendusena propageeritakse vabavärssi, mis on ebamäärane ja vormilt liuglev.

Musikaalsus oli moodsa luule põhinoodeid. Seda rõhutas eriti prantsuse luuletaja Paul Verlaine, avaldades uue voolu hüüdsõnad luuletises „Luulekunst“.

*Muusikat, muusikat enne muud!
Eelista seda, mil puudub vaste,
Kõike, mis hajub, mil hõljuv aste,
Eelista kõnele sosinal suud....*

*Meie soov on varjundeid parv!
Mitte värv, vaid alati varjund!
Varjundi varal on ühte harjund
Ulmaga¹⁾ ulm ja flöödiga sarv....*

*Milliseid piinu valmistab riim!
Keeletu laps või neeger ta olgu,
Meeletu see, kes lõi selle kolgu,
Mille võltsiks teeks vähimgi kriim.*

*Alati muusikat, muusikat veel!
Kandku su värssi lennupinge.
Olgu ta toode tungleva hinge,
Teised taevad ja armud kel eel!*

(J. Semperi tõlge.)

Vahemärkusena olgu tähendatud, et meie kirjanduses juba Grenzstein püüdis oma arusaamise kohaselt taotleda Verlaine'i põhimõtteid luules²⁾.

Prantsuse sümbolistid läksid vormiharrastuses nii kaugele, et nad andsid häälikuile sümbolised tähendused. Nii tähistas Rimbaud vokaale järgnevate värvidega: „A on must, E valge, I punane, U roheline, O sinine“³⁾.

Uusromantismis tõsteti esile teoste sõnastus, sest sõna peeti selleks meediumiks, mis juhatab lugeja kunstniku tundmuste-müsteeriumi. Seepärast pidi iga sõna, kõne- ja kõlakujund olema hästi valitud ja meloodiliselt kooskõlastatud. Sõnalist tehnikat arendati nii rütmis kui värsimöödu. Nõuti uusi lausesusi, haruldasi kõnekujundeid ja musikaalset keelt. Luuletise kõlalisele küljele toodi ohvriks tihti selle mõtteline külg.

1) ulm = unenägu.

2) Fr. Tuglas, „Juhan Liiv“, lk. 277.

3) J. Aavik, „Noor-Eesti“ ajakiri, lk. 620.

Uusromantismi tähtsamaid juhtmõtteid sisaldab Stuart Merrill'i „Usutunnistus“:

1. Usun, et Ilu on sama täiuslik eluvajadus kui Headus ja Tõde.

2. Luuletaja on see, kes jäädvustab inimestele Ilu igavese aate, mis hääbuks ebatäiusliku elu mööduvais vormes.

3. Kirjanik olgu eluvormide sõltumatu kujundaja, mitte nende orjalik jäljendaja nagu realistid ja naturalistid.

4. Luule väljendugu ühtlasi sõna ja muusika abil. Ainult sel teel võidakse tabada mõtte ja tunde määritlematust.

5. Ainus väärtuslik lüürika on sümbolistlik, mis võimsate aadete tõttu on ülevam elu tühjast tõelisusest.

Uusromantilise voolu tähelepandevamaid harusid on sümbolism ja impressionism. Sümbolismile on omane kaudne väljendusviis, püüe tundmusi avaldada salapärase sümbolite abil. Ei tunnista kirjeldust kirjelduse pärast, vaid rõhutatakse, et kunstitöö peab sisaldama sügava sümbolistliku mõtte. Kunstisse süvenemisel on vajalik intuitsioon, sest mõistus ja loogika siin ei aita. Kunst avaldagu just seda, millest mõistus vaikib. Enesevaatluski võib sündida ainult intuitiivselt ja täielikus vaikuses. Seepärast ülistavad sümbolistid vaikust.

Kui sümbolism loob võrdkujusid, siis impressionism kujutab muljeid, impressioone, mida ta enam katsub sisendada kui täpsalt väljendada. Impressionismile iseloomustavaks jooneks on omadussõnade, eriti värviepiteetide rohkus. Siin asetatakse laiku kõrvale kõige mitmekesisemais värvivarjundeis. Peale nägemismuljete luuakse ka teisi meelelisi kujutlusi. Ühendatakse omapäraselt meeltealaseid ja saavutatakse sel teel erakordseid meeolustavaid kõnekujundeid, nagu *roosiline heli*, *helisev vaikus*, *kõlisevad tähed*, *närtsinud tuled* jne. Püütakse fikseerida õhu- ja valgusvärinaid ning peenimaid virvendusi, kusjuures tähtis on ainult mulje ja meeolu. Muljed peavad olema intensiivsed ja värsked ning meeolud intiimselt isikupäraseid.

Impressionistid väidavad, et iga inimene näeb omamoodi välismaailma ja on õigustatud seda ka nii kujutama. Nad pooldavad äärmist subjektivismi. Ühes kirjandusega muutub ka arvustus impressionistlikuks. Ei arvestata enam üldmaksvaid objektiivseid väärtusi, vaid kriteeriumiks on lugeja isiklik vahenditu mulje, seega on arvustus täiesti subjektiivne.

Uue voolu algatajad.

Uusromantismi alglatteks peetakse Venet ja Skandinaaviat, kus selle algatajaks olid Dostojevski, Tols-

toi, Ibsen ja Strindberg. Nende teoseid tõlgiti ja etendati Prantsusmaal. Dostojevski tõis nähti peamiselt metafüüsilisi jooni ja tegelaste alateadvuse kujutust. Samuti köitis tähelepanu Tolstoi ja Dostojevski müstiline usk, et kannatus ja karistus toovad sisemist vabastust ning puhtust.

Laiemas mõttes arvatakse uusromantilise voolu esiisadeks Wagner'it ja Nietzsche't. Helilooja Richard Wagner'i tööd olid romantilist laadi, neis peitus kunstilist kultuuri ja maailma sügavust, vaimustust, värviküllust ja eluväsimust. Samuti haaras uusromantikuid Nietzsche pessimism ning igatus uue kultuuri ja üliinimese järele.

Friedrich Nietzsche (1844—1900) on vaimuaristokraatlik individualist. Ta jutlustab isikuvabadusest, tungist kõrguste ja eneseületuse poole. Tema üliinimese ideaaliks on isandinimene, hoolimatu käskija, tahte- ja vaimusangar.

Oma viimase arengujärgu mõtted ja kahtlused on ta avaldanud raamatus *Nõnda kõneles Zarathustra*. See on ülemlaul uutest väärtustest, avaldatud luuleliselt kõrges stiilis. Teost läbivad õpetussõnad, harilikult vastupidised maksvatele tõdedele, ses mõttes paradoksaalsed. *Zarathustra* on loodud merelähedases mäestikus. Raamatust tulvabki vastu kõrguse ja avaruse õhku.

Nietzsche on saksa parim stilist. Tal on palju uudseid võrdlusi, enne kõike aga rütmi ja musikaalsust. Nietzsche mõju on olnud tähelepandav kõigi maade kirjandus-tesse. Eesti kirjanikest on temalt mõjustusi vastu võtnud Tuglas ja ka teised nooreestlased.

Nietzsche stiilinäitena esitatud „*Õ ö l a u l*“ on tema lüürilisi- simaid palu *Zarathustrast*¹⁾.

FR. NIETZSCHE „NÕNDA KÕNELES ZARATHUSTRA“.

Õ ö l a u l.

Õö on: nüüd kõnelevad kõvemini kõik purskavad kaevud.
Ja minugi hing on purskav kaev.

Õö on: nüüd alles ärkavad kõik armunute laulud. Ja minugi hing on armunu laul.

Miski on vaigistamata, miski on vaigistamatu mu hinges; see tahab kuuldavaks saada. Armastusiha on mu hinges: tema see kõneleb armu keeli.

Valgus olen ma: ah, et oleksin öö! Aga see on mu üksindus, et olen võetatud valgusest.

1) J. Semperi järelsõna järgi *Zarathustrast*.

Ah, et oleksin tume ja öine! Kuis tahaksin imeda valguse rindadel!

Ja teidki veel tahaksin õnnistada, teie väikesed virvatähed kui jaaniussid üleval! — ja õnnis olla teie valgus-andeist.

Kuid mina elan iseenese valguses, joon tagasi endasse leegid, mis minust puhkevad.

Ei tunne ma võtja õnne; ja sageli olen unistanud sellest, et varastada peaks olema veel õndsam kui võtta.

See on mu vaesus, et mu käsi iial ei puhka annetamast; see on mu kadedus, et näen ootavaid silmi ja igatsuse valgustatud öid.

Oo kõigi annetajate õnnetust! Oo mu päikese tumestust! Oo põlevat iha ihkamise järgi! Oo ülinälga küllastuses!

Nad võtavad minult: aga kas puutun ma iial nende hinge? Lõhe on andmise ja võtmise vahel; aga vähimatki lõhet on raske ülesillatada.

Mingi nälg kasvab mu iludusest: haiget teha tahaksin neile, kellele valgustan, röövida tahaksin neilt, kellele annan: — nii nälgin ma õeluse järgi.

Tagasi tõmmata käsi, kui talle vastu sirutub teine käsi; viivitada otsekui kosk, mis veel sööstiski viivitab: — nii nälgin ma õeluse järgi.

Seesugust neima¹⁾ haub mu küllus: seesugune kurimeel kasvab mu üksindusest.

Mu õnn annetada hääbus annetamises, mu voores väsis enesest omas ülikülluses!

Kes ikka annetab, see on hädaohus kaotada häbi; kes ikka jagab, selle käel ja südamel on rakud alatisest jagamisest.

Mu silm ei voola enam üle palujate häbi ees; mu käsi on liiga kõvaks jäänud täidetud käte värisemiseks.

Kuhu jäi pisar mu silmast ja udemed mu südamele? Oo kõigi annetajate üksindust! Oo kõigi valendajate vaikimust!

Palju päikesi ringleb tühjas ruumis: kõigele, mis tume, kõnelevad nad oma valgusega, — mulle nad vaikivad.

Oo, see on valguse vaen valendava vastu; armuheitmata käib ta oma teid.

Sobimata valendavale oma südame põhjast, külm teistele päikestele, — nii rändab ringi iga päike.

Otsekui tormid lendavad päikesed oma teid, see on nende ränd. Oma halastamatu tahte järgi käivad nad, see on nende külmus.

Oo, alles teie olete need, teie tumedad, öised, kes soojust loote hiilgajast! Oo, alles teie joote piima ja lohutust valguse udaraist!

1) neim = kättemaks.

Ah, jää on mu ümber, mu käsi põletub milgi jäisel! Ah, janu on minus, see januneb teie janu järele!

Öö on, ah, et pean olema valgus! Ja janu öise järele! Ja üksindus!

Öö on: nüüd lööb kui läte minust välja mu ihk, — kõnelda ihkan ma.

Öö on: nüüd kõnelevad kõvemini kõik purskavad kaevud. Ja minugi hing on purskav kaev.

Öö on: nüüd ärkavad kõik armunute laulud. Ja minugi hing on armunu laul. —

Nõnda laulis Zarathustra.

(J. Palla tõlge.)

Prantsuse sümboliste ja dekadente.

Uusromantismi kodumaaks on Prantsusmaa, kus uus vool kujunes ühtlaseks kooliks. Juba läinud sajandi 70-ndail aastail võis sümbolistlikke jooni märgata Verlaine'i ja Mallarmé' luules. Hiljem avaldati ka prantsuse kirjanduses sümbolistlikke teooriaid ja vabamõdulisi luuletisi. Nagu teame, viljeles Paul Verlaine (1844—96) oma lüürikas musikaalsust ja varjundi-rikkust. Toome näitena tema tuntuimad luuletised „Sügiselaul“ ja „Valge kuu“.

SÜGISELAUL.

Sügise sumbund,

Kurbusse umbund

See viiuli vinge

Ringleb ja raskub,

Kuni ta laskub

Mu haigesse hinge.

Kahvatu, nõnda

Mäletan mõnda

Ma päeva, mis tuttav.

Lämbun, on mingi

Raskus mu ringi.

Ah, tahaksin nutta!

Pögenen välja,

Taga mu selja

On tunda vaid tuult.

See las mind viia,

Sinna või siia

Kui lehekest puult.

(J. Semperi tõlge.)

VALGE KUU.

On üle metsa

nüüd valge kuu

ja okstes sosin

käib otsatu

lehtede varjus.

Mu armas, ainus!

Kui sügav peegel

on tiik täis vett,

kus paistab paju

must siluett,

tuuleke nutab.

Nüüd unistagem!

*On nii kui valgus
suurt vaigistust
ja õrnust alla
kõrgustest, kust
siravad tähed.*

Oh õndsad tunnid!

(G. Suitsu tõlge.)

Uusromantikute rühma kuulus ka dekadentismi isa Charles Baudelaire (1821—67), kes tõlkis Poe teoseid prantsuse keelde. Tema luuletiskogu „Kurja lilled“ (vananeva kultuuri haiged lilled) võlus lugejaid suure sugestiivsuse ja täiusliku vormiga. Baudelaire'i värsis leiti haruldast värisevat muusikat, erakordseid tundmusi ja hinge haiglast erkust. Tema luulet iseloomustab lõbudest küllastunud inimese põlgus elu vastu, elutüdimus. Senimaksvate traditsioonide vastaselt valis Baudelaire sageli kujutusesemeks väga jõhkrad ja vastikud nähtused.

RAIBE.

*Kas mäletad, mu arm, veel seda paha saatust
sel kaunil suvehommikul:
üks raibe, haisev, jälk, meil' pakkus õudset vaatust
jalgraja järsul käänakul*

*Ja raibe toredust kui imet vaatles taevas,
kui lille, mis on puhkemas;
nii vänge oli hais, et Sina suures vaevas
ju olid ära nõrkemas.*

*Parv musti sitikaid, kel mädal kõhul pidu,
teeb vängeid, õõnsaid suminaid,
kui veniv vedelik hulk röövikute ridu
vaob mööda liharäbalaid.*

*Ja kõik see kihab, keeb kui mässav, veerlev laine,
mis tõuseb, langeb, puruneb;
võiks öelda koguni, et kõik see mäda aine
veel elab, liigub, sigineb*

*Jah! nii saad olema, Sa ilu kuninganna,
kui lamad hauas surnuna,
kui pärast viimast au Sind viiakse, et panna
all' musta mulla määnduma.*

*Kuid siis, mu iludus! kui tunned haa vilu,
siis hüüa ussil' võidukast':
et minus alal' jääb vorm jumalik ja ilu
mu mädanenud armsamast.*

(J. Aaviku tõlge.)

Uusromantikuid teistes maades.

Samuti Inglismaal ja Ameerikal oli tol ajastul suur mõjuala. Ameerika kirjanik Edgar Allan Poe (1809—1849) avaldas üllatavat mõju oma aine ja vormi omapära ning iseärasusega. Ta pani kunstilise aluse fantastilisele hirmu-, õudus- ja kriminaalkirjandusele, luues palju sellelaadseid novelle. Ta lüürika on tehniliselt viimistletud, ainult samuti haruldane, müstiline ja üliloomulik. Poe oli neid harvu, kes oma mitmesuguseis artiklreis otsis muu seas seletust sümbolistlikule kunstivoolule. Tema imelise fantaasia loomingut mõisteti täielikult alles pärast Baudelaire'i meisterlikkude tõlgete ilmumist. Meil on Poe osavamaiks tõlkijaiks J. Aavik ja A. Oras, kes on eestindanud rea tema paremaid novelle, luuletisi ja poemi „Ronk“.

Teise ameeriklase Walt Whitmani (1859—92) hümnide vaba rütm, lüüriline voolavus ja panteistlik elutunne leidsid samuti vastukaja sümbolistide peres. Eestis pööras erilist tähelepanu tema tõlkimisele Joh. Semper, kellelt on ilmunud essee *Walt Whitman* ühes rea luuletiste tõlgetega.

Laialdase ja sügava mõjuga oli iiri päritoluga inglise kirjanik Oscar Wilde (1856—1900). Ta oli äärmuslik esteet, kes tunnustas ainult ilu, millel tema arvates pole midagi ühist moraaliga. Kogu tema vaimujõud oli koondunud esteetilistele küsimustele. Tema elu ja isik olid põnevamad ning huvitavamad kui tema toodang. Wilde'i isiklik elu kajastub parimini tema romaanis *Dorian Gray portree*, milles vananeb ja elamuste kohutavaid jälgi võtab vastu vaid portree, kuna Dorian Gray hoolimata oma pöörasest elumaitsemisest jääb nooreks ja kauniks. Dorian Gray kujutab oma aja ideaaltüüpi: melanhoolset, demonlikku ja vaimukat džentlmeni kõrgemast seltskonnast. Ta on moraalivaba, ainult ilu ja kunsti arvestav esteet; iseloomult tahtejõuetu, haiglane, lõhestatud hingeaga dekadent.

O. Wilde'i loetakse dekadentide hulka. Ta on äärmine individualist, harrastab ja ülistab meeltelõbusid. Ta tunnistab avalikult, et esteetika on kõrgem kui eetika, värvide ja lillede tundmine tähtsam kui hea ja kurja mõistmine. O. Wilde kuulub õigusega suuremate stiilimeistrite kilda.

Peale nimetatud romaani ja paljude näidendite on Wilde loonud rea imekauneid muinasjutte, mis on sisult sümbolistlikud ja mõttesügavad ning stiililt kristalsed. Wilde'i kunstmuistendid on muu seas mõjustanud Tammsaaret samalaadsete jutundite loomisel („Poiss ja liblik“).

Saksamaal sai uusromantismi juhiks Stefan George (sünd. 1868), kelle põhimõtteiks olid *l'art pour l'art* (kunst

kunsti pärast) ning antiikne ja renessansi-aegne ilu. Ta püüdis elu eetilisel ja religioosel uuendada, et oma rahvale õilsaid väärtusi tagasi anda. Tema tähtsamaid algatusi oli keele reform, mille tagajärjel saksa keel omandas uue auväarsuse, pidulikkuse, kindluse, plastika ja läbipaistva selguse. Hiljem kujunes George müstiliseks mõtlejaks. Tema leidis kauneimad toonid inimhinge kannatuse ja valu tõlgendamiseks.

Sümbolistlikud draamad.

Sümbolistlikku draamat esindab kõige selgemini Maeterlinck'i toodang. Maurice Maeterlinck (sünd. 1862) on tähtsamaid belgia kirjanikke Verhaeren'i kõrval. Oma tööd kirjutas ta prantsuse keeles. Tema näidendid kuuluvad muinasjutulisse maailma. Neis puudub õieti ühiskondlik ja ajalooline tagapõhi, aga nad kujutavad moodsa inimese hingeelu. Maeterlinck ei kirjelda oma näidendeis suuri meeleliigutusi. Tema arvates ei peitu draama väärtus kohutavate kirgede väljenduses ega välistes sündmustes, vaid lihtsais sõnus, kuid kõige enam vaikimises, s. t. hingede dialoogis. „Vaikuse imetegeva keele abil joonistab ta ümbritsevast maailmast rea elavaid pildikesi“¹⁾. Jämedaid reaalelu sündmusi põlgab Maeterlinck. Ta laseb peenelt aimata hinge mitmekesiseid sügavaid elamusi ja nende mõistmatust. Tema esimesis töis valitseb eriliselt fatalistlik ja müstiline elutunne. Kogu Maeterlinck'i toodangus on midagi tasast, hämarat ja salapärast, millesse ta oskab peita argielu. Kõige enam paelub lugejat Maeterlinck'i kõrgendatud peen stiil, mis oli üldse omane sümbolistidele.

Enamik tema tähtsamaist näidendeist on tõlgitud ka eesti keelde (*Kutsumatu, Pimedad, Seespool, Pelleas ja Melisande, Printsess Maleine* jt.). Eriti meisterlikult on eestindatud M. Underi poolt tema hilisem näidend *Sinilind*.

M. MAETERLINCK'I „PIMEDAD“.

(Katkeid.)

Põline põhjamaa mets tähis taeva all. Hiline öö. — Keskaigas istub õige vana preester, mässitud laia, musta mantlisse. Pea ja rind on veidi tahapoole, määratu, õõnsa tamme tüve vastu vajunud. Nägu on kaetud vahalise sinaga, poolavatud huuled sinetavad. Kustunud, liikumata silmad seletavad igaviku nägemata külge; neis on verepisarad lugemata kannatusist. Lumivalged juuksed langevad hõredais salkudes näole,

1) M. Maeterlinck, „Kolm kurbmängu“, 1913, eessõna.

mis enam on valgustatud ja enam väsinud, kui kõik ümbritsev loodus tumeda metsa põnevas vaikus. Kuivetanud käed on põlvedele kokku surutud. — Paremalt pool istuvad kuus pimedat vanameest kivide ja kändude otsas ning langenud lehtedel. — Pahemal pool, nende vastas, istuvad kuus pimedat naisterahvast; vanameestest lahutab neid juurtega üleskistud puu ja määratud kivid. Kolm nendest paluvad vahet pidamata, tumeda häälega palvesõnu pomisedes. Neljas on õige vana. Viies, nähtavasti nõdrameelne, hoiab väikest uinunud last põlvedel. Kuues on õitsvas nooruse eas; juuksed katavad teda pehmete lainetena. Niihästi naistel, kui meestel on seljas ühesugused avarad, mustad riided. Suurem jagu neist ootab, küünarnukid põlvedel ja käed näo ees. Kõik on juba nähtavasti ära harjunud kasuta liigutusi teha ja ei pööra päid enam sinna- poole, kust Saare segased ja ärevaq hääled kuulduvad. Suured surnuaia puud — leinapajud, küpressid, laotavad nende üle oma tihedat varju. Preestri lähedas kasvavad pimeduses puhmakesena pikad, vaevaselt õilitsevad neitsikollad. On õige pime, hoolimata kuuvalgusest, mis siin-seal püüab läbi lehestiku varju tungida.

*

On kuulda, kuidas tornikell kusagil õige kaugel kaksteistkümmend lööb.

P i m e v a n a e i t. Oh, kui kaugel me varjupaigast oleme!

P i m e v a n a m e e s. Südaöö!

II - n e s ü n d i n u d p i m e. Või keskpäev! — Kes teab? — Ütelge!

K u u e s p i m e. Mina ei tea; aga mulle näib, et meie ümber on pimedus.

I - n e s ü n d i n u d p i m e. Ma ei või selle kohta midagi kindlat ütelda; me oleme liiga kaua maganud!

II - n e s ü n d i n u d p i m e. Mul on nälg.

T e i s e d p i m e d a d. Meil on nälg ja janu!

II - n e s ü n d i n u d p i m e. Kui kaua me juba siin oleme?

P i m e v a n a e i t. Mulle näib nagu oleksid sellest lõpmata aastatuhanded mööda läinud.

K u u e s p i m e. Ma hakkam aimama, kus me oleme...

III - m a s s ü n d i n u d p i m e. Tarvis sinna poole minna, kust süda-öö kella helinat kuulsime...

Öö-linnud tõstavad korraga pimeduses tormilist kisa...

K u u e s p i m e. Ma hakkam aru saama, kus me oleme... Varjupaik on teinepool suurt jõge; me tulime üle vana silla. Ta tõi meid põhjapoolsesse mereranda. Jõgi ei ole siit kaugel ja, võib-olla, kui hästi kuulatada, siis kuuleme ka tema kohinat... Kui ta tagasi ei tule, siis tarvis jõe kaldale minna... Päeval ja ööl käivad sealt mööda suured laevad. Madrused näevad meid kaldal; väga võimalik, et ka metsas

oleme, mis tuletorni ümbritseb, aga ma ei tea, kuidas sellest välja pääseda. Kas ei tahaks keegi minuga ühes tulla?

I - ne sündinud pime. Ei, ei, parem on siia jääda. Ootame veel; — keegi ei tea, kuhu see suur jõgi voolab. Meie varjupaik on soodest sisse piiratud. Ootame... Ta tuleb tagasi; ta peab tulema!...

*

Tuul keeritab kuivanud lehti.

Noor pime naisterahvas. Kas kuulete lehtede kohinat? Ma arvan, keegi tuleb meie juurde...

II - ne sündinud pime. See on tuul. Kuulake!...

Noor pime naisterahvas. Ma kuulen kaugel kellegi jalaastumist!

II - ne sündinud pime. Ma ei kuule midagi, peale põhjatuule vingumise!

Noor pime naisterahvas. Kinnitan teile — keegi tuleb meie juurde!

Pime vanaeit. Ma kuulen kellegi õige pikalisi sammusid...

Lumi langeb suurte helvetena.

I - ne sündinud pime. Oh! Mis see on! Midagi külma langeb mu kätele.

Kuues pime. See on lumi.

I - ne sündinud pime. Istume üksteisele lähemale!

Noor pime naisterahvas. Aga kuulake ometi: keegi tuleb!

Pime vanaeit. Jumala pärast, olge nüüd vaid üks silmapilk!

Noor pime naisterahvas. Sammud liginevad! Sammud liginevad! Kuulake!

Nõdrameelse laps hakkab korruga pimeduses kisendama.

Pime vanamees. Laps nutab?

Noor pime naisterahvas. Ta näeb! Ta näeb! Ta peab midagi nägema, muidu ta ei nutaks. — Ta kisub lapse enda kätte ja läheb sinnapoole, kust sammud kuulduvad; ärevuses järgnevad talle ka teised naisterahvad ja piiravad ta ümber. — Ma lähen neile vastu!

Pime vanamees. Olge ettevaatlikud!

Noor pime naisterahvas. Oh, kuidas ta nutab! Mis tal on? Ära nuta! Ära karda, — karta pole midagi, — me oleme siin, su ümber. Mis sa näed? Ära karda. Ära nüüd nuta nõnda! Mis sa näed? Ütle, ütle, mis sa näed?

Pime vanaeit. Sammude kahin ligineb. Kuulake! Kuulake!

Pime vanamees. Keegi nagu tuleks, riietega lehti puudutes.

Kuues pime. Ehk on see naisterahvas?

Pime vanamees. Kas need on aga tõesti sammud?

I - ne sündinud pime. Võib-olla, need on lained, mis lehtedele veerevad?

Noor pime naisterahvas. Ei, ei, need on kellegi sammud! Need on kellegi sammud!

Pime vanamees. Seda saame silmapilk teada; kuulake lehtede kahinat.

Noor pime naisterahvas. Ma kuulen neid! Kuulen neid üsna meie kõrval! Kuulake! Kuulake! Mis sa näed? Mis sa näed?

Pime vanamees. Kuhu poole ta vaatab?

Noor pime naisterahvas. Ta vaatab sinnapoole, kust sammud kuulduvad! Vaadake! Vaadake! Kui teda käänan, siis kipub ta ikka jälle sinnapoole vaatama... Ta näeb! Ta näeb! Ja vististe midagi iseäralist!...

Pime vanaeit. — lignedes. — Tõstke ta kõrgele, et ta paremini võiks näha!

Noor pime naisterahvas. Minge kõrvale! Minge kõrvale! — Ta tõstab lapse üle pimedate. — Sammud jäid meie keskel peatumal!...

Pime vanaeit. Nad on siin! Nad on meie keskel!...

Noor pime naisterahvas. Kes te olete?

Vaikus.

Pime vanaeit. Halastage meie peale!

Vaikus. Lapse südantlõhestav nutmine läheb valjemaks.

(M. Nurmiku tõlge.)

Vene sümbolistidest nimetatagu *Leonid Andrejev*'it (1871—1919), kes oma teoseis kujutas inimese võimetust. Tema näidend „*Inimese elu*“ algab sümbolistlikule näitekirjandusele omase meeolulise proloogiga.

L. ANDREJEV'I „INIMESE ELU“.

Proloog.

(Keegi hallis, nimetatav *Temaks*, kõneleb *Inimese* elust. Suure nelinurkse toa sarnane ruum, täitsa tühi, ilma ukseta ja akendeta. Kõik on siin hall, tuhkjast, ühevärvuseline: hallid seinad, hall lagi ja põrand. Nägematust allikast valgub ühetasane, nõrk valgus — samuti hall, ühetooniline, ühevärvuseline, viirastuslik, ei heida varje ega valguslaike. Kuulmatult eemaldub seinast *Keegi hallis*. Tal on üll lai, vormitu rüü, osutav ebamääraselt suure keha kontuure. Peas on tal samasugune hall kate, mis tiheda varjuna katab näo ülemist osa, silmi pole näha. Nähtavad on ainult põsenukid, nina, järsk lõug — kõik nagu hallist kivist välja raiutud. Huuled on kindlalt kokku pigistatud. Vähe pead tõstes hakkab ta kõnelema, kindlal, külmal häälel, ilma erutuseta, kirgedeta — nagu palgatud lugija, kes karmi ükskõiksusega loeb Saatuse Raamatut.)

Vaadake ning kuulake, kes teie olete tulnud siia naerma ja lõbutsema. Teie ees läheb mööda kogu Inimese elu, tema tumeda alguse ja tumeda lõpuga. Senini olematu, salapäraselt maetud aegade mõõtmatusse, mõtlematu, tundmatu, keda keegi ei teadnud — lõhub ta olematuse lukud ja teatab karjatusega oma üürikese elu algust. Olematuse öös süütub küünal, läidetud tundmatust käest — see on Inimese elu. Vaadake tema leeki — see on Inimese elu.

Sündides omandab ta inimese kuju ning nime ja saab kõiges teiste inimeste sarnaseks, kes juba maa peal elavad. Ja nende julma saatus saab ka tema saatuseks ja tema enese julm saatus saab kõigi inimeste saatuseks. Ajast peatamatult haaratuna käib ta läbi kõik inimese elu astmed, alt kuni üles, ülevalt kuni alla. Nägemises piiratud, ei näe ta kunagi järgmist astet, mille poole juba tõuseb tema kindlusetu jalg; teadvuses piiratud, ei tea ta kunagi, mis toob talle järgmine päev, järgmine tund — minut. Ja oma pimedas teadmatuses, aimusest masendatuna, lootusist ja hirmust erutatuna, lõpetab ta alandlikult raudse saatuse ringi.

Ennäe — õnnelikku noormeest! Vaadake, kui heledalt loidab küünal! Jäine mõõtmata avaruste tuul keerleb jõuetult ja lainetab leeki — heledasti põleb küünal. Ent kahaneb vaha, mida sööb tuli. Ent kahaneb vaha.

Ennäe õnnelikku meest ning isa! Kuid vaadake, kui tuhmilt ja imelikult põleb küünal: nagu väriseks külmast see kollendav leek, nagu otsiks ta peitu. Sest sulab vaha, mida sööb tuli. — Sest sulab vaha.

Ennäe — rauka, haiget ja nõrka! Juba otsas on elu astmed, ja nende asemel on must kuristik, — kuid ikka veel sirutab välja värisev jalg. Kumarduses maha hingitseb nõrk sinetav leek, väriseb ja langeb, väriseb ja langeb — ja kustub tasa.

Nii sureb inimene. Tullis ööst pöörab ta tagasi öhe ja kaob jäljetult aegade mõõtmatusse, mõtlematu, tundmatu, ei kellestki teatud. Ja Mina, keda kõik nimetavad Temaks, jään truuks seltsiliseks Inimesele kõigil tema elupäevil, kõigil tema elu teedel. Inimesest ja tema lähemaist nägematu, olen ma ikka tema kõrval, kui ta ärkvel on ja kui ta magab, kui ta palvetab ja kui ta neab. Rõõmu tundidel, kui lendab kõrgele tema vaba hing, kurbuse tundidel, kui surmavas masenduses hämardub hing, ja veri südames tarretab, võidu ja kaotuse tundidel, suurteil paratamatusega heitlemise tundidel — Mina olen temaga, — Mina olen temaga.

Ja teie, kes te olete tulnud siia lõbutsema, teie, kes te olete surmale määratud, vaadake ja kuulake: kauge ja õudse kajana läheb teie ees mööda kõigi oma kurbuste ja rõõmudega üürrike Inimese elu.

(K e e g i h a l l i s vaikib. Ja vaikuses kustub valgus, ja pimedus vallutab Tema ja halli, tühja ruumi.)

(A. Adsoni tõlge.)

Juhani Aho ja Eino Leino.

1890. a. paiku olid realism ja naturalism ka Soomes oma aja ära elanud. Naturalistlikud teosed ei leidnud enam poolehoidu, nende ilmumisel kirjutati taunivaid arvustusi. Uued voolud selgenesid soome kirjanduses alles käesoleva sajandi alul, millal hakati suuremat huvi tundma uusromantismi vastu. Tähtsamaid uusromantilise kirjanduse esindajaid Soomes on Juhani Aho ja Eino Leino, kellele toodang on siinpool lahte hästi tuntud.

Juhani Aho (1861—1921) viibis 1889—90. a. Pariisis ja tutvus seal naturalismivastaste vooludega. Aho propageeris kõigepealt rahvaluule uuestielustamist. Tema õhutusel kujunes *Kalevala* viljakaks kunstilise inspiratsiooni lätteks, mida tõendavad Eino Leino *Helkalaulud* ja Gallén-Kallela „Kalevala“ maalid. Peale rahvaluule-harrastuse rõhutas Aho psühholoogilist eritelu, milleks ta samuti oli tõuke saanud Pariisis. Selle näitena nimetatagu tema teost *Üksi*, milles tõendatakse, et kogu ümbrus on säärane nagu seda tajutakse teatud psüühilises olukorras.

Teatavasti oli Aho alguses täisverd realist. Kuid tema *Laastudes* võib märgata, kuidas senise täpsa ja argipäevase vaatluse asemele astuvad lüürilisus, meeolulisus ja ilukõla. Aho'lt on „Laaste“ ilmunud 8 kogu. Need sisaldavad meeolu- ja maastikupilte, hingeelulisi eritlusi, memuaarilisi viskeid ja väikesi novelle. Aho oskab imeosavasti ja loomutruult kujutada põhjamaist loodust, milleks on kaasa mõjunud Savo looduslikult ilus ümbrus, kus ta kasvas. „Laastude“-taolist lühivormi olid varem tarvitanud Baudelaire, Verlaine, Turgenev jt. Esi- algu kirjutab Aho juhuslikult seda laadi visandeid ajalehe jaoks. Kuid Prantsusmaal ta sai teadlikuks sellest kui omaette kirjan- duslikust vormist.

„Laastudega“ kuulub Aho uusromantikute peresse. Neis kajastub moodsa inimese hingeelu, resigneeruv elutunne ja nukker vaatlus. „Laastude“ väljendusviis on lüüriline ja hingestatud. Keele haruldase kõlavuse ja rütmi poolest esindavad Aho „Laastud“ parimat soomekeelset proosat.

JUHANI AHO „LAASTUD“.

Laastud.

Puust riista nikerdades lendab puusepalt laaste ta töötoa põrandale. Üks pühib nad uksest välja, teine viskab ahju põlema, kolmas annab lastele mängukanniks.

Sellised kirjaniku sulesünnitused on omast kohast ka laastud. Et ta neid alati ei raatsi just tulle heita, siis jätab ta nad nende noppida, kellele see vahest lõbu teeb.

Need minu „laastud“ pakutakse siin sel kujul, nagu nad iseendast, kirjutuslaualt langedes, sinna paika on käharasse keerdunud.

Nukrameelsuse ülistus.

Kaugel siit, üksiku metsajärve kaldal, neeme ninas, kus väike hurtsik, pool hangede peidus — säääl tahaksin olla.

Mul oleks väike tuba, kus üksi elutseksin, kass ajaks ahju peal nurru, kilk sirtsuks koldes ja nukker kuu paistaks mööda lumevälju ja jääkillud aknas säraksid — säääl tahaksin olla.

Kedagi ei kutsuks ma enda juurde, kes segavalt mulle meelde tuletaksid möödunud aegu. Kuid mul oleks ainsaks sõbraks vaskkeelne kannel, mida ahjupingil pehmes soojuses mängiksin, ja vaatleksin, kuidas kuuvalgus siirdub põrandapalgilt teisele.

Ja mida mängiksin? Paneksin oma vaskkeeled üksinduse nukrameelsust ülistama ja sumiseksin nukra meelega sõnatut kuribust laulda. Ma ei mõllaks meeleheitest, ma ei nutaks ega rebiks rinda — vaid laseksin pisarata nukrusel möödunud tormide lainedki hellasti vaigistada.

Ja kui oma laulu oleksin lõpuni laulnud, siis riputaksin mänguriista seinale ja vaataksin tumedana seisvat kuusikut, kahvatu-külmi pilverünkaid ja lume sätenlust katuseil. Ja rahu oleks mu rinna täitnud ja hing sulanud valus-vaiksesse rõõmu.

„Laastud I.“

Kui tuiskaksid jälle lund, talv...

Kui tuiskaksid jälle lund, talv...

Kui tuiskaksid jälle lund teedele, mida mööda kõige maailma reisimehed nii uhkesti kella ja kuljusega sõidavad ja hüüavad ja hõilavad; ja tee äärile, mida nad üksteisest mööda püüdes sõtkuvad; ja maantee kraavidesse, kuhu nad vägevas võitluses veerevad ja mille valgeid hangi nad uperkuuti kukkudes tallavad...

Tuiskaksid külade teedele, mis poristena talust tallu looklevad ja mida mööda kogu rahvas orjalikult astub ega teine julge seda sirgeks ajada, mis teine kord juhtumisi kõveraks käis; ja talu tänavaile ja tagaõuedele, kuhu elu on oma sammude hävimatu poripitseri surunud ja mis sealt kangi ega raudlabidaga ei lähe.

Tuiskaksid endised suusarajad umbseks ja puuteed peitu ja heinateed kinni ja tuustidega teed tulvile; ja ajaksid majade vahed kuhja ja mataksid aiad enda alla ning vedurid ja rongid hangedesse kinni...

Tuiskaksid inimesed ja elajad oma koopaisse kinni ja paneksid väljastpoolt ukсед telge, et nad nüüd päeval välja ei julgeks...

Siis saaksin näha, et inimeselgi on temast tugevam, et vägevailgi on vääriline; saaksin näha, kuidas nad kord jälle kõigest jõust kangutavad ja kuidas kõik külamehed lumeatrade ääres ähivad ja teid teevad, mida nad enam ei arvanud tegu tarvitsevat; ja saaksin kuulda, kuidas vedurhärjad südamaa teedel hangede keskel abita möirgavad.

Saaksin näha, kuidas selle maailma võidusõidud silmapilguks seisatavad, ükski teisest ette ei pääse, vaid kõik reed sõpradena ühes pikas reas edasi venivad...

Saaksin näha puutumata lumilina levivat üle vete ja väljade ning üle salude ja soode, ja võiksin arvata, et kogu maailm selle all on ilus ja puhas, ja uskuda, et rebane, kelle jälg kui vaim ümber külade käib, on ta ainus elanik...

Kui sa seepärast jälle lund tuiskaksid, oh talv, maailma puhastaksid, kõik vanad rajad ära peidaksid ja sunniksid inimesed endile uusi teid avama.

„Laastud IV“, J. Aaviku tõlge.

Soome uusromantilise lüürika tähelepanevaid viljelejaid on Eino Leino (1878—1926). Ta oli väga andekas. Juba 15. eluaastal valmis tal esimene luuletiskogu. Üldse luuletas ta palju ja mängleva kergusega. Ülikooli astus Eino Leino 16-aastasena. Siin ta süvenes rahvaluulesse, tutvus *Kalevala* müstikaga ja ühines uusromantikutega. Ta võttis mõjustusi vastu ka väliskirjanduselt, nagu Runeberg'ilt, Heine'lt jt., kuid kõige enam rahvaluulelt, mille traditsioonidest ta kinni pidas.

1903. a. ilmus tema sulest ballaadikogu „Helkalaulud“ — see „Leino kalevalalis-rahvusliku uusromantismi ja -sümbolismi kõrgeim tipp, sellesihilise taotluse suurem ja kunstipäraseim saavutus“¹⁾). Eino Leino'l õnnestus imehästi moderniseerida vanu rahvaluulevärse. Tema ballaadid jätavad sama uudse mulje kui Gallén-Kallela „Kalevala“ maalid.

Hiljem sugenes Leino luulesse sügav saatuslikkuse ja traagilisuse tunne. Uudusena ta tarvitas nii rahvaluulelistes kui puhtkunstilistes värssides ohtrasti alliteratsioonid, värskaid rütme ja muid ilukõlalisi vahendeid. Erakordse muusikaalsusega ta osutas, missugust kõrget kunstiküpsust võib taotleda valitud vormivõtetestega.

Nooreestlasist on G. Suits tõlkinud Eino Leino luulet eesti keelde.

¹⁾ A. Anni, „Helkalaulude“ eessõna, lk. 7.

EINO LEINO BALLAADE.

Ylermi.

Ylermi ülbe'e isanda
 täkul templisse kihutas,
 lausus laeva võlvi alta:
 „Siin on meesi seesugune,
 kahetse ei tehtud tööda,
 taevast ei taga igatse!“
 Paasi seinassa sõnasi,
 puusta Neitsi nii pajati:
 „Kohe sa seda kahetsed,
 kui on tuhkana tubasi.“

Ylermi ülbe'e isanda
 kuldakilpida kõmatas,
 kihuti kohe koduda¹⁾);
 leidis toa tuhaks põlenu,
 sõnas suitsevailt süsilta:
 „Tuba uusi veel tehakse,
 tuba endisest toredam.“

Ylermi ülbe'e isanda
 ajas keskikõnniteele,
 keskiristilta kirusi:
 „Siin on meesi seesugune,
 ei see põrmus põlvitele,
 kurbusest veel kasvanekse.“
 Paasi seinasta pajati,
 sai sõnad kivine Kristus:
 „Pea sa põrmus põlviteled,
 kui on koolnud kaasa kallis.“

Ylermi ülbe'e isanda
 murdis roosa hülgeluise,
 kihutas kohe koduda,
 nägi koolnud kaasa kalli,
 sõnas surnulautsi veerest:
 „Naine teine toodanekse,
 naine endisest nägusam.“

Ylermi ülbe'e isanda
 ajas täku altarille,
 aialt Issandat teotas:

„Siin on meesi seesugune,
 kes ei möödunust muretse,
 tormab teida tormilisi.“
 Paasi seinasta sõnasi,
 kuju kostis kuldakirja:
 „Kohe sa seda muretsed,
 kui on poega poolemeelne.“

Ylermi ülbe'e isanda
 paiskas piigi põrmanduie,
 kihutas kohe koduda;
 poja leidis poolemeelse,
 tõmbas tapri vöö vahelta,
 pikali poja põrutas,
 lapse lõpetas lihase.
 Hüüdis suulla huilgavalla:
 „Poega teine veel saadakse,
 poega endisest parembi.“

Ylermi ülbe'e isanda
 ajas täku akkenasta,
 ratsutas kirikurahvast;
 tulda tuiskas täku sõõrmeist,
 sädemeida särtsus silmist,
 enam veel ülbe'el isandal,
 sadulassa seisijalla.
 „Siin on meesi seesugune,
 ei ta armuda igatse,
 ise raual armasteli.“
 Kõne pilvista kõhmahti:
 „Varsti sa seda igatsed,
 kui sa tulnud Toone maile.“

Ylermi ülbe'e isanda
 tundis põrmanda pudevat,
 nägi leegi lõõtsatavat,
 vedasi verise mõõga,
 paiskas kindasa kivije,
 ühes käega otsast lõõdu,
 sadadeski veel sajatas:
 „Enne see kirik pudeneb,

1) kohe koduda — kodu poole.

kui kukub kivista kinnas!
 Enne müürid murdunevad,
 kui sõrm seinasta mureneb!
 Enne veel tulgu teine aega,
 aega teine ja tugevam,

mis ei koolule kummarda,
 rooma ei Manale minnes.“

Kannusti hobusta, leegid
 löid üle kuldase kübara. —
 Veelgi on kivissa kinnas.

Mantsi laul.

„Laulvad kanged kange'ida,
 naised naiste naljasida,
 neiud neidude muresid,
 peiud nukrusi südame.
 Milleks, rauk, mina sõnalen,
 mist ma laulan, mees murene?
 Laulan ühte neidu noorta.

Kas ehk taud toreda tappis?
 Karu kas kaotas kaunikese?
 Kas ehk kotkas virve¹⁾ viisi?
 Siug kas külmetas südame?

Sest nii kurjasti ei kurdaks,
 kurdan kurbust kurjemada:
 et on viinud virve noore
 Simo Hurtta²⁾, halba meesi,
 itketas ihaldud silmad
 hukutaja silmillasa,
 pleegitas põsed punased
 karukarvasi põsilla,
 kiskus kuldased hiuksed
 kulliküüsi käpillasa,
 rauetas tulised rinnad
 siuvu külmalla sülella.

Sest nii kurjasti ei kurdaks,
 kurdan kurbust kurjemada,
 et pole minusta meesta,
 noole vinnajat vibule,
 sõjakirve keerutajat,
 sõjakeerdu kõlvulista;
 vanus võttis kuulsa võimu,
 vaeva viis käsista rammu,

mure murdis viimasegi.
 Sest nii kurjasti ei kurdaks,
 kurdan kurbust kurjemada,
 et ei meesta Karjalassa,
 kogu suuresa soossa,
 kes tasuks toreda taime,
 kaotaks mehe kadala³⁾
 kas vibulla või noalla,
 või kas kirvesilmallagi.

Sõda kas surmas meie suured?
 Katku kange'ed kaotas?
 Meri kas neelis me mehised?
 Maa kas võttis võimulised?

Sest nii kurjasti ei kurdaks,
 kurdan kurbust kurjemada,
 et on meil mehed elussa,
 lautsid täis on täita meesta,
 maja täis on mõõgalisi,
 künniksed kübaralisi,
 ei tõuse tasuja tapper,
 taba ei välkki taeva'asta.

Ära on minnud Mantsi rõõmu,
 Ilomantsi mailta neilta,
 tumedad tared on meilla,
 tumedamad meeste meeled,
 et ei kuukesta kojassa,
 päeva paistet peendareilla;
 kõik need künniksed küsivad
 armast uksest astujada,
 kõik need lautsid laulelevad
 kastekõrta kiikujada,

1) virb, virve — neiu, imb, kabu.

2) Põhjasõja-aegne maaülem, tuntud oma halastamatuse poolest.

3) kadal = vilets.

*nurmed nukrad nuttelevad
suvist lõõrijat lõbusat...“*

*Veeris viisi Mantsi rauga
kamberissa kaikuvassa,
nuttu võitis meeste meeled,
painuid pääd varase põlve,*

*nutsid poisid, nutsid naised,
nutsid sangarid vägevad,
immed kõigista enambi,
karjuid tütreid Karjalassa.*

*Välgativad meeste mõõgad,
süttisid sõja tulused.*

(A. Anni tõlge.)

*

Esitatud luuletööd on pärit neilt uusromantikult, kellelt nooreestlased võtsid vastu mõjustusi. Ühtlasi on need iseloomustavamaid sümbolistlik-impressionistlikke stiilinäiteid.

Imetletav on Nietzsche laulev rütm ja sõnade ilu *Zarathustras*. Vahel juhtub, et kõlalisi efekte taotledes mõte upub sisutusse sõnamängu. Ometi jääb *Zarathustra* täis vaimust sädelevaid aforisme, mille tihedat sümbolismi mõistame ainult süvenedes loetavasse.

Kui loeme Verlaine'i *Sügiselaulu* ja Baudelaire'i *Raibet*, siis selgub meile, kui üllatavalt vastandlikke aineid sisaldab sümbolistlik luule. Siin kaldutakse äärmisest õrnusest vastiku jõhkrukseni. Verlaine'i *Sügiselaul* on vormilt täiesti impressionistlik. See põhineb keelelisel muusikal, milles valitsevad tumedad ninahäälikud. J. Semperil on õnnestunud tõlkes kujukalt edasi anda Verlaine'i luuletise meloodilist külge.

Maeterlinck'i draamades esinevad tegelased sümbolitena. Draamas *Pimedad* kujutatakse inimesi, kes on kaotanud usu, oma juhi, ja kes eksivad õigelt teelt. Pimedate vastastikuseis kartlikes hüüdeis kostab meeletlik hirm kõige üliloomuliku ja tundmatu igaviku ees. Andrejev'i *Inimese elu* näitab samuti salapärase saatuse (nimet. Temaks) kõikvõimsust ja inimese asjatut võitlust eluga. Inimene on siin kogu inimsoo sümboliks.

Soome uusromantilises kirjanduses osutavad Aho *Laastud* uueaegse proosa ilukõlalist sõnastust ja Leino *Helkalaulud* tõendavad, kui kunstipäraselt oskasid uusromantikud rikastada kirjandust rahvaluuleliste ainetega.

Vaadeldud uusromantilised kirjandustooted on kompositsioonilt sümmeetrilised ja ühtlased. Eriti paistab silma alguse ja lõpu harmooniline ühtlus. Nende teoste kompositsioon on kokku surutud. Kõikjal on läbi viidud äärmine kokkuhoiu-põhimõte. Seepärast domineerivad lühikesed kirjandusliigid: lüüriline laul, laast, miniatuur, novell ja ühevaatuseline draama.

Uusromantilise voolu suurimaks teeneks jääb kirjandusteoste vormi kultiveerimine. Taotletakse keele muusikaalsust ja väljenduse plastilisust. Stiili värskendamiseks leiu-

tatakse üllatavaid ja julgeid kõnekujundeid, milleks aitab palju kaasa meeltemuljete ülekandmine (kuuldav saab nähtavaks, nähtav kuuldavaks jne.). Sümbolism ja impressionism rikastavad kirjandust nõtke ja hingestatud väljendusviisiga. Sellesse ajastusse kuulub rida parimaid stiilimeistreid (O. Wilde, E. A. Poe, P. Verlaine, Ch. Baudelaire, F. Nietzsche, S. George jt.).

Sümbolistlik-impressionistlik kirjandusvool kujunes üld-euroopalikuks liikumiseks. Teadlikumat edasiarendamist leidis uusromantism Prantsusmaal. Sealt ta levis kindlailmelisena teistesse maadesse, ka Soome ja E e s t i s s e, kus olid vastavad eeldused selleks olemas.

A. Noor-Eesti.

1. Noor-Eesti eelaastad.

Käesoleva sajandi alul arenes eesti ühiskondlik elu tõusu tähe all. Eestis toimus tollal maaelu linnastumine. Selle tagajärjel kultuurielu kandus maalt linna. Külade kultuuriline tähtsus kahanes ja linnad muutusid vaimuelu keskusteks.

Kõigis linnades, eriti aga Tallinnas ja Tartus, kasvas eesti element niivõrd suureks, et eesti soost linnakodanikud hakkasid eristuma kindlapiirilisteks erikihtideks. Tekkis kolm suuremat rahvakihti: väikekodanlus, intelligents ja tööliskond. Väikekodanluse moodustasid majaomanikud, kaupmehed, käsitöölised jt., intelligentsi — vabakutselised haritlased ja tööliskonna — tööstuslik proletariaat.¹⁾ Need üksteisest erinevad ühiskonnakihid kujunesid määravaiks tegureiks meie poliitilises ja kultuurilises liikumises.

Eesti linnakultuuri tärgamine polnud mõeldav ilma ühiskondlikkude olude avardamiseta, kuna rahvas endiselt ägas vene-laste ja sakslaste surve all. Seepärast tuleb kõrgelt hinnata tolle aja poliitilisi võitlusi, mis rajasid soodustavaid eeldusi kultuuriliseks ja majanduslikuks arenguks.

Lõuna-Eestis jätkus 20. sajandi alul rahvusliku iseteadvuse äratamine „Postimehe“ kaudu. Selleks püüti rahva kõlblat jõudu kasvatada, tema majanduslikku olukorda kergendada ja põllundust ning karjandust edendada. Asutati põllumeeste- ja karskusseltse, kutsuti ellu piimaühisusi, laenuhoiukassasid ja ostu-müügiühinguid. Paindumatult võitles J. Tõnisson oma kaaslastega venestamise vastu.

¹⁾ Hans Kruus „Eesti ajalugu kõige uuemal ajal“ II, lk. 101 j.

Rahvusliku liikumise kõrval hakkas sajandite vahetusel mõju avaldama radikaalne vool. Uut poliitilist suunda ja loodusteaduslikku maailmavaadet propageeris kõigepealt Tartus vasempoolsete tegelaste väljaandel ilmuv ajakiri „Rahva Lõbuleht“. „Laiemaulatuseline murrang radikalismi vaimus kujunes Põhja-Eestis a. 1901 Tallinnas ilmuma hakanud päevalehe „Teataja“ tegevuse tagajärjel.“¹⁾ „Teatajas“ tõsteti esikohale majanduslikud küsimused ja pooldati koostööd vene vabameelsete rahvajuhtidega. Seetõttu satuti vastuollu „Postimehe“ ringkonnaga. K. Pätsi poolt väljaantud „Teataja“ töötas kõikide eesti ühiskonnakihtide kasuks, nõudes neile soodsamaid elutingimusi ja poliitilisi õigusi. Tõeliskonna huve kaitses Tartu sotsialistlik ajaleht „Uudised“, toetades poliitilises võitluses „Teatajat“.

Kuigi saksa ja vene mõjuvõim oli tollal küllalt tugev, saavutasid eestlased siiski energilise ühiskondliku teotsemise viljana tähelepandavaid võite. Linnaomavalitsused langesid sakslaste käest eestlaste kätte. Eriti tähtsaks sündmuseks oli eestlaste võit Tallinna linnavalimistel 1904. a., millega algas uus ajajärk meie avalikus elus.²⁾ Välissurve oli osaliselt pidurdatud ja eesti vaimne ning majanduslik elu võis sammuda tõusuteed.

Eesti maaelu arenes küll visamalt, aga siingi võis edenemist märgata. Talude jõukus tõusis käsikäes põllukultuuri arenguga ja ühistegelise liikumise hoogustamisega.

Kõige allasurutumas olukorras olid noil aastail koolid. „Vene keelega tehti algust esimesest koolipäevast peale“, kirjutab prof. Põld. „Ka õppejõud olid väheste eranditega võhivõõrad. Eesti keelt tarvitati ainult usuõpetuse tundides, muidu oli tema tarvitaminegi õpilastele omavahel keelatud... Juba väikesest peast tuubiti lastele sisse, et sääraseid asju, nagu eesti kirjandus ja ajalugu, ülepea ei olevatki, et Venemaa on nende isamaa.“³⁾ „Vene kroonugeograafiast pidid nad õppima, kuidas eestlane elutseb samas ruumis loomadega, käib ühes suitsuga uksest välja.“⁴⁾ Neis venekeelseis ja -meelseis kooles taheti eesti

1) H. Kruus, „Eesti Entsüklopeedia“ v. 11, lk. 654.

2) Mälestusteos „K. Päts“, lk. 97 jj.

3) P. Põld „Eesti kooli ajalugu“, lk. 157 j.

4) G. Suits „Noor-Eesti nõlvakult“, lk. 11.

soost kasvandikke ümber rahvustada. Õnneks kujunesid tagajärjed enamasti vastupidisteks. Venestamine tekitas paljudes koolinoortes protestimeeleolu ja andis tõuke vastutöötamiseks. „Umbse seisukorra alandused lõikasid valusalt nende kõige nooremate südamesse, kes sajandi vahetusel alles koolipingil istusid,“ väidab G. Suits, mälestades oma kooliaega.¹⁾

Keskkoolide õpilaste üritusi. Ühiskonnas peituv opositsioonivaim levis kiiresti õppiva noorsoo seas. Agaramate gümnaasiumikasvandikkude algatusel tekkisid 20. sajandi alul Tartus, Tallinnas, Kuressaares ja Pärnus omarahvuslike huvidega väikesed õpilasingid. Nendes noorsoorühmitustes peeti referaate kirjandus- ja kunstiküsimustest, arutleti rahvuslike ja ühiskondlike probleeme, toimetati ajakirju ja korraldati raamatukogu. Ühe sõnaga töötati neil aladel, mida taunis venestuskool. Eriti hoogsalt teetsid Tartu kroonugümnaasiumi ja reaalkooli õpilased, kes kuulusid „Eesti Külvajasse“ ja „Ühisusse“. Mainitud põrandaaluste õpilasseltside tegelasi oli ka kroonugümnaasiumi õpilane Gustav Suits.

Nii Tartu kui teiste linnade noorsooringkonnad piirdusid alguses puhtarahvuslike ülesannetega. Omavahelistel koosolekutel loeti eesti kirjandust ja vaieldi isamaaliste küsimuste üle. „Gümnaasiumis oleme pühapäevaseid kooskäimisi jällegi alanud,“ kirjutab Suits. „Loeme süstemaatiliselt eesti kirjandust „Kalevipoja“ ilmumise ajast peale.“²⁾ Nõnda tutvuti plaanikindlalt omakeelse kirjandusega, mida varem oli loetud omapead. Vähe võis tollaegne eesti napipoolne kirjavara pakkuda valmivaile keskkoolinoorile. Seepärast tuli paratamatult pöörduda teiste rahvaste, eeskätt soome kirjanduse poole, et vastu võtta sügavaid ja värskemaid kunstilisi äratusi. Käidi Soomes silmaringi laiendamas ja õpiti innuga soome keelt. Sageli külastati Tartus dr. Oskar Kalda kodu, kus noori tutvustas soome vaimueluga Aino Kallas. Väliskirjandusest loeti Darwin'i, Marx'i, Nietzsche, Brandes'e, Ibsen'i, Tolstoi, Gork'i, Juhani Aho ja teiste kaasaegsete töid. Nende teoste

1) G. Suits „Noor-Eesti nõlvakult“, lk. 11.

2) G. Suits — V. Reimanile 25. I 1902. EK1A.

najal õpiti tundma uusi eluvaateid ja saadi aru meie kirjanduse mahajäämisest.¹⁾

Fr. Tuglas, meenutades referaate Nietzsche üle ja ägedaid vaidlusi Grenzsteini reaalpoliitika arvustamise puhul, hüüab: „Kui palju lapselikku, naiivi sisaldus kõiges selles, ja ometi kui palju elu!“²⁾

Tartu keskkoolide õpilaste suuremaiks ühissetevõtteiks olid isamaalised peod, mida korraldati Koidula ja M. Veske mälestuseks. Üht säärast peoõhtut kirjeldab Suits järgnevalt: „Siinkohal tuleb mulle meelde tähendada, et Tartu keskkoolide õpilased (tütarlaste ja poeglaste õppeasutistest) toime panid ühe peoõhtu näitemängu, kirjanduslikkude ja muusikaliste ettekannetega. . . ., millest kohalik intelligents ka osa võttis. Pidu jättis iseäranis noorematele kõige parema mälestuse järele, ja ma usun, et säärased peod noort eesti seltskonda paremini kasvatada jaksavad kui ühegi ajalehe juhtkirjad.“³⁾ Venestuskooli ülemuse poolt tabasid neid rahvuslikke pidustusi karmid karistused. „Terve rea õpilaste elukombed alandati 3-le, Suits tagandati ajutiselt koolist.“⁴⁾ Sama valjusti koheldi tollal neid õpilasi, kes julgesid koolijuhatuselt paluda eesti keele tundide sisseadmist keskkooli. Ent need rasked surveabinõud ei kohutanud ideelisi keskkoolinoori, kes endise hoo ja vaimustusega teotsesid põrandaalustes ringides, olles lähedas kontaktis kirjandusmaailmaga. „Iialgi ei ole meie noorsugu nii aateline olnud kui siis.“⁵⁾

Album „Kiired“ (1901—02). Kuigi paljud keskkoolide õpilaste kavatsused ebaõnnestusid, suutsid nad olude kitsuse kiuste teostada nii mõndagi. Juba uue aastasaja alul otsustasid Tartu koolinoored G. Suitsu initsiatiivil välja saata „oma noorusliku sõnavaimustuse ja tegevusiha esimesed *Kiired*“. „Olime küll veel üpris noored“, sõnab Suits, „aga küllalt ennastusaldavad tulevikulapsed oma naiivsete kirjanduslikkude katsete ja isikumärkide pooldamiseks“. ⁶⁾

1) Vt. G. Suits „Noor-Eesti nõlvakult““, lk. 46.

2) Fr. Tuglas, „Kümme aastat“, lk. 15.

3) G. Suits — V. Reimanile 24. V 1902. EK1A.

4) Fr. Tuglas, „Looming“ 1933, lk. 1023.

5) Fr. Tuglas, „Kümme aastat““, lk. 14.

6) G. Suits, „Looming“ 1928, lk. 47.

1901. a. kevadel ilmus Tartu „Kirjanduse Sõprade“ kirjastusel G. Suitsu toimetatud 144-leheküljeline raamatuke pealkirjaga: „*Kiired I*. Wihukene Eesti parema kirjanduse edendamiseks“. Uue albumi eesmärki tutvustati *Kiirte* kaanelehel:

Selle päälkirja all hakkame suuremat kogu raamatuid wäljaandma, mille sihiks on Eesti paremat kirjandust edendada... Et meie siht põhjusmõttelikult täitsa ilukirjandusline on, siis katsume iseäranis ilukirjanduse edendamise pääle rõhku panna. Siin oleme oma ülesandeks teinud wõimalikult rohkesti algupäralist ilukirjandust awaldada. Aga selle kõrwal tahame Eesti lugejaid ka wõõraste kirjanduste uuemate ja kaunimate toodetega tutvustada. „Kiirtel“ on kaastöölisi, kes Soome, Rootsi, Wené, Saksa, Prantsuse, Poola ja Läti keelest otseteel nii mõndagi sisukamat kirjatükki aegajalt Eesti keelde ümberpanewad, nii et ümberpanekud selle tõttu algupäralistele wõimalikult lähedal seisawad. Edasi on meie püüdeks Eesti arwustuse waimu edendada. Sest needgi tööd, mis meie waeses kirjanduses ilmuwad, ei ole tarwilist tähelepanemist leidnud. Ja et kirjanduse tundmist laiendada, tahame iga oma raamatus arwustusi ja harutusi nende sihtide üle tuua, mis kas ilmakirjanduses wõi meie omas wäikeses kirjanduses walitsewad.

Sellest puhtkirjanduslikust eeskavast nähtub, et „Kiirtel“ olid kaugeleulatuvad ja meie oludes esmakordsed ülesanded. Kavatseti eeskätt algupärast kirjandust edendada, lubati tõlketöid esitada otseselt alguskeelest ja taheti meie kehva kirjanduskriitikat arendada. Nende eesmärkide taotlemiseks olid albumi kaastööliseks palutud peale noorte algajate vanemadki tegelased.

Kiirte esimeses andes esinevad algupäraste töödega A. Hansen (pärasine Tammsaare), A. Kitzberg, J. Mändmets, H. Pöögelmann, G. Suits ja K. E. Sööt, — nii siis enamuses senituntud kirjanikud. Väliskirjandusest on antud esikoht *Juhani Aho* teoseile. Arvustuse osas, mis võtab enda alla üle kolmandiku raamatust, hinnatakse naturalismi ja kritiseeritakse a. 1900 ilmunud eesti kirjandustooteid. Üldse pakub album vähe uut ja väärtuslikku, sest suurem osa töid ei ulatu keskpärase tasemeni. „Nii avaldab *Kiirte* esimene anne rohkem nooruslikku taht uusi suundi leida kui tunnustamisväärseid tulemusi.“¹⁾

Kiirte II vihk, mis trükki pääses sama aasta lõpul, tahtis olla *Eesti-Soomesillaks*. Suits oli veetnud suve Soomes

1) Fr. Tuglas, „Looming“ 1933, lk. 1021.

ja sealpool lahte leidnud kaastöölisi oma albumile. Tal oli koguni kavatsus *Kiiri* edaspidi välja anda ka soome keeli. Viimane nooruslik soov jäi küll teostamatuks, aga „*Kiired*“ II leidis kodumaal rohkesti lugejaid, ehkki tema levinguks takistusi tehti.¹⁾

Teine anne märgib tähelepandavat edu nii välimuselt kui sisult. Rohkesti ruumi on pühendatud soomepoolsele ainestikule, kusjuures ülekaalus on tõlked, kuna soome kaastöölised esinevad vaid kolme lühipalaga. Peatähelepanu on omistatud albumis *Koidulale* tema 15. surma-aasta puhul. Uudusena esitatakse tõlge poola keelest. Arvustuslikus osas vaadeldakse ainult rahvaluulelisi töid.

Kiirte kolmas, ühtlasi viimane anne valmis 1902. a. See sisaldab samuti algupäraste tööde kõrval tõlkeid soome ja poola keelest ning 1901. a. eesti kirjanduse kriitikat. Nagu eelmised anded, on seegi koostatud isamaalises vaimus. Album algab G. Suitsu pateetilise juhtkirjutisega *Eesti elu või Eesti surm?*, mille lõpetab autor õhutavate sõnadega:

Kandkem kokku aineid ja aateid ning süüdakem ühist ohwrituld isamaa-altarile! Kui see sääal wõimsalt lõõmamas, kui Eesti jõuud teda alal hoidmast ei wäsi, siis jääb walgus meie kotta, siis kaob surmahirm ja ei tarwitseks siis enam küsida, kas Eesti elu wõi Eesti surm?

Raamatu kandvamaks teoseks on Anton Hanseni naturalistlik jutustis „*Kaks paari ja üksainus*“.

„*Kiirte*“ kolm annet töid vaevalt-märgatavat lisa tolleaegsele kirjandusele. Kuid nad osutasid meie kultuurielu senist kitsust ja avasid uusi väljavaateid kirjanduslikuks arenguks. Vähemalt noortele endile olid isamaalised „*Kiired*“ virgutavaks jõuks. Olime kirjanduslikult alles niivõrd madalal tasemel, et sellegi algelise ettevõtte teostamine nõudis asjaosalistelt, eriti G. Suitsult, suurt pingutust. „Üks suurematest koormatest on mulle *Kiired*“, kirjutab Suits. „Kui palju siin asjata sõna ja sulge on kulutatud, et vankrit rööpas hoida!“¹⁾

1) Nii kurdab G. Suits V. Reimanile: „Arusaamata viisil on II ande ilmumine haruldast salaviha lõkkele ajanud... Näiteks ei võeta mõnda ajalehte kuulutustki vastu („*Olevik*“), teises jälle avaldatakse pisut aega enne jõulu („*Teataja*“); kolmandad müüvad oma kahjuga „*Kiiri*“ odavamalt välja... jne. jne.“

2) G. Suits — V. Reimanile 24. V 1902. EK1A.

Noor-Eesti rühmituse tekkimine. 1903. a. hakkas Tartu koolinoorsoo ringkond jõudsasti kasvama. Tollal lähenesid üksteisele pärastised Noor-Eesti juhtivamad tegelased. Juba 1902. a. sügisel tutvus Suits Friedebert Tuglasega, kes talle oma käsikirju lugeda tõi. Kuressaarest saabus Tartu Johannes Aavik ja hiljem tuli Pärnust Bernhard Linde — mõlemad suurte kirjanduslike huvidega. Kirja teel pidas mainitud rühmitusega ühendust Villem Grünthal. Noorte ühiseettevõtteist jäi esialgu eemale ajapuuduse ettekäändel A. Hansen-Tammsaare, „Kiirte“ andekam kaastööline. „Nii saime üksteisega kokku ja leidsime üksteist, salgakene keskkooliõpilasi, varsti noori üliõpilasi eesti uueneva elu künnisel“, sõnab Suits, mälestades Noor-Eesti sünniaastaid.¹⁾

Eriti laiendas noorte ringkonda ja ligindas neid vastastikku Juhan Liiva eest hoolitsemine. Peeti ühiseid nõupidamisi, kus arutleti, kuidas Liiva traagilist olukorda pehmedada, koguti tema toetamiseks raha ja hangiti seltskonnalt abi. „Noor-Eesti sünd on nõnda siis teatud viisil seotud Juhan Liiva nimega.“²⁾

„Kiired“ olid vahepeal seisma jäänud. Kuid 1903. a. lõpul kavatseti jälle oma album välja anda ja koguti selleks kaastööd. Tuglas mäletab, „et esialgu pidi uus väljaanne lihtsalt *Kiirte* neljanda vihuna ilmuma“.³⁾ Aga juba 1903. a. juulis teatab Suits *Noor-Eesti*-nimelise albumi kavatsusest. „Meie, eesti „noored“, peame aru, kuidas jõuluks ja Kreutzwaldi mälestuseks albumi „Noor-Eesti“ välja anda. Kui ka pealkiri peaks punase tindiga maha tõmmatama, oleks sisu ikka Noor-Eesti. Uusi nimesid astuks seal esile, — ehk lehviks ka uut vaimu sealt vastu. Raha puudus aga teeb takistusi — ometi: ehk saame üle.“⁴⁾

Suits viibis tollal Soomes, valgete ööde maal. Arvatavasti tärkas tal *Noor-Eesti* nimi *Nuori Suomi* eeskujul. See nimi leidiski eesti noorsooringkonnis poolehoidu ja võeti 1904. a. alul tarvitusele albumi nimena. *Noor-Eesti* esimene album taheti 1904. a. välja anda, aga 9-kuulise eeltsensuuri tõttu kandus selle ilmumine 1905. aastasse.

1) G. Suits „Noor-Eesti nõlvakult“, lk. 49.

2) A. Kallas, „Tähelend“, lk. 19.

3) Fr. Tuglas, „Looming“ 1933, lk. 1024.

4) G. Suits — V. Reimanile 5. VII 1903. EK1A.

Samal ajal jätkati omavahelisi kooskäimisi ja vaidlusõhtuid, mis muutusid kord-korralt hoogsamaiks. „Tormi- ja tungipaatos täitis meeli. Ebamäärane uusromantismi hing oli õhus.“¹⁾ Neid aegu, tulvil nooruslikku vaimustust, kujutab Suits luuletises „Vanad noored“.

*Me istusime sagedasti üheskoos,
kui noored olime, jumalatehämarias.*

Me tulime vihmavoogudes.

*Me läksime tuulehoogudes,
säravas udus täis päikesesüsteemiseid —
me otsijad, trotsijad katusekambritest,
kui olime noored.*

*Meil oli siis tuld küllalt, tuult küllalt,
meil, katusekambritest tulijatel,
meil, elu urangutesse minejatel:
aateid, vaateid, ihasid, vihasid,
käärimisi, vaidlemisi, nägemisi, tegemisi
nende ärevate päevade sumeduses,
õhtute kumeduses —*

*ja suurtest sõnadest, suurtest sõnadest
ei olnud iial puudust.*

Käärimise õppivas noorsoos tekitasid Venemaa eelrevolutsiooni meeletud, samuti kirjanduslektüürist saadud äratused. „Siis tõusti unistustes kõrgele ja lennati igatsustes kaugele.“²⁾ Uusi aateid ja mõttesuundi omandati välismaa luuletajailt ja teadlasilt. Ei rahuldutud enam Kreutzwaldi, Koidula ja Aho töödega, vaid loeti õhinal Turgenev'it ja Dostojevski't, kreeka-rooma klassikuid, saksa kirjandust Goethe'st Hauptmann'ini ja palju muud. Eriti haarasid tollaegseid noorukesi romantikud, nagu Byron, Shelley, Victor Hugo, Emerson. Nende pihku sattus ka uusromantilisi symboliste, nimelt Balmont, Brjussov, Maeterlinck, D'Annunzio ja Edgar Allan Poe.³⁾

Noor-Eesti liikumine oli algusest peale opositsiooniline. Valmiv noorpõlv oli vastuolus senise ajavaimuga ja kirjanduslike traditsioonidega. Ei lepitud meie kultuurikehvu-

1) Fr. Tuglas, „Kümme aastat“, lk. 17.

2) G. Suits „Noor-Eesti nõlvakult“, lk. 46.

3) Sealsamas lk. 46/47.

sega ega valitseva realistliku kirjandusega. Ihati sest umbsest ringist romantiliste tähiste poole. Oodati uut ajastut, mida Suits prohvetlikult ennustas.

LÕPP JA ALGUS.

*Kas tunnete: väriseb maa?
Kas kuulete: kisendab veri?
Nüüd tuleb kas ei või ja.
Nüüd on kallastest tõusnud meri.
Olge valmid!*

*Me seisame kahe riigi väraval:
see üks on pimedus ja teine valgus.
Me, noored, ootame pilgul säraval:
nüüd see ligineb: lõpp ja algus.
Viimaks ometi!*

2. Noor-Eesti ajastu.

1905. aastal kasvas rahva seas silmanähtavalt rahulolematuus. Venestuse surve rõhus kõiki kihte nii maal kui linnas. Eriti kannatasid halbades elutingimustes rahva vaesemad kihid. Maakehvistu oli maata, talurentnikud ägasid maksukoorma all, vabrikutöölise palgad olid madalad. Üha sagedamini hakati nende rahvakihtide poolt protesti avaldama radikaalsete voolude õhutusel. Nõuti poliitilisi õigusi, igatseti oma maalapikest ja vabanemist maksudest. Pöörde sellesse väljakannatamatusse seisundisse tõi Venemaalt siia ulatunud revolutsioonilaine.

Uus ajastu eesti majanduslikus ja kultuurilises elus algab 1905. aasta revolutsiooni järelajal. Kuigi poliitiline elu oli esialgu sõjaseaduse tõttu ülemaaliselt kitsendatud, tunti end ometi vabamana, sest rahvas saavutas kodanlikke vabadusi ja ta võis oma esindajate kaudu osa võtta riigiduumade tööst.

Majanduslikus arengus avaldus tõus nii põllunduse kui tööstuse alal. Suuri edusamme tegid väikepõllumehed, kes võtsid tarvitusele uuemaid põllutööriistu ja panid rohkem rõhku karjakasvatusele. Suurpõllupidajate eeskujul nad asutasid uusi

põllumeesteseltse ja kontrollühinguid. Selle tagajärjel muutus ühistegelise liikumine maal hoogsaks. Põllumeesteseltside algatusel kutsuti ellu rohkesti laenuasutisi, piima-, ostumüügi- ja masinatarvitajate-ühinguid. Nende ühistegeliste ettevõtete toetusel võidi talumajapidamisi tagajärjekalt viljastada. Niisama jõudsasti edenes tööstus. Tallinnas ja teistes linnades asutati suuri tööstusettevõtteid, kus said tööd tuhanded töölised.

Rööbiti majandusliku eduga avanesid avaramad võimalused kultuuriliseks arenguks. Eesti koolid hakkasid vähehaaval vabanema venestuse mõjust. Vallakoolide kahes esimeses klassis ja erakoolides lubati kasutada õppekeelena emakeelt. Sellele järgnes eestikeelsete eragümnaasiumide ellukutsumine. Tartus avati esimese emakeelse keskkoolina Eesti Noorsoo Kasvatuse Seltsi tütarlastegümnaasium ja mujal asutati progümnaasiume ning muid erakoole. Nendes koolides jagati õpetust umbes paari tuhandele õpilasele aastas. Samal ajal kasvas tublisti eesti üliõpilaste arv. Nad koondusid eesti üliõpilasorganisatsiooni ja püüdsid kõigiti arendada rahvuskultuurilist liikumist. Emakeelsete erakoolide tekkimine tähendas eesti haritlaskonna kiiret juurdekasvu.

Eriti elavaks kujunes revolutsiooni järelaastail seltside tegevus. Karskusseltside kõrval kutsuti ellu haridusseltsid, mis ülal pidasid erakoole ja korraldasid hariduspäevi ning raamatukogusid. Suuremad teatriseltsid — „Vanemuine“, „Estonia“ ja „Endla“ — püstitasid moodsad teatrimajad ja palkasid ametisse kutselised näitlejad. Sellega olid loodud head eeldused meie lavakunsti ja muusikakultuuri arenguks.

Tolle aja tähtsama kultuurilise saavutisena tuleb tähistada Eesti Kirjanduse Seltsi avamist 1907. a. Selts koondas enda ümber arvurikka haritlaspere ja kujunes varsti meie kultuuritöö keskuseks. Seltsi väljaandel hakkas ilmuma ka kuu-kiri „Eesti Kirjandus“. 1908. a. asutati Eesti Rahva Muuseum.

Tõusuaeg eesti kultuuri- ja majanduselus ulatus Maailmasõjani. Siis tabas kõiki alasid järsk seisak, tagasimineku. Põllundus ja karjandus hakkasid kiratsema, ühistegelise liikumine vaibus, hariduselu jäi soiku, kirjanduslik looming

kahanes. Langus oli kõikjal, eriti aga vaimsel alal. Teoseid trükiti sõja-aastail ligi kaks korda vähem.¹⁾

Noor-Eesti liikumise põhinõuded. Kõnesoleval ajastul kujunes mõõtuandvaks teguriks Noor-Eesti liikumine, mis ühte langes ajajärgu tõusu- ja mõõnaaegadega. Kui revolutsiooninaastal 1905 rahvas saavutas poliitilisi võite, siis samal ajal hoo gustus uue kirjanikupõlve tegevus. Kauaaegse ootamise järele ilmus *Noor-Eesti* esimene album, mis tutvustas noorte eesmärke ja püüdeid laiemaile ringkonnile. Nii kasvas märgatavalt Noor-Eesti rühmituse mõjupiirkond. Senine kitsapiiriline noorsoo ettevõtte omandas ülemaalse liikumise ilme.

Noor-Eesti sünniaasta 1905 tähistab enne kõike pööret meie kultuurielus. „Olime välisel survele liiga kaugele taha jäänud teistest kultuurrahvastest“, sõnab Tuglas meenutades Noor-Eesti algaastat. „Ja nüüd tuli süvendada ning tihendada meie kultuurielu kiirendatud korras.“²⁾ Uus kirjanikupõlv, nagu ette aimates ajajärgu pööretloovat tähtsust, õhutas kultuuritahet noorsooringkonnis.

„Meie noorusele on õnneks antud kaasa elada jälle paljutöotavat pööret“, kirjutab Suits. „Tunneme, kuidas uus eluusaldu maharõhutud hulkades hoogu võtab. Näeme, kuidas ettevõtmise julgus pead tõstab. Tahame kaasa minna tõusva liikumisega, mis läbi maa veereb. Ütleme: noorus kohustab — *jeunesse oblige!*“³⁾

See vaimustav võitluskutse kultuuritööle läheb tagasi *Noor-Eesti* esimesse albumisse, kus uue liikumise ideoloog Gustav Suits esineb programmilise kirjutisega *Noorte püüded*. Siin kutsutakse eesti noorsugu uuestisünni-ajastu lävel ühinema endisest nõudlikumate ülesannete jaoks. Noortes äratatakse üksmeelt ja ühistunnet ning neile juhatatakse teed kõigist erakondadest kõrgemale. Meenutatakse aegu sajandi algusest, kus kuuldi kurbi ja ahastuslikke sõnu: „Oleme surmale pühitsetud rahvas. Eesti täht kustub!“ Ja siis virgutatakse noorte kultuuritahet — võimatut tegema võimalikuks, eesti

1) H. Kruus „Eesti ajalugu kõige uuemal ajal“ II, lk. 150 jj.

2) Fr. Tuglas, „Vaba Maa“ 1930, nr. 293.

3) G. Suits „Noor-Eesti nõlvakult“, lk. 14.

kirjandust ja kunsti arendama, et järele jõuda Euroopa vaimuliikumisele. Seejuures ei unustata alla kriipsutamast kirjanduse ja kunsti kultuurilist tähtsust. „Mis meieaegseid inimesi tunnetes ja püüetes laiemalt äratada, ühendada, neile karastavat, ülen-davat jõudu anda võib, on iseäranis kirjandus ja kunst. Kirjandus ja kunst on ühtlasi väsimata jõud, mis selle kallal töötab, et seltskondlike ja rahvuslike eelarvamuste müürisid maha kiskuda, vabadust ja valgust inimeste südamesse paista lasta.“¹⁾ Noor-Eesti lipukirjaks püstitab Suits kultuuri-nõude: „Enam kultuuri! Enam euroopalist kultuuri! Olgem eestlased, aga saagem ka eurooplasteks!“

Samas albumis algatab J. Aavik eesti kirjakeele rikastamise küsimuse, põhjendades selle vajadust haritlaskonna tekkimisega. „Meie kirjanikud on seni ajani ainult kõige lihtsamat, kõige vähema haridusega publikumi silmas pidanud ja sellele oma raamatuid kirjutanud, sest et eestlastel haritud klassi ei olnud. Nüüd aga, kus meil juba oma intelligents tõusmas on, oleks aeg üht osagi kirjandust intelligentsile määrata, s. o., et kirjanik enam ei pruugiks kõige madalama haridusega inimese arusaamisega rehkendada ega selle pärast võõraste sõnade eest hoida.... Meie keel ja kirjandus peab intelligentsi keeleks ja intelligentsi kirjanduseks saama.“²⁾

Noor-Eesti liikumine sammus algusest peale euroopaliku kultuuri tähe all. Kultuuriaade kujunes ülimaks väärtuseks. Oldi veendunud, et rahva uuestisünd pole võimalik ilma kultuurse uuestisünnita.³⁾ Seepärast püüti kontaktis olla Euroopa esteetilise ja filosoofilise kultuuriga ning ennast arendada ideaalseks vaimuinimeseks. Isikulise kultuuri kaudu loodi eeldusi kogu maa kultuuriliseks arenguks.

Propageerides uusi kultuuriväärtusi ja kasustades oma töis kunstilisemaid väljendusvahendeid ning uuendatud keelt, sattusid nooreestlased vastuollu alalhoidliku vanema põlvega. Neid süüdistati „kultuurihaiguses“, „dekadentsis“ ja muudes pahedes. Vaatamata tugevale opositsioonile pääses euroopastumise

1) G. Suits, „Noor-Eesti“ I alb., lk. 18.

2) J. Aavik, „Noor-Eesti“ I alb., lk. 129 j.

3) G. Suits, „Noor-Eesti nõlvakult“, lk. 35.

idee Eestis siiski võidule, seejuures mitte ainult kirjanduses, kunstis ja keeles, vaid kõikidel vaimsetel ja ainelistel aladel.¹⁾ Juba 1910. a. võis Suits konstateerida Noor-Eesti põhinõuete teostumise algust. „Eestiski on alanud too-dangusuhete euroopastumise, inimese mõtte- ja tunde-elu modernistumise protsess. Vaadake, tulunduslik Eesti on juba õppinud vähehaaval tarvitusele võtma uueaegse tehnika vahendeid, kava-kindla maaparanduse meetodeid, uusi viljatõuge, kunstlikke väetisaineid. Milleks? Selleks, et põlluharimist muuta põhjalikumaks, edukamaks.“ Nii õpitakse ka kirjanduses uute elamuste ja meeleolude nõtkemat väljendusoskust, keelematerjali paremat läbitöötamist ja rahvusvaheliste kultuursõnade tarvitamist.²⁾

Noor-Eesti väljaanded. Uue liikumise kirjanduslik pale avaldub kõige ilmsemalt nooreestlaste väljaandeis, eeskätt *Noor-Eesti* albumeis ja ajakirjas. Senine eesti kirjandus ei rahuldanud nõudlikumat lugejat. Teosed käsitlesid rahvalikke aineid väheste kunstivahenditega. Nende välimuse eest oli vähe hoolitsetud. Noor-Eesti väljaanded tõid meie kirjanduse ja raamatu arengusse põhjaliku pöörde. Raamatud muutusid nii sisult kui välimuselt kunstilisemaks.

Kiirte järglase — *Noor-Eesti* esimese albumi ilmumine 1905. a. oli suursündmuseks eesti kehval raamatuturul. Album köitis tähelepanu nii uudse sisu kui maitseka välimusega. See tähistas omakorda väljaandjate vaadete ja maitsete kujunemist.

Raamat algab Suitsu paljudeklameeritud sõjaka luuletisega *Noorte laul*, mille viimast salmi tsensor ei lubanud avaldada, ehkki see oli varem ilmunud *Linda* veergudel.

*Las' kaswame, me tõusew sugu,
ja ootame, mil tuleb tund,
kus nendele, kes näewad und
kord müristame kõrwu sõjalugu.*

*Las' kaswame! Las' suurdub wägi,
kel lehwib eel ju noorte lipp,
kel sihiks on see mäetipp,
kust muidu laulik kujutusi nägi.*

*Las' kaswame! Las' kogub rammu
me lihastesse noortesse,
las' õpetab weel elutee,
kuis tuleb targu seada sammu.*

[Siis aga tõuseme kui rahesadu
mis sõuab-rängalt taewa all,
ja tulekirjal wälkuwal
maas wiletsatel kuulutame kadu.]

1) Fr. Tuglas „Lühike eesti kirjanduslugu“, lk. 82.

2) G. Suits „Noor-Eesti nõlvakult“, lk. 40.

Samas kõrgendatud paatoses kõneleb Fr. Tuglas noorsoo tulevases võitlusest rahva ja inimkonna kasuks.

— *Las' raksub rahe ja mässab maru, las' wälguwad möögad ja langewad mehed. Meie oleme elu, meie loome elu! Wõitluse tuhinas kaotame oma noorusepuna palgelt, meie rinnad wajuwad kokku ja meie langeme elutalt maha. Kuid wõitlus, wõitlus — elu suurte põhjusemõtete ja paleuste pärast, wõitlus rahwa ja inimese-soo eest — see on meie töö!*

Missugust mõttesuunda noored propageerisid, seda teame. Ei lepitud enam puhtrahvusliku vaatepiiriga, nagu *Kiirte* päevil, vaid otsiti väljapääsu euroopaliku kultuuri poole.

Noor-Eesti esimene album täitis rohkem programmi lisi ülesandeid kui esitas uue kirjanikupõlve küpsi kirjanduslikke saavutisi. See oli nii sisult kui välimuselt ebaühtlane teos. Kuna album ligikaudu aasta võrra hilines eeltsensuuri tõttu, ei rahuldanud ta ilmunisel enam väljaandjaid, kes olid üle kasvanud oma tööst. „Kuid ümbrusele näis see veelgi varajane olevat.“¹⁾

Noorte õnnestunumate töödena leiame albumist V. Grünthali *Talvise õhtu*, G. Suitsu *Las' kasvame* ja *Laulu orjadele*, Fr. Tuglase *Asuja* ja M. Underi *Ema laulu*. Uus põlv polnud veel võimeline omal jõul albumit sisustama, tema looming oli alles algamas, valmimas. Seepärast on *Noor-Eesti* esimeses albumis palju ruumi antud vanematele kirjanikkudele, nagu A. Haavale, A. Kitzbergile, Juh. Liivale. K. E. Söödile jt. Samuti on avaldatud reproduktsioone vanemasse generatsiooni kuuluvate kunstnikkude töödelt. Pikema kirjandusliku esseega esineb albumis H. Raudepp, hinnates heatahtlikult K. E. Söödi luuletoodangut. Nii näeme, et nooremad suhtuvad vanemaisse tegelassisse leplikult. Uudusena tutvustatakse kõnesolevas albumis eesti lugejat prantsuse dekadentismi esindaja Baudelaire'i toodanguga.

Eesti haritlaskonna vanem põlv tervitas *Noor-Eesti* esimest albumit ebasõbralikult. Seevastu kaasnoored ei jõudnud järgnevate albumite ilmunist ära oodata.

Peale *Noor-Eesti* esimese albumi ilmunist andis uus kirjanikupõlv välja Fr. Tuglase ja G. Suitsu toimetusel 1905. a. lõpul

1) Fr. Tuglas, „Looming“ 1933, lk. 1025.

raamatu „Võitluse päevil“. Selles esines juhtartikliga jällegi Suits, kirjutades paljutõotavalt:

Elame nüüd juba lausa käimasoleva võitluse päevil. Elu ihaldame, vaba ühiskonda ja vaba kodumaad tahame. Hüüame sellepärast lahti armetust alandusmoraalist, kildkondlisest kitsusest, vaimutute klasside mõju alt

Meie ilukirjanduses on opositsiooniline ägedus samuti kasvamas nagu käremeelses ajakirjanduses. Ka kirjandus võtab osa võitlusest ja hulkade hüüdest: Vabadust ja leiba!

Raamatu kaastöolisteks on ainult noored, kellede töödest on paremad G. Suitsu, Fr. Mihkelson-Tuglase ja B. Linde omad. Kirjanduslooliselt väärib erilist hindamist raamatus *Võitluse päevil* väljendatud G. Suitsu mõte — hakata välja andma Kr. J. Petersoni laule, mis ligi sada aastat olid seisnud trükkimata.

Noor-Eesti teine album (1907) on pühendatud algupärasele kirjandusele. Selles tehakse katset unarusest päästa Kr. J. Petersoni kirjanduslikku pärandit, esitades trükis tema luuletisi ja katkeid päevaraamatust. Sel puhul tähendab toimetus: „*Noor-Eestil* on iseäranis põhjust Kristian Jaak Petersoni meelde tuletada ja tema nime au sees pidada, sest tema oli meie esimene eelkäija, tema oli esimene *noor-eestlane*.“ Üldiselt on vanemate kirjanikkude tööde arv kõnesolevas albumis kahanenud. Raamatu ulatuslikumaks tööks on Fr. Tuglase uusromantiline novell *Jumala saar*, mis oma esmakordse stiiliga vangistas kaasaegset noorsugu. Uudsenä tundub ka Aino Kalda lühijutt *Vana Oru surm*. Siinjuures olgu tähendatud, et Aino Kallas oli *Noor-Eesti* albumite ainus soomepoolne kaastöeline. Nimekamate kirjanikkude kõrval esineb teises albumis rida uustulnukaid, kellede tööde kirjanduslik väärtus ei küüni keskpärasuseni. Kirjanduskriitiliseks tööks on Ed. Mihkelsoni artikkel E. Petersoni *Rahvavalgustajast*. Välimuselt on album soliidne nagu eelmine. Seda kaunistavad J. Köleri, K. Maybachi, A. Adamsoni ja A. Weizenbergi kunstitoodete reproduktsioonid.

Kuigi *Noor-Eesti* kaks esimest albumit märgivad noorema ja vanema põlve üksmeelset koostööd, tunni juba tollal vastastikust erinevust. Uue kirjanikupõlve looming eri-

nes tunduvalt eelkäijate kirjanikkude omast, see tekitas lahkeliidid. Meenutagem näitena G. Suitsu ja V. Ridala luuletisi ning Fr. Tuglase „Jumala saart“. „Noored polnud vanemaid küll teoorias puudutanud,“ väidab Tuglas, „kuid nende praktika ärritas tahtmatagi: pandi pahaks eneseleiutamiskatseid.“¹⁾ Seepärast järgnes paratamatult noorema põlve lahkumine k vanemast.

Kolmanda albumiga, mis ilmus jälle kahe aasta pärast (1909), algas Noor-Eesti õitseng. „Noor-Eesti ringkonna kirjanduslik ilme hakkas seks ajaks juba enam-vähem välja kujunema.“²⁾ Loobuti vanema põlve kaastööst ja püüti enam silmas pidada teoste esteetilist külge.

Seda uut suunda märkame *Noor-Eesti* kolmandas albumis, kus leidub ainult noorema generatsiooni kirjanikkude ja kunstnikkude töid. Siin kohtavad üksteist kõik Noor-Eesti juhtivamad tegelased (Aavik, Linde, Oks, Ridala, Suits, Tammsaare ja Tuglas). Uuest kunstnikupõlvest esinevad N. Triik, J. Koort ning A. Tassa. Nii tähendab kõnesolev album nooreestlaste jõudude koondamist esteetilise kultuuri süvendamiseks.

Noor-Eesti kolmanda albumi tähelepanuvamaid kirjutisi on J. Randvere (alias J. Aaviku) *Ruth* ja Fr. Tuglase essee *Eduard Wilde ja Ernst Peterson*. Iseäranis palju vasturääkimisi tekitas Randvere „*Ruth*“, milles autor loob oma erka fantaasiaga olematu ideaalse naise kuju. Toome sellest katkeid.

Ta on erandlik, ainus olevus, sest ta ühendab eneses kaks omadust, mis tõelikus elus endid näivad välja sulguvat: kõrgema, tõesti meheliku mõistuse ja naiseliku iseloomu meeldivuse. Ta on kõrgel kraadil intellektuaalne, selles spetsiaalses tähenduses, mis sellele sõnale Prantsusemaal antakse, nimelt olevus, kelle juures mõtlemise võime, pääaju tegevus äärmiselt edenenu ja kes omale suure hulga teaduslikke ja kirjanduslikke ideesid ja faktisid on mälestuse salvedesse kogunud Ta armastab keeleteaduslikka uurimisi, mida vähesed naised tõsiselt, teaduslikult armastavad Iseäranis huvitavad teda filosofilised küsimused

Päälle andide teadustes on tal veel suured talendid kunstides; muu seas mängib ta meisterlikult klaverit, sest ta on tingimata muusikalik . . .

Tema armsad kirjanikud ja luuletajad on kõik suured intellektuaal-inimesed . . . , nagu Flaubert, vennad de Goncourt, Maupassant, kelle

1) Fr. Tuglas, „Vaba Maa“ 1930, nr. 303.

2) Sealsamas.

magus stiil ja osav tehnika teda oma poole tõmbasid, hoolimata paljude juttude vängest lõhnast; peenike ja aristokratlik Bourget, see terav hinge-elu analüseerija, mille seadusi ta täpikäälsetes, aga elegantides fraasides formuleerib; samuti pääle mitme teise veel Sully Prudhomme, see matematiker, filosof ja luuletaja, kelle luuletustest suurtsugu, puhas ja iludust kumardav vaim vastu lehvib Ka on ta möödamineva huvituse dekadentide ja sümbolistide kuriositeetide kohta läbi teinud, Baudelaire'i, Verlaine'i, Mallarmé, Rimbaud j. t. ees saladuslikku aukarust tunnud . . .

Ta raamatukogul on veel kaks eri osakonda: üks, vähem, sisaldab kõige paremat Soome kirjandust, teine, palju suurem, on eestikeelsetele raamatutele määratud Uuema aja kirjanikkude seas, mis eri riiulitele on pandud, leiduvad Bornhöhed, Saalid, Juhan Liivid, Mändmetsad, Anna Haavad, Söödid, Petersonid, Wilded j. t., kõik enamasti lihtsa ja alandliku väljanägemisega raamatud, halva ja odava paberi pääle trükitud, ilma köitmata, nagu nad ostetud, et esialgset välimust alal hoida. Siis uuemad, nagu Suits'i luuletused ja kriitilised tööd, Tuglas'e (Mihkelsoni) novellid, Grünthali luuletused, Tamsaare jutustused ja teised viimastel aastatel ilmunud raamatud, millede välimus juba peenem ja maitserikkam on. Kuid ka sisemise väärtuse poolest lähevad nad Ruthi silmis lahku . . . Kui ta Suits'i kultiveeritud intelligentsi ja mõnede ta luuletuste mehelikku jõudu ja väljatöötatud vormi imetleb, siis maitseb ta Tuglas'e juures ta meeleolude hääbuvat, peaaegu neitsilikku õrnust, ta kirjelduste heljuvat ja veidi udust luulet, ta proosa hellalt intimliku ja nagu looritatud muusikat. See tuletab talle osalt d'Annunziot ja Juhani Ahot meelde

Nagu eespooltoodust nähtub, on Ruthis sõnastatud noore eestilised ideaalid. Selles ülistatakse naist, kes on välja paistvate intellektuaalsete omadustega, haruldaste muusikaliste ja kirjanduslikkude huvidega ning peenendatud kunstimaitsega, kes imetlusega naudib prantsuse, soome ja uueaegset eesti luulekirjandust. See Ruth — „vaimselt ja kehalikult eesõigustatud, viimsete peenusteni haritud, Ruth eesti olematu kõrgema vabakultuuri kõige suursugusem õis“ — elas kõikide nooreestlaste mõttekujutuses.¹⁾

Kui tolle aja ajakirjandus Randvere „Ruthi“ pidas täiesti põlastusväärseks tööks, siis jagati vähemalt tunnustust Tuglase 81-leheküljelisele arvustuslikule essele Ed. Vilde ja E. Petersoni loomingust. See põhjalik kriitiline töö selgitas eesti vanemate realistide proosatoodangu vormilist kuju-

1) G. Suits „Noor-Eesti nõlvakult“, lk. 56.

nematust ning algatas meie nõudlikuma arvustuse. Samas raamatus püstitatakse uusi tähiseid kirjanduslikuks loometööks ka Jaan Oksa üldsõnalisel artiklis „Kriitilised tundmused“.

Üldse annab „Noor-Eesti“ kolmas album tunnistust nooreestlaste kirjandusliku ande ja kriitilise võime küpsusest. Uus põlv oli üle kasvanud oma eelkäijate kirjanduslikest saavutisist. Seepärast ta oli võimeline arvustama ja hindama vanema põlve tööd ning võis iseseisvalt vastu minna uutele ülesannetele.

Vahepeal katkestub albumite väljaandmine, kuna sama rühmitus hakkab 1910. a. toimetama ajakirja *Noor-Eesti*. Sel puhul pilku heites minevikku meenutatakse ka koostööd uute ja vanade jõudude vahel, nagu see toimus *Noor-Eesti* esimesis albumis, kus „kirjus killas esinesid „noored“ ühes „vanadega“, individualistid-esteetikud kõrvuti ühiskondlaste-moralistidega“.¹⁾ Kui nüüd, millal on välja jõutud sellest väheviljakast „ühistegevuse“-ajastust, koondatakse *Noor-Eesti* ajakirja ümber „enne kõike neid, kes meil isiksuse printsiipi kalliks peavad üle ühiskondlikkuse teooriate ja loova töö eesõigust hindavad üle populariseerimise“.²⁾ Sellega rõhutatakse Noor-Eesti liikumise individualistlikku põhisuunda. Endasse süvenedes ja isiklikke elunõudeid suurendades tahetakse teha individuaalset loomistööd, et tõsta üldist kultuuritaset. Nagu sellest nähtub, alustavad nooreestlased oma ajakirja individualismi tähe all, kusjuures nad lähedasse kontakti astuvad välismaade kirjandusliku ja kunstilise toodanguga.

Noor-Eesti ajakiri oli suurejooneline ettevõtte meie kitsastes oludes. Väljaandja Gustav Suits ning tema kaastoimetaja Nikolai Triik olid ajakirja ümber koondanud kodumaa andekamad kirjanikud ja kunstnikud ning paarikümmend teiste rahvaste poeti, kunstitegelast ja õpetlast. See tõttu seisis ajakiri nii kirjanduslikult kui kunstiliselt kõrgel tasemel. Mõned arvustajad kõrvutasid teda Euroopa paremate kirjandus-kunstiliste ajakirjadega.

Kõnesolevat ajakirja ilmus kahe aasta jooksul (1910—11) 6 numbrit ehk 649 lehekülge. Selles leiame peale algupärase

1) G. Suits „Noor-Eesti nõlvakult“, lk. 41.

2) Sealsamas lk. 42.

ilukirjanduse hinnatavaid kirjandustooteid itaalia, läti, soome, rootsi, norra, prantsuse ja saksa keelest. Kõik tööd on tõlgitud alguskeelest, kusjuures suurem osa kaastööst on autorite poolt *Noor-Eestile* isiklikult saadetud. Tollal olid nooreestlased vahenditus kokkupuutes

Euroopa kultuuritegelastega. Ajakirja artiklite ja ringvaate osas sõelutakse aktuaalseid kirjanduskultuurilisi küsimusi, arutletakse maailma vaatelisi ja poliitilisi probleeme, selgitatakse kirjandusvoole ja esteetilist maitsmist, tutvustatakse kirjandus- ja kunstimaailma uueaegsete suurmeestega, antakse arvustavaid ülevaateid ilmunud raamatuid, kunstinäitustest ja teatrite tegevusest jne. Nii siis käsitletakse kõiki kultuurialasid nii kodu- kui välismaalt.

Ainelistel põhjustel pidi *Noor-Eesti* ajakiri 1911. a. seisma jäama. Eestis väike haritlaspere ei suutnud kehtvalt ülal pidada kirjandus- ja kunstiajakirja.

„Noor-Eesti“ ajakirja kaas.
N. Triigi illustratsioon.

Peale ajakirja likvideerimist jätkasid nooreestlased albumite väljaandmist. 1912. a. ilmus *Noor-Eesti* IV album ja kolme aasta pärast (1915) — viimane, V album. Esimest ilustasid noorelt surnud kunstniku E. Obermanni kunstilised reproduktioonid ja V albumit N. Triigi kunstitööd. Sellest nähtub, et *Noor-Eesti* viimaste albumite kaunistamine on usaldatud ühe kunstniku hoolde, et saavutada illustratsioonides kunstilist ühtlust.

Noor-Eesti viimased albumid sisaldavad eranditult nooreestlaste ja nende järelpõlve töid. Vanem põlv on täiesti välja lülitatud, välja arvatud vaid Kr. J. Peterson ja Juh. Liiv, kellede tooteid väljaandjad enda algatusel avaldavad. Selle tagajärjel on albumid muutunud ka sisult ühtlasemaks. Need albumid pakuvad nooreestlaste kunstilise mat toodangut. Siinkohal mainitagu G. Suitsu luuletisi *Värisevate haabade all* ja *Sapine kuu*, V. Rida sonette, Fr. Tuglase novelli *Vabadus ja surm*, J. Oksa *Tumedat inimeselast* jt. Esseedest on tuumakam Tuglase *Kirjanduslik stiil*. Väliskirjanikest kohtame vaid paari nime kahe albumi kohta.

Viimase albumi eessõnas kirjutab G. Suits *Noor-Eesti* 10-aastase tegevuse juubeliaasta puhul: „*Noor-Eesti* mälestab oma vaimustuste ja pettumuste esimest kümmet aastat... 1905. ja 1915. — need meie kõige uuema ajaloo kaks läbilõikavat aastat on ka *Noor-Eesti* tähtaastad... Välja kasvanud õppiva noorsoo mõttevahetusringist, on *Noor-Eesti* alati olnud uue sugupõlve intelligentsete käärimiselementide ja kultuursete uuenduspüüete koondiseks.“¹⁾ Kuid samas artiklis ei saa *Noor-Eesti* liikumise juht varjata nukrust, pettumustunnet. „Kuidas elu meie vaimustusega on mänginud nagu tuul pilvedega!“ hüüab ta valusas kurbuses. Vaimustatud euroopalikust kutuurist, alustas uus põlv revolutsiooni rüpes *Noor-Eesti* liikumise. Kuid nüüd, kümne aasta pärast, oli see unistatud inimsus- ja kultuuriideaal Maailmasõja keerises hukkumas. Ühes sellega olid möödumas *Noor-Eesti* tegevusrikkamad aastad.

Maailmasõja aastail andsid nooreestlased välja populaarteaduslikku ajakirja „*Vaba Sõna*“ (1914—16), mille ülesandeks oli tutvustada laiemaid rahvahulki poliitiliste probleemidega ja uute vooludega teaduses, kirjanduses ja kunstis.²⁾ See vabameelne ajakiri sai suure poolehoiu osaliseks rahva seas. Välimuselt ja sisult erines *Vaba Sõna* silmanähtavalt „*Noor-Eesti*“ ajakirjast.

Noor-Eesti liikumise peatunnismärkideks jäävad

1) G. Suits „*Noor-Eesti* nõlvakult“, lk. 95.

2) „*Vaba Sõna*“ 1914, lk. 3.

Noor-Eesti albumid ja ajakiri. Neis peegelduvad kokku-
puuted kõige lähema ümbruskonnaga ja kaugema maailma elevu-
sed. Neis püsib tunnistus kogu rühma meeoludest, püüetest.
sihtidest, edasijõudmistest.¹⁾

Noor-Eesti taotlustest. Vastavalt püstitatud juhtmõttele:
„Enam euroopalikku kultuuri!“ oli nooreestlaste peaülesandeks
tungida kodumaisest umbsest õhkkonnast Euroopa kul-
tuursesse keskusse. Selleks püüti vabaneda senisest
ühekülgsest saksa ja vene mõjust ning läheneda
soome, prantsuse ja teiste vanemate kultuurrahvaste
vaimuelule. Iseäranis harrastati romaani kultuuri. Loeti
palju prantsuse kirjandust ning avaldati prantsuse sümbolistide
ja dekadentide töid *Noor-Eesti* albumeis. Selle tagajärjel levis
selle kirjanduse mõju nooreestlaste kirjandustooteisse. Kõige
enam paistab silma romaani kultuuri eeskuju Randvere *Ruthis*.
See on täis prantsuse vaimu, mis ulatub isegi lauserütmi.²⁾

Euroopaliku kultuuri viljelemisega jõuti Eestis moodsa kir-
janduse ja kunsti probleemini. Kui varasem eesti kirjandus oli
määratud enne kõike vähenõudlikule maarahvale ja linna väike-
kodanlusele, siis hakkas Noor-Eesti rühm kirjanduste o-
seid soetama meie haritlaskonnale. Seejuures langetati
pearõhk raamatute ja ajakirjade esteetilisele küljele, mis seni oli
jäänud tagaplaanile.

Nooreestlased trükkisid oma väljaanded heal paberil,
kaunistasid nad kaaneilustiste, vinjettide ja
kunstireproduktioonidega. Seetõttu omandasid
nende raamatud peene ja kunstimaitselise välimuse. Nende
ühisväljaandeist on välimuselt kõrgel tasemel *Noor-Eesti* aja-
kiri. Samuti äratas erilist tähelepanu Juhan Liiva „Luuletuste“
iluväljaanne. Seda peetakse eesti esimeseks kauniks raa-
matuks, milles valitseb sisemine kunstiline sümmeetria ning üht-
lus.³⁾ Nii algatasid nooreestlased eesti kunstipärase
raamatu.

1) G. Suits, „Noor-Eesti nõlvakult“, lk. 51.

2) A. Kallas, „Noor-Eesti“, lk. 27.

3) B. Linde, „Looming“ 1925, lk. 492.

Raamatute välimuse kõrval püüti u u e n d a d a, kaunimaks ja kõlavamaks muuta e e s t i k e e l t, et mõttele anda ilusamat ja sobivamat kuju. Keeleuenduslase Johannes Aaviku esitisel rikastati keelt uue sõnavaraga, tarvitati lühemaid ning ilukõllalisemaid muutelõppe, lauseehituses hüljati sak-sapärasust jne. See pa-handas endastmõistetavalt alalhoidlikke keeletarvitajaid. Kuid Aavikut ja tema kaaslasi ei heidutanud teiste vastuseismine, nad propageerisid keele-reformi kui möödapääse-matut vajadust.

Käsikäes keeleuuen-dusega arendati ilukirjan-duses väljendusviisi. Või-deldi senitarvitatud ilme-tute väljendusvahendite vastu ja taotleti kun-s-tilist stiili, kusjuu-res eeskujuna kasustati uueaegsete kirjanikkude töid välismailt.

Juhan Liiva „Luuletuste“ kunsti-
kaasanne Kr. Raualt.

Kuigi Noor-Eesti liikumine oli suunatud ajalooliste rahvaste kultuuripiirkonda, ei eitanud ta rahvuslikku omapära. Noor-Eesti päevil elustub uuesti rahvaluule-harrastus. Hakatakse rahvalaulude keelt ja vormi tarvitama moodsas kunstluules. Keelde tuuakse arhailisi sõnu ja luules kasustatakse murdekeelt. Nooreestlased päästavad unarusest eesti esiromantiku Kr. J. Petersoni toodangu. See rühmitus algatab ka nõudlikuma kirjandus-, kunsti- ja teatriarvustuse, mis võimaldab sügavamalt näha meie vaimukultuuri saavutisi.

Nooreestlased esinesid küll ühise rühmana, aga nad ei piiranud rühmaliikmete kirjanduslikku ja kunstilist loomingut. Nad koguni propageerisid individuaalsuse printsiipi. Isiku-

kultuuri tähe all nad löid omapärasemad ja kunstilisemad kirjandus- ja kunstitooted.

Noor-Eesti taotlusi selgitab Gustav Suits kokku võttes järgnevalt: „See on olnud katse iseenestega, uue ja endisest julgema luulekunstiga, eneseteadlikuma stiilikäsitlesega, raamatute parema välimusega, harituma lugejaga, üldse Eestis siia maani esindamatute kultuurinõuetega.“¹⁾

Väljapaistvat osa etendasid ses liikumises kirjanikud ja kunstnikud. Seepärast tuleb Noor-Eesti ringkonna tegevust vaadelda peamiselt kirjandus-kunstiliselt vaatenurgalt, olgugi et nende programmis seisis kogu eesti kultuurielu edendamine.

Noor-Eesti kirjanduslik rühmitus, milles harrastati enne kõike individuaalset loomingut, ei moodusta tervikuna samailmelist liikumist. Nagu J. Aavik tähendab, kujundavad Noor-Eestisse kuuluvad kirjanikud mitmepalgelise koondise, esindades väga erinevaid kirjanduslikke sihte ja elemente.²⁾ Sama seisukohta jagab ka Tuglas, väites: „Noor-Eesti pole iial tähendanud mingit kitsast kunstisuunda ega tundnud kõigi kohta maksvat eeskava. Talle olid vastuvõetavad nii romantilised kui realistlikud kalduvused, kui neid aga juhtis kunstiline järjekindlus.“³⁾

Ometi oli Noor-Eesti kirjanikel ka ühiseid püüdeid ja suunitlusi. Kõiki neid haaras romantiline igatsus lahti saada hallist igapäevsusest ja tungida kõrgemate kultuuritarvete poole. Nad olid oma tunde- ja mõttelaadilt ning taotlustelt uusromantikud.

1) G. Suits, „Noor-Eesti nõlvakult“, lk. 44.

2) J. Aavik, „Noor-Eesti“ ajak., nr. 3.

3) „Vaba Maa“ 1930, nr. 293.

B. Uusromantiline lüürika.

Uusromantilise voolu tekkimine oli kõigepealt seotud kirjandusliikide vaheldusega. Realistlikul ajastul valitsenud romaani, jutustise ja draama õitseng oli lõpule jõudmas, kuna uus kirjanduslik liikumine propageeris lühidat ja kokkusurutud väljendusviisi. Noor-Eesti rühma algatatud uusromantiline suund meie kirjanduses soodustas kõigiti lüürika uuestisündi. Lüürikas avaldus kõige otsesemalt ajajärgu romantiline elutunne. Samuti avanesid luuletodangus avarad võimalused vormiharrastuseks, mida rõhutasid uusromantikud.

Noor-Eesti ajastu tähtsamaid lüürikuid on Gustav Suits, Villem Grünthal-Ridala ja Ernst Enno.

I. Gustav Suits.

Lapsena Võnnus. Noor-Eesti vaimne juht, luuletaja ja kirjandusteadlane prof. Gustav Suits sündis 18. novembril 1883. a. Tartumaal Võnnu külakooli rehetares koolmeistri pojana. Tema isa Hindrek Suits oli vaiksloomuline, elurõõmus ja seltskondlik. Ema Liis oli kinnise iseloomuga ja valipietist. Mõlemad olid usklikud ja haruldasetl töökad. Perekonnas valitsesid vennastekoguduse traditsioonid, mis ei jätnud mõjustamata Gustav Suitsu. Tema suuremaks huviks varasemas lapsepõlves kujunes piibli läbilugemine.¹⁾

Muretult möödusid Suitsu lapsepõlveaastad. Vanemad ja loll kohtlesid teda hoole ning armastusega. Lellesse kiindus Gustav lugemise õppimisel.

Suits oli kahe aasta eest kaotanud oma isa, kui talle 1892. a. sügisel hakkas Võnnu külakoolis õpetust jagama õemees Lodi. Koolis oli ta parimaid ja andekamaid õpilasi. Kõik ained

¹⁾ J. Semper, „Eesti biograafiline leksikon“ IV, lk. 500.

omandas ta nobedasti, nagu mängides. Sageli oli ta õemehel abiks nooremate koolilaste õpetamisel.

Suvel käis Suits karjasa. Vabadel hetkedel ta luges raamatuid. Tollal veetlesid lugemishimulist koolipoissi-karjust peale *Ristiinimese teekonna taevalinna poole* ning eksootiliste juttude ja kangelaste seikluste „*Maimu, Tasuja, Kännud ja käbid, Käki-mäe kägu*, eriti aga *Vari*, kui see ilmus.“¹⁾

Pärast Võnnu külakooli lõpetamist 1895. a. pandi Suits ristiisa, kirikuõpetaja Oehrni soovitusel Tartu kooli. Ühe aasta täiendanud oma lünklikke teadmusi III algkoolis, astus ta 1896. a. sügisel Tartu kroonugümnaasiumi.

Kroonugümnaasiumis. Kroonugümnaasiumis oli Gustav Suits kaheksa aasta kestel teadmusest kas esimene või teine õpilane klassis. Kuid tema majanduslik olukord oli äärmiselt raske. Talvel ta pidi odavais kortereis nälgima ja külma kannatama. Siiski ei suutnud aineiline kitsikus tõkendada edasirühkiva keskkoolinoore õpinguid.

Tema lemmikaineiks olid vanad keeled ja saksa keel. Enda algatusel ta püüdis tundma õppida kodumaa ajalugu ja kirjandust ning seejuures aru saada ka esteetika ja eetika nõudeist.²⁾ Tutvunud 1900. a. paiku „Postimehe“ ringkonnaga, sai ta seal äratust soome keele õppimiseks. Samal ajal ta hakkas eeltöid tegema albumi *Kiired* väljaandmiseks.

Kiirte toimetamine veeretasku suuri raskusi Suitsu õlgadele. Kaastöö hankimine edenes toimetajal hõlpsasti, kuid erilist jõupingutust nõudis albumi ainelise külje eest hoolitsemine. „Rõõmuga kannaksin ma kõik raskused, mis ma „Kiirte“ väljaandmisega enda peale olen võtnud,“ kirjutab noor Suits, „kui mitte alatine rahaline kitsikus väljaandmise juures ja sellest tõusnud mured viimast kui tundmist ära ei kihvitaks.“³⁾

Vaheldust Gustav Suitsu töö- ja vaevarikasse kooliellu töid suvised matkad Soome. Ta õpetas seal soome koolilastele saksa keelt ja sai vastutasuks prii ülalpidamise ning sõiduraha. Soome teekonnad karastasid tema vaimset jõudu, laiendasid silmaringi ja jagasid ohtrasti uusi muljeid ning teadmusi. Innustusega kõneleb Suits oma oleskelust Soomes:

Elan valgete ööde maal. Need valged ööd viibivad nüüd nagu jumalik naeratus põhja tumedas taevas. Olen vaimustatud nende valgete ööde üle. Need heidavad nõrka helki nii mõnessegi kurb-mustasse kuristikku. Ja uut elujõudu puhub hingesse jälle karastav, vaba järve

1) J. Semper, „Eesti biograafiline leksikon“ IV, lk. 500.

2) G. Suits — V. Reimanile 24. V 1902. EKIA.

3) G. Suits — V. Reimanile 24. V 1902. EKIA.

tuul ja rahu — kuigi mõneks silmapilguks — tuuditab rinda laas oma tõsise pühaliku vaikusega. Inimesed on lahked, sõbralikud . . . mured ja tusad ununevad vahel meelest . . . ma sirutan ennast jälle püsti.¹⁾

Soomes jälgis Suits sealset vaimuelu, eriti kirjanduslikku liikumist. Ta tutvus isiklikult mitme soome kirjaniku ja tege-lasega, kellelt ta hankis kaastööd *Kiirtele*.

Kodumaal jätkas Suits koolitöö kõrval kirjanduslikku ja rahvuslikku tegevust. Ülalpidamist ta teenis endale kaastööga „Postimehele“ ja „Lindale“ ning tundide andmisega. Ühes teiste õpilastega ta korraldas mälestusõhtuid eesti kirjanikkude auks ja võttis osa allkirjade kogumisest emakeele tundide palvekirjale. Ta lõpetas kroonugümnaasiumi 1904. a. kevadel parima lõputun-nistusega.

Helsingi ülikoolis. Juba keskkooli viimaseis klassis kõneles Suits oma kavatsusest — „aastaks või pooleks Tartu ülikooli jääda ning siis Helsingisse asuda uurima oma armsamaid aineid: filosoofiat ühes esteetika ja kirjandusajalooga ning soo-me-ugri keeli“. ²⁾ Peale kroonugümnaasiumi lõpetamist ta asuski oma kauase unistuse teostamisele. Ta astus esi-algu Tartu ülikooli, kust siirdus ühe semestri jä-rele 1905. a. alul Helsingi ülikooli, valides endale õppeaineiks kirjanduse, esteetika, keeletea-duse ja rahvaluule. Suits jäi edasi ka Tartu üli-kooli nimekirja, saades siit stipendiumi.

Üliõpilaspõlve algaastail sündis tähelepanдав mur-rang Suitsu vaateis. Kui ta keskkoolis oli tuli-semaid rahvuslasi, siis muu-tus ta üliõpilasena maailma-vaatelt vasempoolseks. Temal oli raske loobuda nooruse rahvuslikust seisukohast, nagu ta ise kirjutab: „Kui ka mõistus külmalt ja karmilt hukka mõistis, ei jaksanud süda ikka veel lahkuda, ikka veel jättis ta nuttes juma-

Gustav Suits
1908.

1) G. Suits — V. Reimanile 5. VII 1903. EK1A.

2) G. Suits — V. Reimanile 5. VII 1903. EK1A.

laga ja vankus kahevahel seistes! Raske ja valus on lahkumine neist mõtetest ja tundmustest, milledega meie oleme üles kasvanud, maast madalast ära harjunud ja mida, võib olla, meile lähedal olevad inimesed tunnistavad ja usuvad.“¹⁾ Peale seda kujunes tema vahekord „Postimehe“ ringkonnaga jahedaks, kuigi ta jäi edasi lehe kaastööliseks. Tal oli ülesandeks kirjutada artikleid kirjanduslikkude ja esteetiliste küsimuste kohta.

Suits ei muutunud poliitiliseks parteitegelaseks, sest ta rõhutas individualismi ja vaimse kultuuri põhimõtet. Helsingis ta teotses radikaalsete noorsoomlaste klubis ja vasempoolsete üliõpilaste seltsis.

1910. a. lõpetas Suits Helsingi ülikooli filos. kandidaadina. „Et tal käremeelsuses kahtlustatuna võimata oli saada kindlamat ametit kodumaal, oli ta sunnitud edasi Soome jääma.“²⁾ See tekitas temas masendunud meeleolu ja rahulolematust kodumaa-
laste vastu.

Ootamatult saabus Suitsule 1911. a. jõulupühil Helsingisse kurb teade ema surmast. Lohutamatus leinas ta sõitis ühes oma abikaasaga, praeguse Tartu ülikooli soome keele lektoriga, kellega ta samal aastal oli naitunud, oma kodukohta Võndu ema matusele.

*Ma tulli, kui so vaene korjus
jo kylmän lautsin magasi.
Maa pääl kui lõpnu oll' so orjus,
so emäs võitsi tagasi.*

Eestile iseseisvust nõudmas. Paar aastat töötas Suits ajutise abijõuna Helsingi ülikooli raamatukogus ja selle järele (1913—17) soome ning rootsi keele õpetajana vene gümnaasiumis. Samal ajal ta kirjutas artikleid Soome ja Eesti lehtedele ning oli „Tietosanakirja“ kaastööliseks.

Vahepeal pühendus Suits poliitilisele tegevusele. Ta astus 1917. a. Eesti Sotsialistide-revolutsionääride Parteisse ja sai selle Helsingi osakonna juhiks. „Suits oli esimene, kes teadlikult hakkas nõudma Eesti riiklikku iseseisvust.“³⁾ Ta propageeris agaralt omariikluse mõtet, väites vastavas märgukirjas otsustavalt:

Küllalt on eesti rahvas kannatanud saksa ja vene usurpaatorite⁴⁾ võimupidamise all. Küllalt on eesti rahva pojad maailmasõjas ohvreid toonud asja eest, mis mitte nende oma ei olnud. Nüüd näikse rahvusvaheline tund lõõnud olevat ka eesti vägistatud rahvuse vabastamiseks:

1) G. Suits „Sihid ja vaated“, lk. 9 j.

2) A. Kallas „Noor-Eesti“, lk. 61.

3) J. Semper, „Eesti biograafiline leksikon“ IV, lk. 500.

4) usurpaator = võimu enda kätte kiskuja, võimuanastaja.

aeg on kätte jõudnud meie seitsmesaja aasta eest katkestatud rahva-
võimulise arengu jätkamiseks ja uuendamiseks iseseisva töövabariigi
asutamiseks. ¹⁾

Kirjandusprofessorina Tartus. Saksa okupatsiooni ajal
töötas Suits välisdelegatsiooni liikmena Stockholmis. 1919. a.
lõpul valiti ta Tartu ülikooli eesti ja üldise kir-
janduse professoriks. Ta sai ühe aasta ametivabadust
ülikooli õppejõu kutsele valmistumiseks Soomes ja asus 1921. a.
alul tegelikult professori kohuste täitmisele, mis ametis ta õh-
teutsenud tänini. Ülikoolis on tema peatöölaks kirjandus-
teoste uurimine kunstitoodetena.

Teaduslikus töös rõhutab prof. Suits põhjalikkust ja
süvenemist uuritava ala sügavusse. Tema loengud on peen-
nusteni välja töötatud nii sisult kui vormilt, sõnastatud indivi-
duaalses, pisut raskepärases stiilis ja põimitud teravmeelsusega.
Oma ettekandeis on prof. Suits vaimukas sõnameister: iga tema
väljend on tabav, elamuslik ja kütkestav.

Kirjanduslikust loomingust on Suits viimaseil aastail
tagasi tõmbunud. Temalt on ilmunud terve rida esseid
ja teaduslikke kirjutisi, mis on avaldatud peamiselt
„Eesti Kirjanduses“ ja „Loomingus“. Suitsu varasemaid esseist-
likke töid sisaldavad esseedevalimikud *Sihid ja vaated* (1906)
ning *Noor-Eesti nõlvakult* (1931).

Gustav Suitsu luuletoodang.

Gustav Suitsu luuletoodang, mis koosneb viiest luuletis-
kogust ja ühest pikemast ballaadist, pole ulatuselt väga suur. Selle
kandvama osa moodustavad kolm kogu: *Elu tuli*, *Tuulemaa* ja
Kõik on kokku unenägu. Nende luuletiskogude alusel jaguneb
Suitsu kirjanduslik looming kolme üksteisest erinevasse
luuleajastusse. Esimesse luuleperioodi kuuluvad *Elu
tule* laulud (1900—04), teise — *Tuulemaa* luuletised (1905—
1912) ja kolmandasse — *Kõik on kokku unenägu* luuletised
(1913—21). Viimase luuleajastuga liituvad ka kogud *Ohvrisuits*
ja *Aastate aknal*, mis sisaldavad peamiselt valitud luuletisi teis-
test kogudest, ning ballaad *Lapse sünd*.

¹⁾ G. Suits, „Noor-Eesti nõlvakult“, lk. 107.

1. Esimene luuleajastu.

„Elu tuli“ (1905).

Gustav Suitsu luulelooming algas varakult. „Olin vist 15-aastane,“ mäletab Suits, „kui mind hakkas kiusama vastupanematu tung katsuda luuletamist.“¹⁾ 1900. a. ta kirjutas oma esimesed värsid *Vesiroosid*, mis ilmusid „Kiirte“ esimeses andes. Sellest aastast alates ta pühendus pidevalt laulude loomisele. Temalt ilmus igal aastal kümnekond luuletist, mis avaldati esialgu *Kiirte* andeis, pärast *Postimehes* ja *Lindas*. Suitsu pateetilised aatelaulud valmisid revolutsiooni eelaastal 1904. Oma tugeva sisendusjõuga nad haarasid juba siis noori, kui neid loeti perekonnalehe „Linda“ veergudelt.²⁾

Revolutsiooniaastal 1905 ilmus Helsingis Suitsu luuletiskogu *Elu tuli*. See väike, 96-leheküljeline värsiraamat sai pühaduseks tuhandeile eesti noorile. Seda kanti uhkustundega põuetaskus, deklameeriti paatoslikult selle laule ja oldi nende kõrgeist aateist vaimustatud.³⁾

„*Elu tule*“ aatelaulud. Gustav Suits võitis noorsoo poolehoidu aatelaulikuna. Tollal ta oli 21-aastane noor üliõpilane, kes elas „tormi- ja tungiaja“ keerises. Varavalminud luuletajana ta tundis endas nooruslikku elujõudu, sisemist tuld ja võitlustahet.

Oma esimese luuletiskogu avab Suits jõulise tiitelluuletisega „*Elu tuli*“.

ELU TULI.

*Elu tuli helgib kui sinitaeva päikene,
elu tuli sähvab kui pilvedest äikene:
sätendab välkudes hämaramas öösi,
valgustab mõtetes, tulistab töösi —
ja kaduvikusse kustub.*

*Miks küll nii kohisevad kevadised veed?
Kes need sääl sammuvad mööda teed?
Lõkendavad ihalduste tulised tunglad:
noored need otsivad muinasjutu Kunglat —
kuni kord seisavad Toonela väraval.*

1) „Postimees“ 1934.

2) J. Kärner, „Looming“ 1933, lk. 1042.

3) R. Kangro-Pool, „Päevaleht“ 1933.

*Elu tuli loidab ja sähvab ja lööb,
 elu tuli inimeste südameid sööb.
 Elu tuli põleb ja elu tuli kustub
 ja tule asegi viimati mustub —
 jääb järele peotäis tuhka.*

*Püha on elu tule tuha ase.
 Elu tuli punane püham on ise!*

Jälgides avalaulu *Elu tuli* keskustatud ülesehitust, tunde-
 paisutuste vaheldust meeleolu-langustega üksiksalmides, tõtlevat
 rütmi ja jõulisi riime, märkame Suitsu luule
 uudisvõtteid meie lüürika vormi alal.

Tunneme Suitsu vabanduspäevaks loodud trotsivat luuletist
Lõpp ja algus ning tema revolutsioonilist võitlushümni *Las kas-
 vame, me tõusev sugu*, mille sõjakat hüüdu ruttas tsensor piirama.
 Niisama võimsalt kostsid ka laulu *Mehed* napolisõnalised stroofid.

MEHED.

*Tormi ees murduvad tammepuud:
 kindlad on mehed aatele truud.*

*Välkugu teras ja raiugu raud:
 mehi ei kohuta surm ega haud.*

*Kaarides maha langegu hein:
 mehed seisavad niikui sein.*

*Seisavad. Tuld aga tuksatab rind:
 suur on elu ja surma hind.*

Isamaaline toon sugeneb *Elu tule* lauludesse, kui
 autor püstitab uusi tähiseid Eesti tulevikuks.

TULEVIK.

*Italia — nii olgu Eesti tulevik.
 Nii noored tahavad, et paistaks silma.
 Nad loota tahavad öö järel valget ilma —
 ja sellest jõud ja vägi tuleb imelik.*

*Oh oleks nõid, siis Eesti lumehanged
 ma viljaväljadeks kõik muudaksin,
 kust vahelt paistvad tammed võimsad, kanged —
 oh kui ma seda suudaksin!*

*Kuid tean siiski nõiasõna mõjusa,
mil kaljusid võib paigast paisata.
Töö selle nimi on, töö ilma võitja on —
ta vägevamalt astub kui Rooma leegion.*

*Seepärast töötab ka nii mõnigi,
kel tuksub süda rinnas soojasti.
Nii mõnelgi tööst kahvatanud palged
ja rinnas idanevad haigus-idu alged.*

*Mis sest, kui murrabgi neid maha
suur töö, mis üle üksikute jõuu:
muud tasu nemad ju ei taha,
kui aga kodu kaitseks leiaks nõuu.*

*Nad on ju suurel aatemerel käinud
ja laia vaateringi, hiigla-laeneid näinud.*

Suits rõhutab töö mõõtuandvat tähtsust tulevases eesti ühiskonnas. Ta virgutab tõusvat noorsugu rauda taguma, mõõka tegema — „et võiks kaitsta oma koda“.

NOORED SEPAD.

*Vasarad meil vuhisegu,
ääsi tuli tuhisegu!
Süsa kandke,
kolde pandke,
lõõtsa, poisid, vajutage,
leeki, leeki õhutage!*

*Vasarad meil vuhisegu,
ääsi tuli tuhisegu!
Ei nüüd kustu,
ei nüüd mustu
valge lõke, meie lootus,
meie iha, meie ootus.*

*Vasarad meil vuhisegu,
ääsi tuli tuhisegul
Rauda raome,
terast taome,
teeme mõõga, teeme oda,
et võiks kaitsta oma koda.*

Kauni noorusliku unelmana kujutab autor kevadiste noorte sõudu kaugele ulgumerele — vastu vabadusele ja avarusele, kus-

juures ta kasustab järjest teisenevaid värsimõõte, et rööbiti arendada mitut teemat.

NOORUSE UNENÄGU.

Noor olla on kevadet rinna sees kanda
ja kevade kohinat kuulda,
kui söuavad lootuste, ihade randa
veed ärganud, vahused noored.
Ja põue sees midagi tuksub ja tuikab
ja soonte sees laenetab veri.
Ja südames midagi hüüab ja huikab
ja silmis on igatsus-meri.

Ja nii ahvatelevalt,
Meelitavalt
Tõuseb eemal lahe süles
Sinast üles
Õnne taeva kaar,
Ihalduste saar.

Ja saarele puhuvad parajad tuuled.
Näe, lahele libiseb vene,
noor käsi on tüüril ja õhkuvad huuled
need hõiskavad tuliseid tundeid.
Ja päikene paistab ja öötsutab meri
ja läiklevad laened ja paisuvad purjed.
Ja tuuleke puhub nii lähedalt peri —
ju ligineb saar, kuule! kägu sää! kukub.

Näe, kus kased haljais lehtis,
Toomed ehtis.
Aga vaata, ranna teel —
Mis — ei suuda keel
Ütelda seda —
Rind üksi võib kõneleda.

Küll oli kui uni, kui varjatud aade
nii tumedalt tuksunud põues:
nüüd tervitas ilmsi suur hellatav vaade —
kas oli see haldjas või neiu?
Ta oli nii kaunis kui kevade päike
ja puhas kui hommiku kaste,
ta paled kui helendav koidiku läike
ja huuled kui valminud marjad.

Oh kuidas temagi sügavast
Südamest
Oli nutnud — naernud — ootnud,
Ootnud ja lootnud!
Uinunud iha kaisus,
Süda tundmustest paisus.

Kuid tundmuste laenus hingamist võtab
nüüd kinni ta õhkavas põues...

Ju noormees on rannal — ja ruttab ja tõttab —
ja süda on südame leidnud.

— — — — —
Laened aga kaisutavad,
Paisutavad
Ranna rinda. Toomed valged.
Noorte palged
Näit'vad õnne otsatust,
Selgin'd elusaladust.

II.

Torm viimati raugab neil südames
ja õnn ennast peegeldab nendes nii
kui päikene vaiksetes sinistes vetes
sääli lahes, kust noormees see sõudisgi.

Uinu süda õnne süles,
Ära ärkagi sa üles!
Elu — see on armuta,
Unel luule otsata.

Kuid lahtise mere pääl marud käivad
ja laulavad laened nii võimsat viit.
Ja laenete möllu sees purjed näivad —
need kutsuvad edasi sõudma siit.

Kaunis on küll vaikne lahe,
Kallis arm nii hell ja mahe —
Ei see siiski mehe hind:
Võitlust ihkab tema rind!

Näe, kullake, kuidas mind elu hüüab —
see meri, need laened ja tormid sääli:
Ias' paadike suurele veele püüab —
on hilja, kui meri end katab jääl.

Ei ju ainult ole suvi,
Lenda ainult armutuvi:
Tuleb talv, kus üle maa
Lameb lumi lõpmata.

Sa kardad, mu kallike. Mõnedgi laevad
jah tõsi! küll kadunud igavest',
nii mõnegi aated ja püüded ja vaevad
on neelatud vägevaist laenetest.

Kuid mis sellest kui ka surra,
see veel minu meelt ei murra.
Pahem võitluseta veel
sõuda koju õhtu eel.

Ei midagi mehele pole palju,
kui nõuavad aated ta'lt ohvritgi:
sest lõõtsugu vastu maru valju —
ma purjetan merele ometi!

Tahan näidata, kuis võidab
 Võidu vaimustus ja sõidab
 Seegi väike paadike
 Julgelt üle laia vee.

Sääl lahtise mere pääl suured tuuled
 suurt vabadus-laulu meil' laulavad:
 sääl vabadust hingad ja vabadust kuuled
 ja väikestest püüetest vabaks saad.

Ja säält kaugemalt ka särav
 Paistab igaviku värav...
 Kas ju siit ei näi ta kuld?
 Süda, süda süttib tuld.

Sest üles nüüd purjed ja algame sõitu
 ja õpime vabadus-viisi teel.
 Ja laulame vaimustust, vapruse võitu
 neil' kõigil, kes söuavad lahes veel.

Küllap mõnigi neist vene
 pöörab kas või natukene
 lausemale merele —
 vabaduse järele.

Parima aatelauluna nimetatagu hümnilist luuletist „Ühte laulu tahaks laulda“, mis sisaldab kutse võitlusele uue aja künnisel.

ÜHTE LAULU TAHAKS LAULDA.

Ühte laulu tahaks laulda,
 ühteainukest:
 mis kui vägev merelaene
 kerkiks südamest.

Kohaks läbi rahva hingest —
 tõuseks meeste meel,
 välkuksivad vaimumõõgad
 suurte tööde teel.

Mis kui vägev merelaene
 veereks üle maa,
 kohaks läbi rahva hingest
 hiigla-ihana.

Välkuksivad vaimumõõgad
 kodu taeva all.
 Ja nii mõnda kuldset tähte
 säraks üleval.

Ühte laulu tahaks laulda,
 ühteainukest:
 mis kui vägev merelaene
 kerkiks südamest.

Lauliku sisemist noorustuld tõlgitseb haaravalt „Meri“, milles leegitsevad vabadusjanu ja suurustunne.

MERI.

*Kuule — kuis mühiseb lauliku ees
määratu meri!*

*Vastu kohiseb südame sees
määratu meri.*

*Hinga sügavalt
merd oma sisse
väsinud rind!
Hinga sügavalt
igavest suurust,
väge ja värskust,
et sinu laulud
võiksivad veereda,
võiksivad kohada
nii nagu laened,
võimsad ja vabad,
kui nemad tormavad
kaljude vastu
suure ja mõõtmata mere päält tulles.*

*Vaata — eks ole kui igavik-silm
põhjatu meri!*

*Vastu säält kumab suur saladus-ilm —
põhjatu meri.*

*Küll olen neiugi
silmasse vaadan'd
sügavasse.*

*Aga ei ole ma
ialgi näinud
säärast maailma,
hämarat, põhjatut
merede sügavust.*

*On, nagu vaataks
öö minu otsa
tuhandeil silmil —
öö, kus on liikumas
elu ja surma suur-saladused.*

*Kuulge, te hämarad sügavus-väed,
lauliku vannet!*

*Kuulge, te kindlate kaljude mäed,
lauliku vannet!*

*Kui mina unustaks
ialgi ära*

vägevat merd,
 suuruse aated
 sügavus-ihad,
 mis mulle paisusid
 rinnasse mõõnana
 merele jõudes:
 et ma siis kuivaksin
 ära kui kõrbe, —
 ehk nagu pilve,
 mis vihmata sõuab
 kodumaa põuaste põldude kohal.

Ometi polnud kõik „Elu tule“ aatelaulud kirjutatud ülevas mässulises meeleolus. Nende kõrval leidus ses kogus luuletisi, mis peitsid endas süngustunnet ja traagikat, nagu laulud „Needmine“ ja „Surnuaia laul“.

NEEDMINE.

Kes päälmaa tuigute:
 kōdunege mulla süles!
 Kes allmaa suigute:
 ärgake, ärgake üles!

Hirmus needmine ära sööb maa:
 elu puus pūhasgi koltuvad lehed.
 Ei julge elavad elada:
 altmaa peavad tõusma siis mehed!

Õudselt on vait aga surnute read —
 kangelased ei tõuse haudade seest.
 Tõesti, kas asjata ootame meest,
 kes päästaks kütked ja parandaks vead? —

Must kui öö
 rõhub needmine üle maa.
 Töötab aga hauakaevaja —
 õnnis ta töö!

Kuid neetud kõik elavad, surnud!

Aatelaulude ideestik ja vorm. Gustav Suitsu aatelauludes avaldub hoogsalt tolle aja tärkava kirjanikupõlve võitluse meeleolu. Kogu senisele kultuurikehvale ajavaimule kuulutatakse kadu ja ennustatakse uuestisünni lähenemist. Noortes äratatakse kõrgeid rahvuslikke ideaale ja õhutatakse neid kul-

tuuritööle, milles nähakse parimat tervendusvahendit. Suitsu aatelaulud on tiivustatud optimistlikust elutundest ja noorusele omasest trotsist. Nagu J. Aavik tähendab, „need on täis nooruse julgust ja võidulootust“. ¹⁾ *Elu tule* programmilised luuletised tähistasid uut suunda eesti lüürika arengus. Meie luulesse tungis võimas ideeline paatos, mis mõjus värskendavalt ja virgutavalt nii noortesse kui laiematesse rahvahulkadesse. Kõiki kütkestas tema aatelüürika nooruslik patriootiline vaim.

G. Suits kuulutas temperamentselt *Elu tules* uusi ideid, aga veel suuremaid uuendusi ta taotles lüürika vormis. Tema aateluuletised tähendavad eesti värsivormi mitmekesistamist ja edendamist. Kui seni oli viljeldud tüütuseni neljajalalisi trohheuselisi ja jambilisi värsse, siis tarvitas Suits enam daktililist ja anapestilist värsimõõtu. Sellega ta tõi luulesse jõulise ja tõtleva rütmi. Üldse kasustas Suits vahelduvaid värsimõõte ja salmikujusid, et vältida monotoonsust. Suitsu harrastusalaks kujunesid ka puhtad ja kõlalised riimid. Tema aateluuletiste riimid tunduvad ehtsatena ja mõjusatena, nagu *lööb — sööb, raud — haud, maa — jaa, tund — und; tuikab — huikab, lippu — tippu, aated — vaated, meri — veri; vuhisegu — tuhisegu, sära-val — vära-val* jt. Rohkesti viljeldakse Suitsu aatelauludes retoorilisi hüüatusi ja küsimusi, et paatost paisutada.

Mälestusluuletised. *Elu tules* esineb Suits kahe mälestuslauluga, millest esimene on pühendatud lauluisa Kreutzwaldi varjule ja teine Juhan Liiva mälestusele. Kreutzwaldile loodud rahvalaululist luuletist „Üks ennemuistne jutt“ vaatleme teisal, siinkohal peatume vaid Juh. Liivale määratud mälestuslaulul „Käkimäe kägu“.

Teatavasti andis tõuke selle laulu loomiseks J. Liiva haletsemisväärne olukord. Suits luuletas „Käkimäe käo“ 1902. a. augustis, millal ta oli alles 18-aastane. See oli tema esimesi õnnestunud luuletisi. *Käkimäe kägu* avaldas tähelepanavat mõju Liivasse endasse ja publikusse. Liiv lausub selle mälestuslaulu mõju kohta: „Külm ja soe jooksis mul läbi ihu. Soe, et keegi minuga ühes tundis.“ ²⁾

1) J. Aavik, „Postimees“ 1905, nr. 254.

2) Fr. Tuglas „Juhan Liiv“, lk. 252.

KÄKIMÄE KÄGU.

Õnnetu Juhan Liivi mälestuseks.

Päike paistis nii palavalt,
Käkimäel kukkus kägu.
Karjane vaatas kase alt,
igatsust helkis nägu.

Oleksin kägu, siis tõuseks ma
Käkimäe kuuse latva,
kust mina Peipsit saaks vaadata
üle see laane katva.

Käona siis kukuksin ilmale,
mis ma näen salakesi,
kui nagu peegel mu silmale
sätendab Peipsi vesi.

Olen nii noor, ei veel jaksa ma
ronida kuuse latva,
kust mina Peipsit saaks vaadata
üle see laane katva.

Laan on nii kõrge, nii tihe ka,
takistab vaba pilku.
Peipsist ei vähemat täppi saa
varjude läbi vilku'.

Aga kui tuuled need puhuvad,
kuulen ma Peipsi hüüdü,
laened randa säääl uhuvad —
sinna ma tunnen püüdü.

Karjane kasvas. Ju jaksas ta
ronida kuuse latva,
kust tema Peipsit sai vaadata
üle see laane katva.

Säält tema kukkus siis ilmale,
mis nägi salakesi:
et nagu peegel ta silmale
sätendas Peipsi vesi.

Ja et säääl peeglis end kujutas
randlase majake,
kalameest üle vee ujutas
kõvasti tehtud vene.

Aga see laan oli mustem veel,
kui oli endisel ajal.
Järjest haudus ta tige meel
varjusid mäe rajal...

Näe, laanest loogeldab otsatu
varjude pime kari.
Päästa end kägu! oh uppus ju
Käkimäe kuuse hari!

Ei enam kukkujalt kuule häält.
Surnud on Käkimägi.
Varjusid tõrjuda käo päält
ei või ka Peipsi vägi.

Unustan'd kägu on koguni
need, kelle korra ta kukkus.
Kas siis kõik tänugi täiesti
kukkuja vastu hukkus?

Eks tema kukkunud ilmale,
mis nägi salakesi:
et nagu peegel ta silmale
sätendas Peipsi vesi.

Ja et säääl peeglis end kujutas
randlase majakene,
kalameest üle vee ujutas
kõvasti tehtud vene.

Käkimäe käos saavutab Suits lihtsa sõnastusega harukordse tunderikkuse ja liigutavuse. Ta ei ülista Liiva kirjanduslikke teeneid, vaid kujutab teda allegooriliselt unistava

karjusena, milline teema on pärit Liiva enda proosatöist. See vormilt vähenõudlik luuletis on eesti südamlikumaid mälestuslaule.

Armastus- ja elamuslüürika. *Elu tule* armastus- ja elamuslüürika ei küüni jõulise aatelüürika tasemeni. Siin on vähe väljapaistvaid ja üldtuntud luuletisi, kuna enamik lauludest on pinnalised ja vähema kunstiväärtusega.

Tuntumaid luuletisi sest sarjast on „*Oma saar*“, millele on komponeeritud mitu viisi ja mis on kujunenud üldlauldavaks lauluks.

OMA SAAR.

<i>Ma sõuan merel ja sõuan.</i>	<i>Mõnd saart on määratus meres,</i>
<i>Üht saart mina otsin säääl.</i>	<i>mõnd sadamat vilusat.</i>
<i>Seda kaua ju otsinud olen</i>	<i>Oma saart aga mina ei leia,</i>
<i>laia lageda mere pääl.</i>	<i>oma unistust ilusat.</i>

*Ma sõuan merel — ja hõljun
ja laened hõljuvad ka;
kõrgel kiiguvad, liiguvad pilved —
oma saart aga otsin ma.*

Plastiline lihtsus ja mänglev rütm on omased napolisõnalistele lauludele „*Kevade ja sügise*“ ning „*Nooruse aeg*“, mis kõige ilmekamalt iseloomustavad Suitsu tolleaegset armastuslüürikat.

KEVADE JA SÜGISE.

*Sina oled kevade mureta laps —
kevade ise sa oled.
Mina olen tumeda sügise poeg —
sügise ise ma olen.*

*Kuid mina ihkan kevade järele.
Sirutan vastu sull' käed.
Kevad'! — ei ära sa põgenegi,
vaid minu hõlma sa vaod.
Kevad' ja sügise — suudelgem:
S u v i me suudlustest sünnib.*

NOORUSE AEG.

*Aeg antud naerda, aeg antud nutta,
aeg antud pisaraid pühkida.*

*Aeg seatud elada, aeg seatud surra,
aeg musta mulla sees magada.*

Kuid mis on nooruse aeg?

*Ei ole see paastuda, ei ole see paluda,
ei vaimu närvides närtsida:*

*See aeg on õitseda, aeg õnne maitseada —
ja armsa kaela ümber hakata.*

Pisut eleegilises meeleolus kujutab Suits üht noorusarmastust, mille mälestust elustab koltunud õis.

MINUL ON ÜKS RAAMAT.

*Minul on üks raamat — sääl vahel
on üks õis, üks koltunud õis.*

*On üks närtsinud mälestus kahel,
kes kord kokku elu sees said.*

*Miks ei küsin'd, küsin'd siis mina:
üttele, kas mind armastad sa?
Ei ka lausunud ühtigi sina —
muudkui õie andsid sa mull'.*

*Minul on üks süda — see tuikab
rinnas nii kui lahkudes siis.
Kuskil kauguses keegi kui huikab —
aga vaikib jällegi vist...*

*Minul on üks raamat — sääl vahel
on üks õis, üks koltunud õis.
On üks närtsinud mälestus kahel,
kes kord kokku elu sees said.*

Elu tule armastuslaulud on lihtsad ja suurema tundesügevuset.

Selle kogu elamuslühirika tõlgitseb peamiselt autori varasemaid pettumusi. Nagu teame, oli Suitsu gümnaasiumipõlv töörikas ja murerohke. Ainelise kitsikuse pärast pidi ta töötama niivõrd palju, et tervis selle all kannatas. Pealegi oli ta üliagaralt tegev noorte kirjanduslikes ettevõtteis. „Selle üleliigse töötamise tagajärg on minu juures juba väliselt näha“, sõnab gümnaasiumiõpilane Suits, „mure ja kitsikus on mind kokku küüra vajutanud, juustesse juba rohkesti hõbedasi loonud.... Sisemiselt on nad mind aga pessimistiks teinud.“¹⁾ Säärases masen-

¹⁾ G. Suits — V. Reimanile 24. V 1902.

dunud meeles on loodud 1903. a. luuletis „Käe na'ale viimaks“.

KÄE NA'ALE VIIMAKS TOETASIN PÄÄ.

*Käe na'ale viimaks toetasin pää —
nii roidunud, nii väsinud.
Kes teinud tööd, hää oleks sel, nii hää,
kui pääseks puhkama!*

*Kuid lühike on päev ja tööd on palju,
suurt tööd, mis oma õnne hind,
tööd, mida nõuab oma osa valju,
ja minu rahvas õnnetu.*

*Käe na'ale viimaks toetasin pää.
Ju ammu mööda oli kesköö tund.
Nüüd silmad valusad on kinni lasta hää
ja näha magust und...*

Ja näha und,

*et korra täiel säral lõunapäike
mu põllu üle helendab,
et pole lõõnud seda torm, ei äike,
vaid avar väli vastu valendab,
kust kogutakse kokku kuldavilja —
kui oleks see ka enesel' mull' hilja...
Nii hää on näha suvist und,
kui väljas tuiskab talvist lund!*

Nagu eespooltoodust nähtub, kaldus Suits juba noorpõlves pessimismi, mis haaras teda meheas sügavalt.

„Elu tule“ üldhinnang. *Elu tule* laulude tekkimise põhjustas ühelt poolt eesti keskkoolinoorte seas levinud rahvuslik liikumine, teiselt poolt äratused sealtpoolt lahte. Gustav Suits, kes tollal luges palju soome kirjandust, oli haaratud peamiselt Aho ja Leino tooteist. Sügavat mõju avaldasid temasse Leino ürgjõulised värssid. Nende mõjustusel ta hakkas looma *Elu tule* paatoslikke laule, et väljendada kaasaja isamaalist südametukset.

Eino Leino mõju märgati *Elu tules* juba selle kogu ilmumisel. Nii kirjutab Aavik: „Mõned ta luuletused (näit. „Lõpp ja algus“ ja „Nooruse unenägu“) kõlavad väga eino-

leinoliselt.“¹⁾ Hiljem on konstateeritud Leino mõju luuletistes „Kevade laul“ ja „Noorte laul“²⁾. Ka Suits ise tunnustab tänu-meeli Eino Leino lõkendades heliseva lüürika vastukaja *Elu tules*³⁾.

Gustav Suits ja Eino Leino olid hingesugulased. Mõlemad olid tulvil nooruslikku paatost ja usku aadete kõikvõimsusesse. Nendes põles sisemine tuli, mida nad sõnastasid oma värssides. Leino esines tulekandjana soome luules, kuna Suits kandis tema ilukõlaliste ja pateetiliste luuletiste eeskujul uue elurütmi eesti lüürikasse. Nii algas Suitsu *Elu tulega* soome lüürika mõju meie luuleloomingu. Ühes sellega vabanes eesti lüüri-line toodang ühekülgselt vene ja saksa kirjanduse mõjupiirkonnast.

Elu tuli on romantiline värsiraamat. Selles on palju pidulikku paatost ja üldsõnalist väljendusviisi. Oma isamaalise ideestikuga ta tuletab meelde Koidula lüürikat. Nii Suitsu *Elu tule* laule kui Koidula isamaaluulet iseloomustavad kangelaslik tundetoon, isamaaline hoog ja laiailmeline paatos. Kuid mis Koidulale oli kogu luule sisuks, oli Suitsule ainult algaste⁴⁾.

Kõnesolev luuletiskogu äratas tähelepanu oma noorusliku entusiasmi ja hooga sõnastusega. Mehiselt kõlas keel Suitsu rütmilistes värssides. Selles oli hoogu, voolavust ja ilukõla. „Vormilises ja keelelises suhtes tähendasid need luuletused täiesti revolutsiooni; nad olid pöörettegevad, kõigest omast nooruslikkusest, ebaküpsusest ja isikliku elamuse nappusest hoolimata.“⁵⁾

Elu tule ilmumist peetakse eesti uue ma lüürika ajaloo lähtekohaks⁶⁾. Meie luule vabaneb sentimentaalsest toonist ja kulunud värsivormist. Suitsu jõuline stiil ja värsitehnilised uuendused pääsevad varsti ka vanemate luuletajate toodangusse, näit. A. Haava „Laineisse“ (1906.)

Gustav Suitsu „Elu tuli“ leidis elava poolehoiu nii

1) J. Aavik, „Postimees“ 1905, nr. 254.

2) A. Merva, „Eesti Noorus“ 1934, lk. 25 jj.

3) G. Suits „Noor-Eesti nõlvakult“, lk. 174.

4) A. Kallas „Noor-Eesti“, lk. 59.

5) Sealsamas.

6) Fr. Tuglas „Kriitika“ IV, lk. 158.

noorsoo seas kui laiemais ringkonnis. Noortele oli see kogu palveraamatuks, mida kaanest kaaneni pähe õpiti. Vanem põlv aga imetles Suitsu laulude uhket ja toredat keelt, mida keegi polnud varem kuulnud. „Elu tuld“ on tänini levinud rohkem kui ühtki teist luuletiskogu Eestis.

2. Teine luuleajastu.

„Tuulemaa“ (1913).

Luuletiskogu *Elu tuli* põhjustas ootuse, et autor jätkab vaimustavat rahvuslikku luulet. Kuid G. Suits valmistas siin laiemale publikule omamoodi pettumusi. Esiteks ta vaikis k a u a, ja kui ta viimaks laulis, siis hoopis teises põhitoonis, kui oli loodetud. Peale „Elu tuld“ ta avaldas küll Noor-Eesti väljaandeis mõne luuletise, aga suuremal hulgal ei ilmunud tema sulest mitme aasta jooksul midagi. Alles 1913. a. võidi tervitada tema teist luuletiskogu „T u u l e m a a“.

Kuigi lähemal tutvumisel näeme, et see on Suitsu ja üldse meie lüürikas kunstiküpssem ja sisutihedam kogu, ei leidnud ta omal ajal säärast vastukaja rahva südames kui „Elu tuli“. Tuulemaa polnud raamat hulkade jaoks: ta oli v o r m i l t liiga taidurlik ja sisult mõtteraske. Ei võidudki oodata, et 7-aastase ajavahemiku järele autor oleks jätkanud oma noorusea paatost ja vaimustatult edasi kandnud endisi aateid. See oleks olnud paigaltammumine ja arenguline seisak.

Tuulemaa põhjal võime konstateerida, et Suits on läbi elanud vahepeal sügava murrangu. *Elu tules* oli ta tulvil hoogu ja süttimist. Kuid *Tuulemaas* väljendub r e s i g n e e r u n u d isiku hing. Autor ei suuda enam rõõmu tunda, sest „vaimustused on liivasse kantud“. Sügavas nukruses ta laulab muutunud olukordadest ja meeleoludest avaluuletises „T u u l e h a u d“.

TUULEHAUD.

*Ma laulan muutunud laulu
vaatepiiri varjutuste all.*

*Ma laulan muutlikku laulu
aja tuulte, ummingute all.*

*Mõnda ringi käind aastate kerilaud.
Jäänud helkide, kajade tuulehaud.*

*Mu paremat laulu ära küsi:
veeret, kuju saanud pole see.*

*Mu kaunimat tuuleteilt küsi:
äraaurand, möödalennand see.*

*Mõnest kõlanud puhangust helipill.
Harvast seemnest mu Tuulemaal tõusnud lill.*

*Kas kaitsmata olnud see liialt
legendikul, tuulerahva raal?*

*Kas veetlend mind uitmine liialt
kõigi tuulte vabariigi raal?*

*Ei ma tea, kastan lille, näen raatmaa paed.
Ümber hoidmata päevade surnuaed.*

Kuigi teda ümbritseb „hoidmata päevade surnuaed“, hellitab ta siiski optimismitunnet, mainides: „...kastan lille...“

Nagu Tuglas tähendab, läks Suitsu edenemistee „pinnalt sügavusse, joovastusest resignatsiooni ja üldpaatosest tundmusse“¹⁾. Seda põhjalikku pööret luuletajas ei tekitanud üksi poliitilised ja ühiskondlikud sündmused, vaid selleks mõjusid kaasa ka isiklikud tegurid ja äratused väliskirjandusest. Tollal ta luges ja tõlkis Lääne-Euroopa sümboliste ja impressioniste. Arvatavasti aitasid needki kaasa selleks, et endisest aatelaulikust arenes subjektivne meeleolude tõlgendaja, äärmine individualist ja aristokraatne vaimuinimene, kes tundis, ehkki kahetsusega, enda paratamatut eraldumist rahvast. On loomulik, et muutunud olukorras ta ei suutnud ja võibolla ei tahtnudki enam laule luua kogu rahvale, vaid ainult arenenud maitsega valitud hulgale, kellele tema kunstiküps luule võis seda rikkalikumalt pakkuda vaimset naudingut.

„Tuulemaa“ koostis. „Tuulemaa“ koosneb neljast tsüklist, mis vastavad aastaegadele, alates sügisega. Esimese jao tiitelluuletised *Tuulemaa I* ja *II* kõnelevad uudseviljast, sügisest pööripäevast, sadudest, porist ja volbriitultest, mida seotakse tugevate sümbolistlikkude mõttepiltidega. Sellesse ossa kuulub ka tuntud *Sügiselaul*, samuti *Laul Eestist*, kus „sajab hääletult roosteudude märga“.

1) Fr. Tuglas „Kriitika“ IV, lk. 158.

Teine tsükkel sisaldab meisterlikke looduslaule, nagu *Varane lumi* ja *Talvine hommik*. Kuid ka teised luuletised on seotud talvise meeoluga (*Valge käsi*, *Meie aja muinasjutt* jt.).

Kolmas osa algab luuletisega *Kevade aimus*. Samuti viitavad kevade olemasolule muud elamusluuletised, milledes mainitakse: „läind punsu pajud“ (*Kaks ühtund suud*), „aprilli päeva rattakärin“ (*Kohtamine*), „läen üle kevad-oidu“ (*Risti-rästi*). Siia kuulub ka *Maipüha*.

Kui neljandas osas märkame sääraseid luuletisi, nagu *Rooside eeleegia I* ja *II*, *Värisevate haabade all*, *Liginev pikne* ja *Õhtu üle niidu*, ning teistestki lauludest õhkub vastu suvest — siis jääb vaid nentida, et aastaegade jälgimises luuletiste jaotusel on oldud võrdlemisi järjekindel.

Kuna jaotus aastaegade järele ei võimalda „Tuulemaa“ luulest head sisulist ülevaadet, liigitame seda luuletiste peamotiivide alusel: 1) ühiskondlikud laulud, 2) isiklik elamuslüürika, 3) armastus- ja 4) loodusluuletised.

Ühiskondlikud laulud. *Tuulemaas* valitseb isamaaline pessimism. Kadunud on „Elu tule“ pidulikkus ja suured sõnad. Luuletaja märkab kõikjal raskusi, needust ja viletsust. Säärast meeolu kajastab „Laul Eestist“.

LAUL EESTIST.

*Õudne kui needmine ajalugu,
maha tallatud jõuetu sugu,
köverad, küürakad vaevakased
juurtega, juurteta mädasoo mülkas.
See on Eesti.*

*Kes küll kuivatab korra neid soosid?
Noorelt ju närtsivad põskede roosid,
roostetab tegude haljas teras.
Rängalt rabavad hallaöö piitsad.
Oleme Eestis.*

*Kes küll heledalt naerda siin suudaks?
See, kes mured kõik rõõmuks muudaks.
Koorma all kummarkil õhkab elu
veel aga Hädaoru küla kohal.
Eesti elu.*

*Hundipajud, pedajapalud...
Teistviisi mühavad tammesalud,*

teisiti viinapuulehestikus
 lõuna taeva all kostavad laulud.
 Eestis sajab

hääletult roosteudude märga.
 Ei siin haljast loorberipärga
 vajuta keegi lauliku pähe.
 Saatustest troostitum sündida
 laulikuks Eestis.

Laulame tundes, et varakult kaome,
 siia neetud soo sisse vaome.
 Millest aga unistame, surmalapsed?
 Paremast teistele elupäevast.
 Eesti päevast.

Arvatakse, et Suits on Eestist joonistanud liiga süngi ja pessimistliku pildi, nähes siin ainult jõuetut sugu, küürakaid vaevakaski, neetud mädasoo-mülkaid ja roosteudu. Sel puhul väidab A. H. Tammsaare: „Suitsu isamaa tundub inetuna, viletsana, aga ikkagi on tema isamaa meie isamaa, sellest tundmusest ei saa lahti. Me võime kurvad olla, me võime kahetseda, et meil niisugune isamaa on, aga ometi tunneme, siin on midagi, mis meid seob: isegi siunamisse võdiseb võitmata õrnus.“¹⁾ Luuletise viimases värsis unistatakse „paremast teistele elupäevast, Eesti päevast“, mis on kui hell ja helendav jooneke selles surmavas pessimismis.

Veel lootusetuma mulje jätab meisse luuletis „Soolaugastel“, eriti oma viimase stroofi masendava sümboolikaga sääskedest.

SOOLAUGASTEL.

Täis laukaid sügavaid on soode süli.
 Kas on neis roostevesi, nii tume, keeletu
 või vaatab maa alt valu, nii mustav, meeletu?

Täis laukaid sügavaid on soode süli.

Veest tõusvad mullid üles hõbedased.
 Oh igatsused, salajad soovid soode sees,
 oh unenäod, mis korraga kaovad tühjuses!

Veest tõusvad mullid üles hõbedased!

¹⁾ A. Hansen, „Tallinna Kaja“ 1915, nr. 19.

On kängus, maani längus maarjakased.
Sookamar petlik kõikumas käija jalge all,
kus maetud umbe sumbund voolud sügaval.

On kängus, maani längus maarjakased.

Musttuhat sääski surub soode üle.
Neid langeb näkku, suhu, neid imeb veresse,
neid tungib tahtmisesse, neid poeb südame.

Musttuhat sääski surub soode üle.

Kulminatsiooni jõuab kannatus oma rahva pärast luuletises „Painaja“.

PAINAJA.

Päevast veel valutab pää.
Uneks ka öö pole hää
kodumaal siin.
Röövitud nooruse usk.
Südames imelik tusk,
painaja piin.

Pimedas vangis on maa,
lagendik kuuvalgeta.
„Aidake mind“!
oleks kui kellegi häält
tuules seletand säält.
„Aidake mind“!

Hallide päevade töö
sulgemas sügise öö
nõiutud ring.
Pimedas vangis on maa,
painajast vabaks ei saa
uneski hing.

Tundub, kui tõstaks säääl käe
tapmiseks, mida ei näe,
põrgulik vaim.
Tundub, kui hüüaks mu vend.
Aga ei anda saa end
appi mu aim.

Samalaadsest ängistusest ja rõhuvast raskusest kodumaal vestab „Meie aja muinasjutt“.

MEIE AJA MUINASJUTT.

Astusime läbi lume,
pilves oli taevas tume.

Üles kohkus talve vaikus,
rinnas kerkis hämar voog.

Mis säääl vastu paistvad ööst?
Need on kodu metsasalud,
metsa taga tutvad talud,
magus uni päeva tööst.

Kelle õhked, kelle nutt?
Mitmekordne hädakaja
kostab üle koduraja.
See on tume muinasjutt.

Hingas korra tuulehoog:
kuulge, mis see öö seest kaikus?

Süda äkki jahmatas,
luust ja lihast läbi lõikas:

*keegi musta öö seest hõikas,
keegi naerma pahvatas.*

*Oled ise seda sugu,
see on kodu meie ees.*

*Ära kaua kuula, mees!
See on hädaohtlik lugu.*

*Astusime läbi lume,
pilves oli taevas tume.*

Kuna *Tuulemaa* on eeskätt subjektiivsete elamuste pihtimusraamat, on ka esitatud ühiskondlikud laulud läbi põimitud isiklikkude motiividega. See on õieti isikliku kibeduse kajastus olude ja inimeste vastu. Kuigi säärane isamaaline luule ei vaimusta, vaid masendab, tungib ta imelikult südamele lähemale kui *Elu tule* julgus ja säravus ning sunnib järelemõtlikuks.

Isiklik elamuslüürika. Suitsu isiklikus elamuslüürikas võib omakorda tabada jooni, mis märgivad luuletaja hinge sõltuvust Maarjamaast. Olgugi et aatevõitleja on välismaailmast pettunult tagasi tõmbunud „isikuelamuste maapakku“, näib see maapagu jäävat ainult jõuhankimiseks ja puhkuseks.¹⁾ Suitsu elab ka pettumustes kaasa oma rahva saatusele.

Nagu sissejuhatavas laulus *Tuulehaud* sõnastas Suitsu oma tolaegset meeletolu ja hingeseisundit, nii ta jätkab seda veel selgemalt ja täielikumalt luuletises „*Tuulemaa II*“.

TUULEMAA: II.

*Maa tuuline mull' harida on antud,
ei teinud seda luule viinamäeks;
mu vaimustused liivasse on kantud.*

*Kes Alpisid kesk soosid enam näeks,
kesk lausku varjamata legendikka?
Neid noorena kord nägin. Valjuks väeks*

*rist-tuuled olnud: ilmu imelikka
nad loonud, kuid siis heitlikud need jõud
kas raband meeletootus-loomusriikka.*

*Kus käinud alles kevadised kõud,
kylv uudsemullast töötand ohtrat lõikust,
säälsügisviru löönud noored tõud.*

1) H. Visnapuu, „Looming“ 1934, lk. 189.

*Ma olen kuulnud Wolbri tuulte hõikust,
ja poris näinud vabaduse vaod;
ma olen tunnud võimetuse võikust.*

Mu ohvrisuitsu maha vaotand saod.

Siin antakse meile, ehkki sümboolsete piltide varal („risttuuled raband meelega ootus-lootusriikka“, „sügisviro löönud noored tõud“, „ohvrisuitsu maha vaotand saod“), selge kujutus sellest, kuidas luuletaja on jõudnud paratamatult „Elu tule“ ajastust praeguse olukorrani.

Süvendatult kajastub sama meelega luuletises „Saaremaa rannal II“. Selles esineb täielik loobumine välismaailmast, otsitakse lohutust ühenduses loodusega.

SAAREMAA RANNAL: II.

*Ei kaljuseinale kirjutada ma oma mälestust mõtlegi.
Nüüd ranna liivasse oma jälje ma astun, mujal ei tõtlegi.
Ei tulesambana juhatama ma Tootud maale ka olnud mees.
Nüüd jälgin, mähitud mühasse, ranna viiru keerlevat oma ees.
Ei vii see kuhugi välja vistist. Ehk Hundvaninale jõuan ma.
Oh tulge, tuuled, ja laulge, lained! Teid olen tervitand lauldes ka.
Käin paljajalu, aeg-ajalt tunnen nii laine löökide riivamist.
Hallroheline vee veerul lahes näen laeva ankrute hiivamist.*

Jälgides rannaviiru, olles ise „mähitud mühasse“, tundes palja jalu „lainelöökide riivamist“ astutakse lähimasse kontakti loodusega. Siinkohal olgu tähendatud, et 1908. a. suvitas Suits Vilsandi saarel, tutvudes isiklikult Saaremaa maastiku ja rannikuga.¹⁾ Nende muljete mõjustusel on nähtavasti loodud tema laulud *Saaremaa rannal I ja II*.

Veel suurem ühteliitumine loodusega ja sügav üksindustunne haarab kirjanikku-maapagulast luuletises „Väri-sevate haabade all“. „See on enam kui looduspilt, kuid ka looduspildina tuletab see meelde välismaisi tippsaavutisi, püsites võrdsena, kuid erilaadsena nende kõrval.“²⁾

1) G. Suits — A. Kitzbergile 19. VII 1908. EK1A.

2) A. Oras, „Eesti Kirjandus“ 1933, lk. 516.

Ma kõnnin värisevate haabade all

Ma kõnnin värisevate haabade all,
ma kõnnin ja mõtlen, vaikne ekstaasist,
väsind lugemost kuulsaid unistusi.

Päikest kaugete metsapalangute viinasse vajuvad
näen värsete palavikuliste silmadega. ^{saagajunnaselt}
Järel puhangud vakatavast öhtu tuulest
haabade ladorus

Üle niidetud luha hilised puhangud Tuulemaalt
aeg-ajalt haabade latvu veel libistavad.

Üle niidetud luha öhtu roidumises heinalised
koju lähivad rippuvate karkede keskel.

King apras kehvas, puudutatud Tuulemaa kaugustest,
omataolisele olevusele end tuhaks teatada.

Olge tervitatud, haavad, mu vennad, mu õed!

Ma kõnnin värisevate haabade all
tummu, kõsine, maapaolase sammudega.

Mind võtke oma värise misese, haavad!

Agustav Suuts.

Selle luuletise haruldane võlu on tabatav enam intuiitiivselt kui mõistusega. „Värisevate haabade all“ on tüüpiline impressionistlik luuletis vabavärsis, milline vorm hästi sobib laulus väljendatud väreleva meeoluga. Kõnesoleva luuletise sisendusjõu saladus peitub suurel määral vabas rütmis, uudseis sõnaliiteis ja mõtteühendeis, mis mõjuvad värskelt.

Hoopis erinevasse, lihtsamasse maailma viib meid luuletis „Kerko-kell“.

KERKO-KELL.

*Nii vaikse kodokülä talo,
kui undse Wooremäe pääl¹⁾.
Teed kabelihe üle palo
lää lõunevahel lämmäl säääl.*

*Oh kuule: kerkokellä lüvväs,
see lööjä om su oma lell!
Heng niikui taiva poole püvväs,
nii rasselt kaibap, ikep kell.*

*Om asja ilman imelise,
teed toda kävven mötli ma:
säääl saatva kooljat peijelise,
siin jooskva latse lustiga!*

*Om asja ilman imelise,
nii jäi ma veelgi mötlema:
säääl hauda kandva inemise,
siin mõteteten veel astu ma!*

*Kõrd, talvel, kerkokellä löödi
ja lööjä olli oma lell.
Mo emä aus sis joodi, söödi —
see mälestüs om mulle hell.*

*Ma tulli, kui so vaene korjus
jo külmän lautsin magasi.
Maa pääl kui lõpnu oll' so orjus,
so emäs võitsi tagasi.*

*Es kaiba enämb huule hätä
ja kadonu so tõbe lõhn.
Nii rahulik ja uhke nätä
so nägo olli kirstun kõhn.*

*Oh kuule: kerkokellä lüvväs,
see lööjä om su oma lell!
Heng niikui taiva poole püvväs,
nii rasselt kaibap, ikep kell.*

*So käe oma ohtjit kaknu
ja sälgä tõstnu toobripuud.
So kässi lehmä, peni laknu,
so oma poig es anna suud.*

*Poig harva üle kodo läve
so manu jõudse kooli teelt.*

¹⁾ Luuletaja kodukohta paistab Haaslava Vooremägi, mis näib enne sadu olevat udus (undsen).

Sis tuuli, pilvi perän käve,
es kuule emä lihtsat meelt.

Kui imelik: om armastanu
nii kavva, kavva emä arm.
Kui valulik: veäp havva manu
liig hilda elo saatus karm!

Kõrd, talvel, kerkokellä löödi
ja lööjä olli oma lell.
Mo emä aus sis joodi, söödi —
see mälestüs om mulle hell.

So havva päitsin orjavitsa
nüüt kate puu all häitsevä.
So poja tee om ollu kitsa,
vast laja küll na näitsevä.

Kas kõrd ka kerkokellä lüvväs? —
ei löö vist enämb oma lell!
Kas kõrd mo aus ka juvvas, süvväs? —
oh kerkokell, oh kerkokell!

Suitsule on tavaliselt omane tunnete varjamine ja mõistuse ülemäärane valitsemine, aga kodumurdeline *Kerko-kell* moodustab ses suhtes oma liigutatavalt südamliku tooniga erandi. See luuletis on pühendatud armastatud ema mälestusele ja kätkeb endas kalleid kodumälestusi. Suure lihtsuse ja tunde-soojuse tõttu on „Kerko-kell“ kujunenud kõige rahvalikumaks *Tuulemaa* lauludest. Eriti hinnatakse seda luuletist kirjaniku kodukohas Võnnus, kus ta rahvalauluna kandub suust suhu ja põlvest põlve. „Ema ja poja vahekord on siin nagu kivisse raiutud“, sõnab Tammsaare ¹⁾).

Kerko-kellas Suits pihib kadunud emale oma pettumusi: „So poja tee om ollu kitsa.“ Ta nagu kahetseb oma rändamist „tuuli, pilvi perän“. Seda laadi siseheitlust ja kahtlemist sisaldab lähemalt luuletis „Risti-rästi“, mille iga salmi lõpetab autor tunderõhulise küsilausega, püüdes selgusele jõuda oma tõelises olemuses.

RISTI-RÄSTI.

Ei läinud, kuhu kästi,
teed käinud risti-rästi:
kas halvasti või hästi,
kas vägev ma või nõrk?

End tuultel' olen annud,
neil' vastu olen pannud,
üht lippu olen kannud:
kas võidab see või kaob?

1) A. Hansen, „Tallinna Kaja“ 1915, nr. 18.

*Kas kuulsid sa mu huiget,
kas silmasid mu tuiget,
kas märkasid mu muiget:
meist üle kummast kumb?*

*Läen üle kevad-oidu:
kas olen mees ma koidu?
kas sütitan ma loidu,
kas tuli ma või suits?*

*Nii keegi elus tõtleb,
teelahkmetel ta võtleb,
ja keegi temast mõtleb:
näokate, tõde kus?*

Armastuslüürika. Armastusluule moodustab küllalt suure osa Suitsu isiklikust elamuslüürikast. Iseloomustav on siin tagasihoidlik põhitoon. Kui ta ongi sisus avameelne, varjab ja suleb ta selle üllatavalt keerukasse vormi (näit. „Koit“). Ses mõttes on Suitsul puhtakujulisi armastuslaule vähe.

Tema tundeküllasemaid armastusluuletisi on „*Inspiratsioon*“ — *Tuulemaa* kauneim pärl. Meeleolu on siin harras ja sisu platooniline.

INSPIRATSIOON.

See on nii imelik, nii imelik ja hää!

*Kui laps su sülle heita, peita tahaks pää
ja ainult kuulata su hääle tasast, pehmet kõla,
kui laps, kes tahab jälle hääks ja vagaks saada.*

Kuis nõnda soojaks süttis, ärdaks hellus rind!

*Ma mõtlesin: kui vaikne hää see otsiks, kutsuks mind,
siis üle maa ja mere, läbi tormi, tuule kuuleks
ja äraeksind viimsest ilma äärest tõttaks, tuleks.*

Kust kumab minu üle valgus, selgus see?

*Ma vaatan üles kahe silma kiirtesse:
kaks kaugemeelset silma hellalt naeratades paistab —
neist ei või pilku pöördma, neid iial unustada.*

Neid silmi kinni suruda ei suuda surm.

*Kui tühjaks lagedaks ka jääb mu elunurm
ja kustuvad üksteise järel minu luule tuled:
veel läbi kesköö säravad ses laulus sinu silmad.*

Sensuaalsema värvinguga on suvest õhkuv „*Rooside elegia II*“. See on suurel määral loodusmeeleolude tõlgitus, ainult viimane salm määrab ta armastuslauluks.

ROOSIDE ELEEGIA: II.

Üks suvepäev läeb looja jälle hele,
ei tõtta see, ei õnnes peata.
Ju langend helbeid aia radadele
kui ohvrid valgeid ilma veata.

Ei päike, tuul neid enam hellatele,
neist homme mälestust ei teata.
Muud päevad minnes nõnda helevele
ei rõõmu, leina rinnas reata.

Maa põgenevaid unistusi kannud,
arm ühes aia lilledega annud
ka oma aprad lõhnad tuulesse.

„Kas sulgeda võib seda luulesse?“
sa küsisid mult õhtu kuldsel kumal
kui ihalduste nãrbiv-magus humal.

„Nebuloosa“ kujutab tabavalt huvitavat hingeelulist seika, kuidas hããbunud armastust püütakse asjatult uuendada jalutades „jalad ainult rakku“.

NEBULOSA.

Kui tume sonimine täitis rinna,
oktoober sadu alla valgutas.
Meid kannatuste vaprus hulgutab
alleedel tuttavatel siia-sinna.

Ju hämarasse õhtu mähkis linna
ja eemal mõni latern vilgutab.
Meid kannatuste vaprus hulgutab
alleedel tuttavatel siia-sinna.

Kuid kadund paradiisi pääsmata
arm pelgus imet ootes asjata
öö kaugustesse kurbadesse paku.

Ja unenägudeta tutval teel
üksteise kõrval kõndisime veel
ja rãndasime jalad ainult rakku.

„Maikellukeste“ - nimeline luuletis on hããlestatud rahutus- ja loobumusmeeleolust: lahkutakse Kevadeneiust ja kellukestest. Mõju saavutatakse peaasjalikult vormiga. Kasutatakse võimalikult palju -st- ja -ts-ühendit.

MAIKELLUKESED.

*Mu tuba on küllastatud lõhnadega
maikellukestest tillukestest.*

*Mu süda on troostide kõhnadega
tulnud närtsimistest sügisestest.*

*Ah, viimne mu esimestest armastustest,
mu igatsustest varisenud!*

*Mind meeles pea! lõhnast meeltkiusavast sest
oleks vastu nagu värisenud.*

*Kuid liiga naivne nende lillede leid
on põletatud päevade pajast.*

*Ei avatle enam mind Kevadeneid
ega kellukesed musude ajast.*

*On hüüdnud mind teistsuguste kellade suu,
käi järel! kutsund Vabaduse jumal.*

*Torm keerutand pilvi on ümber mu kuu,
lahtund kevade roheline humal.*

Meeleolukas on tantsisklevas rütmis voolav luuletis
„Ühele lapsele“.

ÜHELE LAPSELE.

*Su hele naer mu tuppa äkki põikas,
su hele naer
mu raamatute nukrust läbi lõikas
kui järve aer.*

*Kaks palmikut ja lohud kelmid põskis,
kaks palmikut
ja silmad säravad (need ema mõskis):
kaks salmikut.*

*Ja karg ja kihk su rõõmsais tantsujalus,
ja karg ja kihk:
nüüd mängib tuulispääna terves talus
su elu ihk.*

*Aprilli urb, nii läbi elu püsi,
aprilli urb,
laps lustiline, ära ial küsi,
miks olen kurb.*

*Las' tantsivad su kergemeelsed jalad,
las' tantsivad —
oh oleks lahti neil kõik mängu alad
ja päiksemaad! . . .*

Suitsu armastusluulele on sensualism võõras. See pakub peenendatud erootilisi tundmusi ja huvitavalt nähtud detaile. Armastustundmusi ta ei avalda otseselt. Põimides üksikuid mälestuskatkeid värsiks jätab ta mulje, et palju on jäänud ütle mata.

Loodusluule. *Tuulemaa* sisaldab enam looduselamusi kui *Elu tuli*. Kuid puhtakujulisi maalilisi looduslaule on ses kogus vaid kaks: *Talvine hommik* ja *Varane lumi*. Tema loodusluuletiste kohta on maksivad Visnapuu sõnad: „G. Suitsu loodusluule ei näita mitte iseseisvat olemust, vaid on pigemini luuletaja meeleolumaastik, transformeeritud läbi vastava tundluse.“¹⁾

Nägime, et tema ühiskondlik luule oli seotud loodusmuljetega („Soolaugastel“, „Laul Eestist“), veel enam aga tabasime seda joont isiklikkude pettumuste pihtimisel („Tuulemaa II“, „Värisevate haabade all“) ja armastusmotiivides („Rooside eeleogia II“, „Nebuloosa“). Nii ei võimaldu Suitsu luulet jagada kindlaramiliselt teatavasse liikidesse, vaid tuleb eraldada suhteliselt selle järele, missuguseid muljeid sisendab vastav luuletis tugevamini.

Looduslauludest on silmahakkava sümbolistliku varjundiga nukker, lootusetu „S ü g i s e l a u l“, mis on saanud lauldava lauluna võrdlemisi tuntuks.

SÜGISELAUL.

*Hall on taevas ja must on maa.
Sajab ja sajab lõpmata.*

*Udusse upuvad sihid kõik eel,
haige on süda ja väsinud meel.*

*Ah, kui nii palju, nii palju ei sajaks,
tuul selle udu kord laiale ajaks!*

*Iilm aga sumestab hääletu.
Sügisepäev jõuab õhtule ju.*

*Kuhu küll lõpeb rändaja tee?
Õö tuleb, pime ja pilkane.*

*Ah, kui nüüd taevatähtigi oleks,
kui veel see öögi nii otsatu poleks?*

1) H. Visnapuu, „Looming“ 1934, lk. 190.

Sellele nukrust levitavale laulukesele on heaks vastukaaluks „Kevade aimus“, mis on seotud tihedalt isiklike elamustega. Kevad mõjub luuletajasse ergutavalt: „Kui tarretusest riivab järsk kohin jälle verd.“ Veel pole kirjanikku täiesti vallutanud nukrus ja saatuslik ükskõiksus.

KEVADE AIMDUS.

Taas kevad tuleb siiski,
ju aknal koputab.
Ju piisku esimesi
ta lahkelt loputab.

Ja vana meister Goethe
viib ringist väikesest.
Veed sinised, te lööte,
jää sulab päikesest!

Kaks silma lambi-arga
sees tööle andunud.
Meel mõne mõtte targa
tööst läbi kandunud.

Kui tarretusest riivab
järsk kohin jälle verd.
Hing ankruid jälle hiivab
ja ihkab tuult ja merd.

Ja silmadelt kui kelmed
kord-korralt langend on.
Kui mere põhjast helmed:
Guyau, Henri Bergson.

Öö läbi vastu ruutu
vihm röömsalt robiseb.
Mis asjasse ei puutu,
ta sekka lobiseb.

Ma usun une raugel:
mull' valmistatud vist
veel ligidal ja kaugel
mõnd saatust imelist!

Kõige meisterlikumaid Suitsu looduslaule on „Talvine hommik“ ja „Varane lumi“. Luuletis „Talvine hommik“ manab esile selgelt ja kargelt mõjuva härmatanud metsapildi. „Lihtsamalt ja säravamalt pole meil pintsli ega sulega maastikke kujutatud.“¹⁾

TALVINE HOMMIK.

Veel virgudeski raputasin tusa lõõga.
Nüüd pääsnud une vaenuliku odadest
pää kohal tõelikkuse aiman mõõga.
Kui pelgupaika otsin metsakodadest.

Ma kütkestatud päevi, öidki lohistanud
nii avatlevaks tunnen puude valged paod.
Kui poleks tuuled, sajud iial kohistanud:
siin vaiksed seisvad okste härmatanud haod.

1) A. Oras, „Eesti Kirjandus“ 1933, lk. 515 jj.

Näe, üle öö kõik udud hõbedaks on tahkund
ja ehtes helkivas kui õnnes tardub kask.
On hääletuks jäänd võsa, linnulaulud lahkund,
kuid veretades lõõmab idataeva vask.

Kiirt kiire järel saates kaugeist ladvust hargub
ka päike viimaks, lume läigil pimestav.
Teerada krigisevat käies möte kargub,
silm raiendikul peatab valgust imestav.

Mull' meeldib kuulatada külma lahastusi,
kui eemal, ligidal aeg-ajalt praksatab
puu, kivi mõni. Keeletuid kui ahastusi
hing tundes ergult nagu kaasa plaksatab.

Nii kaugenevad nagu pettumuste kahjud,
on nagu hukatuski langetaks ju oa.
Ja koju teel kui saadaksivad ahjud
nii luulelikult õhku halli suitsujoa.

„Varane lumi“ kujutab esimest ootamatut lumesadu, mis ähvardab matta lilled. See luuletis tundub kauni akvarellina, kuna siin rohkem on värve kui jooni („hilis haljas“, „hõbe-pappel“; „tuisk tumehallilt viirab“; „safrankollase ja purpurliku ehte“).

VARANE LUMI.

Näe, äkki üllatanud lumetormi keerud
on valge tuisu sisse sulgend välja veerud.
Tuisk jäätab aias puud ja põõsast hilis-haljast,
hiil peksab hiili järel hõbepaplit paljast
ja viimseid lillekesi, kaua rabituid,
levkoisid, astrid mässib, matab abituid.
Märg räitsakate lobjak aknaruutu piirab,
mets eemal läbi tuisu tumehallilt viirab —
ja iga rohelist tuisk halvab, salvab lehte,
kõik safran-kollase ja purpurliku ehte
ta okstel tuhmistab ja maha virutab,
lund, karmi koormat, kõige üle sirutab.
Ja kuna tormavat silm väljas tuisku uurib
ja haledus meelt kõige halja pärast puurib,
noor naine, sama tunde aetud, aeda rühib,
kus lumi, kurt ja külm, ta lillepeenart pühib.
Näen, kuis ta lõdisevat astrit taotab,
näen, kuidas lumi teda ennast saotab.

„Tuulemaa“ üldhinnang. *Tuulemaa* on isiklikkude elamuste pihtimusraamat. Siin avaldub pessimistlik, pettumustest kibestunud luuletaja hing, milles tähtsat osa etendab mõistusest hoolimata närvide ülitundlikkus. Kõige enam sõnastatakse värssideks valusat vastuolu, mis paratamatult tekib aadete ja nende teostamisvõimaluste vahel. Siin ei jää midagi üldsõnaliseks nagu „Elu tules“, vaid kõik tiheneb sügavaks isikupäraseks elamuseks. *Tuulemaa* luuletistel on ehtsa lüürika omadused: tekitada soovitud poeetilist elevust ja kanda tugevat sisendusjõudu. Ometi kõikide aimatavate meeleolu- ja tundevärinate tabamine Suitsu lüürikas on võimalik ainult intuitiivsel teel, nagu seda nõuab impressionistlik luule. *Tuulemaa* laulude esteetiliselt mõju tuleb pidada luuletaja omapärase isiksuse, intensiivsete tunde-uste, kõrge intellekti ja ergaste närvide teeneks. Kuid kõigest sellest ei piisaks, kui väljendusel puuduks vastav vorm.

Lähem eritlus on tõestanud, et *Tuulemaa* mõju ongi seletatav tema kunstiküpse vormiga. Enam-vähem iga luuletis näib olevat täiuslik kunstitöö. Suitsu luuletöid lugedes jääb mulje, et iga tema laul on loodud „kauakestva, viiliva ja kaaluva töö abil“¹⁾.

Kõigepealt esineb *Tuulemaas* rikkalik sõnavara ja kujutluspiltide rohkus. Selles leidub harukordseid uudis-, võõr-, murde- ja vananenud sõnu, nagu *arabesk*, *hõllaus* (= igatsus), *hõng*, *häitsma*, *ihitaja*, *kund* (= viljatu, tühi maakoht), *rituaal*, *roobit- sema*, *sond* (= põuaaur), *suljuma*, *urang* (= lõhestatud kallas) jt. *Tuulemaa* luulekeel on uudne, varjundirikas ja esteetiliselt paljupakkuv. Eriti on imetletud luuletise „Värisevate haabade all“ taidurlikku sõnastust, selle sugestiivseid impressionistliku värvinguga väljendeid, nagu *saagapunasel*, *metsapalangu- te vina*, *palavikulised silmad*, *vakatav tuul* jt. „Ja sama- sugune vastupanematu sõna-sugestioon on vähemalt Saaremaa tundjaile luuletises „Saaremaa rannal II“ *Hundvaina* nime- tusel, kõige tühjema ja elanikkudeta neeme omal kogu Saare- maal, kus maailm näib lõppevat merre ning üksindusse,“ sõnab

1) Fr. Tuglas „Kriitika“ IV, lk. 163.

A. Kallas¹⁾. Suitsu luuletistes köidab tähelepanu tema ütlemissviisi esmakordsus ja tabavus. Ka kõige igapäevasemale ja lihtsamale sõnale ta on osanud anda mõjusa tähendusliku varjundi. Suurt mõju ja värskust ta saavutab inversiooniga, ebatavalise sõnade järjestusega. Tuletagem meelde näitena *maikelukesi tillukesi* ühes *troostide kõhnadega*.

Rikas on *Tuulemaa* stroofitüüpidest. Suits on istutanud meie lüürikasse uusi salmikujusid võõrsilt, aga ta on ka neid ise juurde loonud. Tema salmide ülesehituses valitseb kindlus ja reeglipärasus. Et värse üksteisega lähemalt siduda, tarvitab autor sõna- ja värsikordusi (näit. luuletistes: „Tuulehaud“, „Vanad noored“, „Ühele lapsele“, „Risti-rästi“, „Kerko-kell“, „Soolaugastel“ jt.).

Juba *Elu tule* riimitehnika oli tähelepanuäratav, aga *Tuulemaa* oma on veelgi täiuslikum. Siin domineerivad puhtad täisriimid, millest suurem osa on uudsed, nagu *huljus — suljus, kargub — hargub, küüritu — üüritu, rabituid — abituid, sumeduses — kumeduses, salmikut — palmikut* ja palju teisi. Lõppriimide kõrval viljeldakse ka siseriime (*heita — peita, valgus — selgus* jm.).

Luuletiskogu *Tuulemaa* esitab läbilõike Suitsu lüürika arengust alates revolutsiooniaastast 1905 ja lõpetades 1912. aastaga, nagu on märgitud selle kogu esimese trüki tiitellehele. Kuna see vahemaa on küllalt pikk, ei paku *Tuulemaa* nii ühtlast pilti kui *Elu tuli*, vähemalt mitte selle esimene trükk, millest autor teise trüki puhul viib üle mõned luuletised *Elu tulle*, näit. „M älestuseks“ ning „Jumalad ja rumalad“.

On tähelepanuväärne, et *Tuulemaa* esimeses osas on luuletiste vorm reeglipärane ja plastiliselt selge (näit. *Laul Eestist, Painaja, Nebuloosa, Meie aja muinasjutt, Ühele lapsele* jt.). Luuletiskogu lõpposas sünnib märgatav pööre. „Tulevad uued meeled, mille värinat vaevalt võib tabada.“²⁾ Need ebamäärased elamuselised ei mahu enam kindlasse värsivormi, nad nõuavad vabamat salmikuju — vabavärssi. Nähtavasti on *Tuulemaa* vabamõõdulised laulud loodud viimastena. Tuglas

1) A. Kallas „Noor-Eesti“, lk. 70.

2) Aino Kallas „Noor-Eesti“, lk. 66.

mäletab, et *Värisevate haabade all* on valminud *Noor-Eesti* neljanda albumi ilmumisel (1912).

Tuulemaaga algab Suitsu kunstiliselt tihendatud, ehtis isikupärane luule. Tol ajastul võttis Suits ka välismõjusid vastu. Aga tema kirjanikuanne oli niivõrd välja kujunenud, et ta omandatud muljed ümber sulatas ja neile individuaalse kujud andis.

Selle luuletiskogu põhilist väärtust rõhutab Tuglas: „„Tuulemaa“ on üldse eesti kirjanduse kõrgemaid saavutisi nii meeoleolu tiheduselt kui vormiliselt. See osutas lõplikult eesti värssi võistlusvõimet euroopalikul Parnassil.“¹⁾

3. Kolmas luuleajastu.

„Kõik on kokku unenägu“ (1922).

„Ohvrisuits“ (1920). Enne luuletiskogu *Kõik on kokku unenägu* valmimist avaldas Suits a. 1920 oma armastusluuletiste valimiku *Ohvrisuits*. See sisaldas valitud luuletisi „Elu tulest“, „Tuulemaast“ ja tol ajal teoksil olevast viimasest kogust. Juba *Ohvrisuits* viitas uut suunda Suitsu lüürika arengus, mis ilmnes nii luuletiste sisus kui vormis. Luuletised olid kasvanud mitmeleheküljelisteks, nende värsid olid pikenenud ja sõnastusviis oli muutunud keerukaks ja abstraktseks.

Selle valimiku omapärasemaid luuletooteid on 22-leheküljeline aleksandriinides avalaul „Ohvrisuits“, milles autor valgustab käidud eluteed.

*Valides paremat — nii tagasi ma vaatan
ja on kui näeksin läinud päevist, öist siin und.
Kui varjust valgust seletades eitan, jaatan,
mis üle sumbund suved, talved tuisand lund....*

Autorile meenuvad *Elu tule* tormlevad aastad, koolipõlve igatsused, kodukoha pietistlik õhkkond ning nooruse armastus.

*Ah, kaotatud kevadete õhtu-kasted,
noor Elu tules hõõgund oote, aate ramm!....*

¹⁾ Fr. Tuglas, „Lühike eesti kirjanduslugu“, lk. 84.

*Ju veetlend koolipingilt elu mitmepalgne,
ei viirunud neis soontes ihadeta piim,
ent vaanelik su ilme olnud esialgne,
mu poeg, tung mõni pakitsend kui intiim,
kui puhang aadete ja pärimus moraalne
sind paelund, meeli segand pale õrn-ovaalne . . .*

Tuulemaa pessimismis mäletatakse „sõbra ustava ja õrna õe“ lepitavaid ja kaastundlikke pilke.

*Ilm Tuulemaa ei kaunim iial olnud varem,
nii pettumuski naeratuseks muutub tõe,
häid lillesilmi nukrust lepitamas nähti,
kaastundlikuid ka majakese ümber tähti*

Tagasi vaadates minevikku näeb autor kõike läbielatut unenäoks moonduvat.

*Päev koida hele, taevas ahku, vihma saja,
ah, Kõik on kokku unenägu — elu, surm!
Kõik väide vältab üksnes üürikese aja,
kõik möödub — palavamad pisarad ja hurm.
Kus läinud kevadete torm ja tung ja kaja,
kui haljas jälle aed ja orast ootab nurm?
All astkem okste, ehas hõbeneva kuu,
on abras inimene, visam vähe puu . . .*

See mõttetihe autobiograafiline luuletis esindab eesti värsitehnika parimaid saavutisi. Siin valitseb täieline vormikindlus ja keele kõlaline külg on äärmuslikult viimistletud. Kuid vormilise täiuslikkuse all kannatab tublisti luuletise sisuline selgus. Kõnesolevas laulus on sõnade järjestust muudetud ja laused konstrueeritud niivõrd keerukalt, et raske on jälgida selle ideestikku. Sama raskepärasust võib märgata ka teistes *Ohvrisuitsu* luuletistes, mis kuuluvad hilisemasse ajastusse.

„Kõik on kokku unenägu“. Luuletiskogus *Kõik on kokku unenägu* (1922) rühmitatakse Suitsu viimase ajastu luuletoodang kolme perioodi: 1) *Rohtaed* (1913—14), 2) *Maailma vari* (1914—1917) ja 3) *Rängast ringist* (1917—21). Nii on kirjutatud selle kogu esimene osa Maailmasõja eelaastal, teine sõja-aastail ja kolmas 1917. a. revolutsiooni järelajal ning Eesti iseseisvuse alg-aastail.

Sissejuhatavas osas „Rohtaed“ kujutatakse maapao vaikelu.

Siin leidub kunstikauneid ja tundetihedaid luuletisi, milles autor klassilises vormis on väljendanud isiklikult tuntud elamusi. Toome näitena „Maapao“ ja „Oaasi“.

MAAPAGU.

*Ju joodab kaste päeval närbund õit,
suits majakese hõbest taeva joondub,
vast mööda ruttab mõni raudtee sõit,*

*siis vaikseks, erksaks uuesti kõik koondub.
Nüüd linnaskäigu hälbib jahi maik,
pantlaenust luuleks saatus jälle moondub,*

*maapagu, kodu, redu, pelgupaik
kui kallistades peidab rõõmu, valu,
mets aia taga mõtlik, tuulevaik....*

OAAS.

*All suve kõrge, helge taevaklaasi,
kuldvihm kus õitena end kukutand,
rohtaia puudepiiratud oaasi
me elu muulastena päevad hukutand.*

*Neid hõbepaplid sügis veel ei laasi,
see majakene õnne lukutand,
ööviulid õrn käsi pannud vaasi,
nii seltsib roosidega metsa and.*

*Ju õhkub üle aia õhtu õhe
kui leekiv muu maailma vahel lõhe,
ent armul, sõprusel siin pidu laad,*

*kui seltskond väike jutleb väiksel rõdul,
end võõrustades toidul lihtsal, mõdul,
ööviulite valjub serenaad.*

Järgmine osa „Maailma vari“ viib meid Maailmasõja sündmusesse. Suits viibis 1914. a. Helsingi ülikooli stipendiaadina Pariisis, kust ta sõja puhkemisel Soome ruttas. Selle matka muljeid kajastavad luuletised „Krupp“, „Luxembourgigi aias“ ja „Koduhõllaus“.

LUXEMBOURGI AIAS.

Ei Pariisi tunnud ära,
 kui täis sõja suure kära
 piiramise seisukorda pandud üle öö.
 Ei näe lõbutsejaid täna, elumaitsjaid,
 kihab punapükse Prantsuse au kaitsjaid,
 lippudele kutse roopaist paisand töö.
 Gare du Nord'i poole ratsutasid kürasiirid,
 sätendasid uhkelt nende vased,
 kihutasid pööraselt kuriirid.

Vennastund kas töölistega kodanlased,
 liitunud sotsialistid, Elysée?
 Vive la France! ja vive l'armée!
 kogu tee.

Meeletu ja traagiline tund:
 viibutavad käed ja võidu käratsused,
 hirmund süleluste määratsused,
 lahkumiste surmlik sund!

Läbi Luxembourggi aia
 läksin laia,
 läbi Luxembourggi aia,
 käes veel leht, ju quaidel loetud,
 meeles erutusi hõikav kaja,
 sõnum välgukirjal koetud:
 sakslane on üle raja!

Ei Pariisi tunnud ära:
 tühi vaikne pillakaaritanud aed.
 Muutumata üksi päikse sära,
 liikumata ilu tasakaalulised vaed.
 Usaldavalt-rahulikult seisvad vaasid, sambad
 keset linna hüüdude ja läitumiste lõõtsutust.

Kõrgel nagu siniluhast uitvad pilvelambad.

Tundsin pilguks jälle õrna õõtsutust:
 lillede ja laste paradiis,
 kunstide Pariis!

Maailmasõja tekitatud süngus- ja õudustunne peegeldub mõjusalt meloodilises laulus „Sapine kuu“, mis ülesehituselt põhineb kordusriimidel.

SAPINE KUU.

*Sapine viirastab kuu
lumiste väljade sõrval.
Varjutab teeääri puu.
Haledalt värava kõrval
koer hulub huu, hulub huu!*

*Kinni löödud elu ukсед,
sõitvad, sõitvad surma suksed.*

*Sapine viirastab kuu,
tinedaks hõbetab õue.
Varjutab teeääri puu,
maailma mure me põue,
koer hulub huu, hulub huu!*

*Kinni löödud elu ukсед,
sõitvad, sõitvad surma suksed.*

*Sapine viirastab kuu,
käime kui hukatusorus.
Varjutab teeääri puu.
Miks on su pää nõnda norus?
Koer hulub huu, hulub huu!*

*Kinni löödud elu ukсед,
sõitvad, sõitvad surma suksed.*

Luuletiskogu viimane osa „Rängast ringist“ algab 1917. a. revolutsiooni hoogsa kirjeldusega, mille puhul tarvitatakse jõulisi ja järske siseriime.

*... Oh, Vene veebruar! Oh, märtsi kõu!
Tuld rakatus! Päev pakatavas punas!
Päev keelatud! Päev keelmatuses võimuv!
Päev-torm! Päev-hirm! Päev-surm! Päev-hurm!*

Eesti iseseisvuse teostumist tervitab Suits pateetilise hümniga „Tõsta lipp“

TÕSTA LIPP!

Tõsta lipp! See aja käänul
tunnistagu tuulte väänul
üle mandri maa ja vee:
tund on tulnud vannet vandu,
et ei iial enam andu
ikke alla rahvas see!

Tõsta lipp! Kui kutse hele
kuulutagu kõikidele
Eesti oma trikoloor:
vastu võõraid ristisõitjaid,
uusi maade, vete võitjaid,
kangelaste malev noor!

Tõsta lipp! Mis kaitsnud isad,
matnud muistsed sõjakisad,
näitku, täitku meie põlv:
omaks maa see saatus juba,
tööle määramise luba,
harijale nurmenõlv!

Tõsta lipp! Et teiste tuluks
merel siin ei elu kuluks,
võõrast plagu laenaks laev,
Teist et rahvast see ei orjaks,
vaid et ise tõuseks, korjaks,
mida oma soetab vaev.

Tõsta lipp! Ei püsi loonud
vägivald, ei õnne toonud
ükski suurtükk, ükski piik.
Vaata, nagu unenägu
murrab läbi vaenu rägu
töö ja rahvavõimu riik.

Tõsta lipp! See lühendagu
vahekaugust, ühendagu
peremeheks kandimeest,
kaua võõrandatud hõimu,
pühendagu punast lõimu
maa ja vabaduse eest.

Tõsta lipp! See vestku, vestku
töotusest, mis kestku, kestku,
sinisega viiratud.
Musta mulla põimuline,
lehvi, valge võimuline,
tormatud ja piiratud!

Selles kogus kohtame ka Suitsu kõige sapisemaid ridu, näiteks proosalaadilises töös „V a n a T ü h i“, kus piitsutatakse tõusiklust.

VANA TÜHI.

1.

Te ütlete: kadunud on vana Tühi. Ei — ei, mu uskmatud. Nüüd tal alles on põli, nüüd ta alles peab pühi. Kui kidur kõhnret¹⁾ ei laudil ta nühi, ei salaja metsa ääri ainult rühi: kui pidur sabakuues tuliüues ta mulle tuli vastu.

Ei näinud esmalt muud kui hännamoega Alasuitsu talu tõusikpoega, kes lagipääni ajanud sileda joone, üle võtnud biedermeier-mööbli ju ülimuse hoone.

Külalisi nüüd teretab. Bon soir! Tere! Trastu!

1) kõhnret = kurivaim.

Minultki ta teenrid aidanud palitu, minagi kutsutu, minagi valitu. Tahan viisakale sabakuueta vastu astu.

Ent korraga oleks kui poolkombeliseks haritud pidupere-mehe nägu ta hännaga taritud. Kulmu karvade alt mulle vastu piidles vana Tühi ise — milline aim! Tundsin ta pahandusest, milles uhkusega riidles meelitusi petlik valskuse vaim. Säälsamas mu kätt surub. Vana ärklittoa kaim ta ju ongi, ihu rammus vähe lihavamas, saalis lahedamas, kihavamas! Käepigistust hajameel-selt vastamast ma ei tõrgu.

Kumardan madaami ees, kes ei nõrgu. Ta sirutud sõrmi ei suudle kangekaelne mu koon. Madaami müraka ümber kui kõr-bend lõhna oleks tundnud, ta juustes sädeleb ussikuninganna kroon. Ent mu kõrval kavaleri paleus pundund ju lakub armu-lise proua kätt.

Armuline muheleb kui moon.

Mis hääd ta sõrmustesse topitud käsi pakub? ...

3.

Ent ju algab söömingule, joomingule ränd. Kuhu eksind, et käimas näen tonni? Mulle öeldakse, see üks väga aulik pisu-händ. Ei maitsnud veel pidulaua annakuid, ju tontleb härjaks puhutud konni.

Mu kõrval kesk odekolonna ja tulileeme leitsakut pidupere-mehe tütreke istub lihane, alaealine tõntsakas Lonny. Ent eh-mund silmil kust siia said, mu tihane, inimese laps kui hinge-ihane? Need meespea-silmad kesk himuraid! Ei tea veel, kuhu käsi, kuhu jalga panna, ei tea, kas olla endale või võõras-tele vihane, aga kahju kui mõistmatuid, nägematuid maid.

Oh neid lapsi, neid tõrksaid lapsi, klaasi kallata ei anna ka napsi! Ent mu herra, mu daam, kurku rapsi, piduperemehe pruu-lind mis nõiaköök!

Ju tõuseb kui Haapsalu kuurhausis rööök, seltskond õgima üldub ablas. Tulileeme kõrvetusse angerjast, põrsast, vasikat löök, loomusunnid ei püsi enam kabras! Ikka aplamaks neela-mine, kummutus, vatsa kugistavat näen kui vaesemehe onni. Aga üt-le, miks ka sul ei õdu¹⁾ see pidusöök, mu väikene kodutu Lonny, kas me hingekest hirmutab lummutus?

Mis kõik lopsind ja popsind see kõhustik, vana Tühi ei jäta veel jonnit, täitmatut täites ikka veel rühja²⁾, vägijoogi, hane-raipega kinnita Tühja!

Järjest rõhuvamaks läpastub õhustik, vana Tühi lõhub val-lale taba. Piduperemees kõneks oma laia avab suu. Ta kiidab

¹⁾ õduma = edenema; ²⁾ rühi = rehi.

varavedajate rahvast seda vaba, keda enam ei rõhu ristipuu ega ühegi suurema saksa saba. Olgem iseennast nüüd, vennad, ja mitte keegi muu! Iseenese jaoks iga käe loodud laba võtmiseks, söömiseks ja joomiseks all päikese ja kuu. Austatud pidurahvas, ka täna õhtu olgu enesele truu, võetagu hääks ja ärgu väändagu naba!

Kui nimetu looma kõrist pahvatab hulg, söömarite ja joomarite üheksakordne elagu-u! Ent hane kondikest kablides mu Lonnyke kahvatab. Keegi purtsatab: „Osav lõuamees, krants!“ Teine turtsatab: „Kaval Varas-Ants!“

Viimases luuletises „Kõik on kokku unenägu“ mõistab autor kohut kaasaja üle ja pöördub ise veendunult kunsti kõrguste poole.

KÕIK ON KOKKU UNENÄGU.

Maapaos mõtlik metsa rada
jalutada

lehe langemise kuul.

Oksade raad õrenevad,
sõrenevad

hõõgumises õhtu suul.

Säälpool, päalpool laiub eeter,
kilomeeter

mõni määratu see riik.

Mühisedes nagu muusik
kohab kuusik,

käija kohal ladvakiik.

Hääl mis taoti kostab maani?

Aeroplaani

põrin, lend see südikas.

Väärt ei palju mõte, luule,
plaksab, kuule,

kuskilt pauk nii üdikas.

Siis kui suma maine hääbuks

mühas jääbuks,

ülev jälle ilmuks tuum:

tuli taevaline õhkuv,

pilvi lõhkuv,

lõppematu aeg ja ruum.

Olgu elu heitlus, võitlus,
sõda, sõitlus,

painav tõelikkuse rõhk:

kõik on kokku unenägu,

kõik see rägu,

meie maadki kannab õhk.

Kõik, mis maa pääl tikub, kipub,
õhus ripub.

Kõirilõikamise lust

päikse ümber poob ja piirleb,

viirleb, tiirleb

kera keset otsatust.

Vaheldugu võimu väärus,

suurem määrus

maal keerdkäiku jätkates.

Kamaral sel inimene

üürikene

surma suhu matkates.

Oled sundija või ohver,

reisikohver

hämaraasse valmis sea!

Kord sind saatus haarab, tabab,

elust rabab,

mälesta ja meeles pea!

Seemne sureliku küli,
 tung ja tüli
 kuju moondumiste teel:
 ah, kuis kutsub eha puna
 hääletuna,
 igavene taga, eel!

Raagund okste rahutuses,
 kahutuses
 valuleb kuis eha joon!
 Varjab vahel pilvelohe,
 rändab kohe,
 jälle tuules rebend koon.

Sompub puude pikkund vari,
 kingu hari
 mändega veel heretab.
 Teisel kaarel kuu ja veerand
 ilmsiks keerand,
 kahvatuna teretab.

Kui kuuühõbest saavad ujud,
 tõusvad kujud
 uinund, unund ajaga.
 Kumisevad teede käänud,
 ükski jäänud
 tuule kaebekajaga.

Sammu see, kas tiiva lohin?
 Kostab kohin
 ainult pimenevast ööst.
 On kui umisedes püha
 suleks müha
 hirmu, õudu kuritööst.

On kui hinge vaevlev valve
 oleks palve
 sõnatuna heidetud:
 Vahimees, käi maa see raja,
 Moonutaja,
 nägematuks peidetud!

Millest kuum sääl aju säsi,
 sellest käsi
 vilu ju kui jahutand:
 joobnud jahmu käratsustest,
 märatsustest
 lõpmatus kui lahutand.

Kohtumõistja, sähva, leegi,
 kui ei keegi
 kohtumõistjaid häbista:
 kui ei ohvriks kantud püüud,
 appihüüud
 südameid ei läbista!

Käia üles pöördud palgel
 eha valgel,
 see mu palvetuse tund.
 Nii kui koju poole lähed,
 ladvus tähed
 värisema kirgastund.

Teie poole, kauged ilmad,
 tõstan silmad
 ülendades vaimu siit.
 Hing kui kaugest laotusest,
 paotusest
 otsiks igatsuste hiit.

Ent kui puhang vastaks jääne:
 Arupäine,
 virgu unistusest sest!
 Vastu Kurja õelat tegu
 ühinegu
 kõik, kes õiged südamest!

Võitluskutsel kiiskavasse,
 priiskavasse
 linna tee viib läbi öö.
 Viirastavad korra vahid,
 lõbu jahid,
 auto röögatab k ö - k ö ö!

Kõrtsi tuletiku süütel
 õnne rüütel
 trallib, inimeste kütt.
 Kus kõik pühadused unund,
 õelus punund,
 mööda tulist vii säält sütt.

Kõnesolev luuletiskogu algab idüllilises maapao-meeleolus ja lõpeb kibeda sarkasmiga. Gustav Suits, kes oli tähtsamaid pionere Eesti riigi loomisel, ei suutnud vaikides pealt vaadata, kuidas saakiahnitsev tõusiklus vaimukultuuri arvel iseseisvas Eestis võimutses. See löikas valusalt tema tundlikku hinge ning tekitas protestimeeleolu ja kibedat sappi.

„Mu kaasasündinud kirjaniku kalduvus on mind takistanud ühekülgsest imetlemast võimuhimulisi eneselaiutusi, ahneid saagitsusi, metsikuse meelitusi,“ kirjutab Suits selle kogu eessõnas. „Olen paremaks pidanud loobuda nii mõnestki koosmängust kui oma südame ja aru tunnistusest. Siin seisab oma andumuste ja keeldumustega: niisuguseks on mind loonud loodus, aeg ja igavik!“

Kõik on kokku unenägu pakub elulähedast ja aktuaalset ajaluulet, milles kajastuvad ühiskondlikud meeleolud ja probleemid alates Maailmasõja puhkemisest ja lõpetades meie omariikluse aastatega. Autor on vabanenud senisest nukrameelsusest ja on muutunud satiirikuks, kes ägedas protestimeeleolus süüdistab tõusiklikke seltskonnategelasi. Humaanse poeedina ta võitleb ka sõjakoleduste vastu.

Salmikujudelt on *Kõik on kokku unenägu* väga mitmepalgeline värsiraamat. Selles leidub klassiliselt täpsaid tertsine, sonette ja distihhone, aga selle kõrval ka mitmelaadseid vabamõõdulisi värse. Vaatamata luuletoodete mitmekesisusele on nad hästi üles ehitatud, nende kompositsioon on terviklik.

Suitsu hilisemate luuletiste stiil on varjundirohke ja äärmiselt isikupärane. Mõte väljendub neis peidetult, tihendatult ja komplitseeritult, nii et raske on seda tabada. „Üldiselt kuulub Suits nende intellektuaalset tüüpi luuletajate hulka, kellel on kalduvus isiklik-konkreetselt elamust abstraherida ja üldistada, mahutada kindlasse ja klassikaliselt puhasse vormi.“¹⁾

Kõnesoleva kogu sõnastus on erilaadne. Suits tarvitab küll võrdlemisi vähe kõnekujundeid, aga ta toob luulesse

1) J. Semper, „Eesti biogr. leks.“ IV, lk. 501.

haruldasi sõnaühendeid ja väljendeid, mistõttu tema luulekeel märksa erineb tavalisest kirjakeelest. Samuti ta muudab sõnade järjekorda, nagu tähendasime „Tuulemaa“ ja „Ohvrisuitsu“ puhul. Üldse taotleb Suits täiuslikku ja võimalikult omapärast väljendusviisi.

Ka luuletiste meloodilise külje eest on autor hoolt kandnud. *Kõik on kokku unenägu* sisaldab Suitsu musikaalsemaid värse, mille rütmiline ja ilukõlaline külg on maitsekalt arendatud. Selles kogus on taotletud musikaalsust nii värsi sees kui lõpus, kasustades alliteratsioone ja assonantse, sise- ja lõppriime, helisevaid onomatopoeetilisi sõnu, refrääne jne.

Kõik on kokku unenägu esitab Suitsu lüürika hilisemat toodangut, milles kõige kujukamalt väljendub autori individuaalne stiil. Välismõju on selles kogus märgatud vaid paaris luuletises. Nimelt on tuntud Heine stiilivõtteid lauldes „Pahupidi ja õieti“ ning „Krupp“. ¹⁾ Peale selle on Suits teadlikult jäljendanud Juhan Liiva laulus „Hiline kannike“. ²⁾

Rahvalauluvorm Suitsu luules. Nagu Eino Leino Soomes nii hakkas Suits meil elustama muistset rahvalauluvärssi. Tema esimeseks sellelaadiliseks katseks on Kreutzwaldi varjule pühendatud mälestuslaul „Üks ennemuistne jutt“, mille esialgset kuju ta on hilisemais redaktsioones mitmeti teisendanud. Seda „Kalevipoja“ stiilis kirjutatud luuletodet on kõrvutatud Leino klassiliste „Helkalauludega“.

ÜKS ENNEMUISTNE JUTT.

Lauluisa Kreutzwaldi varjule.

*Magas maa ja tukkus taevas,
vilkusid vähe täheksed.*

*Kes see ei kärsinud magada,
läks aga hulkudes uduje,
mööda mustade majade,
kivise kiriku välja?*

*Laia kaabu, must' kübara,
noori meesi mõttelikku
teeda uitis see uneta,*

*kidakeeli, kurba meeli,
eha poole hällitatud,
kuu poole kukutatud,
päeva poole pillutatud.*

Üksi sammus, üksi seisis.

*Vainuella, varvikussa
käed ta tõstis kõrgeelle,
sirasid kus selge'esti
taeva tilluksed täheksed:*

1) A. Oras, „Looming“ 1933, lk. 1055.

2) Fr. Tuglas, „Juhan Liiv“, lk. 341.

„Tähekesed taeva alla,
teie käite kõrge'ella,
maassa käin ma nii madalal.
Miks küll õhkub noori meeli,
tuska taelassa tuline?“

Tähed taevassa vagusi
sirasid aga, särasid.

Norus pääga noori meesi,
laia kaabu kaugemeeli
läks üle luha lageda,
eksis lausa laanemetsa,
hiilis hilju hiiemetsa,
salaja salude kaudu
küsitelles kõpsatusi,
meeliskelles märgutusi.

Udu aga suitses samblasoosta,
hulkusid udutagused,
varsulla nad valge'illa,
mustilla nad mõtte'illa
käija ette keerutasid,
ise naeru itsitasid:

„Kas ta eksind heinateele
või ta puutund puudetele,
inimene see imelik?
Ilm ei päevlik iial paista
selle raatmaa rajalla!“

Otsis ohvrivaarikuda,
saanudki koolnute kohale,
jõudnud leinaliivikulle.
Kus need männid mustendasid,
hahetasid harvad haavad
ikuvarjussa vanassa,
silmissa sinine suitsu,
üksi sammus, üksi seisis.

Unustatud sääl umisid,
künka alta kaebelesid,
haletsesid hiiehinged:

„Kes toob muldaje mäluda,
kalmule kes hingekahja?
Hoielnud oma osada,

kannatand me kurja kurna,
saanud siin me suure surma,
varisenud vaprad vallad,
kihelkonnad kolletanud.
Allmaa rohkem meeste päida
kui on maassa mätta'aida,
enam liivikussa luida
kui on oksti hiiepuissa.
Ei meid mustakuube matnud,
palgapappi ei pajatand,
vare aga varjand sundimata,
muru kasvand käskimata,
südamele suuri saari,
silmile sinine metsa,
jalule me kõrge kõrbi.
Oh meie ajad haledad,
ei saa päike pääle paista,
kuu vastu ööd kumada,
suu ei hellida sõnuda!“

Kumisedes koolja kella
Manalassa löi: o-ojaa!

Kuulis, kuulas kahjumeeli,
hale hakkas tal tulema,
õudne õieti olema,
omatunne oiutama:
„Varjud varjussa varivad,
uinusängid seademata,
annid hauda andemata,
kaebused koristamata,
mälestused mähkimata.
Hulguvad udutagused,
soo nii suitseva ja suuri,
taevas laia ja lageda!“

Läbi astus ikuhiie,
oskas ohvrivaarikuje.
Mis siin leidis laasikusta?
Tugevana tõusis tammi,
kivi sammaldund salussa.
Öösta uhku, tuule nuhku
hiie latvu liiguteli,
varjupuida puuduteli.
Haabade lehed libisid,
sahisesid saarepuudki,

ohvritammessa kohatas.
Pajatas pühana tammi:

„Kes see kõnnib laia kaabu,
laia kaabu, must' kübara,
kui ei too ta siku verda,
vala musta kuke verda?
Rinnasta ohverda omasta
siia sammaldund kivile,
asemele Uko urja!
Kui ei päeva pääle ilma,
vannu siis vanneta pühada,
et sa ei taha puhata
enne kui mananud maasta,
tuletanud taeva'alta
ilmad päevlikud, paremad
üle selle ikuhiie,
ohvrivaariku videva,
maa musta ja magava!“

Küsis kurba kangelane:

„Suuri kust saan salasõnuda,
kust ma vaimu valju mõõga?“
„Kuule, mis kurdab ikuhiisi,
külmad künkad kaebelevad,
oiutab oma südame,
vaimud mis varjussa varivad,
sosistab sinine metsa,
laasik vastu lehviteleb.

Kanna kokku kuulumisi
külasta, küla taganta,
heida hellida sõnuda,
lisa meele laeka'asta,
mitu ööd ole uneta,
mitu sööki söömatagi,
rapsi ränka raamatuje:
hüüa nii nimi vägeva,
kuuluta kõne kõlava!
Kus sa kõnnid — päevlik paiste.“

Rinnasta ohverdas omasta,
südamesta sooja verda,
laia kaabu, must' kübara,
noori meesi mõttelikku,
kidakeeli, kurba meeli,
eha poole hällitatud,
kuu poole kukutatud,
vastu päeva pillutatud.
Vandus vanneta pühada,
et ta ei taha puhata
enne kui mananud maasta,
tuletanud taeva'alta
ilma päevlikud, paremad
üle selle ikuhiie,
ohvrivaariku videva,
maa musta ja magava.

Tähed taevassa vagusi
sirasid aga, särasid.

Veel lähemale astub Suits ehtsale rahvalaulustiilile oma „uusi keeli vanal kandlel“ luuletatud lauludes „Primitiive“. „See regivärsside helmestik on täis kastevärsked kohti, teadlikema kunstiga ritta lükitud väljendushelmeid.“¹⁾

PRIMITIIVE.

1

Astsin aeda kõndimaie
varasella valge'ella,
karedalla kaste'ella.
Mis ma leidsin aiastagi?

Leelo, leelo leidsin jäljed,
siit on läinud sirgu jäljed,
läbi aia linnu jäljed,
väiksed kipelkinga jäljed.

1) A. Oras, „Eesti kirjandus“ 1933, lk. 520.

2

Värv pangem väätidesse:
 ei me sünni suurte hulka,
 mahu ei rikaste majasse.
 Hooned olgu otsetigi,
 õige kallakile katus:
 hoielgem oma osada,
 vaaligem oma varada,
 kasvagem oma kasuda.
 Ilo tulnud taeva'asta,
 kullasta kõrendat mööda,
 laulu laia välja mööda,
 õue lehtind uue õnne.

3

Tutvad tiidutid tihased,
 laulis väike västerikku:

Mõistmatu on mõtteleda,
 mõtteleda, ütteledda,
 et ei teine teista tunnud,
 kuulnud ei teise kutsumista,
 teise tuigeta südame.
 Üks ep Põhjala päralla,
 lapsi käis Lapimaa rajalla,
 teine oli karjus kauge'ella,
 Viru väljade vahella.

Mõistmatum on mõtteleda,
 mõtteleda, ütteledda,
 et ei teine teista tunneks,
 kuuleks ei teise kutsumista,
 teise tuigeta südame.

G. Suitsu rahvalaululise loomingu suursaavutisena nimetagu tema 47-leheküljelist ballaadi „L a p s e s ü n d“ (1922), mille on moodsalt illustreerinud kunstnik A. Vabbe. Selles on luuletaja suutnud niivõrd „sisse tunda meie rahvalaulu pärimustesse, et tema ballaadi alateadvusest tulnud vormipeenusedki satuvad ühte rahvalaulu vormipeenustega, nagu seda on näidanud ligemad uurimised“.¹⁾

Nõnda elustas Suits meie rahvalaulude stiili, sellesse valades uueaegse inimese elamused. Tema rahvalaululistes töödes jätkusid eesti rahvaluule muistsed traditsioonid.

„Aastate aknal“ (1933). Oma 50 aasta sünnipäeva puhul andis Suits välja kogu *Aastate aknal*, mis sisaldab valitud luuletisi 1900—30. See valimik peegeldab ühelt poolt autori maitsemuutust, teiselt poolt esitab lahtiste lehtedena paar seniavaldamata luuletist. Suits on alati oma endisi luuletooteid järgnevates trükkides kunstiliselt kohendanud, seda teeb ta ka valimikus „Aastate aknal“. Paljud endised luuletised on uues kogus silmanähtavalt muutunud, nagu „Elu tuli“, „Meri“, „Pöörase laul“, „Üks ennemuistne jutt“, „Primitiivid“, „Tõsta lipp!“ jt. Nii näeme, et ühes autori kirjandusliku maitse kujunemisega arenevad ka tema senised tööd. Kuid tal on ka laule,

1) J. Semper, „Eesti biogr. leksikon“, lk. 501.

mis on säilinud muutumatuina, näiteks „Lõpp ja algus“, „Oma saar“, „Vanad noored“, „Kerko-kell“, „Värisevate haabade all“, „Sapine kuu“ jm.

Selgitagu Suitsu laulude muutumist järgnev näide. *Linda* veergudel ilmus 1904. a. Kustas Vahuri nime all aatelaul „Mis kell on juba?“ Sama luuletis on *Elu tules* tuntud „Raudlauluna“. Aga valimikus *Aastate aknal* antakse sellele pealkirjaks „Müü kallilt oma hingekirge“. Jälgigem ka muutust luuletises endas.

MIS KELL ON JUBA?

1904.

*Mis kell on juba? — Noormees, tõtta:
pea elulaene randa vaob:*

*Ja ainult korra leegib süda
ja mõte aatemõõka taob.*

*Kui Hannibalil, nõnda seisku
sul kõrged Alpid silma ees*

*Ja ainult üle nende harja
Italiasse pääseb mees.*

*Ja neiu, kui ei taha tulla
ta ühes üle Alpide,*

*Kui aatevõitlust ta ei salli,
siis lahkume, siis lahkume!*

*Kuid on tal armu — lõbu kõrval
üksainus säde waprust ka:*

*Siis lähme mägestiku-rada —
meid ootab eel Italia.*

*Mis kell on juba? — Noormees, tõtta:
pea elulaene randa vaob!*

*Ja ainult korra leegib süda
ja mõte aatemõõka taob.*

Kustas Wahur.

MÜÜ KALLILT OMA HINGEKIRGE

1933.

Liviust lugedes.

*Müü kallilt oma hingekirge,
pea elulaine randa vaob!*

*Ja ainult korra leegib süda
ja mõte aatemõõka taob.*

*Kui Hannibalil tõusku, seisku
pilvkõrged Alpid silma ees.*

*Ja jälle üle nende harja
Itaaliasse ihkab mees.*

*Ja neiu — kui ei taha tulla,
kui karmiks õnneks hellake,*

*kui aatevõitlust ta ei salli,
siis lahkume, siis lahkume.*

*Kuid on tal armu, lõbu kõrval
üks säde waprust südames,*

*siis lähme mägestiku rada,
kus alpiroosid õilmetes.*

Lisatud *Lahtistes lehtedes* väärrib tähelepanu suvist vaikelu kujutav luuletis *Sillamäe motiive*, mis esindab Suitsu plastilise-maid looduslaule.

Gustav Suits
1933

SILLAMÄE MOTIIVE

1

*Maa siin, meri vaateveeru laotleb,
järsandiku joon neid jaotleb,
martsakalda paas,
allpool aas.*

Pärnade ja sarapuude vahele
ilmub, sulgub vaade lahele,
ikka üllas see
ülatee.

Meelistee, kui meri eemalt umiseb,
mesilasi seltsiks sumiseb,
pärnad õitsvad reas,
täies eas.

Ise kedagi ei ihka kohata,
midagi ei otsi ohata,
jäägu kõik, mis jäi,
muidu käi.

2

Vaata, metsapardal eretab
põuapäeva helge ääs.
Neeme tagant tungal veretab,
veteveerul lõõmab lääas.

Käid kui elust eksind kõrvale,
silmsil punav kiirtepild —
soikund tehaski mäesõrvale,
sadand merre sadamsild.

Majakesi tühje, lagumas
riburada metsa all —
õhtuvalgel rähn veel tagumas
männi ladval üleval.

Mahajäetud teile kumatab
käija uitelise kand.
Kaugeist ummikuist vaid sumatab
liivaluiteline rand.

3

Sirise, sirise, sirise,
viivulda valjumalt, rohutirts!
Tirise, tirise, tirise
ammuõitsenud sirelis.

Vaikelu vaene ja vireli
hekiks kord istutand sireli,
rõdul veel ruudustik tunane,
sinine sekka ja punane.

See napisõnaline, mõttetihed ja pildirikas luuletis iseloomustab Suitsu hilisemat peenusteni väljaarenenud lüürikat.

Suitsu lüürika väärtus. Tuglas on andnud kujuka iseloomustuse Suitsu kolme erineva luuleajastu kohta, väites kokkuvõtvalt: „Kuna Suitsu esimeses ajajärgus oli määrav süda, teises närvid, siis on kolmandas pea; kui ta esimeses kogus joobus, teises kannatas, siis mõtleb ta kolmandas.“¹⁾ Tema *Elu tule* lauludes helises isamaaline paatos pinnalisel tundepõhjal, *Tuulemaas* valitses süngene nukrameelsus, avaldatud taidurlikus stiilis, ja luuletiskogus *Kõik on kokku unenägu* kostis sapine protestimeeleolu, sõnastatud intellektuaalses vormis. Nii üllatas Suits igal luuleajastul publikut uudse ainekultuuri ja esmakordse väljendusviisiga.

Gustav Suitsu luuleloomingu viljakamad aastad langevad käesoleva sajandi esimesse ja teise aastakümnenendisse. Tollal etendasid tema värvid määravat osa eesti lüürika arenguloos. Tema luule arenemisejärgud vastavad ka meie uuema värsskirjanduse arenemisejärele.

Nagu mitmed kirjanduslõulased väidavad, on Suitsu luuletooted vananematud, omaette täiuslikud kunstihooned, mis on küll raskesti mõistetavad, aga millel on eriline omadus haarata lugejat sisemiselt sügavasti, kestvalt. Nad on ununematud leheküljed eesti peenemaitselisest luulest, mis on autorilt nõudnud suurt loomingulist pingutust. Teatavasti ei produtseeri Suits luuletisi kergelt, need valmivad tal pikkamisi. Siin mõjub takistavalt liiga palju enesekriitika, mis kunagi ei lase rahulduda oma loomistööga, vaid ikka sunnib muutma ja viimistlema samu luuletisi veel viimaseski redaktsioonis, nagu osutab valimik *Aastate aknal*.

Suitsu lüürikaga algab eesti uueaegne esteetiline eesmärk taotlema värsskirjandus. Oma kolme luuleajastu kestel on Suits viljastanud meie lüürikat rohkem kui seda on teinud ükski teine luuletaja enne ja pärast teda. Tänapäeva lüürikasse on jätnud tema luule tähelepanud jälje.

II. Villem Ridala.

Noor-Eesti looduslüürik Villem Ridala (kodanlik nimi Grünthal) sündis 18. mail 1885. a. Muhumaa l. Kui-

¹⁾ Fr. Tuglas, „Kriitika“ IV, lk. 162.

vastus kõrtsmiku pojana. Kuivastu sadamasilla ääres asetsevas kõrtsihoones kulusid tema esimesed eluaastad. Oma sünnikohta ta mälestab laulus „Kõrts rannal“.

*Kõrts valge on üleval mäel,
Ta ees on postide rida,
Kui tempel ta valendab sääl
Kesk koitu ja vastu ida...*

Kui Villem oli 4-aastane, kolisid vanemad Kuivastu lähedasse Hellamaa külla, kus ta isa hakkas poepidajaks. Hellamaal veetis Ridala oma lapseõlve ja varasemad kooliaastad. Lapsena ta armastas enamasti üksinda olla, teiste külalaste mängu ta jälgis eemalt. Juba 6-aastasena pandi ta Hellamaa kihelkonnakooli. Esialgu edenes tal õppimine visalt, ehkki ta kulutas selleks palju aega.¹⁾

Villem Ridala.

Lõpetanud 1895. a. kohaliku kihelkonnakooli, viidi ta Kuresaarde kooli. Paar aastat õppis Ridala prl. Eisenschmidt'i erakoolis ja 1897. a. astus Kuresaare gümnaasiumi. Seal kiindus ta raamatuisse. Ridala oli koolis paremaid õpilasi, samuti teotses agaralt õpilaste lugemisringis. Ühes J. Aavikuga ta toimetas käsikirjalist ajalehte *Noor-Eestlane*, õppis soome keelt ja luges itaalia ning prantsuse kirjandust.²⁾ Suved ta veetis kirjandust lugedes Muhus vanemate pool, esiti Hellamaal, pärast Suures vallas Viira külas. Viimases gümnaasiumiklassis liitus Ridala Noor-Eesti algava rühmitusega ja võttis osa selle kirjanduslikust tegevusest.

Nagu tema mõttekaaslane Suits, nii astus ka Ridala Helsingi ülikooli, kus valis endale õppeaineiks soome keele ja kirjanduse, soome ja võrdleva rahvaluule ning põhjamaade ajaloo. Üliõpilaspõlves ta pühendus kirjanduslikule loometööle, milleks ta juba keskkoolipingil oli teinud eelharju-

¹⁾ K. Grünthalilt saadud teateil.

²⁾ Vt. G. Suits, „Noor-Eesti nõlvakult“, lk. 47.

tusi. Ta oli Noor-Eesti väljaannete viljakaid kaastöölisi. Külastades suviti kodumaad ta käis pikemal keeleuurimisretkil Saaremaal. 1909. a. ta lõpetas Helsingi ülikooli ja omandas sealsamas a. 1911 mag. phil. astme.

1910. a. kutsuti Ridala Tartu Eesti Noorsoo Kasvatuse seltsi tütarlastegümnaasiumi eesti keele õpetajaks. Tartus viibimise aastail ta töötas tarmukalt Eesti Kirjanduse Seltsis, eriti selle keeleteoimkonnas ning „Eesti Kirjanduse“ toimetuses. Samal ajal ilmus tema sulest rida keelelisi töid.

Ridala loobus 1919. a. pedagoogilisest tegevusest ja siirdus Helsingi oma õpinguid jätkama, saades Tartu ülikoolilt teadusliku stipendiaadina toetusraha. 1923. a. valiti ta Helsingi ülikooli eesti keele lektoriks, mis ametis on teotse-
nud siinamaale. Viimasel ajal on Ridala töötanud rahvaluule uurimise alal ja on koostanud üksikasjalise *Eesti kirjanduse ajaloo koolidele I—III*.

1. Villem Grünthali „Laulud“ (1908).

Villem Grünthal-Ridala sulest on ilmunud kõigest kolm luuletiskogu: *Villem Grünthali Laulud* (1908), *Kauged rannad* (1914) ja *Tuules ja tormis* (1927). Neid kogusid eraldab üksteisest pikem vaheaeg, mistõttu nad peegeldavad eri ajajärke Ridala luuleloomingu.

Oma lüürikaga avas Grünthal-Ridala uue ja omapärase maailma eesti luules. Seda märgati juba 1905. a., millal ilmus *Noor-Eesti* esimeses albumis väike looduslaul „Talvine õhtu“. Lugejale jäi see meelde, nagu A. Kallas tähendab, „mitte oma plastilise kuju pärast, vaid selle üksindustunde pärast, mis laulu mitmepikkuselistes ridades peitus“¹⁾.

TALVINE ÕHTU.

Üle hämara, varjudest tume,
õrna ja sinava lume
heidab veerev, kustuv päike
punava läike.

Üle ääreta lumise välja,
nii tühja ja palja,
viib üksik tee
üle jõe,

kus pruunikad pajud
on unesse vajund.

1) „Postimees“ 1908, nr. 68.

*Mööda lõpmata teed
lähevad reed
kuu kahvatul kumal,
eha punal
kaugele.*

Sama meeolelu kajastus ka järgnevides Villem Grünthali „Lauludes“, mis ilmusid koguna kolme aasta pärast (1908). Sellest nähtub, et Ridala esines algusest peale kujunenud värsimeistrina.

Villem Grünthali *Laulud* sisaldavad looduslüürikat erinevatelt aastaegadelt. Luuletiskogu algab kevadisest meeolus, mis väljendub mõjusalt elevusrikkas luuletises „Kevade tunne“.

KEVADE TUNNE.

*Midagi helendab, helgib ja tuikab
kaugete kinkude takka;
kaugete metsade takka
midagi kutsub ja hüüab ja huikab.*

*Taevas sätendab, särab ja selgub
õilmetes aasade kohal;
õitseval lõhnaval luhal
tundmatut puhmastes huljub ja pelgub.*

*Midagi helendab, helgib ja tuikab
kaugete kinkude takka;
kaugete metsade takka
midagi kutsub ja hüüab ja huikab.*

*Südames midagi salaja tärkab,
paisuvat, vallale püüdvat;
midagi õrnasti hüüdvat
hellana hingesse helama ärkab.*

Kasustades vormikindlaid stroofe loob autor kevadisest külviajast realistliku pildi.

KÜLV.

*Põigiti veerude nõlvu,
rammude süütuvas kiimade alges,
võimuvus kaugete loitude valges,
laiutab maa omi hõlmu.*

Valguvat kuumavat kulda
helkjana särasest taevast kui äike
välgutab ülenev kevade päike
musta ja muhesse mulda.

Suitsedes kisuvad hiirud
läikiva adraga varmasel sammul
vedurjal ¹⁾ raudiste lihaste rammul
nurmesse mustavad viirud.

Võimsa ja tõmmuka käega
heidetud kollakad tuumekad terad
sajavad helkjalt kui kullased kerad —
ohtra ja voodava ²⁾ väega.

Sünnites himura hüppe,
seemendus võimsate vagude taha
pudiseb puhkenud nurmele maha,
tungides huumuse ³⁾ rüppe.

Külvaja isade pinnal, —
ajudes armsate aegade ootus,
leegitsev vaanelik ⁴⁾ leikuse lootus, —
astub põksuval rinnal.

Meeles tulevad ajad —
heledad, selged kui valguse jooned,
kiirgavad, helkjad kui kullased sooned,
armsad kui häälivad ⁵⁾ kajad.

Haruldase südamesoojusega kirjeldab Ridala õhtu saabumist saarerannikule.

LUITEL. ⁶⁾

Õhtu maile alla vajub päike verevana, —
istun üksi luite sõmeral ⁷⁾, —
kevadine meri eemal sinkjas-tumedana
kustub kaugemeelsel kohinal.

Üle laidude, veel eha kullast kumavate,
lendab kisal ulgumerele
kajakaid ja kaadruid ⁸⁾ läbi avaruste hämarate,
üle õhtu tumeneva vee.

¹⁾ vedurjas = nõtke, painduv; ²⁾ voodav = rikkalik, tõhus;
³⁾ huumus = rammus muld; ⁴⁾ vaanelik = härras, vaga; ⁵⁾ häälima =
kutsuma, meelitama; ⁶⁾ luide = liivahang; ⁷⁾ sõmer = kruus; ⁸⁾ kaa-
der = tormikajakas.

*Järge päiksele kui kauge puri kahvatades
horizondil keset hämarat
mõõnab meel, kui öine laene vahus tuhistades —
kaugele täis iha videvat.*

Luuletaja Enno mainib Grünthali *Luitel*-laadiliste laulude kohta: „Neis kumisevad ehk kõik need toonid, mis saarlast üleüldse kaugele meelitavad, kaugele merele, kaugele nägema kõiki neid maid, mis ulgumere taga peituvad, kuhu ta kajakaid lendama näeb.“¹⁾

Kujutanud plastilistes piltides oma kodusaare Muhu kevadeloodust, esitab ta paar meeolulist maali *suve*st, nagu „*Koites*“ ja „*Kaljudel*“.

KOITES.

*Pikka taha taeva sina valeva
üle õitseva ja uneleva maa
kaovad harvad läbi udu laugleva
tähed hämarad;*

*keset suve kallistavat uinangut,
muhelevat, õrna, hääletut,
vidistused, vaevalt ärganud,
vaevalt kuuluvad.*

KALJUDEL.

*Kui pehmed, õrnad loorid aurud lauglevad²⁾
helkiva päikese all, ja harguvad ja laotuvad.*

*Vaid³⁾ hilju hoogab vaikne, värsket tuulet õhk
kaugete laidude poolt, siis rauged tumma kauguse’.*

*Eel helkjad, haljad väinad löövad välkuma
kaugete pilvede sees, mis huljuvad ja hääbuvad.*

*Ning taeva laotus laiub, selgub, suureneb
välkkuva valguse käes kui kiirgav, valgus ääretus.*

*All kalju küljel näikse lõuna valguses
töömehi pikali maas kui surnuid rannal uinuvat.*

*Ja kuumad kaljud, uinujate hääletus
vaikuse nõiduval vael kui hinge meeli köidaksid.*

1) „Eesti Kirjandus“ 1909, lk. 36.

2) lauglema = laiali valguma; 3) vaid = ainult.

*Kui mööda tunduks pääde kohal veerevat
lõpmata korduvast reas maailmad, võikad tundmata.*

A. Kallas juhib tähelepanu luuletises *Kaljudel* kirjeldatud keskpäeva raugusele, looduse „tummale silmapilgule“, mis on manatud esile väheste abinõudega. ¹⁾

Sügispäevade hallust ja monotoonsust on autor piltlikult edasi andnud luuletises „Hallid päevad“, mille värsid langevad ühtlaselt ja kindlalt nagu räästalt vihmatilgad. ²⁾ Korduvad riimid „pikka nagu ikka“ tõlgitsevad igava sügismeeleolu pidevat kestust. ³⁾

HALLID PÄEVAD.

Pikka

*veervad, läevad
hallid päevad
nagu ikka.*

Pikka

*jõudvad suved
heled, uued
nagu ikka.*

Ikka

*mured jäävad:
läevad päevad
pikka
nagu ikka.*

Talvist maastikku ja üksindustunnet kujutatakse peale *Talvise õhtu* luuletises „Südataalve öö“, mis on kirjutatud distihhonis.

SÜDA-TALVE ÖÖ.

*Hõbedalt särab kuu üleval, aeglaselt sõuavad pilved;
tasa huljutab tuul oksasi kõledaid puul.
Sügavas taevas põlevad arvuta leekivad tähed;
kaugusest siit ja säält ei kõla ainsatgi häält.
Eemal nii kaugel, kui ulatab silm, on sätendav lumi:
hääbunud möllune voog, raugenud marude hoog.
Kalamees ammu on jätnud mudased võrkmajad maha,
harva ta piki jääd unnale minevat näed.
Heledalt vilguvad kaugete külade hilised tuled
põigiti unelevat lumist ja kiirgavat maad.
Kaugusest kostavad kajavas õhus koerade hauked;
väsinult tumedalt teel heliseb kelluke reel.
Tardunud süda-öö vaikuses aegade kaduvust kõlab
tornist löökidel kumedel vaskine kell.*

¹⁾ A. Kallas, „Noor-Eesti“, lk. 79.

²⁾ A. Kallas, „Postimees“ 1908, nr. 68.

³⁾ J. Aavik, „Noor-Eesti“ ajak. nr. 1.

Pessimismitundega mälestab autor laulus „Linnusel“ oma rahva muistse vabaduspõlve verist hävingut.

LINNUSEL.¹⁾

*Eemalt aurude seest üle halja ranna
helgib väike väin nagu selge soone
valkjas kauge viir keset halli valgust,
õhtusel läikel.*

*Põhja kaare poolt piki vaatepiiri
sinkjas-mustav näib üle tühja välja,
männi metsa veer nagu kurja teadev
kauguse paistes.*

*Misgi õudne aim nagu hinge valdaks
meeliskeldes²⁾ noid juba muistsid aegu,
millal vaprus, võim keset vaenu leeki
vermetes vaibus;*

*millal raudne surm läbi sinkja suitsu
sammus — rist tall käes — üle meeste linna,
siiskui, hurmes³⁾ maa, juba looja veernud
priiuse päike.*

Nagu esitatud luuletistest selgub, oskab Ridala meisterlikult kujutada loodust, kusjuures ta kasustab isiklikke tähelepanekuid kodusaare maastikust. „Tema paremad ja omapärase-
mad luuletised ongi just need, milledes tema loodusmuljeid ja -meeleolusid tõlgitseb,“ sõnab J. Aavik.⁴⁾ Joonistades õrnade värvivarjunditega maalilisi pilte kodumaastikust hingestab autor neid isiklikult tuntud resignatsiooni- ja üksindustundega. See-
tõttu tunduvad tema looduslaulud ehtsatena.

Kõige enam äratav tähelepanu Ridala luuletiste eri-
laadne keel, mis sisaldab rohkesti murde- ja võõrsõnu. Selle luuletiskogu ilmumisel loendas Aavik järgnevaid uudis-
sõnu, nagu *ulgumeri, palang, vaanelik, võigas, häälima, voodav, sukeldama, ülev, valdama.*⁵⁾ Kuigi paljud nendest sõnadest on üldiselt tarvitusele võetud, leiab ka nüüdisaja lugeja Grünthali

1) Muhus vastu väikest väina on Linnuse küla; selle lähedal vana maalinn, mille sakslased küünlak. 1227. a. tule ja mõõgaga hävitasid;
2) meelisklema = mäletama, järele mõtlema; 3) hurme = veri.

4) „Noor-Eesti“ ajak. nr. 1.

5) „Noor-Eesti“ ajak. nr. 1.

Lauludest rea tundmatuid sõnu, näit. *kund, soigama, romama, ihmjas* jt. Tarvitatud uudissõnad ühelt poolt annavad luuletistes väljendatud mõttele esmakordse ja värske varjundi, aga teiselt poolt raskendavad laulude loetavust ja maitsmist, olgugi et luuletiskogule on lisatud sõnastik.

Värsitehniliselt on Grünthali *Laulud* alles kujunemisjärgus. Siin on üksikuid värsimõõdult viimistletud luuletisi, nagu *Külv ja Süda-talve öö*. Kuid üldiselt harrastatakse ses kõigus v a b a m õ õ d u l i s i värsse, et tabada luuletiste ebamäära-rast meeoleolu. Vabavärsi viljelemisel minnakse nii kaugele, et püütakse mõju saavutada laulude graafilise kujuga. Sää-rastest lauludest õnnestunumaid on *Talvine õhtu*. Suurem osa tema graafilistest luuletistest on sisult hõredad ja vormilt puudulikud. Toome näitena „K a d u n u d k e v a d e“.

KADUNUD KEVAD.

*Pisarad
palavad,
pisarad
valusad.*

*On nii kahju heledest
kadund suve päevadest,
hale kevade
närtsind, järele.*

*Tunnetes
tumedes
pisarad
jämedad,
pisarad
kibedad
valguvad.*

A. Kallas mainib nende sõnakõlinat taotlevate luuletiste kohta: „Laul ei ole veel sellepärast laul, et ta laused või sõnad eriridadele on kirjutatud.“¹⁾

V. Grünthali *Laule* tervitati eranditult kiitvalt. Eriti hinnati nende uudset ainestikku ja isikupärast väljendusviisi. „See on ainukene omas laadis, algupärane ja üksildane nagu autori hingki“, väitis J. Aavik Ridala esikteose kohta. „V. Grünthal on algupärasem kui teised noored,“ kinnitas veenvalt E. Enno, olles sisemiselt liigutatud tema looduslauludest.

1) „Postimees“ 1908, nr. 68.

2. „Kauged rannad“ (1914).

Kuue aasta pärast ilmus V. Ridalalt teine luuletiskogu pealkirjaga *Kauged rannad*, pühendatud sünnimaale ja eisiisade varjudele. Nagu see pühendus osutab, on autor püsima jäänud senise luuleainestiku juurde. Ta kirjeldab veel suurima andumusega oma kodukohta Muhu saart, mille maastikku ja loodusnähtusi ta põhjalikult tunneb.

Tsükliis „Noorusmaa“ pöördub Ridala heldimusega oma kaugete kodurandade poole, kus olid möödunud tema kuldsed noorusaastad. Neis luuletisis peitub õrnust ja nukrameelsust.

NOORUSMAA. (0)

*Kuis olid kaunid noorusrajad,
mäed, kingud, murud, metsakajad!
Ei eal unuma küll saa
need ajad!*

*Rand kuldne unistustega,
mu kodumaa!*

*Kui armas oli üksik palu,
niit, männik, laas ja kauged salu
ja vaikne hämar metsa tee,
koivalu¹⁾,
mis kustus õhtul üle vee.
Kuis unuks see!*

*Täis õnne näitsid väinad, lahed,
roo ääred, pangad, saarde vahed
ja mere tuule kauged hood,
nii mahed,
ja vete välge, tüüned²⁾ vood.
Kui kallid nood!*

*Oh kuldsed ajad, õnsad päevad,
mis meelega kustumata jäävad,
või olgu muutusi, mis ka
kõik näevad.*

*Ei eal unustama saa,
sind, noorusmaa!*

1) koivalu = koiduvalgus, ehavalgus.

2) tüün = vaga, vaikne.

Järgnev tsükkel „Kevad“, mis koosneb kaheteistkümnest sonetist, esitab rea pilte varakevadest kuni täiskevade valgete õhtuteni. Kunstiväärtuslikumad on viimased sonetid, milledes autor kujutab oma lemmikainet — päikeseloojaku le järgnevat hetke. Kirjeldades mitmes sonetis sama laadi loodusnähtusi hakkab Ridala siin-seal kordama samu motiive.

SONETTE KEVADEST.

1.

*Jo sulatavad Küündla külmi päevad,
mis tulles pikka kaas'toob Paastu kuu,
mis ajab mahla soetama puu,
kui äkki lagub jää ja lumed läävad.*

*Ja kündi, külvi põllumehed säävad,
kui Jüri kuu lööb talvelt seljaluu,
ja tükib viimaks suurde vete suu,
mis jälle tavaliste joomadesse jäävad.*

*Siis tood sa, kevad, omad hõite annid:
külmõlased, käekaatsad, sinihõllud,
vilvallikad ja lõhnalised kannid.*

*Ja paned lilletama metsad, põllud,
mis lõhnast täituvad kui viirukpannid,
ja sala inimeste südamegi võlud.*

10.

*Veel ruskab ¹⁾ puna lääne taeva rajal.
Hõhk hämar, põuaaurune ja sume,
ja aru kadarik on videv, tume;
vaid laulurästas hõiskab surnuajal.*

*Ja kaasiklennud laulvad eha ajal;
all loigult kostab kiive hüüe kume,
kui kaugelt kuulatama seisatume;
ja vaikust konnad täitvad valjul kajal.*

*Lööb kõrgel helendama tähte tara ²⁾,
ja linnuteede hõbehelkjas uju ³⁾,
kui eha sülle vajub Venus vara.*

¹⁾ ruskama = ruskena, tumepunasena paistma; ²⁾ tara = aid, ringaid, ring; ³⁾ uju = loor, linik.

Veel paistvad arupered läbi uju,
veel kuuleb eemalt mõne hääle ara,
siis vaikus langeb, kujub kullast kuju.

11.

Päev veereb, hõhk lööb häpardama,
töö põllul löpeb, koju läheb kari,
jäab vagusaks ja vaikseks künka hari,
ja loode taevast hõhkub eha kuma.

Ja läbi õhtu hõhu hääletuma
all metsa pardas laiub sume vari,
ja kõrgel tõuseb üksik tähe sari¹⁾.
Vaid metsad jäävad laulust helahtama.

Kui jättes kiiri viimsid jumalaga
nüüd laulurästad ilu hõiskustega
veel helahtavad võsa metsa taga.

Ja kaasiklennud laulvad. Muu ei sega,
ei vaikust, rahu. Kõik on imevaga.
Ja taevad helendavad tähtedega.

Suvi - tsüklis joonistatakse plastiline pilt õieküllasest
kesksuvest.

SUVI.

Täis hõite küllust upub metsa vari
ja heina kallistuses nõtkuv aas;
ja laulust helgib hõhk puil, põõsail maas,
roog, rannad, lilleline kalda hari.

Ja mesihõngu hoovab hõilme sari
kui üle ääre voolav kallis vaas;
ja kuumust, kirge hõhkub ranna paas,
kus vara küpseb mahl ja valmib mari.

Kõik on nii hele, selge, tüün ja soe:
maa, metsad, meri, päiksest joobnud, tumm,
kesk roo ja tedrerikkaid randu loe.

Vaid väsimata saalib²⁾ viire summ.
Ja armsust täis on suve pilve koe
ja avar taeva hõhuline kumm.

1) sari = rühm, kobar.

2) saalima = edasi-tagasi lendama.

Kui Kevad- ja Suvi-tsüklis asetus Ridala puhtobjektiivse vaateleja seisukohale, siis tsüklis „Kangastused“ sugeneb tema luulesse subjektiivset tooni. Siit leiame ta kaunima tunde- küllase loodussoneti „Luiged“, „milles sügav meeleolu purus- tab puhtmaalilisuse piirid“. ¹⁾

LUIGED.

Päev raueb külmalt kevad-halli uttu,
mis mähib taevaid, kaugeid vesi, maid;
veel aimab mõni mets ja kivisaid
ja öine kahu, pime jõuab ruttu.

a
b
b
a

Siis kuuled äkki nagu lapse nuttu,
see kostab pilvilt, mere seljalt vaid,
kus mustab sinav vesi, jääne laid.
Jääd kuulatama öösist halajuttu.

a
b
b
a

Need — luiged kaugel väina ajujää,
kes härkisid kesk külma vaikust, und,
need nende kaeblikkurvad hüüud sääl.

c
d
c

Ja meele valdab jube kahju tund:
on nagu halaks inimelik hääl
kesk ööde õudu, vastu võigast lund.

d
c
d

Rahvuslikku tunnet sisaldab ühele sõbrale pühendatud kurvatooniline luuletis „Elegia“. Luuletaja mälestab nuk- ruses kodurandadelt lahkunud sõpra.

ELEEGIA.

Ühele sõbrale.

Jo tühisedes vardad rasketena langevad
all tolmavates rehalates,
ja uudse vilja lõhna, turba suitsu magusat
on tunda küla tänavates.

On läinud suvi kui lapse süütu unistus
kesk mängumuru elamisi
ja kadunud kui õnne sala ihaldus
täis kahjutundeid imelisi.

Ehk süda raske murest, mida sõbra silm ei näe,
meel tume, hinges nukrus paha,

¹⁾ A. Kallas, „Noor-Eesti“, lk. 82.

on sõber armas kurbana siin õiendanud käe
ja jätnud kodurannad maha.

Nii nagu teevad lugemata mitmed tuhanded,
kes võõraste maailma läevad,
et kulutada võõrsil hörnad aastad varased
ja omad lootusrikkad päevad.

Ja läinud oudsena jääb kurtma maha jäetud maa
ja oma noorsoo kurba kadu,
mis jättes kaitsetumaks kodukolde, isamaa
ehk läheb käändimata radu.

Haruldaset täpsa maastikumaali joonistab autor luuletises
„Rannamaastik“, kasustades pikki, aeglaselt liikuvaid
lauluridu.

RANNAMAASTIK.

Teispool metsa suuri laukaid, mille pardal vesiätsed ¹⁾ hõilmitsevad,
mille tüünel pinnalt sorsa ²⁾ paar ehk kosklad ³⁾ lendu ehmatavad,
läbi heinamaade nõreliste ⁴⁾ kaskede, kus tasa sahisevad,
paistvad silma laiuseni padumaised ⁵⁾ rannad, haljendavad.

Nägemata soonetuste kohal, mille veed nii sala sulisevad,
mühab vesihein, kesk varsakabja hõie hulka, kollendavat;
mõned ainsad üksildased valgea vesililled, hörnad, pudenevad,
mille hörnu varsi vete nired tasakesi huljutavad.

Keset lagendikku mõned pajupuhmad, salapärased ja üksildased,
kusgi heinamaade kaevandu ehk soonetuse kalda läheduses;
mõned ainsad, harvad noored lumivalge tohulised leinakased,
lahus teistest, maha jäetud oma raskemeelses üksilduses.

Eemal, üle tumerohelise ranna, päälpool roogu punetavat,
säralise vaikse merekääru graatsilises süleluses
paistvad sinetavad hõbedased veed, mis päikse hiilges virvendavad,
kevadise lahemere hörnas hõhulises maheduses.

Kaugel, vete kohal, vaateveerul näikse üksik laid kui kangastades
oma randade ja vabuaidade ja metsadega sinetavat;
mille kerged, hörnad, udulised jooned, lainepäade kilgendades,
nagu läbi hõhu üliloomulise sära kahastavad ⁶⁾.

Viimases tsükli „Kauged aja“, mis koosneb eepilisi
laadi luuletistest, pöördub Ridala esiisade varjude poole. Kau-
geis mälestusis kangastuvad talle saarlaste esivanemad, muistsed
merikuningad, kes oma uiskudel Riia lahes purjetasid.

¹⁾ vesiäts = varsakabi; ²⁻³⁾ sors, koskel = metspartide liigid;
⁴⁾ nõreline = rippuvate okstega; ⁵⁾ padumaine = pehme; ⁶⁾ kahas-
tama = paistma, nagu läbi udu.

NÄGEMUS.

Pää kohal taevas helesinine, keskpäeva päikeses.
Ja loode tuul, mis eemal merel ajab laineid välgendades,
käib üle mustjas-tinakarva vete õõnsalt hühades,
ja laeva, lainetuse keskel, külgepidi õõtsutades.

Ses alalises liikuvate vete kogu mühinas,
kesk selget üleneva suve päeva sära virvendavat,
on midagi, mis meeles igatsusest pikka väsivas
näib varjusid kui kutsumata üles tõstatavat.

Ei ühtgi valget purje eemal vaateveeru laiusel,
ei kiharduvat suitsu kohe Kura kurku ülenevat:
vaid laevameeste käimist kuulub raskevõitu sammudel
kesk üleüldist hääletust, vee varisemist ähisevat.

Ehk, keset masinate töötamise kurti tüminat,
lael üksik reisija, loit igatsevis silmis imeline,
näib teispool horisondi serva midagi kui otsivat,
säält kohast, kus kaob pikkamisi vete lailav valkamine.

Ja, väsinud sest alalisest murelikust ähinast,
mis tuul ja lained avarustes vete kohal sünnitasid,
ja raskest lõuna päikesest, sest lõppemata tüminast,
ma igatsesin maid, mis mälestuste säras kangastasid.

Nii vaates kohe lõunat, päeva kirkavasse vöötisse,
kus lootsin näha ülal kaugeid Kura randu hämardavat,
ma ilmsi purje neljanurgelist näen tõusvat horisondile,
eel, päikse all, ja küljetuules ülespoole purjetavat.

Ja, lendes üle Riia lahe vahupäiste lainete
näib muistne Saare huisk, rind rahus, täies purjes lähenevat,
kesk imelisi häälesid, mis vete tumedasse mühasse
kui kauged võimsad tuule mahendatud hüüud humisevad:

Ja mööda idapoolses sihis, libisedes kaugele,
laev imeline, võimsa neljanurgelise purje hämardades,
kui kangastus, nii salapärane, kaob üle lainete,
vee mühisedes aval merel, laine päade kilgendades.

Luuletiste järjestuselt moodustab kõnesolev kogu üm-
m a r a t e r v i k u. Alul äratav autor huvi oma sünnikoha vastu,
ülistades talle armsakssaanud lapsepõlvepaiku, siis joonistab de-
tailse maali kodusaarestiku kevadisest loodusest, peatub suve-

meeloludel, mälestab uudsevilja valmimisel kaotatud isamaasõpra ja lõpuks jutustab saarlaste sõjakaist esiisadest, tuginedes ajaloolistele teadetele. Nagu sellest nähtub, on *Kaugete randade* ainevaldkond kitsas, piirdudes luuletaja sünnimaaga, selle loodusliku ümbruse ja minevikuga. Siin õieti kordub Ridala esikkogu motiivistik, ainult laiemas ulatuses ja kindlamas vormis.

Kaugetes randades on Ridala jäänud asjalikuks maastikumaalijaks. Omades vaatleja terast silma, näeb ta looduses iga peenemat varjundit ja pisemat üksikasja, mida ta hiljem luulevormi valab. Ta on huvitatud peamiselt looduspiltide täielikkusest ja täpsusest ning kirjeldab maastikku selle mitmekesisuses, jättes oma sisemaailma tagaplaanile. Seepärast on Ridala lüürika eriti rikas looduskirjeldustest. Need on tõeliselt nähtud ja realistlikult edasi antud. Varjatult avaldub neis autori temperamenditu mõttemaailm.

Loodusekirjeldajana väldib Ridala täiesti abstraktset aines-tikku. Ta kujutab ainult seda, mis on konkreetne, meeltega tajutav. Oma loodusluuletistes asetab Ridala ühe maalilise mulje teise kõrvale, mis üksteisega ühte sulades moodustavad tervikliku pildi kirjeldatud looduslikust ümbrusest. Sääraste plastiliste looduslauludena nimetatagu enne kõike sonette, nagu *Luiged* ja *Kevad-tsükkel*.

Samuti Ridala mälestus- ja minevikuluule, nagu luuletised *Noorusmaa* ja *Nagemus*, sisaldab rohkesti looduspilte. Õieti on loodus *Kaugetes randades* kõikide luuletiste taustaks. Ridala kasustab loodust oma elamuste tõlgitsejana, ta avaldab oma tundemaailma ainult looduse abil¹⁾.

Kui motiivistikult *Kauged rannad* enam-vähem vastavad Grünthali *Lauludele*, siis kujundiliselt on nad viimastest märksa küpsamad. Ridala on vahepeal suuri edusamme teinud värsivormi alal. Klassilise luule eeskujul ta on hakanud kindlmaid ja selgepiirilisemaid jooni tarvitama lüürikas.

Kaugetes randades on suures ülekaalus sonetid. See reegliäärane luuleliik näib vastavat Ridala tasakaalukale tunde-laadile. Siin ta saavutab väljapaistvaid tulemusi. Soneti nelja-

1) A. Kallas, „Noor-Eesti“, lk. 82—83.

teistkümnesse reasse on ta palju ilu suutnud mahutada¹⁾. Ridala sonettide täiusliku vormi kohta on andnud J. Semper järgneva hinnangu: „Ühtki hämarat, udust kontuuri. Kõik on nii selge, läbipaistev, kindel. Salmid on marmortükid, kõik ühte moodi lihvitud“²⁾.

Sama vormiline täpsus valitseb Ridala teistes luuletistes. Nähtavasti ta on püüdnud luulevormi üldjoontes kohastada sisulise küljega. Looduspildid ta raamib kindlasse sonetivormi, eepilise minevikuluule sõnastab heksameetris ja trohheuselises värsis ning mälestuslüürikas harrastab vahelduvat värsimõõtu. Ometi ei võimalda ses kogus tarvitatud seaduspärane ja tardunud värsivorm luua lähemat sidet ainestikuga.

Värsitehniliselt on *Kaugete randade* luuletised meisterlikult koostatud. Siin kohtame eeskujulikkum korrapärasust ja kindlat rütmi. Kuid riimi alal ei olda ses kogus alati täppis. Rohkete puhtate riimide kõrval leidub pikemais luuletistes ka ebatäpsaid riime, nagu *langevad — magusat, kaugete — lainete, mühinas — väsivas* jt. Mõnikord ta muudab riimimisel häälikuliselt sõnakuju, tarvitades *nähe* (pro *näha*), *kägi* (pro *kägu*) jm.

Kõnesoleva luuletiskogu sõnastuses jälgitakse esikkogus *Laulud* kindlaks kujunenud leksikaalset suunda. Kasustatakse arhailisi ja murdelisi sõnu, et tabada kohapealset koloriiti. Nagu varem, nii hakatakse nüüdki murdekeele viljelemisega paiguti liialdama. Seda joont on peetud tema laulude märgatavaks puuduseks.

Rikkad on *Kauged rannad* nimi- ja omadussõnadest. Need toovad varjundiküllust Ridala luulesse, aga vähendavad ta laulude liikuvust ja hoogu. Elustavalt mõjuvad tema looduslüürikas mitmekesised onomatopoeetilised sõnad, milledega tõlgitsetakse lindude häämitsusi ja looduselevusi. Ortograafilise uuendusena asetab autor mitmete sõnade algusse *h-* (*hörnus, hõis, haimama, hõhkuma* jt.).

Kauged rannad tähistavad kõrgeimat tippu Ridala luuleloomingu arengus. Kui Grünthali *Lauludes* valitses ebamäärasus nii sisus kui vormis, siis selles kogus on selginud autori

1) J. Kärner, „Lehed tuulde“, lk. 58.

2) J. Semper, „Vaba Sõna“ 1915, lk. 258.

tundemaailm ning luuleainestik ja luuletiste vormiline külg on omandanud kristalse kaju. Esimese kogu mänglevat sõnakõlinat asendab *Kaugetes randades* kunstikavatsuslik värsirakendus.

See luuletiskogu tõi tähelepandava lisa eesti lüürikale. Meie algupärane luule rikastus ainekult, värsitehnikalt ja sõnavaralt. Ridala *Kaugete randadega* sai alguse eesti kunsti-väärtuslik looduslüürika ja sonett saavutas vormipuhutuse.

3. „Tuules ja tormis“ (1927).

Ridala viimane luuletiskogu „Tuules ja tormis“ (1927) sisaldab peamiselt mälestuslaule, milles valgustatakse luuletaja käidud eluteed alates sünnikoha kirjeldusega ja lõpetades hilisemate mälestustega. Selleski kogus jutustab autor kaasnimestest ja loodusest rohkem kui iseendast. Ridala pole siingi usaldanud avaldada oma sisimat hinge.

Kõige otsesemalt ta avaldab mälestusi oma lapsepõlvest ja koolieast. Sel puhul muutub Ridala nii mõneski laulus avameelseks ja heldinuks. Oma noorusaegsed mälestused ta põimib tunde küllastesse luuletistesse, nagu *Kaks pihla*, *Uba õitseb*, *Palu mets ja Pauna küün*, *Põllu veerul jt.*

KAKS PIHLA.

*On õhtu; päev läeb looja,
Läeb looja pihlakasse.
Ta punab, õhkub sooja,
Ta läik on verev, vase.*

*Ei võinud käsitada
Veel lapse aru väike,
Kuis lõpetada rada
Võis pihla punav päike.*

*„Läks pihla otsa looja,
Jäi mõte mõlgutlema,
„Kuldratas, õhtu tooja,
Pää vastu hoidjat, ema.*

*Silm vaatles õhtust lõõska
Ja puna pihla palgel,
Ja põllu haljust rõõska,
Merd hiilges ehavalgel.*

*Nii ime täitis meele,
Jäi tummaks sõna suhu,
Viis päike mere teele,
„Kuldratas, ütle, kuhu?“*

*Jäi purpurtera silma,
Kuldõhtu lapse meele,
Lõi ime väikse ilma;
Ju kustus valgus veele.*

*Kaks pihla rannal laotus,
Rand teispool põldu, kallet,
Pihl eaks meele vaotus
Kesk puna, kõlda, hallet.*

Pikemaist luuletisist kuuluvad õnnestunumate hulka need laulud, mis on loodud heksameetris ja pentameetris. Ridala kui kauaaegne klassilise vormi harrastaja suudab neis värses püsida tarvilisel kunstikõrgusel. Eriti pälvib tähelepanu kirjeldav luuletis „M e t s h a n e d“, mis tuletab meelde tema varasemaid looduslaule.

METSHANED.

Õieli kael ja punakad/lestjalad takatsi sirgus,
 Silmades punakas helk, millise loob eha kiirg,
 Nii nemad ujuvad üleval öösise kõrguse sinas,
 Kustuva päikese vaos, hämaras pilvises reas.
 Aeg ajalt sirguvad hahkjate tiibade võimukad lööki
 Saadab taevases sõus kõlajas, kaikuja hääl.
 Kaaslane kaaslast kutsub ja häälitseb kurgusel toonil
 Üleval pilvisel teel, kust läheb sajane lend.
 Allpool mustavad rannad ja metsad on varju ju maetud,
 Ainult öösised veed tuhmisti helgivad veel,
 Kajastes kõrguses kustuva valguse ruugavat eha,
 Niikui tuhmunud peel hõbeleb merine selg.
 Üleval ujuvad esile tuhanded hõõguvad tähed,
 Linnutee värisev loor, külvates taevase tee.
 Üksi vaid purjetab sinakasmustjana pilvine puri,
 Tume kui mõtetes kulm, kaaslaseks öösine tuul.
 Otsegu öösised varjud, mis hõljuvad pilvede piirel,
 Viirgab hanede salk öösiste tähtede all,
 Täites valjude häältega sinava taevase kummi,
 Kust kõlab igatsev hääl, alane pilvisel teel.
 Ei pea rändajid põhjalast vilusast lõunamaa poole
 Öösine saar ega laid, vagune söödamaa paik,
 Kuhu nad pehmele murule laskuksid puhkama summas,
 Uinudes lüheda öö, tiiva all kollakas nokk.
 Edasi hõljuvad öösised lendajad tähtede valgus,
 Silmades igatsev loit, öövalust hingeldav rind,
 Heledid kaelu sirutes ehava valguse järke,
 Millist veel õhkub päev, viimase palangu tuhk.
 Pikka nad vaibuvad hännas hämuse kauguse öösse,
 Kurgus halisev hääl, hädaldav sõnatu hüüd.
 Öine pilv taevas jääb üksi vaid tummana jatkama lendu,
 Endisest tumedam kulm, ülevas tähtsises öös,
 Kaugete paakide vilkudes kurba ja rahutut helki
 Üle öösise maa, alamal linnutee raast.

Samuti on vormikindlad epigrammilised pühendussalmid „E p i t a p h i u m“ ja „E i n o L e i n o p ä r j a k i r i“.

EPITAPHIUM.

*Elu on üürike anne, tast ülevam kangelastegu,
Mis teeb isamaa meel, surmaski murdmatu veel,
Vägitöö kaunis jääb hiilgama veervate aastate voolus 1).
Kestvam kui saatuse öö, tõuseb ta järele au.*

EINO LEINO PÄRJAKIRI.

*Närbuvad pärjad ja lilled, on üürike põrmune ilu,
Mis Sinu kalmule toob, leinates, hellija arm.
Süda on hangunud, ei temas vallatle päikese tera,
Lukus on lauliku suu, sõbaga peidetud silm.
Kevade tuleb ja läheb, Sa jääd nüüd osata kõigest,
Uinudes aegade und, pää all kodumaa rahn,
Puhates tusast ja valust ja maaliseist petlikust hiilgest,
Mis kujub tühine meel, valedest särav maailm.
Ei enam liiguta või Sind hellus, ei õilmete küllus,
Kesk seda karmalist ööd, milline varjanud Su,
Ei enam maaline hiilgus, ei tühine inimlik austus,
Ei nüüd lohuta Sind, millisel nimeks on au.
Puhka, suurt sugu süda, nii kuldne, nii auline, ustav,
Süütu kui lapselik meel, kõigile helde ja hää!
Närtsivad maalised ehted, öis variseb varsigi tolmuks,
Nagu Su korjuse põrm, mis pärib mullane põu.
Jäägu siis südameis leek, mis sõprades armastus süütas,
Hõljudes tuulisid teid, Maarjamaa päikese all,
Olgu Su korjuse trööstiks sõprade pisarakaste,
Südamis tuline märk, jäädvam kui marmor ja pronks.*

Need üksikud lüürilised laulud on selle kogu parimad tööd, kuna enamik luuletistest seisab kunstiliselt madalamal tasemel kui Ridala kahe esikkogu luuletoodet.

Viimane luuletiskogu tähendab tagasiminekut autori loomingus. Ridala, olles võõrsil ja tegeldes teaduslikul alal, pole suutnud sammu pidada meie areneva luulekirjandusega.

4. Ridala lugulaulud.

Peale luuletiskogude on Ridala sulest ilmunud neli pikemat jutustavat luuletoodet: „Ungru krahv ehk Näckmansgrund. Hiiu jutt suurest rahust VII loos, epiloogiga 67 stan-

1) See kolmas rida on ühes O. Mannise soomekeelse ja J. Hemmeri rootsikeelse vastega Soome sõdurite mälestusesambale Helsingis vestetud, kes Eesti Vabadussõjas langesid.

zis“ (1915), „Merineitsit, muinaslooline poem XX laulus“ (1918), „Saarnak“ (1918) ning „Toomas ja Mai. Lugu-
laul IV osas orjaajast“ (1924). Nagu osutavad nimetatud ballaa-
dide alapealkirjad, käsitletakse neis muinasloolist aines-
tikku. Ulatuselt suuremaid eepilisi ballaade on *Merineitsit* ning
Toomas ja Mai, mõlemad rahvaluulelised teosed. „Toomas
ja Mai“, eesti uueks rahvaeeposeks kavatsatud luuletöö, võist-
leb suuruse poolest isegi „Kalevipojaga“, kuid ta ei küüni Kreutz-
waldi kangelasloo tasemeni.

Rohkem tähelepanu väärib Ridala muinaslooline poem
„Merineitsit“, milles kujutatakse kõigi maade rahvaluules
esinevat naiseröövimise lugu.

Saaremaa muistne sangar, mustakulmune kuningas Haugas
röövib Kaugesaare kauni sinisilmalise imbi Ingeri. Peig ruttab
Ingerit vabastama, aga langeb võitluses Haukaga. Trööstimata kurbuses
leinab Ingeri surmasaanud armsamat. Ent kui Haugas laseb langenud
kangelase auga matta, andestab Ingeri Saaremaa pealikule tema süü ja
sõidab Hauka kodusaarele.

TULIJA.

*Merineitsit, saare neido,
Ingeri, ihana imbi,¹⁾
isteli ilokivellä,
ranna paella paistavalla
ligi laia laidurida,²⁾
vesisildada sinistä,
oodates hüvädä ülgä,³⁾
velje veereväd vesillä.
Südä süttüs, meel ilotsi,
ihaldes ihanad ilma,
linnu lauluda lehissä,
kala mängü alla kalda
vete selgete seassa
aalo⁴⁾ aeleva harjassa.*

*

*Puri paisus, laev läheni,
vesi keulas⁵⁾ viskajeli,
kopru kaarena kohisi,
lajo⁶⁾ alla laskedessa,*

*veerdes valgama⁷⁾ vesille.
Jo nägüsid mütsid mustad,
mütsid mustad, raud kübäräd,
alla purje põikipeele,⁸⁾
kohalla kohava keula.
Ei küll tulnud tuttavada
egä ülgä, veljedäsä:
tuli enne tundematto,
võõras õudo, õppimatto,
tuli mees meretagune,
rauda mees merestä musta,
rauda suu ja rauda päägi,
rauda meesi, raud kübärä,
rauda mõõka käessäsä,
rauda paida,⁹⁾ rauda pihta,
rauda säärukseid jalassa.
Tuli mees meretagune,
Sini-Sukka, Äio lapsi,
sangar suuri ja sugukas.*

*

1) ihana imbi = kaunis neitsit; 2) laidur = laevasild; 3) ülg =
peig; 4) aaido = laine; 5) keul = laevanina; 6) laid, lajo = väike saar;
7) valg(a)ma = maaletuleku koht; 8) peel = mastipuu, põikpuu; 9) paid
= särk, raudrõivas.

Lausus mees meretagune:
 „Kas on mahtu maalle tulla,
 vedäda veneni maalle,
 kuuti ¹⁰⁾ kuivalle kumota?“

*

Merineitsit, Saare neido,
Ingeri, ihana imbi,
 aina võõrasta valati,
 tulnud meestä tunnisteli.
Meeli mustada murehti,
 süda suurda süngisteli.
Ise lausus laidurilda,
 vastasi vesikiveldä
 ninästä uduse neeme,
Kaugo-Neeme kainalosta:
 „Kust kuled, merine meesi,
 sõdameesi, raud kübärä,
 omal huisul ¹¹⁾ uhkeella,
 sadalaialla venellä
 neille saare valgamille,
 laia laiduri lähelle?
 Midä asjada ajaned,
 midä kuudilla kuletab ¹²⁾
 kaugomailda võõrahilda?
 Oled võõras või omane,
 sõdur suuresta sugusta,
 võsosta vägine meesi?“
 Võõras varsi vastajeli,
 punalaevasta puheli,
 lause lausus, nii sõneli:
 „Tule laeva, neitsit noori,
 astele alukse päälle,
 perälle vene punase,
 keula kaareva kohalle!
 Tule tännä, tüttäreni,
 mehe turvaja ¹³⁾ tulille,
 varalise valgeille,
 turvasta ¹⁴⁾ oma emäsi,
 vanembide varjoldagi!“
 Sõnos neitsit ja nimetsi,
 punapihtane pajati:

„Ei tule mina sinulle,
 egä kulda kulgenegi, ¹⁵⁾
 ei sinulle ega muille
 vasto keeldoda emäni,
 vasto keeldo kasvataja,
 tundemattoma tulille,
 rauda küljelle kübärä!“
 Kohe võõras vastajeli,
 sangar suuri suikajeli: ¹⁶⁾
 „Ära muille, neido noori,
 pane päälä palmikolle,
 seo siidille hivusta,
 kui minulie, mu sugulle,
 meelexi mehe merise!“
 Lausus Ingeri ihana,
 Merineitsit, kaela kaunis,
 punapõski, hius heledä.
 „Kuida sulle, su sugulle,
 aiva võnnovõõrahalle
 hiusta siidille sidonen,
 panen päädä palmikolle,
 kesse kulda kullalleni
 puu küll saab, halod hageneb,
 veegi väljälä vedäneb,
 kui ei imbi, Saare neitsit,
 ise Ingeri ihana,
 viie velje virvekene!“
 Haugas kehtäsi küsüdä,
 sõdur raudane sõnella,
 võõras kiuste kiusajella,
 meesi musta muikajella:
 „Tule lapsi, laevaheni,
 vaskivöö venoseheni,
 tule nüüd, ärä sa hooli,
 tule vaid mu turvaheni,
 käü käsini varsilleni!“
 Lausus vasta Saare neitsit:
 „Ei tulegi, ei ma hooli,
 egä ehtinüd emäni,
 vanembani valmistanüd,
 oma lasta laevahesi,
 tüttärdä venesehesi!“

¹⁰⁾ kuut = vähepoolne laev; ¹¹⁾ huisk = vähepoolne laev; ¹²⁾ kule-
 tama = viitma, veetma, viima; ¹³⁾ turvas = tugev; ¹⁴⁾ turv = kaitse;
¹⁵⁾ kulgema = liikuma; ¹⁶⁾ suikama = lausuma.

RÖÖVIMINE.

Siissä Haugas, sangar suuri,
 Sini-Sukka, Äio lapsi,
 mustakulmune kuningas
 laskis laeva laidurille,
 aluksesa alla ranna.
 Ja vedäs vene vesildä,
 sadalaia lainehilda
 rannalle mere sinise,
 sõrelle sõmerikolle.
 Tõusis mees pärast paadi,
 meesi musta pardahalda,¹⁷⁾
 kohe keulalda kumera
 luite liivalle lagelle,
 ranna heinälle helelle.
 Sebäs¹⁸⁾ neidise sülehe,
 neitsi kauni kainalohe,
 kandis keulalle kanase,
 vaskivöö venosehesa.
 Seisoti ori¹⁹⁾ seljälle,
 tõstis laugi laudialle,
 meripurjava perälle.
 Käänis kiljuva küljelle,
 murraldi²⁰⁾ mutso²¹⁾ venesse,
 alla viie villa vaiba,
 üheksä ülise²²⁾ päälle.
 Ise Haugas, hüljeshattu,²³⁾
 sangar suuri, raud kübärä,

hüpähti hüvä seljälle,
 hüvä laugi laudialle,
 meripurjava perähe,
 mõla vaskise varalle,
 kahva kuldase nõjalle.
 Lükähti vene vesille,
 aluksesa aaldosille.
 Laskis vasto merd sinistä,
 palju pauhavad²⁴⁾ punasta.
 Vedeli venet mõlalla,
 hoovahuti hoobarilla.²⁵⁾
 Mehed sõudsid, pääd vabisid,
 hanina habisid hangad²⁶⁾
 aerod püünä püürüsiväd.
 Lemmo musta, lakki laia,
 tõmmo tukka, mees tugeva,
 tõstis purje puu ninähe,
 peele põiki puu punase.
 Pani purje paisumahe,
 seilama sinise seili.²⁷⁾
 Paisus purje, tuul puhaldi,
 seili siidine sineti
 kohe merda mustavada,
 vahtopäistä valkavada,
 joostes jookstada jubedad,
 leigates tulista leiku.

*

APPIHÜÜD.

Merineitsit, Saare neido,
 hivirus kulda, silm heledä,
 Ingeri ihana imbi,
 kaela kaunis, piht saleda,
 kiirgus korra, kiirahuti
 kumeella kurgullasa
 äälellä helähtävällä,

vägise venesse viies,
 kuuti kandes kangutasa,
 laeva lailava laelle,
 punapurjese perälle.
 Kiljus teise, kiljahuti,
 kohe kolmata kisendi,
 vääneldes vägise vallas,

17) pard = habe; 18) sebämä = sulle haarama; 19) ori = täkk, ratsu; 20) murraldama = äkki murdma, väärana; 21) mutso = naine (humoristlikult); 22) üline = ülalpool olev; 23) hatt = peavari; 24) pauhama = kohama; 25) hoovahuti hoobarilla = sõudis tagurpidi tüürimisaeruga; 26) hank = sõue; 27) seilama, seili = purjetama, puri.

küüsisssä merikuninga,
 että kuuluksi külähe,
 veljed vaenoda varoksid,
 sooriksi sugusa suuri
 päästmä vaevasta pahasta,
 sōsarda sōja seasta,
 verivōōraste vallasta,
 küüsisstā merikuninga.
 Kallas kaikus, rand kajahti,
 vōsa veerul vastajeli,
 karid kaugeed kōlahtid,
 salod heledād helāhtid,
 mattudes mūhāsse murro,
 laine loiskesse lähellä.
 Aaldo ainane ajeli,²⁸⁾
 meritürsūd²⁹⁾ türskāhtelid,
 ranna liival liikudessa,
 suhistes sōmerikolla.

*Merineitsit, Saare neido,
 Ingeri ihana imbi,
 sinisilmä, piht saleda,
 kaela kaunis, hius heledä,
 kummuli kahetseleke,
 võivuksissa võivuteleb³⁰⁾
 venehessä vaenolase,
 sadalaidase laella,
 siidi parra suu eessä,
 kulda parra kainalossa.
 Itkeleb isäsä maida,
 nutab velje valgamida
 alla päevä paisteleva
 aaldosil ajalevilla.
 Päevä paistab, purje paisub,
 keula kokkab, maa kadoneb,
 vesi piirelle vajoneb.*

Kõnesolevas poemis püüab Ridala elustada muistset rahvalauluvormi. Ta kasustab siin arhailisi sõnu, mis on pärit eesti ja soome iidsetest regivärssidest. Nii sõnastuses kui värsitehnikas ta jälgib rahvalaulude omapärasest vormi. Mõned osad laenab Ridala otseselt rahvaluulest, teised ta loob ise juurde, teisendades ja täiendades rahvaluulelist ainestikku.

Nõnda on valminud *Merineitsit*, eesti arhailisem muinaslooline poem. Selles kohtame eesti rahvalaululiste väljendite kõrval muistseid soome sõnu. Autor on üksteisega põiminud soome ja eesti rahvaluulelised sugemed. Ta on teinud tunnustusväärse katse vennasrahvaste luulevara lähendamiseks.

Merineitsit pole puudusteta teos. Selle sündmustik areneb liiga üksluiselt ja aeglaselt. Poemi väljendusviisis pole tarvilist tihedust ja ilmekust. Samuti pole taotletud selle keeles ühtlust. Autor tarvitab kõige arhailisemate sõnakujude kõrval uueaegseid vorme, mis rikuvad ühtlustunnet¹⁾. Ka värsitehniliselt ei vasta *Merineitsit* täiel määral soome-eesti rahvalauludele.

*

Ridala on meie omapärasemaid luuletajaid. Temas on ühinenud nii lüürilised kui eepilised kalduvused. Lüürikuna ta kirjeldab peamiselt loodust, kuna eepilise laulikuna ta kujutab

²⁸⁾ ajelema = liikuma; ²⁹⁾ türsk = laine tuisk ja hää, mis kuulub maha käies; ³⁰⁾ võivutelema = kaebama, ägama.

¹⁾ J. Aavik, „Postimehe Lisa“ 1918, nr. 15.

muinasloolisi sündmusi. Mõlemal puhul ta valib oma luuleaines-
tiku Eesti saarte kolmikult — M u h u -, S a a r e - ja H i i u -
m a a l t. Seepärast kutsutakse teda saartelaulikuks.

Juba aine koht määrab Ridala luuletoodangu üldlaadi. Tema
lüürikas avaldub kogu Eesti saarte omapära. Selles valitseb
sama individuaalsus, mis on omane meie saarte maastikule ja
minevikule.

Ridala on tüüpiline looduslaulik. Tal on ajudes ja
veres sünnikoha maastik ¹⁾. „Ta on kodusaare sünge merimees,
kes kirjeldab sündmusi ning maalib pilte merelt, kuid ei kõnele
iaalgi, mis ta ise tunneb selle juures“ ²⁾. Mingi eepiline külmus
ja rahu hõljub tema lüürika kohal, milles vähe peitub tundelisust
ja südamesoojust. Tema tagasihoidlikus toonis on nähtud puht-
eestilise hingeelu kajastust. „Ridalas on palju eriliselt eesti-
list,“ väidab A. Kallas. „Eestiline on ta tundelaadi raske liiku-
vus, tõusuvisadus, väline rahu... Eestiline on temas samuti
kõige otsekohese tundeavalduse piiramine võimalikult väike-
seks“ ³⁾.

Subjektiivsuse vältimine muudab Ridala lüürika ühekülgs-
seks ja monotoonseks. Ta luuletised jätavad lugeja külmaks, nad
ei haara teda sisemiselt. Pealegi kordab Ridala sama ainekukku
paljudes variatsioonides. See muljete-vähesus mõjub üksluiselt.

Ridala kui eepiline loodusekirjeldaja langetab pearõhu
oma lauludes korrapärasele vormile. „Tema juures kaalub
vormiline külg sisu üles“ ⁴⁾. Igale lausele ta annab rütmilise
kuju ja igale väärsile musikaalse tooni. Oma paremad laulud
loob Ridala mõistuse valju kontrolli all. Ta on klassilise
luule innukamaid viljelejaid.

Vaatamata kitsapiirilisele ainekukule on Ridala luule mõju-
ala kaunis suur. Tema toodangu kaudu arenes eesti lüürika nii
vormilt kui sisult. Keelde tungis rida uudissõnu, nagu *iiling*,
luide, *terendama*, *ulgumeri*, *ülev* jm. Luule muutus vormikind-
lamaks ja stiilipeenemaks ning rikastus uue ainealaga — Eesti
saarte looduslauludega.

1) A. Kallas, „Noor-Eesti“, lk. 73.

2) H. Visnapuu, „Eesti biogr. leks.“ III, lk. 426.

3) A. Kallas „Noor-Eesti“, lk. 83.

4) J. Semper, „Vaba Sõna“ 1915, lk. 255.

III. Ernst Enno.

Eesti uusromantiliste lüürikute peresse kuulus väljaspool Noor-Eesti rühmitust Ernst Enno. Ta sündis 27. mail 1875. a. Rannu kihelkonnas Valguta-Köödsal kõrtsmiku pojana. Lapsena ta oli elavaloomuline ja ergas. Juba varakult huvitasid teda muinasjutud. „Mina armastasin kangesti muinasjutte,“ sõnab Enno.

„Mis kuulsin, seda elasin kohe läbi.“¹⁾

Ernst Enno.

Enno ei olnud kuigi vana, kui vanemad ta kooli panid: esiti Lugetukme külakooli, pärast Rõngu kodukooliõpetajanna Auguste Blank'i juurde. Mõhemal pool ta paistis silma oma kärsitu loomuga. Hiljem jätkas Enno õpinguid Tartus Treffneri eragümnaasiumis, kus ta osutas kaunis häid teadmusi. Tema kohta leiduvat Treffneri päevaraamatus märkus: „Suured anded, aga üks vallatumaist terves koolis.“²⁾ Treffneri eragümnaasiumist siirdus Enno Tartu reaalkooli. Seal ta harrastas esimesil kooliaastail „röövlipealiku“ ja „indiaanlaste“ mängu. Kuid hiljem ta muutus tõsisemaks, süvenes endasse ja andus unistustele.

Suve-vaheaegadel viibis Enno vanemate pool — Rõngu vallas Soosare talus, kuhu nad vahepeal olid asunud. Ta võttis agaralt osa Rõngu kirjanduslikust ringist, kuhu kuulusid kõik ümbruskonna haritumad tegelased. Selle ringi koosolekuil loeti kirjandust, arutleti ja vaieldi isamaaliste ning teaduslike küsimuste üle. Seal kujunesid Enno rahvuslikud veendid.

Lõpetanud reaalkooli, astus ta 1896. a. sügisel Riia poliütehnikumi kaubandusosakonda. Üliõpilasena oli Enno huvitatud idamaisest filosoofiast ja luuletas vahetevahel laule, mis ilmusid „Oleviku“ ja „Eesti Postimehe“ veergudel. 1904. a. ta lõpetas poliütehnikumi ja hakkas *Linda* toimetajaks. Kui aja-

1) E. Enno „Minu sõbrad“, lk. 16.

2) E. Enno, „Postimehe“ album, lk. 154.

kiri järgneval aastal seisma jäi, siirdus Enno pangateenistusse. Ta töötas ametnikuna Tartu Vastastikus Krediitühisuses ja hiljem raamatupidajana Valga Krediitühisuses.

Eesti iseseisvuse algaastal oli Enno Valga eesti gümnaasiumi direktoriks. 1919. a. valiti ta Läänemaa koolinõunikuks, mis ametis oli 15 aastat. Enno suri 7. märtsil 1934. a. ja sängitati Haapsalu kalmistule.

Enno lüürika.

Ernst Enno esimesed luulekatsed ilmusid läinud sajandi 90-ndail aastail *Eesti Postimehes* ja *Olevikus*. Laiemas ulatuses algas tema looming käesoleva sajandi alul, millal ta hakkas järjekindlasti avaldama luuletisi ajakirjas *Linda*. Kuid Enno ei ületanud tollaegse luule taset ei sisu ega vormiga. Seepärast ei ära-
tanud tema laulud lugejaskonnas tähelepanu.

1904.—05. aastal näib hakkavat tema luuletaja-ilme selguma. Enno luuletistes leidub juba aineid, mis kujunevad hiljem temale püsivalt iseloomustavaks, nagu nukker põgenemine iseendasse ja üksindusse ning harras igatsus mingi jumaluse järele. Vormilise uudusena kasustab Enno vabavärssi.

Seda laadi näiteid pakuvad 1904. a. *Lindas* ilmunud luuletised „Meie hinges“ ja „Jõulu üksilduses“.

MEIE HINGES ...

*Meie hinges on mägede igatsus, —
Mitte maisete mägede järele,
Mille latvul jää lumi
Oma kodu on rajanud,
Waid tundmuste sini-kõrgustele
Kus igawene walgus särab,
Tõe-päike paistab
Ning südamed wõimu wõtawad
Oma teed lõpetada
Kirgede marus.*

*Meie hinges on kõrguste armastus —
Sääl, kus päikese kuld
Suuteleb sinawaid kaugusi,
Tähed palwetawad keerul
Igawese saladuse ümber,
Mis ilmale laotusi hoiab, —
Sääl on meie kodu,
Sinna otsime teed tagasi,
Kadunud teed*

Need motiivid avaldusid ilmsemalt Enno luuletiskogudes: *Uued luuletused* (1909), *Hallid laulud* (1910), *Valge öö* ja *Kadunud kodu* (1920).

„Uued luuletused“ (19.09) Enno esimene luuletiskogu *Uued luuletused* ilmus 1909. aastal Noor-Eesti väljaandel. Temasse ei suhtunud enam kui algajasse, vaid arvustustes oldi ta vastu paljunõudlik. Ei pooldatud Enno abitut, paiguti otse vi-
gast sõnastust, samuti tema luuletiste ähmast ja ebaloogilist sisu.

Et Enno luulet õieti mõista, on tarvis tunda autori usulisi filosoofilisi vaateid ja veendumusi. Juba viimaseil kesk-kooli-aastail, kui ta muutus endassetõmbunud anistajaks, huvitasid teda idamaised usundid ja idafilosoofia. Pärastises eas ta süvenes ikka enam metafüüsilistesse mõtiskeludesse, kuni ta omandas idamaise usulise maailmavaate. Enno, kes usub mitmekordset uuestisündi, näib olevat üle elanud mingi ärkamis- või valgustumismomendi. Tema arvates omandab inimene õndsuse nii siinkui sealpool maailma igatsuses valguse ja headuse järele, seejuures endamisi vaikselt oma hinge kasvatades ja pealepandud kohustusi täites.

Uute luuletuste avalaulus tunnistab Enno siiralt, et ta on hiljaks jäänud „lauluvainule“.

*Ma tulen hilja, wiimne teiste seltsis,
Ei jõudnud warem lauluwainule.
Ei looda pärga, ega lille ehteks:
Jäin ikka hiljaks iga wõidule.*

Nendes ridades peitub traagiline tõde, sest aastaid varem oleksid Enno *Uued luuletused* uudiseks olnud meie kehvas luulekirjanduses, kuid pärast Suitsu ja Ridalat ei suutnud see luuletiskogu avaldada küllaldast mõju.

Enno kõige tuntumaid ning kaunimaid luuletisi tema esimeses kogus on „K o j u i g a t s u s“, mis peidab lüürilist hellust ja sisendab lugejasse idüllilist igatsustunnet.

KOJU IGATSUS.

*Nüüd õitswad kodus walged ristikheinad,
Tuul mängib lilledõhnaga —
Mu ümber sala laulwad waiksed leinad.*

*Ja sääl, kus tee nii pikk ja tolmune
Wiib sinimetsa poole kaugele,
Sääl kasekõne loob kui pilwi teele,
Et kanda kojukutset minu meele.*

*Ja sala laulwad minu waiksed leinad,
Et õitswad kodus walged ristikheinad.*

Kodumeeleolu ja maatalu üksindust kujutatakse ehtsalt laulus „Õhtu kodutalus“.

ÕHTU KODU-TALUS.

*Õhtu köitis jutueied
Unejätuks puhkama,
Pimedus käib väljas ringi,
Laulab, nutab tuulega.*

*Tiksub kell ja ahju taga
Kilgid tasa laulavad,
Wanaema kustund silmad
Angund pilgul waatawad.*

*Puhkab isa, puhkab ema,
Kuulda üksi hingamist,
Nagu unenäo sõudu,
Talu-haldja liikumist.*

*Pimedus käib väljas ringi,
Laulab, nutab tuulega —
Õöde warjud täitwad südant
Üksilduse tundega.*

*Peretoas kõnnib keegi,
Tuli nagu wuhises,
Keegi nagu waatab aknast,
Tares nagu kõlises ...*

*Tiksub kell ja ahju taga
Kilgid tasa laulawad —
Kadund aastasajad tõuswad,
Pikas reas rändawad.*

*Aastasajad kõnelewad —
Kuulda üksi hingamist,
Nagu unenäo sõudu,
Talu-haldja hoigamist.*

Luuletis „Jutluse ajal“ viib meid Enno lapsepõlve muinasjutu-maailma. Lapsena ta oli kuulnud vanaemalt loo ime-
lisest kaarnakivist, mida võivat leida jutluse ajal kaarna
pesast. See imettegev kaarnakivi vangistas Enno lapselikku
hinge.¹⁾

JUTLUSE AJAL.

*Heinalõhn magus lendab niidu päält,
Metsas kumin, äostus, lindude laul,
Põllul tõusleb õitetolm,
Kiirtesse waibund maailm.*

*Tasane sumin kasel, niinepuul —
Isa sõnad kõnniwad jumala teed,
Wäsis kuulates minu meel,
Muinasjutt üksi weel jäi ...*

*Haldijas tasa tuleb niidu poolt,
Kaarnakivi kannab ta sammaldand käes.
Surub kiwi mu südame —
Kiwi, see minule jääb! ...*

Arvatakse, et kaarnakivi, mille haldjas surub poeedi süda-
messe, tähendab sümboolselt valgustumismomenti²⁾.

Säärased hardameeleolulised, salapärase sisuga luuletised on
Ennole kõige iseloomustavamad.

Looduslauludest on võimsaim kosmilist tunnet sisendav
„I g a t s u s e l a u l“. See luuletis esitab filosoofilise küsimuse

1) Vt. lähemalt E. Enno, „Minu sõbrad“, lk. 16 jj.

2) H. Visnapuu, „Vanad ja vastsed poeedid“, lk. 107.

kõige oleva lõpliku eesmärgi kohta, mis leitakse peituvat kauges jumala rannas.

IGATSUSE LAUL,
MERE KÕRGEL RANNAL LAULDA.

O hing, kas tunned, kuhu surewad
Kõik sihita teed?
O hing, kas tead, kuhu lõpewad
Kõik teeta sihid?
Waata mulle silmi, armas otsatus!
Waata mulle silmi, minu sõber!
Sinu kõne on kui naer saatuseks
Minu kurwale küsimise-laulule;
Sinu kõne on kui nutt kostuseks
Minu ärdsele pärimise-mõttele:
Midagi ei jõua pärale!
Kõik on seotud iseendasse:
Meri ja maa, taewas ja päike,
Kõik, mis elab ja on —
Otsata, lõpmata!
O, wiige terwisi, wiige terwisi,
Jumala randadele, walged lagled!
O, wiige terwisi, wiige terwisi
Walguse waimudele, walged purjed!
Kõik need tunded kogusin lagledeks
Laiale küsimise-lagendikule!
Kõik need mõtted punusin purjedeks
Lugemata pärimise-paatidele!
Sind ma armastan, jumala rand,
Kihlatud ühes mere ja päiksega
Minu hinge kõrgemaks eneseks
Läikide läigiks, helkide helgiks,
Koduta igatseda,
Üksi igatseda!

O, minu kauge, kauge jumala rand!
Wiige terwisi, walged lagled!
Wiige terwisi, walged purjed!
Sinna surewad kõik sihita teed,
Sinna lõpewad kõik teeta sihid —
Ja laul, see lendab üksi.

Puhtamal kujul tõlgitseb loodusmeelolu lihtis, sisu ja vormi poolest kooskõlastatud ja rütmiliselt kordaminev lauluke „Kevade õhtul“.

KEWADE ÕHTUL.

*Nagu magus unenägu
Tine hõiske igal pool;
Üle aasa ujub tasa
Walge udu jahe wool.*

*Eha kumab, päike magab,
Siiski kõik kui ärkwel weel,
Nagu õnnis ootamine:
Armas on ju ammu teel!*

*Metsa põues nagu kõne,
Punga puhkemise jutt;
Üle wälja, üle põllu
Rõõm kui wärin, õnne nutt.*

*Ja mu südant täidab sala
Nagu soojus sumaja:
Wõiksin läbi waikse ilma
Kodu hõiskeks sulada!*

Enno *Uued luuletused* pakuvad vähe kunstiväär-
tuslikku. Autor omab küll mõtteid, tundmusi ja unistusi,
kuid need hõljuvad temas nii ebamääraselt, et ta ei suuda neid
valada korralikku vormi. Tema luuletistest otsime asjatult plas-
tilist selgust. Seda puudust ei hüvitata ka kujundilise küljega.
Näib, kui eitaks Enno kirjanduslikus loomingus kunstilist dist-
sipliini ja objektiivset vormi ning hindaks ainult hämarat mee-
olu ja uduseid unistusi.¹⁾

„Hallid laulud“ (1910). Järgmine luuletiskogu *Hallid lau-
lud* (1910) moodustab Enno toodangu parima osa. Selles on
mitmeti ületatud *Uued luuletused*. Sisu on elamuslikum ja
mitmekesisem, kuna väljenduses saavutatakse enam selgust ja
tihedust senise laialivalguse asemel. Kuigi vormiline külg,
eriti riim, näib valmistavat luuletajale endiselt raskusi, on siiski
ses kogus palju suuremal hulgal kujundiliselt õnnestunud luule-
tisi, uudseid riime ja musikaalsust.

Enno väljendab selles kogus kõige ilmekamalt oma igat-
sust jumaluse ja valguse järele, mistõttu talle ümb-
ritsev maailm näib kitsas ja hall. Selle teema ta algatab luule-
tises „Hall laul“, mis karakteriseerib käesolevat kogu.

HALL LAUL.

*Nad puuri mind kinni pandsid —
Ei tea mispärest ehk kus —
Nad puuri mind kinni pandsid
Ja laulja nime mul andsid,
Nüüd nutab mu igatsus.*

*O päike, miks kutsud ikka? —
Mu laul on uiutaw, hall,
O päike, miks kutsud ikka
Teed üles otsata pikka?
Sest ees on warwadest wall.*

1) Fr. Tuglas, „Kriitika“ IV, lk. 134.

*Kesk helide halli sõudu —
 Las sääl kõik lõpmata läeb —
 Kesk helide halli sõudu,
 Täis sõnade mõttepõudu,
 Et uiutus üksi jäeb.*

14. III 09.

Igatsus kaugete randade ja kauge kodu järele on seoses lõp-
 matu tee ja rändamismotiiviga, mis kaunima kujutuse on leidnud
 „Rändaja õhtulaulus“.

RÄNDAJA ÕHTULAUL.

*Ma kõnnin hallil lõpmata teel
 Kesk nurmi täis walmiwat wilja,
 Ma kõnnin ja kõnnin otsata teel,
 Ju lapsena teesid armastas meel —
 Teed laulawad õhtu hilja,*

*Need teed, kuis on nad nii kõwad kui keed,
 Need otsata kutsuwad joned, —
 Ma kõnnin ja kõnnin, teed kõwad kui keed,
 Nii hallid ja tolmused kõik need teed,
 Need rändaja eluhooned.*

*Ju lapsena teesid armastas meel,
 Ju lapsena kuulda tee juttu —
 Ju lapsena kõndi armastas meel,
 Oma laulu nii laulda hallil teel,
 Kui poleksgi ilmas ruttu.*

*Tund hiline nüüd, laulab lõpmata —
 Meel igatseb tolmuta randa,
 Tund hiline, tee on kõva kui kee,
 Mind hoiab kui mõrsjaks enesele —
 Ei siiski saa pärale kanda.*

*Ma kõnnin hallil lõpmata teel
 Kesk nurmi täis walmiwat wilja,
 Ma kõnnin ja kõnnin otsata teel,
 Kui teede laul, tee helisew meel,
 Ja kõik on nii õhtu hilja.*

Kõne lõpmatuses ja teede otsatuses sisendab püüdu kos-
 milisse kõrgusse. Ühtlasi elustatakse noorpõlve-mälestusi („Ju
 lapsena teesid armastas meel, / Ju lapsena kuulda tee juttu...“).

Kõnekujundid — tee jutt, teed laulavad, tee helisev meel jt. — mõjuvad impressionistlikult.

Haruldase lüürilise elevuse loob musikaalne luuletis „Tuul laulis...“

TUUL LAULIS...

*Mu awaruses õitseb siniwalge maa —
Tuul ikka laulis tasa — terwe öö —
Tuul taretaga wana niine lehtes,
Et pidin sala muinasjutu ehtes
Kui uni käima tasa — terwe öö.*

*Tuul, sõber, kas sa ikka laulad tasa weel,
Tuul, taretaga tasa — terwe öö?
Weel siniwalge maa su kandle keeles
Ja ööne laul kui kroon weel sinu meeles,
Kui õnn ja laul — nii tasa terwe öö.*

*Tuul, sõber, ahelad on kodu niinepuul,
Tuul, taretaga nõiakütkes maa!
Kõik väljad — tuhat waeselapse wiisi,
Kõik teed weel — tuhat kadund paradiisi.
Tuul, taretaga hangund siniwalge maa.*

*Oh inimese rada, walu lõpmata —
Ja õnn ja laul, sa oled üksi tuul
Kui taretaga wana niine lehtes —
Ja kuskil sala muinasjutu ehtes
Kui uni kutsub tasa üksi — luul.*

Meenutatakse noorusaegseid öisi rännakuid, et kuulata tuule laulu „tare taga wana niine lehis“. Nüüd on kõik muutunud ja luuletaja võrdleb nukralt inimese elu tuulega.

Kerget luulet esindab „S u v i“ — armastuslaul suvise looduse õrna tagapõhjaga.

SUWI.

*Kõik pehmed suwetuuled mängiwad,
Wett suudleb walgus üheks taewaga —
Kõik väljad endamisi tolmawad.*

*Kõik sõnad raugesid su huultele,
Kõik sõnad waikisid ka minul —
Kõik kadus meil, jäi üksi südame
Üks helin, üks nii mul kui sinul.*

*Ja pehmed suwetuuled mängiwad
Ning meie õnnelilled õitsewad.*

Kõige tuntumaiks on saanud Enno ballaadikujulised luuletised „Võiks otsast alata“, „Kolm eite“ ja „Vanaisa surm“. Need paeluvad tähelepanu oma lihtsa ja hingetatud konkreetse vormiga.

WÕIKS OTSAST ALATA...

*Wokk wuriseb, wuriseb, otsata pikk
On õhtu talwine —
Nii endamisi tasa laulab eit,
Wokk wuriseb unine ...*

*„Mis laulad sa, emake, laulad sa nii,
Nii pikalt, otsata?
See ujub kui kuldne lõng läbi öö,
Mind nõiub kuulama.“*

*„„Lõng kullane, imelik kullane lõng,
Mu eie, pojuke;
Öö takkudest pool, päewa linadest pool —
Nii kedratud südame.*

*„„Kõik linad mul oliwad walged kui päew —
Nii läksin ketrama;
Mu palged kui koit suwe walgel ööl
Ja süda kui õnnemaa.*

*„„Ja siisgi see eie nüüd hall, nõnda hall,
Kui tehtud takkudest —
Wõiks ümber kõik, kõik weel kedrata kord
Kuldmõtete lõngadest ...““*

*Wokk wuriseb, wuriseb, otsata pikk
On õhtu talwine —
Nii endamisi tasa laulab eit,
Wokk wuriseb unine.*

*Ja läbi öö ujub kui kullane lõng —
Wõiks otsast alata —
Kuldmõtetest pool, õnneõndsusest pool,
Nii pikalt, otsata.*

KOLM EITE.

Kui nad istusid koos — kui nad istusid koos,
Siis tuli nii wubises,
Kui ujuks ta mure warjude woos,
Mahamaetud südames.

Üks neist õhtuni käind oli waewalist teed,
Last seitse kaswatand,
Last seitse — kes kogub kõik silmaweed,
Mis eluteed tasandand!

Teine sedagi teed oli üksinda käind,
Tööd teinud õhtuni, —
Ei olnud ta kuskil midagi näinud,
Mida soowi wõiks tagasi.

Ja kolmas, see käind oli sedagi teed,
Kõik matnud magama —
Nii unustand elu, nii silmaweed,
Nii isegi uinuda.

Kõik on muld, ütles üks, kõik on waew ja muld,
Nii ikka, nii edasi, —
Ei tule öö, ei kustuta tuld —
Waew walwanud õhtuni.

Kõik on waew, ütles teine, kõik muld ja waew,
Ma jäeksin magama, —
Et randa ei jõua ju ükskord laew,
Waew isegi uinuda.

Ei ole, ütles kolmas, lõpp ammugi weel,
Tee pikk weel puhkele, —
Weel tahaks viibida murelik meel
Nii iseenelesele.

Wiibida istudes koos, weelgi kedrata koos
Särki walget linadest —
Öö hauas on päew, öö elu ei wii,
Kord tõuseme kalmudest.

Ja nad istusid koos, nad nii istusid koos
Ja tuli see wubises,
Kui ujuks ta mure warjude woos,
Mahamaetud südames.

WANAIISA SURM.

Külm köitis kõik väljad, köitis kõik weed,
 Kõik walge linaga kattis,
 Jäid üksinda waiksed südamekeed,
 Kui hinge tagamaa õitsewad teed,
 Mis ori endasse mattis.

Surm heinale sõidab küliti reel —
 Surm tuleb isa wiib kaasa —
 Kaks wäetit üksi istuwad leel,
 Weel üksi nuuksuda usaldab meel —
 Ja haige naeratab tasa.

„Mis on kõik elu kesk waewa ja ööd?
 „Kõik elu — ahelad, walu.
 Üks naeratus: wööle kinnita wööd,
 Nii astu ja mõista tasaste tööd,
 Käi okasteed ummisjalu...“

Surm heinale sõidab, tuleb ju säält
 Üle wainu õue poole.
 „Kui kuuled, pereeit, tibude häält,
 Kas teri annad neil' laudi päält —
 Kas wõtad neid oma hoolde?...“

„„Kes meitest on kaua armastust näind,
 Teel koju, kalmude linna, —
 Eks teise tiiwa all minagi käind,
 Eks teisigi minu tiiwa all läind —
 Wõid Issanda rahu minna.““

Surm sõidab õue, koputab lund,
 Mis täitnud wiisude serwi.
 „„Sul Issand andku magusat und,
 Et mitmewõrdne oleks su pund —
 Wii naesele palju terwit. —

„„Mis on kõik elu? Kõik mure ja waew,
 Üks tere ja jumalaga;
 Ja wabaneb waewalt kalju seest kaew,
 Ja waewalt merele purjutab laew,
 Ju tere ja jumalaga.““

„Et õnnistaks Issand su kuldset suud —
 Küll soe on täna ja ilus —
 Tee lahti uks, toeks kinnita luud, —
 Kui ilusti õitsewad õunapuud —
 Lään kõnnin oksade wilus...“

Kahes viimases laulus arendatakse surmamõtteid. Neis väljendab Enno otseselt oma usulist maailmavaadet. Ta on veendunud hauataguses elus ja taasärkamises („Öö hauas on päev, öö elu ei vii, / kord tõuseme kalmudest“). Seda uskudes kaob surmahirm, mistõttu võidakse koduselt jutustada surmast, kui see tuleb vanaisale järele sõbraliku külamehena, kes sõidab heinalle külitil reel.

Enno ballaade tuleb pidada tema kõige õnnestunumaiks luuletooteiks. Nendes peitub tundesügavust, meloodilist ilu ja kujundilist ilmekust. „Oma südamliku tundesoojuse ja müstilise värina poolest on neile raske sarnast otsida meie luules.“¹⁾

Kuna Enno on huvitatud enam usulis-filosoofilisest ideest ja oma sisemaailmast kui välisnähtusist, siis pakuvad tema luuletised vähe reaalselt ainekku. Kahes esimeses kogus sugeneb tõepärasus tema lüürikasse noorpõlve-mälestuste kaudu, mida ta oma lauludesse põimib. Noorusaegsed elamused ja kodumälestused, mis näivad autorile olevat sama lähedased kui ta sisemaailm, elustavad Enno luulet ja annavad sellele reaalse ilme.

„Valge öö“ ja „Kadunud kodu“ (1920). Enno kaks viimast luuletiskogu kordavad enam-vähem vanu motiive, kuid abstraktsemas kujus. Väljendusliku külje suhtes muutub Enno hoolimatumaks, mistõttu kunstitõhusate luuletiste hulk neis kogudes on väiksem kui *Hallides lauludes*.

Luuletistest, milles pääseb maksvusele poeetiline mõju, nimetagem kogus „Valge öö“ ainult kaht: *Öö valge on õnn* ja *Vari*. Kumbki on erinevast ainevallast ja mõlemad osutuvad värskeilmelisteks ses mõttes, et nad on vabad Enno lõpmatult varieeruvast usufilosoofilisest teemast.

„Öö valge on õnn“ kujutab suveöö võlu, mille pehmes ja hämaruses tahab luuletaja vabaneda mõttest. See luuletis sisaldab lüüriilisust, musikaalsust ja lainjat rütmi.

ÖÖ VALGE ON ÕNN...

*Nii pehme on valge öö hämaram tund,
Nii pehme ja sügav ta meel —
Üks ööpik on siin ja teine on säääl,
Ja kolmas on enese südame hääl, —
Kel sõnu siin leiaks veel keel.*

*Kus on su kallas ja kauguse rand —
Silm, miks sa ei leia veel und?*

1) A. Säärts, „Eesti Kirjandus“ 1934, lk. 202.

Pool valgust, pool varju, see südame tee,
 Pool rõõmu, pool muret, nii heliseb see —
 On üürike õnnestav tund.

Kepp kätte ja rända, öö valge on õnn —
 Veel kuskil on otsata hää —
 Kõik kordub, ons kordaja isegi uus
 See küsimus helises mõnegi suus —
 Las mõtetest vabaneb pää.

Las olla kõik kallas ja kauguse rand,
 Ööl tuhat on paitavat kätt;
 Käi tasa ja laula nii üksinda teel,
 Et vabaneks kõigest kord kütkenend meel —
 Ööl tuhat on aitavat kätt.

Käi tasa ja laula ja unusta kõik;
 Las magada udu ja ilm —
 Üks ööpik on siin ja teine on sääl
 Ja kolmas on enese südame hää —
 Las särada õnnelik silm.

„V a r i“ on huvitavalt ja reaalselt nähtud hetkeline meele-
 olupilt, mis sisendab kunstilist elamust.

VARI.

Rong ruttas, päike paistis
 Ja vaikis iga jutt.
 Jäi üksi sõidukõrin
 Ja ratta raiuv rutt.

Jäi igaüks nii üksi,
 Jäi iseendaga,
 Nii igaüks ja vari,
 Rong mõtteid mõtelda...

See oli kord, ei tea,
 Vist olid õied puul,
 Tuld võttis iga vaade —
 See oli lehekuul.

Ta istus üksi nurgas,
 Ei tea, kes ehk kust —
 Üks meri armsust, õnne —
 Ja seinal vari must.

Mul oli, nagu oleks
 Ma pidand hõiskama —
 Kui oma varju musta
 Ta vastu nägin ma.

Nii vari varju vastu,
 Nii ligi suu ja suu — —
 O varju õnn ja ilu,
 Oh maine lehekuu! —

Oh varju õnn ja ilu
 Ja ratta raiuv rutt — —
 See oli kord, ei tea,
 See oli muinasjutt.

Viimases kogus on tundelisemaid palu kodumälestusele pühendatud tiitelluuletis „Kadunud kodu“, kirjutatud sonetivormis. Siin kutsub luuletajat kallis lapsepõlve kodu, mis muutub Ennol ühtlasi kaugel kadunud kodu sümboliks, tähendades absoluutsust, jumalust. Sellega igatsetakse ühtesulamist.

KADUNUD KODU.

Sääl kaugel keset sinendavat silmaringi
On kuskil metsa taga kadund kodukoht,
On laul ja mäng ja haige linnalase roht,
Kes saatusega õnne pärast tingis.

Kes iial mulla rinnalt lahkus, tabas oht,
Ta päris ilmast ainult paari tolmund kingi;
Ei tehtud tegu muuda enam tarkus mingi —
On kuskil metsa taga kadund kodukoht.

O kadund kodu, lapsepõlve laul ja mäng!
O sinisügav õhk ja tervis; töö ja higi
Ja puhkamiseks öösel kaerapõhust säng!

Kõik jätaksid, kõik, muud ei enam võtaks ligi,
Kui kõige põhjast selgund kogemuste ring,
Et nõnda lõpuks armastama õppis hing.

Koduluuletiste hulka kuulub ka „Need ei vaata tagasi“, milles kujutatakse koduojakest ja talulapse muret ning vaeva.

NEED EI VAATA TAGASI.

Kätki ümber soo ja sammal,
Kidur maa ja mulla meel,
Põllunõlvad, metsaääred,
Mõisa luhad, laaned teel.

Rakus käed, õnn nii kidur,
Vaevasammal, muresoo,
Muld on toit ja muld on lõbu,
Kustutas nii eluhoo.

Ojake, kes sulle ütles,
Kus su meri, kodumaa?
Tuhat ringi, tuhat kääru —
Ei see tee küll otsa saa.

Aate põllud, mõtte metsad —
Ei see tee küll otsa saa —
Luhad, laaned, süda, valgus —
Talulaps, miks tõttad sa?

Siiski sulin, siiski vulin,
Ikka, ikka edasi —
Ojake, kes sulle ütles:
Ära vaata tagasi!

Talulaps, sa väike oja,
Koduoja, ojake —
Tuhat ringi, tuhat kääru —
Süda, jäta järele!

Tuhat ringi, tuhat kääru —
 Ei, nii ikka edasi!
 Talulaps ja oja, süda —
 Need ei vaata tagasi.

15. V 1916.

Kujuka kokkuvõtte Enno usutunnistusest annab luuletis „Meil kõigil ühine on pulmapidu ees“.

MEIL KÕIGIL ÜHINE ON PULMAPIDU EES...

Meil igavikud ees ja igavikud taga;
 Kui siia jõudsime, eks edasi ka veel.
 Sa vaata, kõik, mis ümber, neist ei ükski maga,
 Nad kõik on omal astmel, kõik on omal teel.

Kõik on üks südamlane sisustuse lugu
 Ja hingest hinge kostab julgustuse jutt:
 Vend muld, vend kivi, lill, lind, loom, me ühte sugu,
 Meid kõiki kasvatand, veel kasvatamas nutt.

On, nagu oleks paistnud päike meie meelde,
 Mis nüüd kui kauge helin kostab ikka sees;
 Kui kuulad, sügav sõna endast kukub keelde —
 Meil kõigil ühine on pulmapidu ees,

Kus sulab armastuses kõik, mis lahku läinud,
 Kus otse päikse poole tõttab maa;
 Kõik, mis nii kaugelt ilmas üksi ringi käinud,
 Ei enam külmalt enda ette käia saa.

Siis surub kivi rinna naale inimese,
 Muld linnukesel teretades annab suud;
 Loom võtab käe kõrva väikse lillekese —
 On kõik siis tuleleegi sulatusel truud.

Mis keegi õppinud, mis iial näinud keegi,
 Üksteisele nii tähtis jutustada see —
 Et kui kord kustutame säälpool ainet leegi,
 Siin elu jätkates meil ühisem on tee.

Selles mainitakse, et igas inimeses ja esemes on osa jumalust, mille sümboliks on päike. Et saada täiuslikuks, peame tuhandeid kordi uuesti sündima. Iga uuestisünni momendiga saame ühe astme võrra edasi. Siin Enno kuulutab k ö i k v e n d u s t. 1) Ta asetab kujunemise teele peale inimese kõik loodus-esemed.

1) H. Visnapuu, „Looming“ 1934, lk. 320.

Enno lüürika motiivistik ja vorm. Enno luule ainevald on ühekülgne ja kitsapiiriline. Selles käsitletakse peamiselt autori usulist maailmavaadet, mille puhul korduvalt arendatakse eluhalluse, valgustumise ja hingede rändamise motiive. Eluhalluses kurdetakse ja otsitakse teed valgustumise ning uuestisündimise kaudu kaugesse kodusse, et pika kujunemise järel ühineda jumalaga, absoluutsusega.

Kuna uskliku tee valgustumisse läheb iseenda kaudu, rõhutab Enno oma lauludes *mina*-motiivi. „Kõik on seotud iseendasse,“ väidab luuletaja. Seepärast ta laulab oma hingest, südamehäälest, teedest ja kaugeist jumala randadest ning kodust; süvenemisest iseendasse, üle enda püüdmisest, endast kui päikesest jne.

Maailma olemuses ja elunähtustes näeb Enno vastandlikke pooli, kontrastseid külgi, mida ta avaldab ka oma luuletistes. Tema lüürika on rikas antiteesidest, nagu *sünd — surm, kuld — muld, päev — öö, pool valgust — pool varju* jne.

Kokkuvõtvalt tähistavad Enno lüürika peamotiivistikku tema luuletiskogude pealkirjad. *Uutes luuletustes* väljendatakse ärkamist uutele tõdedele, *Hallides lauludes* nähakse ümbritsevat maailma ahistavana, hallina, *Valges öös* käsitletakse valgustumist ja *Kadunud kodu* jõutakse pärast mitmeid uuestisünde kaugesse kodusse.

Enno luule reaalsema ainestiku moodustavad loodusemeeleolud, lapseõlve kodu ja noorusaegsed mälestused. Just noorpõlve-mälestustest on ta loonud ma parimad laulud („Kojuigatsus“, „Vanaisa surm“, „Kadunud kodu“ jt.). Nagu eespool nägime, muutub tema armastatud lapseõlve kodu igavese kodu sümboliks ja looduselevused põimuvad usuliste elamustega. Nõnda tungib religioosne müstika kõigisse Enno lauludesse. Ühiskondlikud motiivid puuduvad täiesti tema toodangus.

Pea kunagi ei tõuse Enno lüürika kõrge paatoseni ega sisalda võimsaid tundmusi. Sellele jääb iseloomustavaks küljeks: ühetaoline hall nukrus, ühetooniline pehmus ja õrnus, ebaseelge hämarus ja hääbuvad äärjooned. Need omadused mõjuvad lugejasse pikapeale väsitavalt.

Enno lüürika ebaselgust ja hajuvust suurendab silmanähtavalt tema luuletiste puudulik väline vorm. Kujundiliselt ei kannu Enno luule kunstilise viimistluse jälgi. Et saavutada riime ja vastavat värsimõõtu, selleks ta ohverdab sageli keelelise korrektsuse. Nii ta riimib sääraseid vigaseid ja kulu nud sõnakujusid, nagu *raal — maal, aab — saab, läeb — jäeb, pandsid — andsid, sinine — üksine* jt. Värsimõõdu pärast ta tarvitab lühendatud vorme, näit.: „Ning viisi otsvad kuldsest kroonist“. Ta ei suuda ka samast värsimõõdust kinni pidada. Enno leiutab mõned uued riimid, aga kordab neid liiga palju, nii et nad muutuvad tüütavaks. Näiteks esinevad riimid *keed — teed* mitmeis *Hallide laulude* luuletistes („Kõitke kinni“, „Vanaisa surm“, „Ta tuli“, „Üksi-jäänud“, „Rändaja õhtulaul“).

Konarlikku värsimõõtu ja ebatäpsaid riime osaliselt tasan dab Enno luuletiste laulevtoon. Tema lüürika musikaalsus avaldub eeskätt rohkeis onomatopoeetilis is sõnus, nagu *helin, kõlin, kumin, sumin* jne.

Impressionistina ühendab Enno üksikuid meeltealasi d, viljeldes andumusega omadussõnalisi metafoore. Nii leidub *Hallides lauludes* ohtrasti impressionistlikke kõnekujundeid, nagu *hallid mõtted, helide hall sõud, janunev raskus, sinine vaikus, rõketav kuumus* jt.

Enno on uusromantik nii väljendusviisilt kui elutundelt. Ta põgeneb välismaailmast oma kujutluste valda, usu liste ja müstiliste elamuste juurde. „Oleviku tajumine kõigi selle sotsiaalprobleemidega on talle täiesti võõras“. ¹⁾

Vaatamata sisulisele ühekülgsusele ja vormilistele puudustele moodustab Enno lüürika küllalt isikupärase ala eesti luules. Enno arendas vabavärssi ja rikastas luulevaldkonda filosoofilise ainekuga.

Nooreesti-aegne lüürika tagasivaates.

Gustav Suitsu, Villem Ridala ja Ernst Enno lüürika arengus võib tähele panna ühtelangevaid luuleperioode. Nende loomingu esimene ajastu langeb käesoleva sajandi algusse,

1) H. Visnapuu, „Looming“ 1934, lk. 324.

millal nad debüteerisid oma luulekatsetega. Üksteise järele ilmusid nende esikkogud. Kõigepealt pääses trükki Suitsu *Elu tuli* (1905), siis Grünthali *Laulud* (1908) ja lõpuks Enno *Uued luuletused* (1909). Nimetatud luuletiskogude ilmumise järjekord määras ka nende autorite osatähtsuse eesti uueaegses lüürikas. Esmajärgulise tähtsuse omandas Suitsu lüürika, teisele kohale nihkus Ridala toodang, kuna Enno looming jäi tagaplaanile.

Teisel luuleperioodil valmisid Noor-Eesti lüürivate individuaalsemad ja kunstilisemad tooted. Enno andis välja *Hallid laulud* (1910), Suits *Tuulemaa* (1913) ja Ridala *Kauged rannad* (1914). Need kogud tähistasid hariastet nooreesti-aegse lüürika kujunemises.

Eesti vanemate uusromantikute viimased luuleteosed ilmusid alles Noor-Eesti järelajal. Siis oli nende mõjuala palju piiratum ja väiksem, sest tollal ilmus rohkesti luuletiskogusid nooremailt lüürikuilt.

Noor-Eesti luuletajail oli täita pööretloov ülesanne. Kui nad asusid luulepõllule, siis valitses meie lüürikas juba teist aastakümnet langus. Realistlik proosatoodang oli tolleaegse ilmetu ja sisukehva luule täiesti kõrvale tõrjunud.

Uus kirjanikupõlv purustas senised traditsioonid, andes esikoha lüürikale, mis enam vastas uuele ajavaimule ja elutempole. Luule kujunes Noor-Eesti ajastul mõõtuandvamaks kirjandusliigiks.

Nooreestlaste toodanguga algas uus ajajärk eesti lüürika arenguloos, nagu oleme varem tähendanud. Luulesse tungisid uued ained, selle tunde- ja mõttemaailm avardus silmanähtavalt. Tuletagem meelde, missugune ainete rohkus ja mitmekesisus valitses Suitsu luules. Selle tundeskaala ulatus optimistlikust nooruspaatosest resigneerunud pessimismini ja idüllilisest maapao-meeolust kibeda sarkasmini. Suitsu lüürikas kajastusid kogu ajajärgu lootused ja pettumused. Ridala looduslüürika ja Enno filosoofilise luule ainevaldkond oli küll kitsam, aga sisaldas siiski rohkesti uut ja omapärast. Kuid vanemad uusromantikud ei leppinud ainult uute motiivide juurdetoomisega. Nad tihendasid luuletiste ideestikku ja andsid tundmusele sügava ja individuaalse joone. Nende luule „oli eht-

sus ja värskus, millist võib-olla senini polnud nähtud; siin polnud simuleerimist ega vana ülessoojendamist¹⁾.

Veel tähelepandavamalt täienes Noor-Eesti ajastul lüürika kujundiline külg, värsivorm. Siin sündis põhiline murrang kõikidel aladel. Endine kulunud ja puudulik värsirakendus jäeti täiesti kõrvale. Selle asemel hakati viljelema vormipuhust ja stiilipeenust, kasustades eeskujuna klassilist luulet ja uusromantilist lüürikat.

Võeti tarvitusele uued värsiread ja salmikuju. Paljutarvitatud trohheuseliste lauluridade kõrvale tekkisid jambilised, anapestilised ja daktülilised värsid, mis tõid luulesse vahelduva rütmi. Ebatäpsate riimide asemele astusid täiskõlalised lõpp- ja siseriimid. Üldse kohastati luuletiste väline vorm sisulise küljega. Salmikujudest harrastati välismaa uusromantikute eeskujul kõige enam sonette, tertsiine ja vabavärssi.

Et kujutada uueaegse inimese komplitseeritud sisemaailma ja loodust peenimais varjundeis, selleks vajasisid Noor-Eesti lüürikud laialdast sõnavara ja ilmekat luulekeelt. Nad laenasid uusi sõnu murdeist, rahvaluulest ja teistest keeltest, moodustasid üllatavaid sõnaliiteid ja tarvitasid senitundmatuid kõne- ja lausekujundeid (võrdlusi, metafoore, epiteete jm.), mistõttu luulekeel muutus haruldaselt kujukaks ja pildirikkaks.

Noor-Eesti rühmal on suured teened eesti lüürika arendamises, selle vormi, stiili ja keele rikastamises ning peenendamises.

C. Uusromantiline proosakirjandus.

Noor-Eesti ajastul levis lüürika mõju ka jututoodangusse. Proosas hakati viljelema lüürilist väljendusviisi ja isegi kindlat värsimõõtu. Pikkade eepiliste tööde asemel loodi lühitooteid:

1) H. Adamson, „Looming“ 1930, lk. 1147.

miniatüüre, laaste, fragmente ja novelle, mis oma üldlaadilt vastasid lüürilisele laulule.

Uue suuna eesti proosakirjanduses algatas Friedebert Tuglas. Ühes temaga viljelesid uusromantilist novellitoodangut Anton Hansen-Tammsaare, Jaan Oks ja Aleksander Tassa.

Friedebert Tuglas.

Lapsepõlv ja kooliaastad. Noor-Eesti tähtsam novellist ja kriitik Friedebert Tuglas¹⁾ (endine nimi Mihkelson) sündis 18. veebruaril 1886. a. Ahja mõisas Võnnu kihelkonnas puusepa pojana. Oma lapsepõlve varasemad aastad ta veetis vanema venna ja moonakalaste seltsis.

Tuglase vanemal oli mõlemal tung raamatute järele. Nad olid soetanud väikese raamatukogu, millest jätkus raamatuid nii koduseks lugemiseks kui võõrastele laenutamiseks. See lugemistung nakatus varakult Tuglasesse. Esialgu ta kuulas vanema venna poolt ettelõetud palasid. Hea mälu tõttu jäid talle kuulud jutud pea sõna-sõnalt kauemaks ajaks meelde.²⁾ Enne kui ta oli omandanud kirjutamisoskuse, hakkas ta peast luuletisi sepitsema. Tema esimesed värsikatsed on pärit ajast enne kümnendat eluaastat.

Kirjaniku vanemad siirdusid Ahjalt lühikeseks ajaks Tamme kõrtsi, mis asetseb Tartu- ja Võrumaa piiril, siis Rõngu kihelkonda Kirepi mõisa, kus ta isa sai karjaravitsejaks. Tammel algasid Tuglase kooliaastad. Esimese talve ta õppis Maaritsa venekeelses kihelkonnakoolis, selle järel, Kirepil olles, 4 aastat (1897—1901) Uderna ministeeriumikoolis. Udernas hakkas Tuglas pidevalt katsetama kirjanduslikul alal. Ta kirjutas laule, novelle, romaane ja draamasid. Kuid mida ta eelneval aastal kirjutas, seda järgneval põletas. Trükki pääses esimesena lastejutuke „Siil“ (1901). Tuglas oli siis 15-aastane.

1901. a. asus Tuglas ühes vanematega Tartu elama, kus ta jätkas õpinguid 4-klassilises linnakoolis. Tartusse siirdumine soodustas tema kirjanduslike huvide kiiret tõusu. „Lugesin tollal loomulikult kõik, mis eesti kehvast kirjandusest kätte puutus,“ sõnab Tuglas. „Teiselt poolt kirjutasin kõigest, mis meeles mõlkus, kõikudes kõige vormituma romantika ja äär-

1) Nime Tuglas tarvitab kirjanik esmakordselt juba 1903. a.

2) L. Mihkelsonilt saadud teateil.

muslikuma naturalismi vahel.“¹⁾ Suits mäletab, kuidas noor Tuglas talle „oma mitte iialgi avaldatud käsikirju suurte siniste kaante vahel“ näha toonud.²⁾ Nõnda lähenes Tuglas Tartu kirjandushuvilistele noortele ja hakkas osa võtma nende rahvuslikest üritusist. Kadunud M. Veske mälestuseks korraldatud õhtu pärast ta oli sunnitud 1903. a. kevadtalvel linna-koolist lahkuma. Ta lõpetas selle kooli samal kevadel eksternina.³⁾

1903—04. a. talvel töötas Tuglas raamatupidaja A. Kitzbergi abiliseks „Postimehe“ talituses, tehes lehele ka kaastööd. Siis ta kirjutas peamiselt fõljetoone. Teda peeti heaks vestekirjanikuks.

Friedebert Tuglas
1906.

Sügisel 1904. a. astus Tuglas H. Treffneri eragümnaasiumi V klassi. Õpin-guis ta osutas teadmisi eriti ajaloos, geograafias ja vene keeles. Treffneristid mäletavad teda kujunenud maailmavaatega kaasõpilasena, kes ägedaid vaidlusi pidanud saksameelse usuõpetaja. Treffneri koolis käies kirjutas ta jõuluvahel ajal *Jumala saare*.⁴⁾ Tol rahutul ajal ta oli tegev nii kirjanduslikes kui poliitilistes koondistes.

Poliitika pärast pidi Tuglas 1905. a. suvel lahkuma Treffnerist ja põranda alla jääma. Ta käis maal kõnekoosolekuid pidamas, mille tagajärjel ta sattus poliitilise põgeneja seisukorda.

Tuglas vangistati 1905. a. detsembris Tallinnas valdade saadikute koosolekust osavõtmise pärast „Volta“ vabriku keldris ja viidi Toompea vanglasse. Sealseid süngeid meeleolusid kirjeldab autor järgnevalt:

Rasked, ahistavad ööd vanglas. Mehed lamavad reas rāpakas-hallide vaipade all, lamp uksetühemes heidab nendele rāpakas-kollast valgust. Sõduri püssitärin ukse taga, kusagil luku ragin ja rasked samud koridoris. Siis jällegi vaikus. Ainult aegajalt löövad talvised tormihood aknasse...

1) Fr. Tuglas, „Looming“ 1933, lk. 1022.

2) G. Suits, „Noor-Eesti nõlvakult“, lk. 48.

3) G. Suits, „Eesti biogr. leks.“ IV, lk. 530.

4) Fr. Tuglas, „H. Treffn. gümnaasiumi juubelialbum“, lk. 282.

Paaril säärasel ööl 1905. a. lõpus skitseerisin oma riimitud-proosa-lise „Mere“. Tõin selle pakkimispaberile tehtud visandi vanglast lahkudes sala kaasa. Lõpetasin ja viimistlesin alles järgmise aasta kevadtalvel, kus elasin vale nime all.

Neis ridades kõneles nooruse vaimustus ja trots. Aga seda jätkus ainult valvelolu ajaks. Kuid lamades pooluinakus, nagu need teised seal reas, üllatas puhtfüüsiline kannatus ja argus.

Seda on raske seletada. Seda võib ainult tunda.

Vabanenud 1906. a. veebruaris vanglast, varjas ennast Tuglas paar kuud P e t e r b u r i s. Hiljem ta viibis poolsalaja Tartus vanemate pool. Vene esimese duuma avamise puhul korraldatud õpilaste rongkäigul pidas Treffner Tuglase kui „revolutsiooni kangelase“ auks Tähtvere metsas kõne ja laskis teda õhku pilduda.¹⁾

Maapaos. 1906. a. algasid Tuglase heitlikud maapao-aastad. „Need aastad sisaldasid palju kannatusi, kuid ka palju elu ning kunsti kogemusi.“²⁾ Kõigepealt ta peatus ligikaudu aasta Helsingis, töötades raamatukogudes, juureldes kirjanduslikke küsimusi ja kirjutades teoseid. Järgneval suvel (1907) viibis Tuglas esmakordselt A h v e n a m a a l. Seal ta luges Nietzsche *Zarathustrat*, katsetas pikemat romaani kirjutada, hulkus rannakaljudel ja metsades, sõudis merel, vaatles ja imetles sealset loodust, mille värvivarjundid alatiselt vaheldusid, teise-nesid. *Zarathustra* lugemist meenutab Tuglas *Marginaaliais*.

Mitu korda lugesin tol kaunil, päikserikkal, yksindasel suvel „Zarathustra“ läbi. Mu elu oli äärmiselt yhekylgne omilt nähtusilt, mul polnud kuhugi rutata ja mul oli ääretult aega — tunda ning mõelda. Siis avanes mulle Zarathustra joobnustav maailm hõõguvail kaljurinna-kuil ja avaral merel, kuulaten laine lokset vene paadel.

Ning see, mis sen raamatun mind tookord paelus, mis mu elukogemuste määra rikastas ja sydame ylevoolava õnnetundega täitis, polnud mitte Nietzsche prometheuslik energiapingutus ega yliinimese õpetus, vaid traagilis-kaunis maastikuluule, mis mulle esimene kord avanes. Yksikuist sõnust, tähelepanemata varjundeist, koguni rytmi õotsumisest hakkasid mu teadvusen kujunema mingid pildid, täis õhtusina ning violetti. Ma lugesin ja tundsin, et ma veel iial ennem elutunde intensiteeti ja õnne joovastust nii täielikult polnud tajunud kui nyud.

Kui ilus näis maailm — päike, meri, kaljude kontuur ja kaugus! Iga rohuhelvet, iga lehte, iga ainet nägin nyud „Zarathustra“ valgusel uvvena, otsekui esimene kord. Ja ma olin tänulik kõige selle õnne eest „Zarathustrale“

Sügise saabudes lahkus Tuglas saarelt ja asus Helsingi lähedasse O u l u n k ü l l a, kuhu jäi mitmeks talveks. Oulunkülas veedetud talved olid loominguliselt viljakad. Tollal sündisid Tuglase kunstilisemad noorpõlve tööd (*Toome helbed*,

1) Fr. Tuglas, „H. Treffn. güm. juubelialbum“, lk. 282.

2) Fr. Tuglas, „Liivakella“ II tr. käekirja näide.

Pühajärv jt.). 1908. a. viibis Tuglas kogu suve salaja Tartus, liikudes väljas vaid öösiti.

Rasked ja kannatusrikkad, kuid seejuures muljeterohked olid Tuglasele aastad 1909—14. Noil aastail ta tundis end haiglasena, teoste kirjutamine tal hästi ei edenenud. Viis talve ta elas järgemööda Pariisis, suved veetis Soomes, seejuures mitut puhku Ahvenamaal, ja kevadel ning sügisel külastas vana- maid kodumaal. Samul aastail matkas Tuglas Itaalias, Belgias ja Hispaanias (1913) ning elas Münchenis ja Genfis. Need pikad matkad jätsid sügavad jäljed Tuglase kunstnikuhinge.

Maailmasõja ajal (1914—17) elas Tuglas Soomes, vahetades sageli oma elukohta. Ainelised tingimused olid küll ras- ked, aga töötamisvõimalused muutusid soodsamaks. Vabanenud närvlikkusest ja haiglustundest, suutis ta lõpetada pooleliolevad ilukirjanduslikud tööd. Peale selle ta koostas uusi tooteid ja tegi rohkesti kaastööd kodumaa ajakirjadele ja lehtedele, et end võõrsil elatada.

Kirjanduslik tegevus. Mõned päevad pärast 1917. a. märtsi- revolutsiooni sõitis Tuglas Peterburi kaudu Soomest Ees- tisse, vabanedes 11 aastat kestnud maapagulase põlvest. Tema vastuvõtuks olid tundmatud sõbrad korraldanud „Estonia“ teatris õhtu, kus ta esines novelli ja kõnega.¹⁾ Kodumaale saabunud, asus Tuglas tarmukalt tööle: ta koondas noori kirjanikke „Siuru“ ühingusse, andis uuele kirjanduslikule liikumisele suuna, elustas raamatute kirjastamisküsimust ja andis välja novellikogu *Saatus*. Siis ta astus „Postimehe“ toimetusse, kus ta juhtis 1917—18. a. lehe kirjandus-kunstilist osa. Eesti iseseisvuse algaastal teenis Tuglas Välisministeeriumi ajakirjan- duse büroos ja hiljem kuni 1919. a. suveni Haridusministeer- iumis.

Alates 1919. a. sügisest on Tuglas teotsenud Tartus vabakutselise kirjanikuna ja kriitikuna, etendades eesti kirjan- duslikus elus juhtivat osa. Ta on toimetanud järgemööda seitse aastat meie tähtsamaid kirjanduslikke ajakirju: *Ilo* ja *Odameest* (1919—21), *Tarapitat* (1921—22) ja *Loomingut* (1923—26). Esimehena on Tuglas juhtinud kauemat aega Eesti Kirjanikkude Liidu ja Eesti Kirjanduse Seltsi tegevust. Samal ajal ta on koostanud põhjalikke uurimustöid, nagu *Juhan Liiiv* ja *Eesti Kirjameeste Selts*, kirjutanud rohkesti arvustusi nii üksik- teoste kui aastatoodangu kohta, osa võtnud ulatusliku kaastööga *Eesti biograafilise leksikoni* ja *Eesti Entsüklopeedia* toimetus- tööst jne. Suure töökoorma tõttu on jäänud tema ilukirjanduslik looming viimaseil aastail tagaplaanile. Töövaheaegu on Tuglas

1) Fr. Tuglas, „Looming“ 1933, lk. 345.

kasustanud välismaareisideks. Ta on viibinud mitu korda lühemat aega Soomes, käinud Berliinis ja Dresdenis, Prantsusmaal, Itaalias ja Austrias, rännanud Sitsiilias, Põhja-Aafrikas ja Pariisis (1928), Skandinaavias ja Kesk-Euroopas. Oma matkamuljed ta on avaldanud kunstiväärtuslikes reisikirjeldusis (*Teekond Hispaaniasse* ja *Teekond Põhja-Aafrikasse*.)

1. Friedebert Tuglase kirjanduslik looming.

Friedebert Tuglase seniilmunud teosed on valminud 25-aastase vahemaa kestel (1901—25). Selle aja jooksul ta on avaldanud kogude ja iseraamatutena rea novelle, katkendeid, laaste ja miniatüüre ning ühe romaani. Kandvama osa tema toodangust moodustavad viis novellikogu: *Liivakell*, *Õhtu taevas*, *Saatus*, *Raskuse vaim* ja *Hingede rändamine*, ning romaan *Felix Ormussen*. Nimetatud raamatud, koondades samailmelisi tooteid, osutavad Tuglase kirjandusliku loomingu järkjärgulist kujunemist.

1. „Liivakell“ (1913).

Tuglase varasemad tööd, arvult nelikümmend novelli ja vähemat proosapala, sisaldab *Liivakell*, mille I trükk ilmus 1913. a. Need novellid, katkendid ja laastud on pärit tema koolipoisipõlvest ja esimesilt rändamisaastailt (1901—07). Nagu Tuglas mainib raamatu eessõnas, olnud tal koolipõlves kerge kirjutada, ta loonud paarkümmend lehekülge käsikirja ühe õhtuga pärast koolitööd. Tollal huvitanud teda väga mitmesugused kirjanduslikud ained, probleemid ja stiilid. Kõiki neid ta kasustanud oma teoste koostamisel. Sellest tingituna on *Liivakella* üksiktooted nii sisult kui vormilt üksteisest tublisti erinevad. „Kõik „stiilid“ on siin esindatud, alates idealistlikust koduromantikast ja miskisugusest talupoja-humoristikast, realismist ja naturalismist, kuni uusromantismi ning sümbolismini.“¹⁾

Ühtlasema pildi Tuglase noorpõlve toodangust esitab *Liivakella* II trükk, mis välja anti kahes osas. Selle trüki esimesse ossa on koondatud peamiselt naturalistlikud ja realistlikud tööd, kuna teises osas on domineerival kohal uusromantilised novellid ja laastud.

1) „Liivakell“ I, lk. 12.

„Liivakell“ I (1919).

Ajajärgu mõjustusel hakkas Tuglas koolipoisina kirjutama naturalistlikke teoseid. Tema sellelaadilised romaanid, kus pea ükski tegelane ei pääsenud eluga, pole trükkis ilmunud ega tänini säilinud.¹⁾ *Liivakellas* leiame vaid paar katkendit Tuglase pikemaist romaanest, nagu *Õnne kaalud* ja *Nõiutud ringis*. Naturalistlik lühipala *Õnne kaalud* on kirjutatud 1901. a. See süнге meeolupilt õnnetult armastavast maapoisist ja ootamatult tapetud möldrist põhineb kirjaniku lapseea tähelepanekuil Tamme kõrtsis.

„Hunt“ (1902). *Linda* veergudel ilmus 1903. a. Fr. Mihkelsoni sulest novell *Hunt*, „lookene lähemast minevikust“, kaunistatud K. A. Hindrey illustatsioonidega. Jutu ilmumisel saanud ajakirja toimetus kelleltki talumehelt kaebekirja, milles pahandatud, miks *Hundi* kirjutaja olevat julgenud taluinimesi pilgata. „Toimetus pidi vanameest trööstima, et ta aru pole jaksanud saada, missugune värisemiseni-kaastundlik kirjanikurind nende lapsik-rumala hundijandi ja tartukeelsete salmide taga tuksus.“²⁾

Selle jäntliku novelli kirjutas Tuglas 1902. a. Tartus, millal ta oli alles 17-aastane. Ta kuulis oma koolivennalt tõestisündinud loo, kuidas kord Tartumaal hunt kaevu kukkunud ja talurahvas hirmuga hakanud kaevu ääres laulma. Kuuldud juhtum tundus noorele autorile niivõrd iseäralikuna, et ta sellest kirjutas jutukese, ainet omamoodi teisendades ja täiendades. Loodud jutuvisand sattus G. Suitsu vahetalitusel *Postimehe* toimetusse ja sealt *Linda* veergudele.

Esialgset *Hundi*-lugu muutis Tuglas märgatavalt 1913. a., kui ta koostas *Liivakella*. Jutu põhisündmustiku ta jättis üldjoontes samaks, kuid teisendas üksikpeatükke ja lisas lõppepisoodi Polla unenäost, et novelli lõppu enam siduda algusega. Suuremaid parandusi ta tegi *Hundi* sõnastuses, samuti täiendas tublisti jutu kirjeldavat osa, andes ruumi ka looduskirjelustele. Selgitagu seda muutust alljärgnev võrdlus.

1) Fr. Tuglas, „Looming“ 1933, lk. 1022.

2) J. Oks, „Elu“ 1908, nr. 188.

„Hunt“.

1903.

See oli kolm päewa enne jõulu, öösi kella 12 ajal. Taariku talu koer Lolla jooksis talust eemal, metsa-alust mööda, ja nuuskis wist jänese jälgi. Paar korda juhtus ta metsa-waraste juurde. Need ehmata-siwad hirmsasti ja põgenesiwad tükiks ajaks mahasaetud puu juurest eemale; arwasiwad, et metsawaht ühes oma koeraga tuleb. Jänese jäljed wiisiwad sagedasti ka inimeste elumajade poole. Sääli oliwad nad õunapuid näsimas käinud. Lume-hangede sees rabeledes wäsis koer päris ära. Wiimaks wiisiwad jäljed Lolla päris sügawasse metsapadristikku. Sinna kadusiwad jäljed ära. Juba tahtis koer uuesti otsima hakata, kui äkisti paksu põõsa seest niisamasugune hall elukas wälja tuli kui temagi. Lolla tundis kohe, mis see loom tahtis. See oli tema weriwaenlane — hunt. Lolla pani kohe jooksma.

Sellest nähtub, et *Hunt* viimases redaktsioonis on märksa täielikum ja ilmekam. Autor on juurde toonud rea kõrvalmotive, mis muudavad kujutatud sündmustiku tihedamaks. Kuid omakorda nad pidurdavad faabula nobedat arengut.

1902. a. kirjutatud *Hundi*-lugu esitab kujuka näite Tuglase kirjandusliku loomingu algusest. Tema väljendusviis on alles kujunematu, lihtsatoimne. Nii *Hundi* sündmustiku arendamisel

1919.

See oli kolm päewa enne jõulu, kell kaksteistkümmend öösel.

Pilved olid õhukest kuiva lund külmanud hangedele raputanud. Üksikud tähed loitsid üle tuhkalge maa.

Saariku talu koer Polla jooksis talu tagamail jänese jälgi ajades. Ta terav nina riivas maad, karvad ta kuklas olid püsti, ja ta väristas külma pärast nahka seljal ja kintsudel.

Paar korda juhtus ta metsa-waraste juure. Need jahmatasid püsti, ja saag langes kõlinal maha.

Vahel lähenesid jänese jäljed majadele. Jänese oli kaari ja keerusid teinud, üle hangede ja puhmaste hüpanud, õunapuu koort maitsnud ja jälle metsa kadunud.

Polla sörkis metsa sööti mööda, mitmed jäljed jooksid üle ta tee, õhk oli täis loomade lõhna, kuid ta püüdis omast kinni hoida. Ta nina valis agaralt lõhnade ja jälgedes keskel.

Ta tegi ringe lumiste kadakate ümber. Jahune lumi tõusis ta rinnuni, ta lahmis käppadega selles, ta nahk läks märjaks, ja ta laotas omakord enda koerahigi lõhna laiali.

Kui ta parajasti jänese jälgedes järele nõmme lumist rinnakut mööda üles tõusis, tundis ta äkki pärituult võõrast ja võigast lõhna. Ümber pöördes nägi ta hunti omi jälgi mööda järele laskvat, ammuli hammaste ja püsti karvaga.

Ta pani jooksma, tulisel kiirul, surma hirmus, jättes järest ja kõike muud sinna paika.

kui selle sõnastuses jälgib noor Tuglas eesti vanemate külarealistide eeskuju. Langetades jutus pearõhu vahelduvale tegevustikule jutustab ta rahvalikus keeles kentsakaid juhtumeid metsatagusest ebausklikust külast.

Hundis on järjestatud rida koomilisi situatsioone, milledest üks on teisest rabavam. Neis satutakse küll liialdustesse ja ebausutavale pinnale, kuid oma veidrusega nad haaravad lugejat. Tegelasi esineb selles loos ülearu palju: kõigepealt 13-liikmeline Saariku pere, siis veel rohkesti külainimesi. Neid ei jäeta tutvustamisel iseloomustamata, aga nad jäävad siiski kahvatuiks.

Tuglase *Hundi*-lugu, mis osutab autori head jutustamisannet koolipõlves, on saanud noorsoo huvitavamaks lugemispalaks.

„*Hingemaa*“ (1903—06). Oma esimese eriraamatuna andis Tuglas välja 1906. a. pikema realistliku jutustise „*Hingemaa*“, mille ta hiljem avaldas ühes *Hundiga* „*Liivakellas*“ ja kogus „*Kaks juttu*“. Raamat võitis publiku poolehoidu aktuaalse ideestiku ja kauni välimusega. See oli tolle aja uuemaid ja paremaid proosatooteid, nagu arvustuses rõhutati.¹⁾

Hingemaa saamisloost jutustab Tuglas: „Ühel jalarännakul Võrumaal 1903. a. sügisel ööbisin ühe kantniku pool, nägin kõike ta elu viletsust ja sain umbes samasuguste kogemuste osaliseks nagu jutustuse tegelane Remmelgas. Varsti pärast seda skitseerisin selle töökese, kuid ta jäi enesegi meelest paljaks elupildiks, pessimistlikuks tõsiasjade kinnistuseks, ilma mingi kompositsioonilise raamita.“²⁾ Neile muljeile lisandusid paari aasta möödudes veel masendavamad mälestused Toompea vanglast, kus Tuglas ühes teiste kongikaaslastega, kelle hulgas oli ka maamehi, läbi elas palju süngeid ja ahastuslikke hetki. Vabanenud vanglast, kirjutas ta 1906. a. kevadel *Hingemaa* viimase peatüki, „muutes sellekohaselt pisut ka eelmisi.“³⁾

Ilmudes eriraamatuna kajastas *Hingemaa* silmahakkavalt revolutsioonija meeleolu. Protestivaim maksva ühiskondliku korra vastu avaldus selle välimuses ja sisus. Raamatut

1) „Päevaleht“ 1906, nr. 191.

2) Fr. Tuglas, „Toompea vanglas“, lk. 66.

3) Sealsamas.

kaunistasid pildikesed, milles kujutati karistussalkade tegevust ja rahva vabadusjõudu. Samuti rõhutati üksikpeatükkide motodes maa väljakannatamatut olukorda. Veel ilmsemalt väljendus tolle aja ühiskondlik käärimine jutus endas.

Tuglas kui innukas revolutsioonitegelane on loonud haarava pildi vaese kantniku äärmisest viletsusest ja oma maalapikeste igatsusest. Liigutavalt laseb ta hallpäist vanakest kõnelda hiinagemaaast.

„*Hingemaa on säääl, lapsukesed ... oma maa! ...*“ lõõtsutab wanamees.

Tundus, kuis ta häääl sisemisest liigutusest wärises, nagu oleks ta midagi öelnud, mida eluaeg hinges kannud, oma kõige kallima, kõige suurema mõtte. Hingemaa! Missugune sõna, mis ta kõik tähendab! Ta tähendab hobust, lehma, oma pääwarju, wabana olemist maksudest, wabana raskest orjusest ... Hingemaa! Missugune kurwatooniline sõna, mis kõige raskematel ikalduse- ja mure-aastatel kui leinakella häääl üle kodumaa on kostnud!

Kuid igatsetud hingemaa asemel ootas vaest kandimeest, keda süüdistati mõisamaade omavolilises jagamises, külm haud, „seitse jalga pikkusele, neli jalga lai“.

Hingemaa faabula areneb sirgjooneliselt. See sisaldab õieti neid sündmusi, mida kirjanik isiklikult läbi elas 1903—06. a. vahemaal. Autori vaateid kehastab jutus noor kooliõpetaja Remmelgas, kes ideelise maailma-parandajana levitab vabadust ja valgust rahva sekka.

Võrreldes *Hundiga* on *Hingemaa* käsitluslaad märksa tihedam ja plastilisem. Tuglast ei huvita enam pisiseiklused, vaid ta kujutab ja arvustab ühiskondlikke olusid. Naturalistliku täpsusega kirjeldatakse *Hingemaas* üksiksündmusi. Püütakse tabada iga vähimat detaili. Tegelaste iseloomustamisel kujutatakse peale välimuse ka nende sisemaailma. *Hundi* veretute kujude asemel esinevad *Hingemaas* elavad inimesed.

Üldiselt püsib autor novellis reaalsel pinnal, kuid loob selle kõrval ka nägemuslikke pilte. Nende kaudu tungib teosesse õudustunne. Seda joont võib märgata alljärgnevas kirjelduses, mis karakteriseerib ühtlasi Tuglase *Hingemaa* väljendusviisi.

Ta löi äritatult suure puu lusika külma jahupudru sisse, kangutas suure lahmaku lahti, ja pistis selle wäsinult ning roidu-

nult suhu. Siis pani ta lusika hapupiima sisse, mis puu anumaga kesk lauda seisis, ja niisama läks ka piima tükk pudrule järele.

Kohmetumalt sirutas ka Rummelgas käe lusikaga pudru kausi poole, ettevaatlikult wõttis ta pudru tüki ja pistis suhu. Puder oli liiwane ja kibe. Kuid kooliõpetaja sõi edasi, kuigi söömine talle wastumeelt oli: Ta ei tahtnud pooleli jätta ja sellega kandimeest pahandada. Tuli wärises, õrn suitsu-wina kerkis roowikutest ja laua tükkidest lae poole, pisikesed nõe rakud liitusiwad kokku ja lagi sai ikka mustemaks ja mustemaks. Katki rebenenud hämbliku wõrk rippus tala küljest alla; palju nõge oli ta külge korjunud, nõnda et ta nagu must riidetükk hilbendawat näitas.

Kollased warjud mängisiwad pererahwa kortsunud pruunidel nägudel. Imelik oleks nende inimeste pääle kõrwalt waadata olnud, wäljastpoolt lambi walguse ringi. Suured karwased kondilised pääd, pikad, kanged, tõmmukas-kollased kaelad, kõrged õlad ja küürus seljad... Poolpime wanamees toetas end wastu seinä. Ta hall särk oli rinna eest lahti, särki august paistis weel hallem karwane rind wälja. Sees aga kolises, kõrises midagi, nagu oleks säääl isesugune masin liikunud ja suur sepikoja lõõts puhunud. Pikad kõhnad siniste soontega käed hoidsiwad suurest puulusikast kõwasti kinni, wärisesiwad kangesti ja jõudsiwad waewalt pudru tükki suu juurde tõsta...

Kõikide pereinimeste palged oliwad kortsulised, täis jämedaid habeme karwa tüükaid. Isegi perenaisel mustendasiwad nad palge pääl. Suur tuul ja külm oliwad nad kaswatanud.

Nii istusiwad nad säääl — ja eemalt näitas nii, nagu salk nõidasid põlises metsa sügawuses salatule ümber millegi õige tähtsa kallal sõnalausumata ametis olnud... Sammeldanud kiwi pääl seisawad kõrged kausid roheline ja halli wedelikuga... kõwerate wanaaegsete kulpidega liigutawad nõiad wedelikku... ussid on ennast kausside ümber kerrasse tõmmanud... ülewal taewas särab üksainuke täht ja heidab puu latwade wahelt wäikest walgust. On sügaw öö... ja nõiad keedawad elurohtu...

Laua ümber istusiwad aga wäsinud, roidunud inimesed. Nendel ei olnud nõia-sõnu, et oma wiletsat elu ümber muuta; kui wesikiwi lames ta nende kaelas, surus nad maani maha, ei lasknud hingatagi. Tähtede asemel waatasiwad ülewal nende pääle ahned silmad ja küsisiwad: „Kas teie mitte liiga palju ei söö? Lähete wiimaks weel uhkeks“...

Kompositsioonilt ei moodusta Hingemaa ühtlast tervikut. Tihedas seoses on üksteisega novelli viis esimest peatükki, kuna viimane liitub nendega lõdvalt. Teatavasti kirjutas Tuglas Hingemaa algupoole ja lõpposa erineval ajal, mistõttu ta ei saanud seda teost täiesti tasakaalustada.

Hingemaa ja *Hunt* tõendavad Tuglase varasemaid külarealistlikke kalduvusi. Tollal ta oli huvitatud maaelust ja poliitilistest päevaküsimustest, mida ta kujutas oma proosatois. Need vähenõudlikud külanovellid leidsid elava vastukaja laiemais ringkonnis.

„Liivakell“ II (1920).

Tuglase esimesi uusromantilisi katseid sisaldab *Liivakell II*. Siin kohtame fantastilisi novelle, elamuslaaste ja lüürilisi proosaluuletisi. Raamatu ulatuslikumaks tööks on muinasjutuline novell *Jumala saar*.

„*Jumala saar*“ (1905). Nagu Tuglas mäletab, asunud ta *Jumala saart* kirjutama 1905. a. jaanuaris. Selleks andnud talle tõuke vene kirjaniku Korolenko novell *Mets mühab*, mis tema mõttekujutust vullanud. Poolteist kuud kirjutanud Tuglas palavikuliselt pea igal ööl oma soolegendi. Teosesse ta põiminud fantaasiapiltide kõrval kaasaja revolutsioonilised meeled ja oma isalt kuulnud jutustused vanaisast, kes elanud metsavahina kaugel metsades. Novelli tegevuspaigana ta jälginud osalt oma lapsepõlve kodu Ahja ümbrust.

1905. a. suvel, millal oli Tuglase korteris põhjalik läbiotsimine, viidi *Jumala saar* ühes teiste käsikirjadega sandarmivalitsusse. Õnneks sai autor selle novelli pärast oktoobrirevolutsiooni tagasi. Nagu teame, ilmus *Jumala saar* esmakordselt *Noor-Eesti* teises albumis (1907).

Jumala saares, Torgla soo muinasjutus, on ühendatud uueaegsed revolutsioonilised ideed paganuse traditsioonidega. Usk jumalaisse lööb kõikuma, kuna nad osutuvad inimeste silmis võimetuiks. Endisest „papipojaks“ naerdud teorjast Villemist kujuneb jumalasalga ja revolutsionäär, kes põletab mõisniku varandust. Kuid ta elu kustub mõisakeldri pimeduses, kui ta ühes jumalaga on kägistanud oma parema mina. Sellest nähtub, et autor idealistina rõhutab kõrgete aadete väärtust.

Kogu teost kannab pessimismitunne, mis kord-kordalt suureneb. Hääbuvad armastus ja usk, samuti lõpevad nurjumisega teorjade üritused. Novelli lootusetut meeletolu paisu-

tavad omakorda tagaajamis-motiivid, mis on seoses õudustundega.

Jumala saare sündmustikku varjutab tugev müstiline joon. Kõik on siin salapärane ja sümbolistlik. Maailmas valitsevad mingid tundmatud jõud, mis juhivad inimese saatust.

Kui muinasjutt on inimese elu: Kusagil metsa sügawuses ärkawad imelised lilled üles. Helkjalt leegitsewad nemad kui tähed taewas, aga koiduni on nad ammugi kustunud. Kes teab, et nad kord õitsenud on? Kustunud ja kadunud... aga ometi põlesiwad nad nii heledasti kui tähed taewas... kustunud ja kadunud...

Veel suurema sümboolsusega kujutatakse Torgla sood, milles nähakse ürgset elavat olendit.

Kuna elad sina, suur tukkuw Torgla? Kuna tärkawad sinus need wõimud üles, mis kord ilma uuendawad? Sest sinu kallastel oli elu algus, sina saad tulewase elu ja liikumise kohaks. Sinu äärest sammasmajadest on esimesed hariduslised woolud üle ilma läinud ja siia peawad nad jälle tagasi tulema.

Siis tärkawad sinus need põlised tukkuwad waimud, kui sinusse tule säde langeb ja sina leegitsedes põlema lööd.

Tuld, sädemeid on tarwis kõigisse suurtesse tukkuwatesse soodesse! Siis lõõmab jõudsalt leek, siis tõuseb lõkendaw elu ja ärkab uinuw soo!

Tuglas tõi esimesena meie kirjandusse soo-aine. Seda märgati ja hinnati kiitvalt juba novelli ilmumisel. „Minule iseäranis meeldib *Jumala saares* soo luule“, kirjutas J. Luiga. „Meie soodes on vägev looduse iludus peidus, millest kirjanikud seni õieti aru ei ole saanud. „Torgla soo muinasjutt Jumala saar“ viib meid põhjamaa looduse saladustesse ja iludusse.“¹⁾

Asjatult otsime pidevat sündmustikku *Jumala saarest*, mis koosneb õieti lõdvalt seotud looduskirjeldustest, meeoleu- ja nägemuspiltidest. Selle kompositsioon on äärmiselt katkendlik.

Sama ebaühtlus valitseb ka novelli stiilis. Siit leiame seotud kõnet kõige tavalisema proosa kõrval.

„... On nagu tuuled me waesete mõtted: nad tõusewad, õõtsuwad, kaowad. On nagu ussid me kiusajad mõtted: nad roomates hingesse waowad. Kes teab nende mõtete suurust, ehk

1) „Eesti Kirjandus“ 1908, lk. 26.

ise me nemad küll sünnitan'd? Kes teab nende mõtete põhjuseid, algust, wõi millal nad kustuvad? Nad noortel wõimsad ja tormised on, kui põletaw maru tuul; ja waiksed ning hallid wanadel on kui taewas sügise kuul. Nad noortel otsiwad ilma sees elu ja suurt ning wägewat tööd; kuid wanadel weerewad waikselt ja tasa kesk suwist hämarat ööd. Siis otsiwad elu ja õiguse põhja ja jumala waimu me sees ning uuriwad tundmata taewaste elu, mis seisawad alles me ees . . .“

Üldiselt on Jumala saarele omane kõrgendatud ilukõlaline paatos. Sellesse on kuhjunud retoorilisi hüüdlauseid, tunderõhulisi küsimusi ja sõnakordusi. Novelli sõnastus on liiga efektitaotlev, kiirgav ja eretav.¹⁾ Pateetiline stiil on levinud ka looduskirjeldustesse.

Mets mühises.

Madalad ja tumedad, saladuslikud ja kohutawad hääled jooksiwad puude ladwul, käänasiwad peenikesi männa oksakesi kõweraks, libisesiwad haawa wärisewail lehtil ja kadusiwad siis mustawas metsa sügawuses. Rohakas-punased mändade ladwad õõtsusiwad ja kumardasiwad selles lõpmatus mühinas, kui kõrkjad lagedal mere rannal, kui surnud laened laia mere päält tulles neid kohinal üle ujutawad.

Mets kohiseb lõpmata, igawesti.

Taewasse tõusewad mustad pilwed, õhk on raske, kui hõõguwas sepapajas. Ja siis puhuwad need suured taewased lõõtsad. Rasked wasarad raiuwad pilwede mägedel, sädemed sähwatawad üle kõmisewa, mürisewa taewa. Männad aga painduwad maani maha, hoigawad ja kaebawad, aga sügawas metsa südames käib endiselt wihane, ähwardaw kohin . . .

Proosaluuletisi ja laaste. Liivakella ajajärgu lõpul olid Tuglase peaharrastusalaks lühipalad proosas. Innuka vormiviljelejana ta avaldas oma hetkelised elamused seotud kõnes, kasutades kindlat värsimõõtu, alliteratsioone, assonantse ja riime. Ta kirjutas õieti luuletisi, kuid andis neile proosateksti ilme.

Tuglase esimesed ilmunud proosaluuletised on pärit 1904. a. Siis valmis tema miniatüür *Kaldasei teel*, mis on kokku pandud kahest iseseisvast luuletisest.

1) V. Ridala, „Eesti kirjanduse ajalugu koolidele“ 1922, lk. 125.

KALDASEL TEEL.

1.

Tumeneb vesi. Veerevad vaikselt punakas-sinised vood. Magavad tuuled. Sumedalt ärkavad üksikud õhkude hood.

Purpuri-punaselt veeremas päike. Kustub ta viimane kiir. Üksinda lõõmab veel metsade ladvul tukkuva pilve piir.

Raugemas lained. Kiirgavad pisarad punaste mõlade pääl. Üksinda tõuseb, kajab ja kustub kaugete kellade hää.

Väljadelt venivad tööliste read, kuhu jääb pooleli ee. Üksinda õhetab õhtuses ehas tolmune suvine tee.

Kasvamas lühike suvine öö. Unistab aias õunapuu. Helen-dab õrnas udulooris madal ja kitsas poolkuu.

Järgnevail aastail (1905—07) pühenduski autor proosaluuletiste loomisele. Üksteise järele sündisid luuletööd: *Suvine päev*, *Meri*, *Kätkilaul*, *Öö*, *Kolgata teel* jt. Nimetatud proosaluuletistest on laialdaselt tuntud *Meri*, pateetiline hümn vabadusele, kirjutatud Toompea vanglas, ja humoristliku varjundiga pilt külaelust pealkirjaga *Suvine päev*, mis ilmus esmakordselt albumis *Võitluse päevil*.

Oma meeleolulistest laastudes viljeles Tuglas sümbolistlikku väljendusviisi. Ta tarvitas äärmiselt piltlikku ja metafoorset stiili. Toome näitena tema murelaulu *Öised kosed*.

ÖISED KOSED.

Mu muredel on palju lapsi: need pidu peavad mu väsinud südames. Mu muredel on palju pisaraid: need õitsevad kui lilled silmades.

Mu mured on kui päikesed, mis vereahas merde vaovad — ja iialgi ei vao. Mu mured on kui lauluhääled, mis kaebades ja nuttes kaugel kaovad — ja siiski iialgi ei kao.

Nad on nagu sepad, kes taovad mu hingele ahelaid, ja nagu röövlid, kes raovad mu südame hiiepuid — ning pisarte koskedest alla kesk pimedat sügise ööd need lauldes siis lasevad.

Mu muredel on palju lapsi: need pidu peavad mu südames. Mu muredel on palju pisaraid: kõik lilled on kui õhtu kaste sees.

Liivakella laastud on seotud autori isiklike mälestustega. Tema mälestus- ja elamuslaastudest nimetatagu järgnevaid visandlikke palu: *Vaikus*, *Lillelises infernos*, *Õnnetund*, *Notturno* ja *Palavikud*. Eriti väärivad tähelepanu kaks viimast laastu, mis tõlgitsevad Tuglase Ahvenamaa meeleolusid.

Plastilise pildi esitab valge öö ilust vormilt tasakaalukas laast *Notturmo*, kuna *Palavikud* kajastavad kirjaniku ahastuslikke hetki.

NOTTURNO.

(Katkend.)

Valge on öö. Nagu piim tõuseb udu saarestiku väinadest, nagu loor ripub ta niiskete kaljude kohal.

Valge on Kastelholmi loss. Nagu härmatis katab teda kivistunud lubja kord. Ta trepiastmetel tõuseb noor küüslauk, ta seinad juurduvad magava maa sügavuses.

Nii seisab Kastelholmi loss kaugel saarestiku südames. Unustus tukub ta seinade vahel, vaikus vaatab ta torniluukest välja ja ta roostetanud tuulelipp näitab mineviku poole.

Valgel ööl istun ma Kastelholmi lossi trepil. Kivised konarised astmed viivad alla rohusse tallatud teerajani. Mu selja taga tõusevad seinad raskete raudustega.

Valge on öö. Udune videvik tardub mustade vete ja magavate küngaste kohal. Õitseva ristikehina mesine lõhn tuleb üle pedajate ja metskirsi puude.

Vaikus ja unustus tukuvad lossi aknaavandustes. Mälestused ja unistused liiguvad kivisid mööda üles ja alla.

PALAVIKUD.

(Katkendeid.)

Nendel aegadel õitses tema mõte kõige punasematel õitel, tuksus ta süda omad kõige meeletumad tuksumised ja ta nägi omad kõige joovastavamad nägemused.

... Valgeil ööl, kui ta piimakarvalises udus uppuvates kasesaludes nagu kuutõbe unenägudes ümber vankus, lõivad kohama ta mõtete rapsodilised kosed, puhkesivad pungadest suured inspiratsiooni lilled ja sündisivad ta meeletud põgenemised olevast maailmast ettekujutatavasse. Ta läks tihedasse metsa kaduvat kitsast rada mööda alla mäe veeruni ja laskis sirgete saarestiku kadakate vahel põlvili maha. Nii lamas ta ja vaatas valust kahvatu palgega hõbedast kuuvalguse joont, mis hiiglakaljuseina tagant mõõgana rasvasele merele langes. Ja kui siis õhetav täiskuu aegamööda mustade kaljude tagant tõusis ning rohekas taevaskõikudes raskes kaares kõrgustesse rändas, — siis ei teadnud ta enam äärt oma ahastusele, ja täis hirmu ning meelegeid kõige oleva suurte saladuste ees langes ta kummuli. Aga ümber seisivad liikumata sirged saarestiku kadakad nagu hõbedased tsüpressipuud.

Ja ta tuli koju, et unetut ööd mööda saata, et näha kuu loojaminekut ja harvade tähtede kustumist ning koidu puhkemist rõõsas taevas. Ja kõik ta imelikud öised meeolud tundusivad koidu roosas valguses veelgi viirastuslikumatena ja sügavatena kui kuu külmas hõbedas....

*

... *Oi loomisvalu, suurem kui kõik taevaalused valud!*

Oi kõige suurem õnn ja kõige suurem kannatus: olla kuninga ettekujutatavas, olematus, viirastuslikus maailmas!

Oi loomata ilmade kihisemine pääajus, nende lõhkemine, hävinemine ja loomata jäämine!

Oi mõtted, mis pääaju omadel surnuaedadel ilmale sünnitab, oi surnuaedade hüänite õudne hulumine!

Oi kahkluse närivad ussid, oi jõuetuse tinased painajad, oi halastamatu ironia kollased skorpionid su paradiisi lilleaedades!

Nendes laastudes peegelduvad vastakad elamused: esimeses — harras rahu, teises palavikuline kärsitus. See kontrastsus väljendub nii sisus kui vormis. *Nottornos* valitseb eepiline kirjeldus, aga *Palavikud* sisaldavad dünaamilist hoogu.

Liivakella teises andes avaldatud sümbolistlikud novellid, proosaluuletised ja laastud selgitavad Tuglase esialgseid uusromantilisi otsinguid. Kaugete äratuste tõukel ta sõnastab impressionistlikus stiilis oma lüürilised elevused ja fantastikasse kalduvad mõttepildid. Kuigi pikemais töis ei suuda noor Tuglas oma kõrget fantaasiat mahutada kompositsioonilistesse raamidesse, saavutab ta lühipalades tähelepandavaid tulemusi vormi alal. Noorusliku vaimustuse ja revolutsioonilise meeolu mõjustusel valitses tema proosas pidulik paatos nagu G. Suitsu *Elu tuleski*.

2. „Õhtu taevas“ (1913).

1907. a. algab Tuglase loomingus kunstilise küpsemise ajajärk. Veetes oma esimese suve Ahvenamaa saarestiku üksinduses, õpib ta lähemalt tundma maastikku ja looduslikke nähtusi. Sügava mõju avaldab temasse *Zarathustra*. Välismaiste stiilimeistrite — Fr. Nietzsche, O. Wilde'i ja J. P. Jacobseni — eeskujul ta hakkab teadlikult arendama stiili.

Tollal valmivad Tuglase impressionistlikud ja sümbolistlikud novellid: *Midia, Toome helbed, Suve öö armastus, Vilkuv tuli* ja *Õhtu taevas*, mis ilmuvad esiti osaliselt raamatus *Kahekesi* (1908) ja pärast üheskoos valimikus *Õhtu taevas* (1913).

Nimetatud novellides on autor loobunud ühiskondlikkudest küsimustest ja siirdunud loodusliku ümbrusse. Oma kujutusesemeks ta on valinud armastavate poolte hingeelu.

Peaaegu igas novellis esitatakse ainult kaks tegelast. Nende tundemaailma valgustatakse meeleoluliste dialoogide ja varjundirikaste kirjelduste kaudu.

Kõnesoleva novellikogu etteküündivamaks tooteks on *Toome helbed*. Selle armastustunde puhkemist kujutava novelli kirjutas Tuglas 1907. a. sügisel, pärast oleskelu Ahvenamaal. Ta oli lugenud esmakordselt J. P. Jacobsen'i ja temalt saanud stiililisi äratusi.

Missuguses kevadises maaidüllis areneb novelli sündmustik, osutab selle algus.

Päikesepaiste wärisewad lapid langesiwad kollasele liiwale. Toominga helbed pudenesiwad tasakesi oksadelt, kadumise murrest õrnad ja puhtad nagu liuglewad lumelilled. Uniselt õõtsutades tukkusiwad puude helerohelised ladwad kewade hommikupooliku soojuses ja walguses.

Tuhanded rohekad warjud wärisesiwad liiwal, ja Leeni silmad käsiwad nagu unenäos nende tantsu järel. Esimesed õilmed warisesiwad ja katsiwad pärjana tüdruku walkjasruuget pääd.

Haruldase täpsusega kirjeldab Tuglas novellis *Toome helbed* loodust, registreerides iga vähima üksikasja. Peale mitmekesiste nägemismuljete ta väljendab oma varjundirikais maastikupiltides ka kuuldemeelisi aistinguid.

Hallitanud puude tüwed jooksiwad silmade ees ringi, haralised ja kõwerad, täis pragusid nagu kinnikaswanud haawu, noorepõlwe eluwõitluse armisid. Silmade ees awanes salajam looduse hinge nurk: Pundar kägarasse kaswanud oksi, elawaid ja kuiwanuid, lopsakaid ja loogelisi nagu sõlmes ussa, muhulisi nagu wererohkuse paisepõdemises. Ja sääl nende pääl lehtede ja õite telk, walge ja roheline, elaw oma südametuksumises, lämmastawas soojuses wõrsuw ja janunew. Ja sääl niiskes hämaruses takjaste, nõgeste ja metswabarnate rägastik, laialehelised, hiirehernes, weriheinad — kõik, mis roomab, mis wingerdab, maad mööda terawa ninaga teed katsub ning puu tüwesid mööda taewa poole keerleb, õhu ja walguse järele hingeldades. Ja kõige selle

taga alt otsast söetatud jämedad aia postid ja nende ristpuud ning läbi ämbliku võrkude kitsad lapid taewast, põldu ning mustawat metsa...

Wabarna pöösas laulis väikene lind lõpmata laulu ning iga takja lehe all saagis rohutirts. Aga muidu ei oleks nagu terve taewa all elamist olnud. Talu aia taga oli pühapäewalikult wait. Ainult kusagil kaugel tilises mäletsewa lehma kaelas kellukene, waikselt ja ühetooniselt, nii nagu oleks temagi ainult osakene sellest pühapäewa hommikupooliku looduse südame tuksumisest.

Looduspiltide elustamiseks tarvitatakse sageli piltlikku, metafoorse väljendust.

Aga taewas oli nii lõpmata sinine, ning selles sinises meres ujusiwad lumiwalged kerged pilwed nagu pleekiwad kangad. Ja üle pilwede woolas alla päikese walgus, nirises pilwede pragudest nagu kuldne wihma waling. Ja pehme maapind, karwane ning kore, wöttis seda wihma wastu, imes oma sisse, sünnitamise walus tuksuw, hõõguwas janus hingeldaw, loomise õnnetundmuses wärisew ja õhkaw. Maa sügelewat ja pakitsewat koort läbi murdes paiskasiwad lehekesed ja nupukesed oma päid üles. Niiskes ja kuumas hämaruses roomasiwad muruheinte niidid, kord maa alla kadudes, ema rinda imedes, kord lehepungasid päikese poole wisates. All soojusest aurawa mulla pääl märgade hallituse raku-keste wahel käisiwad pisikesed putukad, helepunased nagu werewa sammeti tombud. Iga lehekesese, iga lible all istus keegi, waatas säält salakawalalt wälja, näitas keelt ning sarwi ja ümistas oma laulu. Iga kõrrekese pääl kiikus mõni metslane, oõtsutades ja kaasitades. Warsi mööda roomasiwad imelikud olewused, aegamööda oma pikki kisadega koiwi asetades, helbetel rippudes ja kõikudes, suud ammuli pääs, silmad pärani — nagu arust ära...

Maastiku kõrval kirjeldatakse inimesi ja loomi. Ka siin ollakse detailne.

Widrik oli imelik poiss. Tema kuiwetanud hallis näos, millest poolkinni pigistatud mõttetarga silmad rahulikult wälja waatasiwad; tema õhukestes kuiwades huultes, millede ümber nagu pilkaw naeratus wärisenud oleks ja mida ometi ei olnud; tema kohmakas, raskes kõnnakus ja kinnises rahulikus kõnes, kus nagu igat sõna hoitud oleks — kõiges selles oli midagi wanamehelikku. Kui ta naeris, siis oli see, nagu oleks ta ütelnud: „Waata, mina naeran, aga ma naeran maailma rumaluse üle!“ Ja kui ta wait oli, siis oli see nii, nagu oleks ta kõige maailma asjade üle juurdlenud, täis sügawat rahu kõige selle kohta, mis ümber sünnib wõi sündimata jääb.

Ta oli kakenud ja kõhn, nii nalginud, nagu oleks ta nädalate

kaupa metsapadrikus istunud, puu päält koort närinud ja taewapoole wahtinud. Aga ta ei pannud seda tähelegi. Temale oli ka see ükskõik, et ta igal suwel ise peremehe juures, aga wahel suwe jooksul koguni kahes talus karja hoidis. Sest harilikult läks ta ikka tülli, ja nad ajasiwad ta lihtsalt minema . . .

Ta istus küüras, oma keha kõhnade käte pääle toetades, paljad mustad jalad nagu puu juured wälja sirutatud. Ja tema kõrwal istus koer. See oli juba wana. Ta silmakulmud ja habe oliwad walged, ja ta külgedelt oli aeg ning eluwõitlused karwad maha wõtnud. Sääl wõis ta küljeluid lugeda ja näha, kuidas ta süda tuksus. Ta oli surmani kõhn ja sügawalt tõsine. Kui ta istus, siis rippus ta pää üleskerkinud terawate õlgade wahel, huuled ripakile, suunurkades kibedad jooned.

Kõnesolev novell on rikas kirjeldustest. Kõik nad on enamasti pikad ja üksikasjalised. Tundub, nagu autor liialdaks kirjeldava osaga.

Sellel looduslikul taustal kujutatakse õrnahingelist tütarlast *Leeni* — kord nukkude eest hoolitseva lapsena, siis armastust ihkava neiuna. Tema hingelist murrangut on arendatud osavõtlikult ja ilmekalt. Leeni lüürilised meeolud on edasi antud unistusliku varjundiga.

Sama ebamäärane looduslik meeolu valitseb novellis *Suve öö armastus*. Katkendis *Midia* käsitletakse Nietzsche'le omast põlgust naiste vastu. Peategelane „Midia“ on revolutsiooni- ja protestivaimust kantud tütarlaps, kes vihkab kõike naiselikku. Novellides *Vilkuv tuli* ja *Õhtu taewas* siirdutakse raamatulisesse õhustikku, tõsielust irdunud haritlaste tegevuspiirkonda. ¹⁾

Üldse tähendavad selle kogu novellid süvenemist maastiku mõjuringi, vaikellu ja tegelaste sisemaailma. Kuigi Tuglase novellistiil pole veel täielikult välja kujunenud, on see muutunud hingestatumaks ja ilmekamaks. Endine lihtproosaline keel on omandanud kunstilise tõhususe. Nende novelidega algatas Tuglas meie kujuka ja peene proosastiili.

1) G. Suits, „Eesti biograafiline leksikon“ IV, lk. 531.

3. „Felix Ormusson“ (1915).

Fr. Tuglase ainuke romaan *Felix Ormusson* ilmus a. 1915. Kuna teos on päeva raamatu-kujuline, on arvatud, et kirjanik on avaldanud selles oma pihtimusi ja tõekspidamisi. Kui võrd romaan on isiklik või mõttekujutuslik, selgub osalt selle saamisloost.

Felix Ormussoni loomisaastad on antud raamatus: „Pariis 1912 — Helsingi 1914.“ Järelikult valmis romaan Tuglase rahu tuul maapao-aastail. Tollal ta ei suutnud närvide ülepingutuse tõttu oma pooleliolevaid töid lõpule viia.

Kõnesoleva romaani idee tärkas Tuglasel Genfis, kus ta elas talvel 1911—12. *Felix Ormusson* oli plaanitatud kolmes osas. Teine osa oleks käsitletud Ormussoni elu Pariisis, kolmas — Tartus. Ülepääsematud raskusi tekitas Tuglasele teose kompositsioon. Alguses polnud *Felix Ormusson* kavatsetud päeva raamatu-kujuliseks ja peategelane esines kolmandas isikus. Kuid ilma kavata kirjutatud märkmed moodustasid nii võrd lüürilise ja katkelise materjali, et see ei sobinud objektiivse romaani raamidesse.

1912. a. sügisel valmis Tuglasel Helsingis paar peatükki *Felix Ormussoni* esimese osa lõpust, mille ta avaldas *Noor-Eesti* IV albumis pealkirjaga „Üks kurblik lahkumine“. Pisut hiljem ilmus kavatsetud teisest osast „Õnne saar“ ajakirjas *Vaba Sõna*. Mõlemail katkendeil puudub päeva raamatuline kuju, neis esineb Ormusson kolmandas isikus. 1914. a. talvel lõpetas Tuglas *Felix Ormussoni* poolteise kuuga Helsingis. Tarvitades endisi katkeid lõi ta vähemalt pool romaani korruga. 1) Järgneval kevadel ilmus romaan lõplikul kujul. Teises trükis (1920) tulid juurde peatükid 67, 70 ja 76. Muid muudatusi uues väljaandes pole tehtud.

Felix Ormusson on seotud kaudselt varasemate teostega. Ühelt poolt ta liitub *Pühajärvega*, kust on pärit talumiljöö ja mõned kõrvaltegelased, teiselt poolt võib märgata sidet *Midia* ainetega. Siit on laenatud Ormussoni eesnimi *Felix* ja selle varasem prototüüp, kes oli revolutsionäär.

1) Kirjanikult saadud teateil.

Sellest nähtub, et Tuglas teatud määral kiindub oma ainetesse ja tegelastesse, korrates neid võimalikul juhul. Ta ei leiuta uusi faabulaid ja iseloomu kergesti.

Faabula. Kirjanik Felix Ormusson, saabunud Pariisist kodumaale, veedab suve oma arstist sõbra Johannese suvitustalus. Ta armub sõbra veetlevasse naisesse, ilusasse Helenesse. Raugestavail suveõil piinab Ormussoni kirglik igatsus Helene järele, kes kujuneb tema „unistuste eksootiliste lilleaedade kuningannaks“. Oma kujutlusmaailmas peab Ormusson kirepidu; ent kui Helene vastuarmastus annab mõningaid reaalseid lubadusi, taganeb ta hirmunult. Tõelisuses on see temale põlatav ja talumatu, mida ta kujutluses ihaleb. Ormussoni armastustundel leiavad uue objekti Helene noores ões, neitsilikult kargeloomulises Marionis. Ta ei suhtu enam ellu kui esteetiliselt nähtusse, vaid käsitab seda eetilise väärtusena. Kuid Marion, kes seni oli Ormussoni lootusetult armastanud, on nüüd lõplikult pettunud ja kibestunud ning hõõgub vastu vaid külma ükskõiksust. **Ormusson on meeleheitel, ta tunneb ennast naeruväärseks, kannatades Helene armastuse ja Marion põlguse all.** Ta lahkub suvimajast, et sõita tagasi Pariisi. Enne minekut ta loob suurepärase legendi olematust prantsuse daamist, kes teda ootavat. Nii suudab Ormusson äratada kadedust mõlemas naisel, seejuures jättes mulje, et ta oli elumehelikult mänginud nende kummagi tunnetega. Nii lõpeb romaan traagi-koomilise situatsiooniga. Ormussonile näib, et elu pole ei esteetiline ega eetiline nähtus, vaid ainult koomiline. Selle tõenduseks on lisatud tema unenägu. — Ormusson ratsutab elektriga liikuvatel puuhobudel, olles äärmiselt naeruväärne. Tema üle heidavad nalja daamid Helene ja Marion. — Seda puuhobust on peetud ebaeetilise, kunstliku peegasuse sümboliks.¹⁾

See lühike sisujutustus ütleb vähe Tuglase tööde puhul, sest siin on langetatud pearõhk üksikpiltidele ja üksiklausele.

Felix Ormussoni karakteristik. Felix Ormusson on kõnesoleva romaani kandev kuju. Kuna teos on kujutatud peategelase päevaraamatuna, moodustavad romaani Ormussoni meeleolud, tähelepanekud, tõekspidamised ja suhtumised kõrvalkujudesse. Üldjoontes iseloomustab Ormussoni isik ka romaani ennast.

Felix Ormusson on esteet ja kirjanik. Romaanis kujutatakse teda passiivse vaatlejana ja ilutsejana. Ta elab enam kujutletavas kui tõelises maailmas. Kuna tal ebaõnnestub reaalelus, viibib ta meelsamini oma fantaasiarik-

1) G. Suits, „Eesti biogr. leksikon“ IV, lk. 532.

kas mõttekujutuses, sest „ilusam kui kõik kordasaatmised on fantaseerimine“. Ta on liiga palju lugenud ja kirjanuslikke mõjusid vastu võtnud, mistõttu ta on võõrdunud elust ja muutunud raamatuinimeseks, kes viibib oma unistuste klaasruumis, mille purunemist ta kardab. Teose lõpul kinitab Ormusson veendunult: „Vale, olematu, unistuslik maa on tõepoolest alati mu õige kodumaa olnud.“

Suurim vastuolu Ormussoni iseloomus peitub selles, et ta igatseb elu tõelisust tunda, kuid sealsamas põgeneb selle eest. See avaldub ilmselt armastuses Helene vastu. Ormussoni põletab elujanu, ta tunneb valusalt, kui väikest osa suudab inimene saavutada kogu elust ja maailmast.

Lugematuid õnne võimalusi eeldab mu mõistus ja lugematuid õnne pilte loob mu fantaasia. Kuid kui ma ühe neist saavutaksin, jääksid tuhanded saavutamata. Iga võit oleks tuhandekordne kaotus. Ja ometi ei tahaks ma ühtki kaotust, kõnelemata tuhandest.

Ah, Venezias sõidab rõõmus seltskond gondoolidega suvises öös Hiina laternate valgusel merele. Mina aga ei ole kaasas!

Päike tõuseb troopika metsas, punased metskikkad kirevad, ahvide kari jookseb läbilõikavalt kisendades üle suurte mahlaste õitega kroonitud latvade ning raputab oksilt roosaid õisi kui lund rannas magavate krokodillide pääle alla. Mina aga ei näe seda!

Ehk, mis veel valusam: just sel silmapilgul ulatab üks printsess, üks kuninganna ühele paashile, ühele noorele rüütlile punase roosi, mille lõhnasse end kõige magusamate ja intiimimate lubaduste päädpööriv aroom segab. Mina aga laman siin hämaras üksikuna ja kõigist unustatuna!

Üldine maailmavalu suurendab selle kaunihingelise unimese ja juurdleja kannatust. Tema sügava melanhoolia pärispõhjus peitub kogu inimliku olemise ja elu kurbloomuse tundmises. Ses suhtes on Ormussonil hingesugulasi maailmakirjanduses, nagu Goethe Werther, Jacobseni Niels Lyhne jt.

Olemasolevate ja olematute kannatuste risttules tõmbub Ormusson iseendasse ja arendab teadlikult oma egoismi. Vaimuaristokraadina ta arvustab alahindavalt maainimesi „nende krobdate käte ning veelgi krobendamate häältega“. Tema põlgus saavutab hariastme hüüdes: „Kuid eemale matsist ja ta jumalast.“

Selles lauses on nähtud selle tüübi suurimat e b a d e m o k r a a t -
l i k k u s t ja ebasotsiaalsust.

Ormussoni peen hing jääb kaugeks ja suletuks talutoime-
tustele. Ta igatseb heinamaalt oma varjulisse ärklituppa, kus
piisab talle paarist intiimsest raamatust ja mõnest lillest.

Üleolevalt ta suhtub oma sõbrasse Johannesesse, kes „mõis-
tuse poolest proletaarlane, hinge poolest kodanlane ja keha poo-
lest talupoeg“. Ka ei suuda ta Helenele ega Marionile lähedale
tungida, vaid peab möönma: „Ma olen mõlema õe üle järele mõel-
nud. Kuid nad on mulle nagu ilusad pildid. Ma näen ainult
nende olevusi ja mitte olemust.“ Seetõttu jääb tema armastuski
kummagi õe vastu poolikuks. Kujuneb nii, et mõlemad armas-
tused nõrgendavad vastamisi teineteise mõju. Usutavamaks jääb
Ormussoni kiindumus Helenesse. Viimase sensuaalsus võis liike-
vele panna tema raamatuliselt kuiva hinge.

Inimkarakterina esindab Ormusson elu v õ õ r a s t, haig-
luseni õrna ja peenetundelist esteeti. Tema meele-
olusid ja tegevust ei kannata alati psühholoogiline usutavus. Or-
mussoni tõekspidamised ja tundmused on niivõrd muutlikud, et
lugeja ei suuda teda haarata elava isiksusena.

Romaani ilmudes arvustas Tammsaare mahategevvalt Ormus-
soni tüüpi ja soovitas autorile teda ümber luua. Tuglas vastas
sellele, et sama tüüpi ei saa uuesti kujundada. Ormusson pole
mõeldudki teoinimesena. Ta on kirjanik, tema sõnad ongi tema
teod. Stiili ja keele ilugi on vahenditult seotud Ormussoni isi-
kuga, kes on esteet, kellele loodus ja kirjandus on midagi olulist.
Ta hing väljendubki sõnas, võrdlustes, lauserüt-
mis. Samuti kui teos on katkendlik, fragmentaarne, on Ormus-
soni hing katkikäristatud ja kahtlustest piinatud.¹⁾

Tuglas on väitnud, et *Felix Ormusson* on mõeldud p a r o o -
d i a n a iseenda ja oma ajajärgu arvel. Sündmustik ja tegelased
olid talle ainult vahendiks väljendada oma mõtteid ja meeleolusid
ning moodustasid tagapõhja paradoksidele, mis ta soovis öelda
ajajärgust. Ormussoni isik pidi kajastama oma ajastu iseloomu-
likke omadusi. Romaani eessõnas lausub autor Ormussonile:
„Geeniuse ülesanne on, aja kalduvust selle kõige suursugusema,

1) Fr. Tuglas, „Vaba Sõna“ 1915, lk. 189 j.

täiuslikuma ja iseteadlikuma võimaluseni viia. Sinul oleks eeltingimusi meie ajajärgu tendentsi kultiveerimiseks.“

Felix Ormusson on oma ajastu ideekandja, pärit käesoleva sajandi algusest. Ta esindab eesti kaunihingelist boheemkonda ja intelligenti. Nagu Ormusson muutis oma töökspidamisi, käsitades elu esiti esteetilise, siis eetilise väärtusena ja lõpuks koguni koomilisena, nii tekkis tol ajastul reaktsioon liigse estetismi ja eluvõõruse vastu.

Looduskirjeldused. Looduskirjeldused etendavad *Felix Ormussonis* olulist osa. Romaani tegelaste, eriti Ormussoni meeoleolud sõltuvad suurel määral loodusest. Tema kiring ja armastus näivad olevat loomulikuks vastukajaks suvisele loodusele. Felix Ormussonil kui esteedil ja kunstnikul on eriline anne üles leida kauneimad loodusilud ja joobuda pisemaist maastikulistest nähtustest.

Felix Ormussoni rohked looduskirjeldused on erandita harukordselt maalilised, lüüriliselt hingestatud ja stiililt viimistletud. Romaan algab õrna detailirikka maastikupildiga.

Vaatlen akna ees avanevat maastikku:

Kummub helesinine taevavõlv, mõne kerge suvipilve elustatud. Kui koonlaid kannab neid õrn tuuleke üle maastiku.

Päikese kiired langevad lüngi sinetavale järvele. Nagu emaileeritud liud lamab see haljaste küngaste keskel.

Kesk järve liigub aeglaselt ümariku pilve pilt ja muudab tähelepanemata oma kuju. Nüüd on ta otsekui valge voonake sinilillede luhas.

See on kui muistne klaasmaal, heledate ja puhaste värvidega, kauniste ning karskete joontega. See on kui sügav ja käsitamatu sümbol, mille taga elu suured tõed peituvad.

On see kodumaa- ja mitte Vahemere kallas? Need ultramariinilised metsad, punaõhetavad künkad ja violetid veed —? Ning need õrnad, puhtad jooned, mis otsekui kunstnik kuldse pinsliga on tõmmanud taevale, veele ja maale —?

Mitmed looduskirjeldused *Felix Ormussonis* tõendavad, et nad pole ainult vahelelükitud ornamendid, vaid ise-eesmärgiga, olles vahenditult seotud tegelaste meeoleoludega.

Meie istume puude all ümariku teelaua ümber. Üle meie päade kummivad mustad haralised oksad, sinirohelist klaasselget taevast poolitades.

Ümber kuuldu rohutirtsude õhtukontsert. Kuivav hein puude all lõhnab päädpöörivalt. Eemalt kostavad koju tuleva karja kellad.

Jälle algab taevas omi ilutulestusi. Õunapuude taga löövad lõkkele ehataeva leegid. Puude tüved seisavad sellel lõõmaval foonil kui mustad käsivarred, mis lehestiku koormat kannavad.

Meie vaikime isutult ja väsinult. Kõiki näib rusuvat see melankoolia, mis õhtu hoovab, see kahetsus, mis iga päikseveereng äratav.

Sageli need kirjeldused on hingestatud kirjaniku sisemaailmast toodud võrdlustega.

Paljude eredavärviliste suvemeeleolude hulgas leidub teose lõpus kurbi sügispile. Haarav oma üksindases nukruses on kirjeldus, mis nähtud läbi Ormussoni pettumusmeeleolu, kui nurjub tema viimne lähenemiskatse Marionile. Loodus on sama tühi ja kõle kui Ormussoni hing. Korduvalt esinev epiteet külm sisendab süngēt sügismeeleolu.

Ma sammusin aeglaselt järve randa mööda.

Päev kaldus õhtusse. Taevas oli hallides pilvedes. Sügise tuul kohises puudes. Rohelised külmad lained käisid järve mööda.

Sügis, sügis!

Närbumise melankoolia tardus õhus. Surm täitis metsa. Puude ladvad hallis taevas õrenesid. Haavad veretasid kui roostega kaetud. Kuid seegi kuld ja siid pudenes tuule kaeblikkudel hiilidel, mis ootamata ja kohutavalt üle latvade, läbi lehtede, läbi juuste ning sügis-külma hinge kohistasid.

Sügis, melankoolne sügis!

Metsuibud seisid raagunult, külmad õunad veeresid kallakut mööda alla allikate poole. Oli, otsekui oleks keegi puid raputanud, all seisnud, nina külmast sinine, seisnud ja raputanud.

Humalad rippusid räsitult alla. Metsviinapuude rägastikud kõdunesid, murdusid, kadusid — kiiresti ja kuulmata nagu kõik, mille iga on üürrike selle maa pääl.

Kui palju kadumise traagikat varjab endas vaikne ja hääletu sügise päev!

Kuhu olid murueide tütreid põgenenud? Kuhu kadunud kõik eeterlikud vaimud, kes suvist rõõska taevaalust täitsid, tiivadega tuulukest õõtsutasid ja palgeid, silmi ning huuli suudlesid? Õhu õrnad geenused olid surnud, eeteri siidised lapsed mulda vaibunud.

Ah, palju, palju oli surnud! Palju oli mullegi jäädavalt surnud!...

Sügisene maastik ainult kasvatas mu valu. Läteniisked kalalakud, paljad külmad oksad nagu välja sirutatud käed ja rammuskollane rohi, milles nagu hiiglased oleksid väherdanud, — kõik see tõstis mu hinges imelikku vastuvaidlevat, sarkastilist ning lootusetut meeleolu.

Kuna taidurlikud värvieredad looduskirjeldused läbivad kogu romaani, on *Felix Ormussoni* nimetatud hümniks suvele, mis „algab õrnalt luuleliste akordidega, muutub kuumaks ja kirglikuks, et kurblik-reflekteerivates meeleoludes ligineda rusuvale sügisele“.¹⁾

Kompositsioon. Teose peamotiiviks on kunstniku-esteedi suvitused üll. Roman algab Ormussoni saabumisega sõbratallu ja lõpeb tema lahkumisega. Suvitusemotiiv ja peategelase armastusintriiidid seovad *Felix Ormussoni* kompositsiooniliseks üldtervikuks. Armastuslugu moodustab teose keskeosa. Selle ümber põimuvad enam-vähem kõik Ormussoni meelisklused ja mõtted. Romaani esimeses pooles kuuluvad tema tunded Helenele. Teose keskpaigas (44. peatükis) teostub üleminek: Ormusson kiindub Marionisse. Ses suhtes võib märkida sümmeetrilist proportsionaalsust. Romaani teises pooles esineb muutus nii Ormussoni tunnetes kui tõekspidamistes. Lõpuks ta satub väljapääsematusse ummikusse ja on sunnitud suvimajast kiiresti lahkuma.

Rööbiti suvituseluga areneb taluelu motiiv. Lihtsad maainimesed oma rahulikult voolava eluga moodustavad terava kontrasti nii Ormussoni kui Helene ja Marion rahutult liikuvaile tundeile ja kapriislikkudele meeleoludele.

Nimetatud keskmate motiivide kõrval omavad omaette tähtsust rikkalikud looduskirjeldused ja mitmesugused meeleolupildid, moodustades terviklikke, esteetiliselt nauditavaid ühikuid.

Felix Ormusson on jaotatud 85 peatükki. See tunduks raamatu piiratud ulatuse seisukohalt liigse tükeldamisena, kui ei arvestataks romaani päevaraamatulist kuju. Oletades, et iga peatükk sisaldab ühe päeva märkmeid, on võimalik peatükkide mitmesugune pikkus ja ootamatu lühidus.

1) H. Reiman, „Eesti Kirjandus“ 1915.

Mitmed peatükid esitavad ainult üldisi sententse, näit. peatükid 3., 34., 60., 69. ja 78., milledest viimane koosneb vaid 25 sõnast. Need peatükid on täiesti sõltumatud üldtervikust. See tõttu võis autor II trüki puhul juurde tuua kolm peatükki, ilma et see oleks riivanud teose faabulat. Kompositsioonilise sidenduse puudumine üksikute peatükkide vahel annab romaanile fragmentaarsuse ilme, mida omakorda suurendavad mosaiiklikud meeleolu- ja looduspildid.

Romaan *Felix Ormusson*, mis on küllastatud hetkeelamustest ja üksikmuljetest ning võrtsitatud paradokside ja aforismidega, moodustab tüüpilise impressionistliku teose.

Stiil. *Felix Ormussonile* on omane kunstiline keel. Romaani sõnastus pakub palju kujundilist ilu ja rütmilist kõlavust. Siin kasutatakse mitmesuguseid kõne- ja lausekujundeid. Eriti ohtrasti tarvitatakse võrdlust, metafoori ja epiteeti. See ilmneb juba neis väheseis näiteis, mis on eespool toodud *Felix Ormussoni* looduskirjeldustest.

Vaadeldes teose esimest peatükki, leiame sealt hulga võrdlusi ja epiteete, mis osutavad kõnekujundite üldist rohkust.

Võrdlusi:

Kui koonlaid kannab neid [pilvi] õrn tuuleke üle maastiku.

Nagu emaileeritud liud lamab see [järv] haljaste küngaste keskel.

Nüüd on ta [pilv] otsekui valge voonake sinilillede luhas.

See on kui muistne klaasmaal, heledate ja karskete joontega.

See on kui sügav ja käsitamatu sümbol, mille taga elu suured tõed peituvad.

Epiteete: *helesinine taevavõlv, sinetaval järvel, karskete joontega, ultramariinilised metsad, punaõhetavad künkad, violetid veed, kuldse pintsliga jt.*

Metafoorseid väljendeid on *Felix Ormussonis* vähem kui epiteete ja võrdlusi. Üldiselt nad mõjuvad värskete ja ilmekatena.

Kõrvetatavat leili heideti taevaranna taga õhkuvatele keristele.

Mu silma ees seisis ikka päikese kuul, mis päeval maastiku kohal leegitses.

Nagu Afrodite sündis see naine minu mõttelainete roosakast vahust.

Minu südametunnistus on liiga hell. Minu sündimatud lapsed tõstavad suuremat kisa kui teiste tõepoolest sündinud lapsed.

Ma kuulen otsekui inspiratsiooni tormi kohinat ja eksin sümboolide rabisevasse metsa.

Kõnekujundite varal loob Tuglas peamiselt nägemismuljeid. Tema nägemismeel on niivõrd tugev, et ta kujutab selle abil pilte, mis lähenevad selgete plastiliste joontega ja elavate värvidega maalikunstile.

Ma vaatlesin imestades seda kauget pilti: väikene hallis riides naine kahvatu-valge palgega ja suur mees suurte kätega — rooste-punase haaviku ääres — teispoole selget õhku ning läikivaid ruute....

Puud on sirged ja violetid, tintmustade varjudega üle sinise rohu.

Nägemismuljete kõrval leidub *Felix Ormussonis* kujundeid ka teistelt meeltealadelt, ehkki vähemal määral.

Haistemeele alalt:

Tuba täidab kuivava heina diskreet lõhn.

Ma avan akna. Aed on veel märg, ja värsked lehtede lõhn voolab mu tupp.

Haruldase lüürilise mõjuga on järgnev omapäraselt tajutud haistemeeleline aisting.

Mulle tundus, otsekui oleks isegi päikese kiired lõhnand — imeliku kullase ja diskreedi lõhnaga.

Kuuldemeelelistest muljetest on huvitavad väikesed iseseisvad pildikesed, kirjeldatud „kuulamislõbu enda pärast.“¹⁾

Keegi lükkab rõdu klaasukse mu akna all lahti ja astub aeda. Kruus rudiseb ta jalge all. Talu õuest kostavad kirvehoobid. Keegi hüüab all rannas puude peidus. Kuid vaikus kestab edasi.

Meeleliste muljete hulka kuuluvad ka need ebamäärased tunded, kus näivad esinevat kõik meeled.

Kogu mu keha oli täis magusat väsimust ja heinte värtsine lõhn rusus mu rinda.

Kuid mitte alati pole kõnekujundid *Felix Ormussonis* meelelist, sensuaalset laadi, nende hulgas on ka tundetoonilisi ja meeleolulisi väljendeid, mis on pärit kirjaniku sisemaailmast.

Kahel pool mu kõrval seisis viljasein. Tuhanded õrnad lõhnad tõusid maast nagu kinnipüüdmatud meeleolud. Häälletult liigutas end kõrs otsekui unenäos....

Pool tundi pärast kaari laiali ajamist muutus rohi tumerohelisest

1) P. Viires, „Eesti Kirjandus“ 1931, lk. 504.

halliks, ja niidu üle tõusis magus lõhn otsekui looduse ohvrisuits nende tuhandete ja tuhandete lillede surnukambriks.

Tunderõhutamises etendavad kõnesolevas romaanis tähtsat osa lausefiguurid, eriti retoorilised hüüatused ja küsimused. *Felix Ormussonis* esineb retoorilisi hüüatusi, mis omavad ülitundelist ja hella varjundit.

Ah, see on mürk, see on oopium! Ah, ma ei kesta seda, ei kesta enam!

Ah, hinga seda värskust mu rind, hinga seda kuu hõbedust!

Oi elu — sina armas, ilus ja hää —

Paljudest retoorilistest küsimustest meenutavad alljärgnevad kaudselt Wertheri ahastust tema lootusetu armastuse puhul Lotte vastu:

Kas tahan ma selle armastuse täiel leegil lõkendama lõotsuda ja kogu oma jõudu selleks tarvitada, et seda teiselgi pool äratada? Või tahan ma selle kohe alguses lämmatada nagu miski meeletu ja õnnetu, mille vastu mu mõistus sõdib?

Mis pean ma tegema? Mis tahan, mis loodan ma siit? Mis üle unistan ma? Kuhu viib mind mu tee? Kas pole meeletus sarnastel tingimustel siin edasi elada? Kas ma ei peaks heitma kõik ja põgenema — kohe, silmapilk?

Tundepaisutuseks tarvitab Tuglas jõulisi gradatsioonid:

Vaatle veel rahvaelu. Mine veel kaugemale, mine veel sügavamale. Mine sinna, kus lõpeb üleüldse mõte: tee tutvust lapse ja loomaga.

Oi, milline hullustus, milline pohmelus! Oi, missugune valu ja tusk, kibedus ning mässuhimu rinnus — ookean täis keeva verd!

Esitatud kõne- ja lausekujundid iseloomustavad vaid osaliselt *Felix Ormussoni* piltlikku väljendusviisi. Romaan moodustab tervikuna kujundirikaste ja värvikauniste meeoleu- ning looduspiltide kogu, mida võib korduvalt nautida.

Juba romaani ilmumisel äratas tähelepanu selle kristalne, rütmiliselt kõlav keel. *Felix Ormussoni* lühipunktiline lauseliikumine vastab teose närvlikule elurühile.¹⁾

Kui võidakse romaani puuduseks pidada ebaelulist ideestikku ja hõredat sündmustikku, tuleb kahtlematult hinnata selle stiililist ilu.

1) G. Suits, „Eesti biograafiline leksikon“ IV, lk. 532.

4. „Saatus“ (1917).

1917. a. ilmus Tuglase novellikogu *Saatus*, mis leidis lugejaskonnas üksmeelse tunnustuse. Selles kogus on autor eemaldunud tõelisusest ja loonud viis fantastilist novelli: *Maailma lõpus*, *Inimsööjad*, *Vabadus ja surm*, *Popi ja Huhuu* ning *Kuldne rõngas*.

Nimetatud teoses taotleb Tuglas uut kunstiideaali. Ta on siirdunud sümbolistliku mütoloogia valdkonda, mille rajas Nietzsche. Innustusega kõneleb Tuglas müütide loomisest. „Luu müüte, — see on kõige kõrgem. Luua seda üksi, mis muidu rahvad ja aastasadajad on loonud, see on jumalik. Suuremat õnne ei pea kunstnik lootma.“¹⁾

„*Maailma lõpus*“ (1915). Kõnesoleva novellikogu fantastilisse olustikku juhatab pikem novell *Maailma lõpus*. See töö on valminud Tuglasel kauema aja jooksul. Esialgne mõte selle kirjutamiseks tekkis tal botaaniliste teoste lugemisel. Sealt omandas autor novelli taimestikulise tausta. Valinud teose tegevuspaigaks arhailise maa, tutvus Tuglas mütoloogilise ainekuga eesti, soome ja lapi muinasjutukogude kaudu. Kujutletud fantastilisest saarest ta joonistas täpsed kaardid, et näha seda võimalikult reaalsena. Lõplikult töö juurde asudes sidus autor novelli sündmustiku *Kalevipojas* leiduva retkega maailma lõppu.²⁾

Novellis *Maailma lõpus* jõuame ühes laevameestega läbi kohutav-
musta uduseina fantastilisele saarele, kus kasvab hiiglataimestik. Seal tekib hiiglaneitsi ja abitu inimlapse vahel kõike hukutav armastus. Hiiglaneitsi on nagu sõnatu loodus kõikjal. „Ta oli igal pool, kuhu pöörasin: puis, järvis, niitudel. Taevas ja maa oli teda täis. Teda ei olnud üks, teda oli lugematu palju, teda oli kõik.“ Kuid inimlaps ei suuda taluda tema kirge. Ta surmab hiiglaneitsi ja ruttab oma kodukülla. Kodus tundub talle kõik kitsana ja piiritu rännuiha valdab ta meeli.

Igavene igatsus jäi minu rinda. Mu süda oli kaheks kärjend, ja miski ei teind seda enam terveks. Teadsin, kui nõrk olin hiiglaste keskel; kuid miski ei lohutand mind ka inimeste hulgas.

Inimlik, liig inimlik oli kõik mu ümber! Liig piirat, liig mõistuslik, liig väike sellele, kes on eland hiiglaste hulgas kesk ääretust!

Ma ei võind jääda oma kodukülla. Mul polnud enam kaas-

1) Fr. Tuglas, „Aja kaja“, lk. 26.

2) Kirjanikult saadud teateil.

1.

Vära hommikul, kui päikese ketas väevast taevarammal kerkis, hiivasime ankra.

Tõudsimme välja lahest ja tõmbasime lahe suul purjed üles. Tuul paisutas purjesid, kõied pingutusid, mastid naksusid, — sõitsime avarale merele.

Kakskümmend meest oli aerudel, kümme kummalgi pool.

Kerkisid punased mõlad, sinised pisa-rad jooksid mööda mõlasid, — laulsid punased huuled, heitsid nalja habesuurid.

Nõnda kulus esimene päev, — rand kadus, — õhtu jõudis.

Fr. Tuglase käekirja näide.

vanuseid, ei noorimehi ega neide. Olin noor, kuid mu juuksed olid lumivalged ja mu samm raske kui tina.

Mis olid mulle veel inimese mõtted ja ettevõtted! Mis oli mulle veel inimtütre armastus!

Võtsin kätte rändamissaue. Palju aastaid on kulund. Mul ei ole kodu.

Kuid suisel õhtul, kui päike kaugel põhjaläänes looja lähed ja künkad punaga katab, peatan saue najal, ning ääretu igatsus täidab mu rinna.

Tahaksin heita kummuli maha, tahaksin palvetada päikese poole:

Oi maailmade valgus, võta mu valu oma kiirsesse, vii mu igatsus merede taha!

Olen väike ja võimetu, kuid kui ma ei suuda säääl elada, lase mul surra vähemalt säääl!

Võta mu valu oma kiirsesse, vii mu kurbus merele nimetulle, nimetulle saarele — kaugemalle kui uni!

Novellis *Maailma lõpus* kujutatakse varjundirikkalt salapärase saare imelist hiiglakasvulist loodust. Tuglas

pakub ses novellis lehekülgede kaupa nägelikke fantaasiapilte. Saare võõrapärane loodus ja üliloomulik hiiglaneitsi oma hukutava kirega mõjuvad kohutavalt, sisendades hirmutunnet.

Missuguste stiilivahenditega on andnud autor jutustisele müütilise ilme? Millega ta on saavutanud konkreetsest kummalise saare fantastiliselt kireva ja lopsaka looduse kirjeldamisel?

Kõnesoleva novelli sõnastus on paiguti pateetiline lähenedes piiblistiilile. Laused on lühikesed nagu üldse Tuglase teostes. Nad omavad haruldast selgust ja ilmekust. Alguses liiguvad laused võrdlemisi rahulikult tempos vastavalt sisule, hiljem muutub rütm hoogsamaks, eriti põgenemise ja tagaajamise episoodides.

Lausete ühikud ehk lõiked on novellis väikesed. Neisse koondatakse enamal juhul 1—3 lauset, nagu osutab alljärgnev näide teose algusest.

Öö oli vaikne. Laev kõikus poolles purjes hääletult üle suurte ummikute. Kuu viskas madalatele lainetele kui kuldkillingid, tähed kui hõbepeningid.

Magasime lael lahtise taeva all.

Ärkasin keskööl kahe magava seltsimehe vahel. Otse mu üle mustasid mastipeeled, kartsad ja rullitud purjed. Tüürimees tukkus kumargil üle roolipuu.

Äärest ääreni, rannast rannani oli taevas täis heledaid tähti.

Kõige iseloomustavam on kolmiklauseline lõige. Toome näitena katkendi, milles lühikesed laused loovad rahutu rütmi.

Tundsin ääretut väsimust. Tundsin nälga ja janu. Mu liikmed vabisesid.

Istusin kivile ja toetasin pää kätele. Öö lähenes. Suur kibedus täitis mu südame.

Tuglase lausestusele on omane lauseliikme kolmikordus. Ta moodustab lause kolme öeldisega või kordab sama palju teisi lauseliikmeid. Sellega tekib tema lausesse vastav rütm.

Need haletsesid, naersid ning kutsusid.

Jõin allikatest, vaatlesin siravaid tähti kaljude kohal ja rõõmustasin vabaduse üle.

Maa pakatas, puserdas, lækastas enesest haljust esile.

Olin surmani väsinud, langesin allika kaldalle kummuli, kumardasin hõõguvad huuled joomiseks. Nägin ainult ta suuri, siniseid, naeratavaid silmi. Kõik peitus selles: õnn, unustus, igavik. Ruttasime läbi tihnikute, üle niitude, kaudu lõhede.

Maailma lõpus on stiililt puhtimpressionistlik teos. Siin saavutatakse mõju erakordsete värvide mänguga. Kirjanik tarvitab fantaasiapiltides värvitoone, mis tekitavad oma kombinatsioonides kas võõrastust või süngustunnet, nagu seda nõuab vastav situatsioon.

Näiteks muutuvad udumüüri lähenedes laevale värvid kurjaennustavaiks.

Päike tõusis veripunasena kollases udus. Merd kattis hall vari....

Kollakas-tuhkne udu tihenes. Vesi oli kohutavmust....

Fantastilistel saartel omavad linnud ja loodus ebaharilikku värvi.

Mõnel saarel olid [linnud] tume-, mõnel helesinised, mõnel olid nende pikad jalad valged, mõnel punased. Igal pool tõusid nad meie lähenemisel lendu ja keerlesid hääletult saare kohal, lahtisi udusulgi kui sinist lund õhku jättes....

Kuid imelik mets! Tõusid alt kollakas-hallid, ülevalt rohelised mahlakad tüved....

Pidasin kätega leheservist kinni, mis olid vesihaljad ja helerohelised ning kollaste soontega läbi lõigatud....

Kõik ümber aitas ainult tõsta mu rasket meeoleu: loksuv meri, madarpunased ja kinnavere värvi kiviseinad ning must-lopsakad põõsakuhilad.

Siis järgnesid nelinurgelised kiviitiigid, mille surnud vesi oli paaruse-karva kui mürk.

Hiiglaneitsi kirjeldamisel tõstetakse esile värvid. Ta silmad olid sinised, juuksed — mustad, loorid — hallid, lillad ja rohelised. „Ta kängitses jalad tume-punaste madalate kingade, kullatud-servaliste sandaalide või süsimustade imeõhukeste nahksukkadega.“

Novellis leidub ohtrasti kirjeldusi, mis on üliküllastatud värvidega.

Taevas muutus roosaks ja roheliseks.... Mets eemal muutus lilla-värviliseks.... Taevas näis mõnel silmapilgul tume-sinine, siis lilla, kuid siis jälle tume-tume-roheline....

Laest rippusid rusked ja punased rahnud. Rohelised ja sinised sambad kandsid võlvi.... Ning kõik see õhtuse mere virvendavas valguses: veripunane, lilla ja tume-kollane.

Nagu sellest nähtub, domineerivad *Maailma lõpus* sünged ja rasked värvid: lilla, veripunane, süsimust, tumeroheline, tume-sinine jne.

Värviepiteetide kõrval väärib selles novellis tähelepanu hüperbool.

Kuulasin tähtede tulimängu ning oma vere kohinat.

Kogu fantastilise saare ja hiiglaneitsi kirjeldust võib käsitada kui reaalsete asjade nägemist liialdatud, hüperboolses valguses.

Küüvits oli männa kõrgune Puude lopsakad ladvad olid kui künkad, metsasalgad kui mäed.

Ta oli kui loodus igal pool. Ta oli kui mäekünkad, kui puhmad, kui niidud mägede vahel.

Ta lamas nurmedel. Ta sirutas käed kui oksad mu vastu. Ta silmad sinasid kui allikad küngaste vahel. Tuul tõstis ta juukseid kui pilvi.

Meie armastuse palang ulatas ühest saare otsast teiseni. Mere, metsa, värvilise taeva, — kõik matsime selle lõõma.

Kogu teos on immutatud müütilise elemendiga. Seda võib märgata üksikuis kõnekujundeis, aga veel ilmsemalt saare ebaloomuliku taimestiku ja elanikkude kirjelduses.

„Vabadus ja surm“ (1914). Selle novelli idee tärkas Tuglasel Toompea vanglas. Talle näidati seal keldrit, kus Hiiu meriröövel Ungru-krahv oli rahvajutu järele ahelais vaevelnud, ja maa-alust käiku, mille kaudu ta oli lõpuks põgenenud.

„Mõni päev hiljem hakkasin skitseerima novelli „Vabadus ja surm“, kirjutab Tuglas. „Oli hämar üleval kongis, aga võrratult pimedam pidi olema maa-aluseis urgastes, kus uitis mõte. Miski painajalik mattis hinge, oleksin otsekui Toompea kivimäge oma rinnal kannud . . . Selle esialgse visandi tõin vanglast kaasa, katsetasin ta kallal hiljem palju kordi, kuni alles ligi kümne aasta pärast talle lõpliku kuju suutsin anda.“¹⁾

Vabadus ja surm, mis ilmus trükis 1915. a., on tihedas seoses oma ainega. Samas võlvialuses käigus, mille kaudu põgenes Ungru-krahv, otsib väljapääsu vabadusse novelli peategelane, hobusevaras Rannus. Seal pilkases pimeduses ja ääretus vaikus meenub talle kohutavana meriröövli põgenemislugu. Talle viirastub, nagu kõnniks Ungru-krahv veel praegugi salakäike mööda. „Ta must habe on nii pikaks kasvanud, et maad mööda lohiseb, ja ta silmad leegitsevad jöhvises habemes nagu kassil.“ See õudne nägemus täidab Rannuse südame ärarääkimatu hirmuga.

Lõpuks jõudnud raudristiku alla, kust nõrk päikesevalgus

1) Fr. Tuglas, „Toompea vanglas“, lk. 63/64.

pääseb maa-alusesse võlvistikku, hakkab Rannus raudlatte vii-
lima. Kuid raudristik ei murdu niipea. Hobusevaras peab pae-
vade kaupa näljas ja ahastuses piinlema. Rannuse mälestustega
varasemaist varastamiskatseist tungib novelli Tuglase teoseile
omane tagaajamis-motiiv.

Ta mäletas:

*Nad jooksid küüras, tema ja hall vanamees, üle kadakase
nõmme. Neil olid mõlemal jalust ühte seotud elavad lambad sel-
jas, kellede loiid pään nende selgi vastu löid. Kaugel kostis
koerte kõle haukumine ja inimeste kähedad hääled. — Oli pime
sügise öö.*

*Koerad lähenesid. Nende hauge kuuldus mõlemalt poolt,
inimeste ässitamine kostis otse nende selja tagant. Neil oli nõu
neid ümber piirata. Nad jooksid pärimäge alla soole. Koerad
saatsid neid hädaldava kärinaga, ja nad kuulsid pimedas peaaegu
inimeste jalgade tüminat. — Vihma hakkas sadama.*

*Nad eksisid soos mätaste ja kidurate mändade vahele. Nad
hüplesid üle mätaste, nad sumpasid märjas soos, hääletult hädal-
davaid lambaid järel lohistades. Nad kuulsid, kuis tagaajajad
kottpimedaid randu mööda käisid ja üksteisele huigates märku
andsid. — Külma vihma tuli kohinal.*

*Nad peatasid kesk sood, mõlemad vabisedes hirmu ja külma
käes. Ta kuulis, kuis vanamees palvetas. Tema enese noored
pihad valutasid. Ta langes kummuli üle väriseva lamba ja nuttis
ühes sellega nagu väeti laps. — Läbi vihma kahina kuuldusid
rannult kui haldjahääled.*

Novelli lõpetab autor puhtsõnalise ilutsemisega,
nagu tähendab J. Semper. „Siis haaras Rannus telliskivi ja löi
sandi paljale lagipäele. See murdus sisse nagu savipott.“

Vabadus ja surm on Tuglase haaravaim ja süngeim novell.
„Kogu jutustus on kui luupainajalik, tinaraske uni.“¹⁾ Novell
omandab haruldase sugestiivsuse seetõttu, et autor on ise tund-
nud seda painajalikku raskust. Samuti ta on leidnud sobiva
vormi selle põhiidee väljenduseks.

„Tahtsin juba palja kirjandusliku vormiga väljendada maa-
‘um, liikumatu kivi. Ja sellest siis lõpuks need ühesugu-
sed suured kärped, otsekui üksteisele laotud kükloobilised kivi-
rahnud. Ehitasin novelli nagu müüri. Ja teekonda läbi müüri

1) A. Kallas, „Noor-Eesti“, lk. 186.

kujutaski selle sisu: ühel pool vangistus, teisel vabadus ning surm...“¹⁾)

Jälgigem kõnesoleva novelli ühepikkusi lõikeid, mis koosnevad enamasti neljast lausest.

Uuesti lõi taevakaar idas punama, uuesti avanesid pilveväravad kalliskivise päikese ees. Ärkas jälle päev, uus päev suure linna kui klaasise tuuleveski kohal, mille vikerkaarsed tiivad päikese sädememerde süüvisid. Uus päev, karuselline, leierkastine päev!

Kirikute kellad kajasid. Mustas riides eided läksid aeglasel sammul üle vallide, hoides käes musti raamatuid. Läksid lasteaiavapanapiigad laste rongiga: see kõikus kui süütu hanikari valges vaeses riides läbi tänavate. Sõitsid vaimulikud mustades mantlites ja sammeti mütsides.

Rannus aga istus endises kohas. Ta oli lootnud täna palju viilida ja vabaks pääseda. Kuid just pühapäeval näis viilimine kardetav olevat. Ja ta oli väsinud ja nälg kaevas ta sisikonda, ta suu jooksis vett ning tema keha jõud oli ime-nõrk.

Keskpäeval hakkas vallidel sinise tiigi rannal muusika mängima. Ümaral laval seisis mehed ümarate kübaratega, kuldsetes tressides. Vasksed pasunad ja nikkelpillid särasid päikesetules. Trummid ja taldrikud külvasid metallist põrinat.

Keskpäeval hakkas inimesi koguma tiigi randa. Tulid noored mehed kõrgete kraade, keppide ja lumivalgete suvikübaratega. Tulid noored tüdrukud kitsaste sammeti undrukute ja punaste varjudega. Tulid auväärt kodanikud naiste ja lastega, pikades mustades kuubedes.

Ja bulvaaril puhkenud puude all vooris lõpmatu rong sõiduriistu: punaseid automobiile, hoituid hobuseid tõldade ja kaleesidega. Neis istusid taha toetades ohvitserid säravates mundrites ja herrased tsilinderkübaratega noorte naiste seltsis, maetud lilled, looride ja õhetavate varjude alla.

Ning kõik see summ vallidel ja bulvaaril sumises, kihises, naeris ja naljatas muusika magusates lainetes ning kevadpäikese sulatules. See oli kui kevade ja nooruse võidukäik, mis külvas lillesid ja naeratusi, uhke ja muretu, kaitstud vaevade ja hoolte eest.

Rannus vaatles kõike seda suuril silmil, hoides kätega kinni raudadest. See oli ka elu, — ah, ta oli selle ära unustanud, — see oli ka elu! See kirju karnevaal, see keerlev karusell, — see oli nende inimeste elu. Tema aga lamas siin, teispoole raudu, teispoole mõõgameest vallikraavis, abituna, pääsmatuna!

Miks pidid need teised säälsöönnutena, vabadena, austatavatena liikuma, — ja tema siin lamama, keel suulakke kuivanud ja sisikond naljatules? Miks pidid need säälsöönnutena lamama majasid, hobuseid ja naisi, — ja tema siin lamama, igavesti koduta, armastuseta, õnneta?

Ta käänas pääkibedalt kõrvale. Ei, tühja kõhuga ei tohi mõelda. Korralikud mõtted tulevad ainult täiskõhust. Kõigil, kel kõhud täis, on korralikud mõtted. Kõigil, kel korralikud mõtted, on kõhud täis. Ah, täiskõhtu ja korralikka mõtteid oli temagi igatsenud!

Kuid ta ei pääsnud mõtetest. Mõned asjad tulid tema meelde nii selgelt nagu sellel, kes omale otsale läheneb. Otseku tiisikeri nina sur-

1) Fr. Tuglas, „Toompea vanglas“, lk. 64.

male lähenedes ikka teravamaks muutub, nii hakkas ka tema paljuid asju ning olemist selgemalt mõistma, — tema nina otsekui tundis hää-duse, õigluse ja voo ruse lõhna. Need kõik on aga väga sandid lõhnad.

Kes oli tema? Kas ta oli inimese verd valanud või kas ta oli kerge südamega vargile läinud? Väikene, kartlik varas oli ta olnud. Kas ta ei olnud rohkem vaeva näinud kätt välja sirutades võõra vara järele, kui need, kes päevapalga eest nurme niidavad? Mis on töö võrreldes selle vaevaga, mis tema on tunnud!

Õndsad on need, kes on kõrgel. Õndsad on rikkad, uhked ja auväärilised. Õndsad on need, kes midagi ei tee, ja ometi maitsevad; kes elavad võõrast vaevast, ja keda ometi kumardatakse. Õndsad on need, kes elavad vägivallast, jumalastõnast ja rumalusest!...

Esitatud katkendis paistab silma reljeefne vahe kirjelduse ja meeolupildi sõnastuses. Elamuslikus osas sagedevad tunde-rõhulised hüüatused, puhkevad esile retoorilised küsimused ja hoogustuvad lauseliikmete kolmik-kordused.

Vabaduses ja surmas kui psühholoogilises novellis on kujukalt kirjeldatud hobusevarga hingeelu, tema mõtte-maailma, südamepiinu ja pihtimusi.

„Popi ja Huhuu“ (1914). Esialgse tõuke Popi ja Huhuu loomiseks andis ühe flaami kunstniku maal *natüürmort*, mis kujutas mõnd lillkapsast ja porgandit. Nähtud kunstitoote põhjal kujutas Tuglas kõnesoleva novelli arhailise tausta. Valinud tege-laste nimed pikema kaalumise järele, kirjutas ta selle töö kolme päevaga lõplikult valmis 1914. a. sügisel. Novell ilmus samal aastal tervikuna ajakirjas *Vaba Sõna* ja kolme aasta pärast novellikogus *Saatus*.

Nähtavasti areneb Popi ja Huhuu sündmustik kuskil vana-moelises keskaja linnas. Seal elutsevad kellegi Isandaks nimetatud alkeemiku korteris koer Popi ja ahv Huhuu. See elamu oma arhailise sisustisega kõneleb muistsetest aega-dest.

Siin oli kõike hunikusse kuhjatud, nii et sammu ei võinud astuda: mosaik-ustega kappe, nahktoole ja vanu kellasid, mis tunde, päevi ja kuusid näitasid, maa ja taeva kaartidega.

Siin oli spinette, gitarresid ja noodipulte, raudkaantega juudiraamatuid, kiivreid ja mõõku, klaasiseid ja metalliseid peegleid, vaipu, patju ja kuldseid ning purpuri-kuubi.

Ja laest rippus kullatud laevamudel: Mehed istusid kahes reas laeva lael ja masti korvis seisis mees punases feskis ning näitas kaugele. Meeste keskel kesk lage istus kuningas troonnil, kroon pääs, õun ja valitsuskepp käes.

Seda ebaharilikku ümbrust ja kogu tegevustikku kujutatakse novellis peategelase Popi tähelepanekute kaudu. Popi esineb siin vaatlejana, teose ideekandjana. Ta kehastab kirjaniku mõtteid ja elukäsitust.

Sama minevikuromantika, mis iseloomustab nimeetatud elamu sisemust, on omane ka Popi mõttemaailmale. Hämarais mälestusis ta ilutseb mineviku õnnelikus elus, meenutades endist *Head Isandat* ja kauget *Kuldset Aega*.

Popi ja Huhuu romantiline ainestik on lähedalt seotud sümbolismiga. Sümboleid tähistavad enne kõike suure algustähega kirjutatud *Isand*, *Hea Isand*, *Kuri Isand* ja *Kuldne Aeg*. Kuid veel enam sümboliseerivad teost selle kandvamad kujud — Popi ja Huhuu, keda on käsitletud inimlikkude karakterite võrdkujudena. Popi iseloomus on kujutatud intelligentsust, peenetundelisust, truualamlikkust ja arvustavat suhtumist ellu. Huhuus on nähtud tigidust, toorust ja kergemeelsust. Samuti tekitab *Isand* oma salapärase tegumoega sümbolistliku mulje.

Peatähelepanu on omistatud novellis *Popi ja Huhuu* hämaratele hingelistele elamustele. Siin kirjeldatakse nimetut kosmilist hirmu, mis valdab Popit nii unes kui ilmsi.

Toas oli kottpime, väljas niisama. Tuul lõõtsus vastu aknaid ja seinu. Siis hakkas vihma rabisema, esiti harva ja siis tihedalt, mitu tundi.

Kus oli Isand nüüd? mõtles Popi. Kuhu on ta läinud? Kuhu on ta jäänud? Kas ta tuleb?

Ja kogu öö läbi valvas Popi külma seinä ääres, vabisedes külma ja hirmu pärast. Ta kuulas vihmaraabinat ning ootas Isandat. Kuid Isand ei tulnud, ei tulnud iialgi enam.

Alles hommiku koidikul suikus Popi silmapilguks. Ja ta nägi und:

Oli õhtu, ja tema oli ühes Isandaga teel koju. Taevas oli tuhkhallides madalates pilvedes. Tänavad olid hämarad ja läksid silmnähtavalt hämaraks....

Nimeta hirm haaras äkki Popi südame kesk halli hingetut tänavat. Ta vabises üleni ja ei jõudnud enam minna. Kuid eesmineja sikutas teda kaasa, taha vaatamata ja peatamata....

Siis äkki mõistis ta koledas hirmus: ei, see ei olnud Isand!...

Nagu esitatud katkend osutab, esineb novellis ühtlasi Popi õudsete elamuste ja välismaailma nähtuste vahel. Pime vihmane õhtu süvendab ja varjundab koera ahastuslikku üksindusmeeleolu. See sisemine kooskõla valitseb kogu teoses.

Sündmustik laheneb lühidalt ja efektselt.

Kuuldus hirmus plahvatus ja leek tõusis kuni laeni. Huhuu lendas vastu üht ja Popi vastu teist seinä. Ning maja vajus mürinal pooleks.

Väljendusviisilt on *Popi ja Huhuu* lähedane teistele Saastuse novellidele. Tema ilmekaid lauseid hoogustavad sagedased pöördõnad.

Isand o h k a s veel kord, t õ u s i s üles, p a n i päha karvamütsi suure nõõbiga kesk päälage, p u h u s küünla, k ü k i t a s Popi ette ja p a t s u t a s teda selga....

Oli nii häälama da, iseennast soendada, tukkuda ja unistada....

Huhuu istus ja kuulatas. Siis äkki turtsatas ta, hüppas kaks korda nelja küünarnuki pääl, peatas, kuulatas, prahvatas kõledalt naerma ja hüppas jälle, nii et luud kolksusid....

Dramaatilise põnevuse loovad hulgakaupa reastatud reetoorilised küsilauseid. Nende kaudu tõlgitsetakse *Popi* ärevamaid hetki.

Mis oli juhtunud? Ta ei teadnud seda isegi. Kuid midagi õudset ja arusaamatut oli liikvel....

Kuid mis oli siis sündinud? Mis oli sündinud kollases hämaruses? Kes oli rullinud purpurist vaipa, kes oli veeretanud kurbitsat põrandal?

Kus oli Huhuu? Oli see Huhuu, kes baldakiini all istus, kollane kuub seljas ja punane müts peas?

Musikaalsuse otstarbel samakõlastatakse epipeedid põhisõnadega (*punane pihik, must müür, roheline retort, sinihallid silmad*), tarvitatakse alliteratsioone ning assonantse koguni terve lause ulatuses (*Kõrb-hallid karvad katsid kogu ta keha*) ja viljeldakse onomatopöäd (*Tema küüned käisid kriipa-krõpa ruudulisel põrandal*).

Nagu Tuglase muud tööd nii on ka *Popi ja Huhuu* rikas värviepiteetidest. Näiteks langeb „valgus põrandale, seintele ja mööblile *sinililla, oliivroheliste ja košeniilpunaste lappidena*“. Selle kõrval kirjeldatakse mitmekesiste ainete lõhnastikku, mida tajus *Popi* peen haistemeel. Isegi värvi-aistingud ühendatakse haistemuljetega. „Talle [*Popile*] näis, nagu oleks iga värv iseviisi lõhnanud.“

Võrdluste kaudu lähendatakse loomade tegevus inimlikele toimingule. Eriti nähakse *Popi* ja *Huhuu* käitumises lapselikke jooni.

Tundide kaupa ehtis ta end peegli ees nagu laps mängides. Ta oli õnnelik ja rõõmus kui laps.

Ta nuuksus nagu üksijäetud laps.

Kui imelik ta oli, kui ta säääl kükitas; nagu vastu puuri pulke ja kaks kõhna kätt välja sirutud, nagu vana naine, kes kangast seab.

Tema suu hakkas vett jooksma, ja ta sülitas kui meremees.

Ta muretses nagu vana teener oma jälle lapseks saanud herra eest.

Tabavalt on iseloomustanud kõnesolevat novelli J. Kärner. „*Popi ja Huhuu* köidab äärmise ühtlusega, sisu ja vormi kooskõlaga. . . . Laused, lühikesed ja lihtsad, täpsad ja kaunid, langevad tüsedalt ja raskelt, nagu terad viljapeadelt. Ei mingit ebapaatost, ei ühtki ebakõla. See on eeskujulik sümbolistlik meetod ning stiil.“¹⁾ Sama hindavat seisukohta jagab K. A. Hindrey, kes juhib tähelepanu novelli sisulisele omapärale. „*Popi ja Huhuu* paistab mulle allegooria olevat, sümbolistlik kujutus inimesest, kes kannatab saatuse all ja ise seda saatust juhtida ei oska. Iseäranis painavalt mõjub see novell sellepärast, et meie teda koera hingeelu kaudu kaasa elame, koera silmadega peame nägema.“²⁾

Popi ja Huhuu, inimese kosmilise hirmu sümbolistlik kujutus, on saanud kõige populaarsemaks *Saatuse* novellidest.

„*Saatuse*“ novellid, *Maailma lõpus*, *Vabadus ja surm* ning *Popi ja Huhuu* on Tuglase artistlikumaid fantastilisi novelle. Vaatamata suurele erinevusele nad omavad palju ühiseid jooni.

Nimetatud novellide tegevuskohaks on ebaharilik ümbrus, kus valitsevad nähtamatud jõud. Tegelased tunnevad end seal abituina, neid haarab nimetu hirm teadmatuse ees. Kõikvõimas saatuse etendab nende elus määravat osa.

Kuigi Tuglas kujutab fantaasia-maailma, ei kaota ta sidet reaalsusega. Tema mõttekujutuslik aineestik põhineb täiel määral tõsielul. „Kirjaniku püüdeks on, teha üleminek une ja tõelisuse vahel nii nägematuks kui vähegi võimalik, viia lugeja nagu seotud silmadega uude, olematusse maailma.“³⁾

Fantaasiapiltide ja tõeliste olukordade ühendamine on autoril õnnestunud seetõttu, et ta enne teoste loomist on lähemalt tundma õppinud kujutatavat ainet ja sellest omandanud realismitunde.

Tuglase fantastilistes novellides on vähe tegevustikku. Samuti puuduvad peaaegu täiesti dialoogid ja monoloogid. Kogu sündmustik areneb sõnatus vaikuses, mis mõjub masendavalt. Peatähelepanu on omistatud tegelaste hingeelule, põhiideele, miljööle ja loodusele.

1) J. Kärner, „Lehed tuulde“, lk. 66/67.

2) „Uus Postimees“ 1917, nr. 4.

3) A. Kallas, „Noor-Eesti“, lk. 183.

Saatuse novellide kompositsioonis taotleb Tuglas kokkukohiu-printsipi. Tema teoste süžee on tihendatud ja kokkusurutud. Vorm on lähedalt seotud sisuga. Kõne- ja lausekujundid tõlgitsevad novellide sünget meeleolu ja fantastikat.

Stiililt tähistab novellikogu *Saatus* hariastet Tuglase toodangus. Iga lause on peenusteni välja töötatud ja moodustab esteetilise ühiku.

6. „Raskuse vaim“ ja „Hingede rändamine.“

Tuglase hilisemaid kirjandustooteid sisaldavad novellikogud *Raskuse vaim* (1920) ja *Hingede rändamine* ((1925).

„Raskuse vaim“ (1920). Novellikogus *Raskuse vaim* jätkatakse „Saatuses ettetöötatud raskepärase sümbolismi suunda“.¹⁾ Kirjanik püsib endiselt fantastiliste ainete juures, kuid astub reaalsele maailmale lähemale. Tema novellides *Kangastus* ja *Inimese vari* kajastuvad kaasaja ühiskondlikud meeleolud.

Kangastuses kujutatakse revolutsiooni puhkemist kaugel lõunamere saarel, kus valitsevad patriarhaalsed olud. See novell on loodud 1917. a. revolutsiooniliste sündmuste järelkajana.

Nõnda algas verine möll, mis saare hukatusse viis.

See oli verine joobumus, mis täitis meeli. See oli vallutav viha, mis tahtis tegusid.

Mehed tormasid võitlusse kirveste ja tuuradega, ning naised kandsid kive põlles kui rinnavalpsi. Haavatuid viidi redelitel eemalle, terved tungisid üle surnute võitlusse.

Ja selles möllus ei pannud tähele keegi, mil üksik vene merele sõudis. Saarevanem põgenes. Ta kuulis kaugenevat võitluse kisa ja nägi taha vaadates tulesammast oma maja kohal tõusvat.

Kui võitlus vaikus, polnud ühtki neist puutumata, kes olid ta alustanud. Olid langenud Nikias, Koras ja Kleon. Küla oli täis surnuid ja varemeid. Naised nutsid palju päivi nii ühtede kui teiste kohal.

Ja keegi ei mõistnud, millest kõik oli alguse saanud. Oli see nõidus, oli see viirastus, oli see kohutav uni? . . .

Kodumaises olustikus areneb novelli *Inimese vari* sündmustik. Siin esitatakse realistlikke pilte Maailmasõjast kojusaabuvaist sõdureist.

Nad tulid kõik sõjaväljalt, habemes ning toored. Mõned kirusid ja hooplesid, teised olid vait ning rõhutud. Kolmandad kandsid seljas pampusid või talutasid käe kõrval väsinud hobuseid, kelle märsid olid

¹⁾ G. Suits, „Eesti biogr. leksikon“ IV, lk. 532—33.

topitud täis siidiriideid, nahku ja väärtasju. Aga oli ka neid, kes vaevalliselt edasi komberdasid ehk külamehe vankripäras istusid, kargud kõrval ning kiiver põdemisest teravalle ninale põrunud . . .

Kuid peatähelepanu on koondatud novellis oma poega ootava Mareti viirastuslikkudele elamustele. Seejuures kaotab *Inimese vari* tõepärase tausta ja kandub nägemuslikku maailma. Nagu unes imetleb Maret saadud rahakukrut, oma poja „vägevuse ning rikkuse võrdkuju“. Sama mõistatusliku unenäona tundub talle poja ootamatu kojutulek *inimese varjuna*. Seda vastuolu väljendatakse antiteetiliselt.

Rikkana ja uhkena kujutles ta tema tulevat, vähemalt tervena ning elurõõmsana, nagu oli läinud. Kuid ta tuli vigasena ja vaevasena, kelle eel käis õuduse vabin ning taga armetu viletsus.

Novell muutub kord-korralt salapärasemaks ja süngemaks, sellesse tungib tume õudustunne.

Vahel, kui Jakob arvas, et ema teda tähele ei pane, avas ta oma pambu. Ta võttis välja oma varanduse, luges paberirahu ja kallas kiivri kõlinal täis kulda. See oli õudne, kui ta nii istus, õlaga vastu seina toetades, valust vaevalt meelemärkuses, käed poolest küünarpääst kullas, silmad leegitsedes. See polnud enam inimene, see oli koletis, kes tulnud alt ilmast, murdes maakoore oma musta pääga.

Ta olemasolu loorus ikka suurema õudusega. Ta hakkas ikka enam ja enam inimesi kartma. Ta laskis peita akna kinni ja elas päevalgi vabiseva tulukese valgel.

Teose viimane peatükk Jakobi surmast on hingestatud Mareti sügava emaarmastusega ja leinalise muretundega.

See oli ema mure, suurem kui kõik mured maailmas. Seda hoovas ema süda, tulisem kui miski laotuse all. Selle väljenduseks polnud enam sõnu ega pisaraidki . . .

„Keda, keda olen ma armastanud, keda matnud, keda leinanud?“

Kuid Maret ei saanud vastust.

Ta nägi oma onni minevat mööda ja kaduvat pikkamisi, kuid ta ei liigutanud end. Vene ja vesi näis liikumatu, ning oli, kui oleks maja oma raagus puuga pärapaja all aeglaselt mööda ujunud. Ikka ainult edasi, ainult edasi, tarretuse jäises virus . . .

Voolas taevas ja maa, voolasid rannad ning puud, voolasid jõe sünged lained järelejätmata ning peatamata — otsekui ema armupisarate ilmlõpmattus.

Tuginedes isiklikkudele nägemustele ja meeleoludele, koostas Tuglas selle realistlik-sümbolistliku novelli. Tal on hästi õnnestunud realistlikkude ja sümbolistlikkude osiste ühteliitumine. 1) *Inimese vari* loob mõjusa pildi sõjakole dustest ja tõelisuse piire ületavast emaarmastusest. Mingi legendaarse tundesügavusega on immutatud kõnesolev teos.

1) G. Suits, „Eesti biogr. leksikon“ IV, lk. 533.

Kompositsioonilt moodustab *Inimese vari* sümmeetrilise terviku. Teose lõpposa põimitakse motiivistikult algusega. Novellis kõrvutatakse motiive nii kontrasti kui analoogia põhjal. Kogu *Inimese varju* sündmustik koosneb järkjärguliselt vahelduvaist vastakaist situatsioonest. Eriti ilmneb kontrastsus Mareti heitlikkudes meeleoludes. Novelli napolisõnalised looduskirjeldused on kohastatud salapärase ja ebahariliku tegevustikuga.

Kuu hele valgus kattis maastikku. Mõned hõbedased pilvekoonlad liikusid ruttu taevas, musti varje üle lagendiku kihutades. Kesk päevast heledust jooksis jõgi süsimustana kui tõrva joom. Ja oli imelikult vaikne.

Otse vastu teispool jõge istus kalda künkal heledas valguses inimene, põlved püsti, pää kuuvalguses läikiva kiivri all ettepoole kumaras. Ja ta suust kostis imelik hääl, kui koera hulumine.

Väljendusviisis püsib Tuglas endisel kunstikõrgusel. *Inimese varju* keel on haruldaselt meloodiline. Pea kõigis lauseis võib märgata samakõlalisi elemente.

Teatud määral iseloomustavad novellid *Kangastus* ja *Inimese vari* autori tolle aja maailmavaadet. Kirjanik ei usu revolutsiooniliste vapustuste tervendavasse mõjusse, sest ta on teadlik neile järgnevaist pettumusist. Tema ülistusobjektiks on inimese kõlblad väärtused — ohvrimeelne emarmastus.¹⁾

„*Hingede rändamine*“ (1925). Nagu osutab Tuglase viimase novellikogu pealkiri, elustatakse selles idamaist usku reinkarnatsioon, mille põhjal arvatakse, et hinged võivad rännata ühest kehast teise. Seda ideed arendatakse peamiselt novellides *Androgüüni päev* ja *Õhk on täis kirge*.

Androgüüni päevas jutustatakse *Androgüünist* (meesnaisest), kellele on hommikul ärkamisel antud kõik võimalused: „olla noor kütt rohelises kuues, hallpäine rauk või rändav mustlane kuljustega“; „olla lamburneitsi haljal niidul, must moorlane palmimetsis või sõdur kaugeis liivakõrvis“. Ta sünnib seekord väikese printsessina, elab poole päeva jooksul läbi naise arenguastmed ja muutub pärast lõunat meheks, printsiks, kes hilja õhtul uinub magama, „et ärgata hommikul uuesti — kas kuningatütrena või söpõletajana, lamburneitsina või merimehena“.

Novelli *Õhk täis on kirge* aine läheb tagasi jaapani õudsesse müüti lendavatest inimpeadest, nagu teatab Tuglas. Kirjanik on teadlikult püüdnud säilitada mõnd jaapanlikku piir-

¹⁾ Vt. A. Behrsing, „Streifzüge durch die neueste estnische Dichtung“.

joont. Selle müüdi kaudu ta on tahtnud allegooriliselt väljendada meie ajajärgu sotsiaalse viha ja kättemaksu kirge. 1)

Nende kohutavate inimpeade küüsi satub kõnesolevas novellis rahutuil aegadel sõjaväelane leitnant Lorens, kes on ööbimas üksikus metsatalus. Kuulnud südaööl imelikke häáli, läheb ta välja oma hobust vaatama.

... Sel silmapilgul nägi ta, kuis must kera eemalt vihinal lähenes, tiiru raagus puu ümber tegi ja oksale laskus. Ja samal silmapilgul nägi ta, et see oli inimpää, samuti kui nägi, et puus oli neli samasugust pääd ees.

See oli kui raagus palm viie kookuspähklega!

Lorens tundis, kuis juuste juured ta päänahas liigutasid! ...

Siis kuulis ta pääd ... kõnelevat:

„Kas nägite, kui ilusad olid ta riided? Tema käib siidis ja šametis, kui meie külmame! Kas nägite sõrmuseid ta sõrmes? Ma ütlen, ka unes pole te sarnaseid näind. Ooh, kuis raputan need surnukeha sõrmest! On tulnud aeg! Ka meie tahame herrad olla — ho ho hoo!“

„Ta on rasvane ja söönd,“ vastas teine pää. „Ta põsed on punased ja käed piimvalged. Ta on sulgpadjus maganud, kui meie higis orjaisime. Ta on priisanud, kui meie nälgisime. Küllalt on ta imend rahva higi! Nüüd on meie aeg! Nüüd maksame kätte kõik kannatused! Nüüd nülime kui angerja ta elavana!“ ...

Ja kogu päästik puus kisendas kraaksuval kähinal: „Kättemaksmist! Kättemaksmist!“ ...

Õhk täis on kirge ja Androgüüni päev on Tuglase hilisemaid meistriteoseid. Mõlema novelli kompositsioon on eeskujulik ja stiil peenusteni viimistletud. Lisajooni Ormussoni tüübile toovad novellid *Poet ja Idioot* ning *Rändaja*.

Hingede rändamise lõpposas leiduvad meeolulised miniatüürid. Nendes väljenduvad kõige otsesemalt autori isiklikud elamused ja meelisklused.

Miniatüüriksükliks *Suine melanhoolia* avaldub Tuglase kiindumus loodusse. Veetes suve 1914. a. Laadoga saarestikus, on kirjaniku tähelepanu köitnud ümbruskonna maastik. Seal ta skitseerinud miniatüürid *Vete rannal* ja *Haab*, milledele kolme aasta pärast andnud lõpliku kuju. 2)

HAAB.

Sina armas, kuis väristad sa ikka omi hõbedasi lehti! Kas palistagu koit pilvi või õhkugu valus eha, — ikka sa värised. Kas lõomaku kõik taeva päikesed või matku must surmaöö maad, — ikka värised sa. Sina armas, kui palju nukrust on peidet su otsatusse värinasse!

Ütle, kas kardad sa sügisööl? Kas on sul hirm südames nagu minul, kui sügistuul lõõtsub ja talvine maru lööb? Kas

1) Kirjanikult saadud teateil.

2) Kirjanikult saadud teateil.

tunned sa siis kõige kaduvuse ahastust nagu mina, kui vaskne kuu kumab üle jäise välja ning kõrgel laiub avaruse teras?

Näe, õitsend on kevad ja närtsimas suvi. Läind on linnud, lähen minagi. Võib olla, ei näe ma sind iialgi enam.

Kas pead sa midagi meeles? On's sul mälestusi?

Ma ei palu sinult palju: mõtle vahel minu pääle natukene. Ära unusta seda, kes enam iial sinu kombel ei või alata uut elu.

Tuleta mind meele, kui on varane kevad, kui sul on jälle noored lehed ja maa su ümber uuest' haljendab ning taevas on jälle sinine.

Tuleta meele seda, kes kord sind armastas enam kui inimesi. Kes pani tähele su lehte õrna värinat hommikuti ja õhtuti. Kes mõistis loodust, võib olla, paremini kui iseennastki.

Mul oleks siis kergem minna ja musta mulla all magada.

Vaatamata kunstilisele veetlusele ei leidnud *Raskuse vaim* ja *Hingede rändamine* säärast suurt poolehoidu publikus kui *Saatus*.

Ülevaade Tuglase toodangust.

Väärtuslikuma osa Tuglase ilukirjanduslikus toodangus moodustavad novellikogud *Saatus*, *Raskuse vaim* ja *Hingede rändamine*. Need sisaldavad impressionistlik-fantastilisi novelle, mida Tuglas viljeles eesti kirjanduses esimesena ja kõige edukamalt. Siia lisanduvad veel novellikogu *Õhtu taevas* ja romaan *Felix Ormusson*, mis püsivad küll reaalsuse piirides, kuid aine käsituslaadilt ja stiilipeenuselt olid omal ajal uudiseks. Oma parimat pakub Tuglas ometi puhtfantastilistes novellides, nagu *Popi ja Huhuu* ning *Maailma lõpus*. Selles kirjandusliigis võib kõige viljakamalt avalduda kirjaniku fantastiline mõttekujutus.

Tuglase fantaasiamaailma iseloomustavaks jooneks on selle selgus ja nägelikkus, mis annab kõige ebaharilikumale miljööle või situatsioonile usutavuse ja poeetilise sisendusjõu. Fantaasia vormijaks on kirjaniku meeled, peamiselt silm. Tuglas jälgib siin oma põhimõtet: „tee irrealsusse läheb reaalsuse kaudu.“¹⁾ Faantastiliste novellide loomisel aitab meelelisi kujutelmi siduda mitmesugusteks kombinatsioonideks mõistus, intellekt. Et Tuglase intellekt on tugev, nähtub tema roh-

1) „Marginaalia“, lk. 19.

keist arvustuslikest artikleist. Ilukirjanduses avaldub see eriti reaalelu käsitluses, näiteks *Felix Ormussoni* puhul. Kritiseeriv mõistus etendab siin niivõrd tähtsat osa, et elulisus kipub kaduma. Tema teoste tegelased rohkem mõtleavad ja juurdlevad kui teotsevad.

Fr. Tuglas.

Tuglas kaldub analüüsilisele: terviku asemel ta pakub üksikpilte, tüüpide asemel esitab huvitavaid tähelepanekuid ja hingeelulist eritlust. Õieti on tema tööd selleks liiga lühikesed, et käsitleda pidevalt mõnd elusaatust. Puhtimpressionistlik stiil, mida ta viljeleb, ei võimaldagi suurte kompositsioonide loomist. Tuglas ei rõhuta sotsiaalset miljööd ega sõlmi keerukat süžeed, vaid kujutab eeskätt meelelisi ja meeleolulisi pilte, kusjuures kirjeldav element valitseb jutustava üle. Impressionistina ta armastab asetada värvikalt laigu laigu ja muljerikkalt pildi pildi kõrvale.

Ainestikult on Tuglase loomine kitsapiiriline. Siin võib märgata samade motiivide ja meeleolude kordumist. Nii läbib kogu tema toodangut tagaajamis-meeleolu, samuti valitseb hirmu- ja õudustunne, eriti novellikogudes *Saatus* ja *Raskuse vaim*. Looduskirjeldustes armastab autor enne kõike jälgida taeva laotuse muutlikke pilte, milledega on paratamatlt seotud mõnede värvide ja kõnekujundite korduv esinemine. Nagu mäletame, liitus romaan *Felix Ormusson* mõnes suhtes eelmiste töödega (*Pühajärve* ja *Midiaga*), mis omakorda osutab autori kiindumust teatud tegelastesse ja ainetesse.

Kuigi Tuglase teemavalik ja faabula arendamine on sageli haruldane ja esmakordne, eriti tema fantastilistes novellides,

väärtustab ta loomingut peamiselt stiil. Noor-Eesti andekama novellistina ta on kultiveerinud lühikest, kokkusurutud ja tiheadat vormi. Oma nõudlikku vaate- ja püüdesuunda novelli vormi alal avaldab Tuglas *Marginaali*is.

Ei ole nõudlikumat vormi kui väikese novelli vorm: anda mõnel ainsal lehekyljel syndmus mitte anekdoodina, vaid elumahasena tervikuna; luvva inimesed, neid kirjeldamata; hingeuline kriis, seda sõnul eritlemata; ymbruskujutus sellesse syvenemata; mõte ilma propageerimata ja meeoleu ilma rõhutamata, ning lõppude lõpuks nähtava tegevuse taga perspektiivne sygavus, symboloolne tagapõhi. See on sonett proosan.

Tuglase püüdeks on väljenduda võimaliku selguse ja ökonoomsusega. See ilmneb üksikus lauses, mis on moodustatud suure täpsusega ja mida iseloomustavad lühidus ning kujukus. Ta väldib kõrvallausete keerukat rägastikku. Tema kristalselt läbipaistev lause on omaette esteetiline tervik, mida ei saa öelda alati ta novelli kohta.¹⁾ Nagu tema teoste vaatlusest selgus, peitub lausemoodustamises ka Tuglase rütmisaladus (näit. lauseliikme kolmik-kordus). Ta sõnastuses tekitavad musikaalsust alliteratsioonid, assonantsid ja *Liivakellas* isegi riimid. Nende abinõudega saavutab Tuglas oma keelele iseloomuliku rütmi ja ilukõla.

Tuglase stiilis avaldub tugev esteetiline suund. Kõigepealt ta harrastab värvide küllust. Ja tänu tema nägemismeele erkusele, võib ta lugejat üllatada kõige mitmekesisemate ja peenemate värvivarjunditega. Värviepiteetidele järgnevad rohkuse poolest võrdlused ja metafoorid, mis äratavad imetlust oma leidlikkuse ja uudusega. Nad tõstavad kirjelduste ilmekust ja kunstilist väärtust. Värviepiteetide hulk ja teravad kontuurid üksikpiltides muudavad Tuglase proosakeele maaliliseks.

Lausekujundid, mis on lüürilised ja tundeväljendusliku iseloomuga, annavad tema stiilile piduliku ja pateetilise ilme. Tuglase varasemad tööd, nagu *Jumala saar* ja proosaluuletised, on üliküllastatud mitmesuguseist tunderõhulisist hüüatusist (*ah, oh, oi* jt.). Ka *Felix Ormussonis* leidub veel võrdlemisi palju retoorilisi hüüatusi ja küsimusi. Tema hilisemate teoste stiil on rahulikum ja kainem. Üldiselt võib aga Tug-

¹⁾ J. Semper, „Meie kirjanduse teid“, lk. 69.

lase väljendusviisi kohta öelda, et see on algusest peale enam-vähem isikupäraselt ühtlane.

Tuglast peetakse eesti jutustava proosastiili uue-ndajaks ja parimaks stilistikks.¹⁾ Omal ajal ta võitles ägedasti vormikultuuri nimel, protesteerides meie senise äärmiselt ebakunstilise ja ebaesteetilise mõtlemisviisi vastu. Kuid kirjanik rõhutab, et stiili ilu pole kunagi olnud ise-eesmärgiks tema kirjanduslikus loomingus. Oma suhtumist vormiküsimusse selgitab autor *Marginaalilis*.

On tarvis mõista, et vorm on ainult sisu välimus. Kes kirjutab ilusat stiili, näeb ilusat sisu. Sygavaid, peeni, teravalt liigitet tundmusi võib ainult sygava, peene, teravalt valit sõnalise materjaaliga väljendada. Kuid nagu kylm, hingetu, vaevaga välja higistet sisu, nii on hingetu ja pingutat vorm kunstiliselt vääritud. Nähkem ilusat sisu, et võiksime saavutada ilusat vormi!

Tuglase teoste kohta võib väita, et sisu ja vorm on ühte sulanud. Tema proosa on enne kõike määratud arenenud maitsega lugejaskonnale, kes oskab näha kirjanduses sõnakunstilisi väärtusi.

2. Fr. Tuglase kriitilised tööd.

Fr. Tuglase arvustuslikud tööd ületavad arvuliselt tema ilukirjandusliku toodangu. Ta on teotsenud kriitikuna haruldase viljakusega.

Juba Tuglase esimene essee *Eduard Wilde ja Ernst Peterson* (1909) äratas laialdast tähelepanu. Eesti Kirjanduse Selts määras selle arvustusliku kirjutise eest autorile erakorralise tasu. See ulatuslik töö valmis Tuglasel pikema aja kestel. Ta lugenud 1907. ja 1908. a. jooksul rohkesti Wilde ja Petersoni teoseid ning teinud nende kohta enda jaoks märkmeid. Esialgu olnud lugemine ja märkuste tegemine täiesti juhuslik, kuna hiljem ta asunud sihikindlalt töö juurde.²⁾ Oma üksikasjalises essees osutas Tuglas meie realistliku kirjanduse stiililisi ja kompositsioonilisi puudusi. See kriitiline töö avas uue suuna eesti kirjandusarvustuses. Teoseid hakati hindama enam kunstinõuete seisukohalt.

1) G. Suits, „Eesti biograafiline leksikon“ IV, lk. 531.

2) Fr. Tuglas, „Vaba Maa“ 1930, lk. 303.

Tuglase kujunenud stiilitundest ja heast esseistlikust andest annab tunnistust tema arvustuslik artikkel *Kirjanduslik stiil*, alapealkirjaga „Mõned leheküljed salmi ja proosa ajaloo“, mis ilmus 1912. a. *Noor-Eesti* neljandas albumis. Siin vaadeldakse eesti kirjanduse stiilielementide kujunemist rööbiti üldise kultuurilooga, alates rahvaluulest ja lõpetades realistliku toodanguga. See põhjalik kirjutis sai üksmeelse tunnustuse osaliseks. „Töös on väga palju asju eesti kirjanduse alalt ümber hinnatud, nende ümberhindamiste vastu võib vaielda, kuid ei või tunnustamata jätta, et meil siin on tegemist küpse ja sügava mõtlejaga,“ kirjutab J. Jõgever.¹⁾

1914. a. andis Tuglas välja oma esimese kriitilise iseraamatuna monograafia *Juhan Liiv*, milles ta käsitles Juhan Liiva traagilise kannatajana.

Üllatava mõju saavutas Tuglase „kriitiline esse“ *Arthur Valdes* (1918), mis kuulub õigemini tema ilukirjanduslike tööde hulka. Nimetatud „kriitilise novelli“ saamisloost jutustab Tuglas:

„Valdese“ idee tuli mul 1916 aasta algusel. Siis kirjutas mulle G. Luiga ja palus „Päevalehe“ jaoks arvustust. Kuid noil ajal ei olnud ühtki raamatut, mida oleks võinud arvustada. Et seda puudust täita, siis mõtlesin ise välja kirjaniku ja ta raamatud. See oli muidugi algusest lõpuni ilukirjanduslik töö ja tuleb sarnasena ka võtta.²⁾

Kuid publik ei käsitanud seda tööd müstifikatsioonina, vaid arvas selle taga peituvat tõelist isikut. Hiljem teisesendasid omamoodi Valdese tüüpi A. Tassa ja A. Gailit.

1919. ja 1920. a. ilmus Tuglase sulest järgemööda seitse esseistlikku raamatut: *A. H. Tammsaare, Mait Metsanurk, Aja kaja 1914—19, Kriitika I, William Shakespeare, Henrik Ibsen inimesena ja Eesti uuem ilukirjandus*. Neid arvustuslike kirjutisi tervitati kui Tuglase kõige silmapaistvamaid saavutisi kriitika alal. Eriti hinnati tema kriitilisi ülevaateid Tammsaare, Metsanurga, Ibseni ja Shakespeare'i toodangust.³⁾

Erilaadse raamatuna pälvib tähelepanu Tuglase aforismivalimik *Marginaalia* — „mõtted ja meeolud 1906—21“. Selles

1) „Eesti Kirjandus“ 1913, lk. 41.

2) Fr. Tuglas — A. Kitzbergile 22. VIII 1919. EKIA.

3) V. Ridala, „Eesti kirjanduse ajalugu koolidele“ 1922, lk. 129.

leidub huvitavaid hinnanguid raamatuist, kirjandusest, kunstist, teadusest, elust jm. Toome mõned näited.

2.

„Ärge uurige raamatuid, vaid elu!“

Kuid kas pole raamatudki elu? Ka halb raamat on ometi fakt, nimelt halb fakt.

Raamatud on tihedamad kui elu. Nenden on elu ekstrakt. Need on valit leheküljed elust: elu sygavus ja ilu, elu tyhjus ning labasus.

Mõistkem näha ainult õigen valgustus: ärgem otsigem halvast raamatust seda, mis teman pole, nimelt hääd raamatut, — nagu psükoloog halvast inimeksemplaarist hääd ei pea otsima.

Kõige halvemadki raamatud pole vähem huvitavad kui suur enamus inimesi.

27.

On kaks nõvvet kunstnikule: vaata kaugelt ja tunne lähedalt, pea kinni distantsist ning sula yhte oma ainega. See on objektiivsuse ja subjektiivsuse leppimatu vastolu kunstiloomingun. Ja ometi, sest vastolust tuleb yle saada!

Võib-olla, on ajaline vahemaa, mis kunstnikku kujutetavast eraldab, yks paremaid eeldusist, mis seda vastolu pehmendab.

„Ma mõistan ainult mälestuse järele kirjutada,“ ytleb Čehhov yhen erakirjan, „ja ma pole ialgi otse tõelikkuse järele kirjutanud. Ma tarvitsen, et mu mälu mu ainet klaariks, ja et mällu nagu kurna jääks ainult see, mis on tähtis või tyybiline.“

Just aja klaariv ja selgendav mõju puudub harilikult oleviku yhis-konda ning päevavõitlusi kujutavain teosten. Nii kerge kui raske ujub alles pinnal. Valitseb päevapilt, puudub tyybiline. Valitsevad juhuslikud joonekesed, puudub ajajärku iseloomustav monumentaalne joon.

61.

Tulevad jälle kaunid märtsi õhtud. Päeval sulab, maa on märg ja hingamine raske rammetavain auruden. Kuid siis jõvvab õhtu, ilm lööb kargeks, õhk selgub kergeks ning kirkaks.

Kui kaunid on need ööd väljadel! Raagun puud mustavad, avalden omin oksajoonistus in lugematuid kunsttõid. Pimedas su ymber suliseb ja niriseb vesi jääkaante ning kuplite all kui ärkav elu. Sa lähed ja imetled, andund ööle ning unistusile. Aga üle su pää laotub ikka selgemalt läbi kevad-uju tähtise taeva leegitsus.

Vaatle neid tähti märtsi kargel ööl!...

Kasvatav ääretuiks selle tähtistaeva vaatlus su mõtte väiksed dimensioonid. Nende maine väiklus hääbub avaruste palge een, su rähklev võitluskirg puhastub, tahaksid suurena ja ilusana valguda laiaili sesse tuksuvasse ellu, mis praegu alles jääkaante all vaevalt immitseb, kuid kord vabana esile puhkeb.

Lisaks varemilmunud *Kriitika* esimesele osale andis Tuglas välja 1922. a. selle neljanda ja 1926. a. teise osa. Need *Kriitika*-nimelised esseekogud, milledesse on koondatud tema kriitilised tööd eri aegadelt, esitavad üldise läbilõike kogu meie kirjanduse arengust. Autor hindab nii üksikteoseid kui kirjanikkude üld-

toodangut eeskätt esteetiliselt vaatenurgalt. Oma varasemais arvustuses on ta paljunõudlik ja mahategev, kuna hilisemais töis osutab leplikumat arusaamist eri autorite ja kirjanduslike voolude kohta.¹⁾

1927. a. ilmus Tuglase sulest monumentaalne uurimustöö *Juhan Liiv. Elu ja looming*. See eesti suurem monograafia selgitas Juhan Liiva erandlikku elusaatust hoopis uues, objektiivses valguses. Kogutud rikkaliku andmestiku vabal võis autor esitada põhjaliku ülevaate tolle aja ühiskondlikkudest oludest, Liiva eluloost ja loomingulisest tegevusest. Tuglase meistritöö sai kiitva arvustuse osaliseks ka Soomes.

Tuglase kultuuriloolistest uurimustest väärivad hindamist *Ado Grenzsteini lahkumine* (1926) ja *Eesti Kirjameeste Selts* (1932). Tema kirjandusloolistest töödest on viimasel ajal ilmunud *Karl Rumor-Ast* (ülevaade elust ja loomingust) ja *Lühike eesti kirjanduslugu* (1934). Ta hilisemad arvustuslikud artiklid pole valimikuna avaldatud.

Tuglase esseistlikud tööd tõendavad autori erilisi võimeid kirjanduskriitika alal. Ta oskab kirjanduslikke nähtusi jälgida ja neid õieti hinnata. „Kunstinähtused puudutavad ta aju sid sama suure intensiteediga kui eluavaldused.“²⁾ Olles vahendit kontaktis kirjandus- ja kunstimaailmaga, pole Tuglas leppinud passiivse pealtvaataja osaga, vaid on kõigele arvustava pilguga kaasa elanud.

Tema varasemad kriitilised kirjutised olid subjektiivsed ja sisaldasid iroonilist tooni. Kuid seejuures ei jäetud rõhutamata arvustatava teose objektiivseid väärtusi. Sõnastus oli paiguti liiga lüüriline esseistliku töö kohta.

Hilisemais töis on Tuglas asunud puhtobjektiivse kirjanduskriitiku seisukohale. Väljendusviis on muutunud asjalikuks ja rahulikuks. Tema uurimustöodes valitseb teaduslik selgus ja täpsus. Ometi ei leidu neis kuivust. Nad on ilmekalt, mõttevärskelt ja sooja subjektiivse varjundiga kirjutatud. Tuglase kriitilised tööd paeluvad algusest lõpuni lugejat, neid tahaks alati tsiteerida. Nad pakuvad peale aine eritluse ka kunstilist elamust. Eriti sugestiivselt mõjuvad Tuglase

1) G. Suits, „Eesti biograafiline leksikon“ IV, lk. 533.

2) A. Kallas, „Noor-Eesti“, lk. 196.

esseistlikus toodangus piltlikud võrdlused. Meenutagem, kuidas ta kujukalt võrdleb Juh. Liiva valguslättega mono-graafia lõpus.

Juhan Liiv on üks sellaseid valgusallikaid. Ta töötab oma inimlikust tooresmaterjalist nii palju vaimuenergiaks, kui oli võimalik tema oludes. Ta põletas oma isiku lõplikult ära, nii et viimaks tehas isegi jäi pimedaks ja masinad purunesid juhita. Tema viimased energialained on kui katkelised hädahüüded laevast, mille raadioaparaadidki on hukkumas. Kuid ühtlasi on tema kirjanduslik pärandus neid vaimuenergia tagavaru, mille sädelus jätkub edaspidigi.

Teisi Noor-Eesti prosaiste.

Tuglase proosatoodanguga on lähedases seoses Alexander Tassa fantastilised müüdid ja legendid, mis on avaldatud novellikogus *Nõiasõrmus* (1919) ja *Höbelinik* (1921). Stiliseeritud vormi ja arhailise ainstiku tõttu on jäänud tema tööd laiemale lugejaskonnale tundmatuks.

Omapärase maailma moodustab Jaan Oksa (1884—1918) kirjanduslik looming, mis on kantud tugevast subjektiivsusest toonist. „Olemuselt romantik, stiililt naturalist, kõigi sentimentaalsete ja kulunud pärimuste vastane — säärasena viskles Oksa haiglane and selle lühikese aja, mis halastamatu saatus tal lubas töötada.“¹⁾ Tema etteküündivamaks teoseks on novell *Tume inimeselaps* (1918), kus on ühinenud autori mitmekülgsed kunstikalduvused.

Kuid veel silmapaistvamat osa etendasid eesti uusromantilise proosatoodangu arengus A. H. Tammsaare impressionistlikud linnanovellid. Kuna tema paljuilme-line ja ulatuslik looming ei mahu täiel määral nooreesti-aegse kirjanduse raamidesse, tutvume sellega isepeatükis.

Noor-Eesti kirjanduse üldilme.

Noor-Eesti ajastul kujunes uusromantism valitsevaks vooiks eesti kirjanduses. „Realistlik vool ei kadunud küll täitsa, kuid sulatas endasse uusromantilisi meeleolusid ja stiiliele-

1) Fr. Tuglas, „Lühike eesti kirjanduslugu“, lk. 86.

mente.“¹⁾ Näiteks väljendusid uue voolu stiilitunnused A. Kitzbergi *Libahundis*, E. Vilde *Mäeküla piimamehes* ja M. Metsanurga *Toho-oja Antonis*.

Nagu eespool nägime, olid Noor-Eestil suured teened meie kirjanduslikus arengus. Uued traditsioonid pääsesid maksvusele nii lüürikas kui proosatoodangus. Võrratult arenes tol ajastul teoste kujundiline külg, stiil. Nooreestlased juhtisid eesti kirjanduse välja „provintsiaalsest kohmakusest maailma-kunsti tasapinnani.“²⁾

Sama murrangulise tähtsusega oli Noor-Eesti tegevus esseistliku kirjanduse ja keeleuueenduse alal, kus saavutasid väljapaistvaid tulemusi Fr. Tuglas ja Joh. Aavik — esimene kriitikuna ja teine moodsa keele loojana.

Noor-Eesti liikumine kandis tugevat revolutsioonilist ilmet. Ta kuulutas uusi vabastavaid ideid kõikidel kultuurialadel. Noor-Eesti kirjandus kui noore generatsiooni looming oli immutatud jõulisest elutundest, erinedes välismaisest uusromantilisest toodangust, mis kaldus ühelt poolt liigsesse müstikasse ja teiselt poolt suundus dekadentismi.

„Noor-Eesti oma loosungeis, tendentsides ja töödes püüdis vabastada eesti hinge mineviku köidikuist ja ümbruse väikluse sumbunud õhkkonnast, avades laiali ukсед ja aknad Euroopale ja Euroopasse, uutele kultuurküllastele tõdedele, tõsisele väarikuse ja austuse tundele eneste ja teiste suhtes, hoogsalt rõhutatades uusi tunnetusi ning viljeldes vastavat sõnastust.“³⁾ Seda vaimuelu virgumise ajastut on peetud eesti teiseks ärkamisajaks.

Kirjandust.

Noor-Eesti. Kümme aastat, Noor-Eesti 1905—15 (1918). B. Linde, Noor-Eesti kümme aastat (1918). A. Kallas, Noor-Eesti (1921). Fr. Tuglas, Kirjanduslik päevaraamat (1922). G. Suits, Noor-Eesti nõlvakult (1931). Fr. Puksov, Eesti raamatu arengulugu (1933).

J. Aavik, Noor-Eesti ja arvustus („Noor-Eesti“ ajakiri nr. 2). B. Linde, Kaunis raamat („Looming“ 1925, nr. 6). B. Linde, Mõtteid Noor-Eesti 25-aastasest minevikust, O. Urgart, Ühe aja-järgu ideaali saatus, Ankeet Noor-Eestist („Looming“ 1930, nr. 10).

1) Fr. Tuglas, „Lühike eesti kirjanduslugu“, lk. 88.

2) J. Barbarus, „Looming“ 1930, lk. 1143.

3) Fr. Karlson, „Looming“ 1930, lk. 1145.

Gustav Suits. Ülevaateid. A. Kallas, Gustav Suits lüürikuna („Noor-Eesti“ V alb.). A. Kallas, Noor-Eesti (1921). A. Anni, Gustav Suits 40-aastane („Uudismaa“ 1923/4, nr. 5). H. Kruus, Murdeaastail 1917—18; J. Kärner, G. Suits sotsiaalpoliitiliselt vaatenurgalt; A. Oras, Märkmeid G. Suitsu hilisemast stiilist; H. Visnapuu, Minu esimene kirjanduslik kolokvium; J. Semper, Kilde G. Suitsu puhul („Looming“ 1933, nr. 9). A. Oras, Gustav Suitsu teekond läbi värsside; K. Mihkla, Gustav Suitsu vanemaist ja lapsepõlvest („Eesti Kirjandus“ 1933, nr. 11).

Arvustusi. *Tuulemaa*: K. A. Hindrey („Eesti Kirjandus“ 1913, lk. 347). *Ohvrisuits*: Fr. Tuglas („Ilo“ 1920, nr. 1) ja Kriitika IV. *Kõik on kokku unenägu*: Fr. Tuglas („Looming“ 1923, lk. 58).

Villem Ridala. Ülevaade. A. Kallas, Noor-Eesti.

Arvustusi. *Laulud*: Joh. Aavik („Noor-Eesti“ ajak. nr. 1) ja E. Enno („Eesti Kirjandus“ 1909, nr. 1). *Kauged rannad*: J. Kärner, „Lehed tuulde“ (lk. 58), K. A. Hindrey („Eesti Kirjandus“ 1915, lk. 119) ja J. Semper („Vaba Sõna“ 1915, lk. 251). *Tuules ja tormis*: A. Adson („Looming“ 1928, lk. 75) ja A. Raud („Eesti Kirjandus“ 1929, lk. 433).

Ernst Enno. Ülevaateid. *Postimehe* album, lk. 154. V. Ridala, Ernst Enno („Eesti Kirjandus“ 1925, lk. 272 ja 305, ning iseraamatuna). H. Visnapuu, Vanad ja vastsed poeedid. A. Adson, Ernst Enno („Looming“ 1925, lk. 482). H. Visnapuu, Ernst Enno („Looming“ 1934, nr. 3). A. Säärits, Ernst Enno; E. Enno, E. Enno vaateid luule ja luuletaja kohta („Eesti Kirjandus“ 1934, nr. 6). K. E. Sööt, Pilk luuletaja Ernst Enno elusse tema kirjade tähistusel („Eesti Kirjandus“ 1934, nr. 7).

Arvustusi. *Uued luuletused*: B. Linde („Noor-Eesti“ ajak. nr. 1) ja Fr. Tuglas („Eesti Kirjandus“ 1909, lk. 243) ja Kriitika IV. *Hallid laulud*: B. Linde („Eesti Kirjandus“ 1911, lk. 215).

Friedebert Tuglas. Ülevaateid. A. Kallas, Noor-Eesti. N. Andresen, Fr. Tuglas ajajärgu prismi läbi vaadelduna („Uudismaa“ 1926, nr. 2). R. Reiman, Friedebert Tuglas („Noorusmaa“ 1926, nr. 3).

Arvustusi. *Hingemaa*: „Eesti Kirjandus“ 1906 (lk. 222). *Popi ja Huhuu*: J. Kärner, Lehed tuulde (lk. 66). *Kaks juttu*: K. A. Hindrey („Eesti Kirjandus“ 1915, lk. 119). *Felix Ormusson*: K. A. Hindrey („Eesti Kirjandus“ 1915, lk. 119), H. Reiman („Eesti Kirjandus“ 1915, lk. 313) ja A. H. Tammsaare („Vaba Sõna“ 1915, lk. 183). *Poeet ja idioot*: J. Kärner („Looming“ 1925, lk. 165) ja E. Hubel („Looming“ 1925, lk. 79). *Hingede rändamine*: Ed. Hubel („Eesti Kirjandus“ 1926, lk. 241), I. Reiman („Eesti Kirjandus“ 1926, lk. 273), J. Kärner („Looming“ 1926, lk. 181) ja Ed. Hubel („Looming“ 1926, lk. 432).

Stilistika ülevaade.¹⁾

Kirjanduse mõiste alla kuuluvad kõik trükis või käsi- kirjas sõnastatud vaimutooted, samuti suuline rahvaluule. Teatud osa kirjandust, mille väljendus on valitud, omaette väärtuslik ning kunstisihiline, kutsume ilukirjanduseks (= kaunis- kirjanduseks, = luulekirjanduseks) ehk belletristikaks. Ilukirjandus on sõnakunst, kuna ta väljendusvahendiks on sõna.

Ilukirjanduse sõnastusviisi ehk stiili kutsume kunstili- seks, mis erineb tunduvalt igapäevase läbikäimiskeele ja teadusliku väljenduse nn. praktilisest ehk tarbestiilist. Kui viimase, eriti teadusliku sõnastusviisi ideaaliks on selgus, täpsus ning lühidus, siis tahab esimene rohkem: sugereerida luge- jat piltlikkusega, rütmiga, iluga. Kunstiline stiil on laadilt subjektiivne, kuna ses ilmneb selgesti autori isiksus; puhast tarbestiili iseloomustab aga objektiivsus.

Järgneva „Stilistika ülevaate“ ülesandeks on anda nõutav stilis- tika üldkõkkuvõtte gümn. lõppklassile, mis on tinginud käsitluse konspek- tiivsust ja piiranud näidete esitamisvõimalusi. Kokkuhoiu vajadusest on tulnud välja jätta mõned iseenesest vajalikud alad, nagu sünonüümid ja homonüümid, lausete sidestuslaad jms., mis kuuluvad otseselt kooli grammatikakursusse. Loobutud on ka vähe esinevaist ajaloolisist stroofi- süsteemest, mille käsitlus oleks olnud liiga ruuminõudev. Vaatamata sellele on esitatud mõisteid analüüsiks autori arvates enam küllaldaselt kui vähe. Analüüsi eluline mitmekesisus vajab kuidugi üksikuis momen- des asjakohaseid lisajuhatusi ja -selgitusi õpetajalt.

Käesoleva „Stilistika ülevaate“ koostamisel on esijoones kasut-atud prof. G. Suitsu loenguid eesti poetikast, B. Tomaševski „Kirjan- dusteooriat“ ja J. Ainelu — H. Visnapuu „Poeetika põhijooni I“ (eriti H. Visnapuu meetrikakäsitlust). Ühtlust on peetud täiel määral ka K. Mihkla „Eesti kirjandusloo ülevaadete“ stilistiliste märkmetega. Tunduvat mõju on avaldanud ka E. Elsteri, R. Lehmann'i ja R. M. Meyer'i vastavad teosed. Piiratumaid mõjustusi olen püüdnud märkida tekstis.

B. S.

Stiili mõiste ise on täpsalt määritlemata. Selle all ei tule mõista ainult sõnastusviisi, vaid ka seda, mida sõnastusväärseks peetakse (J. Semper). Oluliseks tunnuseks on väljendusvahendite ühtlus ning nende loomulik side autori ja kaasaja kultuuritagapõhjaga. Stiil on seega lahutamatus ühenduses autoriga. Stiili all mõtlemegi kokkuvõttes autori loominguga ühtlaselt organiseeritud individuaalseid ilmevahendeid.

Stiil eeldab valikut. Teadust, mis käsitleb sõnade valikut ja nende ühendamist kunstilisiks väljendeiks, kutsume stilistikaks.

Stilistika huvi on pöördud kirjaniku individuaalse keele vormielementidele, seega on tema probleemid ilukirjanduse spetsiaalprobleemeks.

Stilistika on sissejuhatusena poetikale, mis käsitleb ilukirjanduslike teoste üldisi ehitus-seadusi.

Stilistika jaguneb kolme alasse: luulekeel, meetrika ja temaatika.

Luulekeel.

Luulekeele probleemiks on: 1) sõnade valik ja tähenduslik sidestus, 2) sõnade järjestamine lauseiks ja 3) häälikulise ilukõla taotlus.

Luulekeele väljenduses eraldame kaks põhilaadi: lihtis (ehk mõisteline) ja kujundiline väljendus. Mõlema ülesandeks on kutsuda esile emotsiooni (meeleliigutuslikku). Lihtsas väljenduses sõnad esinevad oma põhitähenduses, kujundilises saab põhitähendus konteksti (mõtteseose) abil uue mõtte, kantakse üle assotsiatiivselt uuele alale. Võtteid, mis konteksti abil muudavad sõna põhitähendust ja annavad sellele ülekantud tähenduse, nimetatakse kõnekujundeiks ehk kõnefiguurideks (= troopideks).

Luulekeeles on kujundiline väljendus esikohal. Teaduslik keel rajaneb mõistelisel väljendusel, kus sõna põhitähendus püsib.

Kõnekujundid.

Tähtsamaid kõnekujundeid on:

Metafoor (ülekanne). Metafooris kantakse üle ühe kujutluse konkreetseid omadused teisele kujutlusele, põhikujutluse lihtis sõnaväljendus asendatakse analoogilise ning piltlikuga. Näit.:

Looja minemas... oled sa sinitaeva silm.
(K. J. P.)

Põhikujutluseks on siin päike, mis on asendatud analoogilisega: *sinitaeva silm*.

Metafoore jaotatakse sõnaliikide alusel — substantiivseiks, adjektiivseiks, verbaalseiks jne.

Substantiivseid metafoore:

Kui tühjaks, lagedaks ka jääb mu elunurm. (G. S.)

Jumal tõstab idas oma laterna ja valgustab teed tagaajajatele. (M. M.)

Adjektiivseid metafoore:

„Voatan, mis mees sina koa oled!“ vastas hülge natukese rasvase, aga muidu selge häälega.

.... ja selga mööda jooksis pinnuline kibin. (E. V.)

Verbaalseid metafoore:

*Toast tulijatel kõrvu sööb
aprilli päeva rattakärin.* (G. S.)

Lumi jalaste all ei kisenda enam, ta heliseb kui kannel; viimaks laulab kui kogudus kauges, kauges kirikus.
(E. V.)

Ringutand välja end päike pilvi roosa padjust.
(M. U.)

Metafoorest täheldatavamaid on nn. laiendatud metafoor. Sõnad kujundavad siin konteksti, mida mõistame otsestelt ja ühtlasi üle kantud tähenduses. Põhikujutlus jääb sageli ainult aimatavaks, alateadvuse valda. Laiendatud metafoor evib tugevat emotsionaalsust. Näit.:

Masin lõi terasest lõuad pärani ja tööline viskas ta läikivaisse hammastesse suuri villa puntraid. Masin näris, nätsitas, nii et lõualihaksed nagisesid ja ragisesid, ning kugistas siis oma sööda õhetavaid silmi jõllitades alla. (Fr. T.)

*Nii nagu kuu, mis valgeid õisi heidab
Mu jalgele, nii hinges katab vist
Üks puhas pärg kõik tungi meeletut.* (M. U.)

Metafoori iseloomulikumaks väärtusmöödupuuks on: mida põhi- ja asekujutluste vahemaa kaugem, seda suurem on metafoori emotsionaalne jõud. Nii näit. on üleminek konkreetset konkreetsele vähem mõjus kui konkreetset abstraktsele või vastupidi.

Võrdlus. Nagu metafoori olemuseks on üleminek vahenditult kujutluselt analoogilisele, nii ka võrdlusel. Vahe peitub ainult selles, et võrdluses esineb analoogilise kujutluse kõrval väljendatuna ka põhikujutus.

Võrdluses kõrvutatakse esemeid või olukordi, mis evivad mingit sarnasust. Sageli algavad võrdlused sõnadega *kui, nagu, otsekui*, kuid võib esineda ka sidesõnadeta võrdlusi, essiiviga väljendatud võrdlusi jm.

Näiteid:

*Su suu kui lõhnav kasteniiske nelk...
Ja veretades tuksatas kui haav.* (M. U.)

Nad on nautides aeglased kui ajalugu ja ahned kui ainus silmapilk. (Fr. T.)

*Äkki tööline kui õun kukub ta malmlõugade vahele.
Esiti haaratakse ta juuksed ühes päänahaga, ta pää hammustatakse ainsa ropsuga sogaks kui toores kartul, ning siis tööliste keha kaob masina kurku kui leiva viilak jäljasse kõrri.* (A. K.)

*Rõõmus paar kaeb mütsü veere alt
Nigu pääsülinnu' kaarte alt.* (A. A.)

Viisu küla oli ebausku täis, nagu koer kirpe.
(J. V. J.)

Essiiv-võrdlus:

*Kuu valgena loorkangaskäistest helgib
mu käsivarte rõõmust-tuksuv paar.* (M. U.)

Sidesõnata võrdlus:

Nad on ehk juba jõge mööda luhta jõudnud, kahelpool sinist teed on roheline lainetav meri ja harvad hallid rünnakad — heinaküünid. (M. M.)

Epiteet. Epiteet on poeetiline, kaunistav ja kirjeldav lisandsõna. Ta on sageli metafooriline. Adjektiivne metafoor moodustabki ühe epiteetide eriliigi. Epiteedi ülesandeks on esile tõsta tähtsat ja individuaalset. Väljendatakse epiteete omadus-, nimi-, pöörd- ja määrsõnadega. Näiteid:

*Üks oli sinine põõsas,
Teine oli punane põõsas,
Kolmas kullakarvaline.* (Rhvl.)

Kuis õhetavad õrnad siidised pilved! (Fr. T.)

Maakera oma laulvate metsadega. (Fr. T.)

Hallruugelt hergab taevas, sinkjalt meri. (V. R.)

*Üle hämara, varjudest tume,
Õrna ja sinava lume
heidab veerev, kustuv päike
punava läike.* (V. R.)

*Nagu mutimullahunikud paistsid madalad, vildakad,
pigimustad hurtsikud.* (E. V.).

Kui epiteet taotleb ilusa esiletõstmist, nimetatakse teda epitheton ornans (ilustav epiteet). Epitheton ornans on tähtsal kohal vanas rahvalaulus, klassitsismis, romantismis, sümbolismis.

Kirjeldava epiteedi ülesandeks on esile tõsta karakterset ning isendilist (esineb valdavasti realismis ja naturalismis) ja vastandina kaunistavale epiteedile — inetut või varjupoolset (naturalismis).

Personifikatsioon. Personifikatsiooni ehk isikustamist iseloomustab elutute esemete antropomorfiseerimine (= inimestamine, s. o. kujutamine inimeslikkude omadustega) ja hingestamine. See peab sündima niivõrd kujukalt, et saame kujutluses üksikasjaliku elava pildi.

Personifikatsioon on tähtsal kohal rahvalaules, kus kogu loodus esineb hingestatuna.

Metafoorist eraldamiseks on täheldatav, et personifikatsioonis jääb substantiivi mõiste lauses muutumata. Näiteid:

*Vikerkaar, mu vennikene,
See'p see joob meresta vetta,
Haisub vetta allikasta,
Katsub vetta kaivudesta,
Mekib mitmesta jõesta.* (Rhvl.)

*Miks sa nutad, lillekene?
Nupud sul täis pisaraid? ...* (L. K.)

*Kui unelm ilusaim siis ilmub kuu:
Õrn have hõbelooritud printsess,
Ja nukra liiliavalget igatsust*

*Tal halendavalt naerateleb suu,
Kui tähtepeashi näeb, kes unistes
Tal suudleb linikute palistust.* (M. U.)

Sümbol. Sümbol on märk, kuju või pilt, millega enamasti väljendatakse nendega konventsionaalses suhtes olevaid abstraktseid mõisteid. Seejuures on väline märk hoopis väiksem ning piiratum temaga seotud kujutlusest. Nii näit. tähendab ankur lootust, rist kannatust, loorber — kuulust ning tunnustust.

Sest tahan kannatusega heal meel kanda risti.

(Kirikulaul.)

*Ei siin haljast loorberipärga
Vajuta keegi lauliku pähe.* (G. S.)

Konventsionaalsete sümbolite kõrval esineb üksikuil kirjanikel ka individuaalseid, kus väljendusele on sisendatud sümboolne kõrvalmõte, mis on lugejale kergesti taibatav ning selge. Säärased on näit. Fr. Kuhlbari „Häitsme-mehe“, A. Haava „Mägede põues“.

Fr. Tuglase novellis „Popi ja Huhuu“ ahv Huhuu käitumus väljendab sümboolselt olemasolu anarhistlikke käsitatuid jõude, Popi üldinimlikku hirmu nende jõudude ees. Ulatuslikumaid individuaalse sümboli tarvitajaid on H. I b s e n. Näit. draamas „Naine merelt“ Ellida ülemäärane igatsus mere järele väljendab sümboolselt tema piiritut vabadusiha.

Allegooria (mõistukuju). Allegooria tähendab abstraktsete mõistete esitamist isikutaoliste olevustena, inimeselu kujutamist loomariigi eluga. Allegooria põhitähendus püsib, kuid selle all tuleb mõista alati midagi muud — piltlikku ning mõistukujulist.

Allegoorilised on näit. vanasõnad, mõistatused, valmid, mõistukõned jm. Näit.:

Vanamoor nurgas, sada hammast suus, hammustab küll, aga ei neela? (Mõistatus.)

Saks saadab koera, koer ajab saba, saba ajab saba otsa, ots ütleb: karvad karake ise! (Vanasõna.)

Allegooria võib kujuneda õige ulatuslikuks — on olemas allegoorilisi romaane, novelle, valme jne.

Võrreldes individuaalse sümboliga annab allegooria ainult kahvatu kuju, tal pole sümboli elulist sügavust ning ilu. Allegooria tagapõhi on fikseeritav, mõisteline, sümboli — hämar ning aimuslik.

Eelkäsiteldud kõnekujundid on lähidased metafoorile — neid võiks kutsuda metafoorilisteks.

Metonüümia. Metonüümias ülekantud tähendus on ühenduses otsesega mitte võrdlemise, vaid mingi suhte alusel (ruumilise, ajalise või loogilise). Nii näit. lauses „Ta ei mõista, kuidas ema tühjast ja hukotist võib nii kaua kõrti keeta“ (E. V.) on vahetatud kotis olev ja hu ruumilise suhte alusel ja hukotiga. Näites „Kogu kihelkond oli seda vaatamas“ on loogilise suhte alusel vahetatud osa tervega (sest tegelikult ei võinud olla „kogu kihelkond“).

Näiteid:

A a s t a s a j a d k õ n e l e v a d . (E. E.)

N a g u k o t k a p e s a k a l j u t i p u l , n i i v a l i t s e s l o s s ü l e l i n n a n i n g m a a .

(Fr. T.)

Järgnevas vaatleme metonüümia eriliike.

Sünekdohh. Sünekdohhi all mõistame terve vahetust osaga või vastupidi.

Terve vahetus osaga (pars pro toto) on eesti vana rahvalaulu iseloomulikumaid stiilivõtteid. See võimaldab karakterset eset või tegevust eriti kujukalt esile tõsta. Näiteid:

*M a h a l õ i n m a s i n i s ä ä r e ,
s i n i s ä ä r e , k u l d a k a n n a ,
v a s k i v a r b a ' a d v a j u t i n .* (Rhvl.)

M u l s e l t s i k s v a i m u d , j u l g e d p ä r j a p ä ä d . (G. S.)

T e l g i e e s v a i p t õ u s e b j a n a i s e s i l m a d t u l e v a d n ä h t a v a l e .

(Fr. T.)

Siia kuulub ka mitmuse vahetamine ainsusega või vastupidi. Näit.:

*L a u l i k u p r o h v e t i s u u l ä b i t a h a n h ü ü d a :
Ä r g e t a p k e i n i m e s t ! (õ i g e m : i n i m e s i) .*

Perifraas (ringav avaldus). Perifraas tähendab tavalise nimetuse ümberütlemist (ringamist) teiste sõnadega, tähendust muutmata.

Näit.: saksa keele asemel: Goethe' ja Kant'i keel.

Eesti asemel: Maarahva talupoega vaba maa. (H. V.)

Perifraas võib saada iseseisvaks kõrvallauseks, näit.:

*Kas tunned maad, mis Peipsi rannalt
Käib Läänemere rannale,
Ja Munamäe metsalt, murult
Käib lahke Soome lahele?* (M. V.)

Liialdus (poetiline vale). Liialdus jaguneb kahte ossa: 1) ülemääraseks suurendamiseks, mida kutsutakse hüperbooliks, ja 2) ülemääraseks vähendamiseks, mida kutsutakse litoteesiks. Liialdus on karaktersemaid kõnekujundeid rahvalauludes.

Hüperboole:

*Tamm oli kasvand taeva'asse,
oksad pikad pilvedesse.* (Rhvl.)

*Itkes oja ukse alla,
lätte toa läve alla.* (Rhvl.)

*Oi, missugune valu ja tusk, kibedus ning mässuhimu rinnas
— ookean täis keeva verd.*

*Millised lõustad ja mihukesed poosid, mida peitsid maskid
ning purpurmantlid! Mõni lõug oli nagu terve sõjakäik
ja mõned silmad nagu kogu riigipööre.* (Fr. T.)

*Ta oli pikk ja kuivetanud, nagu põlend ja soonine, suur
kõver nina oli ees kui põiki kirves. Ta käis harakana edevalt
hüpates ja kareldes, pikad käed vehklesid kui lipud tuules. Jalas
olid tal säärikud, suured ja lohisevad kui härmoonikud.* (A. G.)

*Varsti täituski suur tuba naistega. Ohates ja hädaldades
tiirlesid nad tüki aega koolnu ümber otsekui harakad veel liigutava
looma ümber. Siis aga hüppasid äkki koolnu kallale ning
kohe algas palavikuline tegevus, keedeti vett, otsiti kirstust puh-
taid riideid ja varsti oli perenaise laip naiste sõrmede vahel kui
pesupundar, mida hõõrutakse ja nühitakse otse vihase joobu-
musega.* (A. G.)

Litoteese:

*Ah, nõnda ongi siis see Kuressaare,
et meri nagu haisev virtsalomp...
Park nagu karp, orkester — leierkast,*

*Poolringi sopakraavide bulvaar
ja kuskil nagu oleks meri, oleks vaba vett.*
(H. V.)

*Tegi toa tuule pääle,
Maja marjavarre pääle.* (Rhvl.)

Leksikaalne valik.

Väljenduse kunstilise mõju suurendamiseks on pääle sõnade põhitähenduse muutmise veel täheldatavaks vahendiks sõnade asetamine ebatavalisse leksikaalsesse keskkonda.

Barbarismid — kontekstis tarvitatud võõrkeelendid. Barbarisme tarvitame:

1) suurema täpsuse saavutamiseks, eriti kui puudub täiesti vastav omakeelne väljend, näit. dandy, tête-à-tête jt.

2) uuduse saavutamiseks, nagu:

*päikest kaugete metsapalangute vinesse vajuvad saaga punaselt
näen vaeste palavikuliste silmadega.* (G. S.)

3) kohaliku koloriidi andmiseks.

Näit. barbarismid A. Kalda „Reigi õpetajas“ annavad edasi keskaegset värvingut, G. Suitsu luuletises „Koduhõllaus“ inglismaalist.

Barbarismide hulka kuuluvad ka võõrkeelsete väljendite täht-tähelised tõlked, nagu: *näeb välja, paneb ette* pro: esiteleb (uue mas rahvalaulus: *ma panen ette: mu tütar Nette*), *väljanäitus, sisse keetma, ära rippuma* jt.

Moonutatud või valesti tarvitatud barbarismid (kontekstis ebakohased, täht-tähelised tõlked, murdepärastatud jne.) võivad anda väljendusele sageli koomilise varjundi (vt. A. Kitzbergi „Veli Henn“, J. Kunderi „Kroonu onu“, E. Vilde „Kupja-Kaarli adjustaadid“).

Algupära järgi jagunevad barbarismid: latinismeks (ladina algupära), gallitsismeks (prantsuse algup.), germanismeks (saksa algup.), russitsismeks (vene algup.), fennismeks (soome algup.).

Eriti ohtrasti esineb meil barbarisme Joh. Barbaruse luules.

Barbarismega liigselt küllastatud stiili nimetatakse makaroniliseks.

Dialektismid — kontekstis tarvitatud murdekeelendid. Dialektismid jagunevad kahte liiki: 1) *proviintsi alismeks* — kolgamurdesõnuks ja 2) *argodeks* — üksikute ühiskonna-kihtide erisõnavaraks (sõdurite, õpilaste, vangide jt. erikeel).

Dialektisme tarvitatakse esijoones kohaliku koloriidi andmiseks ja iseloomustamiseks, eriti naturalismis (vt. E. Petersoni, M. Metsanurga, A. H. Tammsaare jt. naturalistlikke teoseid). Näit.:

„Näe, Taavet läheb juba laaluproovile — minu mehed alles vällal.“ (M. M.)

Piibelegt: „Tuu kõne nakab mulle joba meeldima.“ (E. V.)

Saartest lauldes on V. Ridala kasustanud hulga saaremurdelisi sõnu, nagu valkama, huisk, kiirguma, laid, nasv, seil jt.

Sõdurite erisõnavara: *jupijumal* (jaoülem); *torn, holpstük* (nina); *punakaart* (lutikas); *kaku-auk, leivapress* (suu); *turvas* (leib); *värستا varvast!* (mine ära!).

Õpilaste erikeelt: *linsalonsa* (influenta), *votokrapsima* (pildistama).

Merimeeste erikeelt leidub ohtrasti J. Oengu jutustises „Üle Atlandi“.

Dialektismide hulka kuuluvad ka *vulgarismid* — lihtkeele „jämedad“ sõnad (sõimusõnad jms). Näit.:

Ennäe! kus üks sarvitu vasikas mõtte võitleva haiglaseks hõikab. (G. S.)

„Mis sa jälle säääl õrised, kas kõht tühi?“

„Sina, nirak, kutsud mind oma kambri, ennäe mul raiska, kelle juurde ma pean minema. Eks sa laksuta nüüd oma lõugu.“ (A. H. T.)

Dialektismid võivad anda otstarbekas tarvituses väljendusele elulähedust, mahlakust, mõjuda kontrastiga jne. Neid tarvitatakse ka koomilise ning groteskse mulje jätmiseks.

Murdekeele erilaad ja omapära on andnud põhjust puhta murdekirjanduse tekkimiseks. Meil on õnnestunud kasustanud oma värssloomingus A. Adson jt. lõuna-eesti murde omapära puht-südameliste tunnete, intiimsuse, lihtsameelsuse ning kodususe tõlgitsemiseks. Juh. Liiv on kirjutanud kohaliku koloriidiga ilmekaid murdejutte („Pildikene Peipsi rannalt“, „Juak“).

Arhaismid — vananenud keelendid.

Arhaismide allikaks on meil vanem rahvaluule ja kiriku-kirjandus 16.—18. sajandini, eriti meie piibli esimeste välja-annete keel. Vähemal määral on olnud arhaismide allikaks meie varasem ilukirjandus.

Arhaismide kaudu väljendatakse meil sageli ülevat ning kõrget stiili. Viimase loomiseks on Fr. Tuglas õnnestunult kasustanud piiblikeele arhaisme A. Kalda „Barbara von Tisenhuseni“ ja „Reigi õpetaja“ tõlkeis. Näit.: *ajastaega, üpris, elik* (ehk), *sana, härjapõie kaas* (härjapõiega), *ep olnud* jt.

Kummatigi on kõige kehvem välja blöömikene tema rinnal otsekuu sinine sahviir elik kõige kallim mereperli.

Ka uuemas luules on võetud tarvitusele arhaisme (nagu: *eales kummatigi* jt.), osalt uuduse saavutamiseks, osalt seepärast, et on peetud vana vormi ilusamaks.

*Kus e a l e s taeva kaartega
ja meredega saartega
maa ühineb — (H. V.)*

Pääle dialektismide on V. Ridalal leksikaalne sõnavalik veel eriti rikas arhaismide alal.

Neologismid — uuskeelendid, mis on varem keeles puudunud.

Neologisme luuakse kunstlikult kui ka sõnatuletamisreeg-
lite abil. Neid vajatakse eriti täpsama ning esteetilisema väljen-
duse tarbeks.

Keeleuuendusliikumisest alates esineb eesti kirjanduses neologisme rohkesti. Joh. Aavikul ja hiljem J. V. Veskil on siin suuri teeneid. Näit.: *laup* (otsaesine), *tõik* (fakt), *relv* (sõjariist), *isend* (indiviid), *pädev* (kompetentne), *käituma* (üles pidama), *olelema* (eksisteerima), *suvatsema* (hääks arvama), *selmet* (selle asemel et).

Neologismide hulka kuuluvad ka uued morfeemid, nagu *-tet*; sufiks, nagu *-sv* (tõeliv = tõelisus) jt.

Mõned äsjased neologismid, nagu *laip, relv, loobuma*, on juba peaaegu väljunud neologismi-mõistest ja muutunud harilik-
keks sõnuks. Veel 19. sajandi lõpul on olnud neologismid säära-
sed sõnad, nagu: *vabandama, kirjandus, algupärane, huvitav*,
prefiks *eba-* jt.

Neologism on elulisem, kui loomiseks on tarvitatud elavaid sufikseid või liitumusi. Kunstlikult loodud sõnad on õnnestunud, kui nad kõlaliseselt on ühenduses umbes samasisuliste sõnadega, kas või võõraist keelist. Nii näit. on *laip* õnnestunud, kuna evib kõlalist ning sisulist sarnasust sõnadega *raibe*, *Leib* (= keha), *ramp*; *jaunis* — ebaõnnestunud, kuna sarnaneb sõnadega *jaurama*, *jaunama*, millel hoopis vastakas tähendus (J. Semper). *Konsta- teerima* vasteist *sedastama*, *niitama*, *nentima* selle põhimõtte järgi õnnestunum oleks *nentima*, kuna evib tunduvat kõlalist sarnasust algsõna enesega (*nt*, *e*).

Üksikud kirjanikud evivad neile eriomaseid neologisme, nii näit. G. Suits — *soovunistus*, Fr. Tuglas fantastilisi — *põislen- daja*, *ninajalgne*, *muik* jt.

Uuemaist kirjandusvoolest on neologism eriomane futuris- mile.

Prosaismid — lihtkeele eriomased sõnad, tarvitatud luule- lises kontekstis.

Luulekeeles on olnud igal ajajärgul kindlad sõnavaliku- traditsioonid. Nii sobis keskaegses luules öelda *silma* asemel ainult *see*, *millega ta vaatab jumala maailma*. Romantilisse luule- lesse olid vastuvõetamatud sõnad, nagu: *mokad*, *sigad*, *sõnnik* jms., mis naturalismis said täie esinemisõiguse (Juhan Liiv: *aed lõh- nab sõnniku* ja õite lõhnast). Eri suhtumusi iseloomustab G. Suits tabavasti prosaismile rajatud kontrastiga epigrammis:

*Ühed lilledelt korjavad kärjemett.
Teistel tonnid täis on solgivet,*

Teretulnud on prosaism luules ainult siis, kui ta evib kindla kunstilise ülesande — oluliselt mõnd nähtust iseloomustada, kontrastiga üllatada jms.

Stillseerimisest.

Selle järgi, kui võrd valjult teostatakse sõnavalikut, eralda- takse luulekeeles kolm stiili: kõrge, keskmine ja madal stiil. Kõrget stiili leiame näit. oodides, keskmist romaani- des, madalat rahvajuttudes ja igapäevases kõnes.

Keelt, mille sõnavara on valitud ning ühtlustatud, kutsume stiliseerituks. Meil stiliseerituim keel on Fr. Tuglasel (kohati võib täheldada koguni liialdust: liiga luulestatud ning rütmistatud sõnastus on kaotanud kokkukõla vähenõudliku sisuga, nagu novellis „Midia“).

Stiliseerimise ülesandeks on üldiselt jäljendada teatud eeskuju. Kui seda tehakse teadlikult naeruvääristamise sihiga — saame stiili paroodia. Nii on A. Kitzberg „Hennu veljes“ kavatsuslikult jäljendanud oma-aja värsiseppade luulekeelt, tõstes esile kulunud riime ning verejanulist sisu („kolehalenaljakas kurbmängus“) ja nii seda parodeerinud.

Lausekujundid.

Väljenduse ilmekamaks tegemiseks ning meeolustamiseks on päale sõnade valiku ning tähendusliku sidestuse veel tähtis lausete ehitus. Võtteid, mis tavalise reeglipärase lause teadliku muutmise ebatavaliseks, annavad võimaluse teha väljendust ilmekamaks, kutsutakse lausekujundeiks ehk lausefigureks.

Inversioon — ebatavaline sõnade järjestus. Näit.:

Käisin pulmassa mõnessa,

Käisin saajassa sajassa... (Rhvl.)

Kaasinimeste ei käi õnnede üle me tee. (G.S.)

Inversiooniga taotellakse, nagu esitatud näiteiski, tähtsama esiletõstmist ettepoole asetamisega ja uudust. G. Suitsu luules on inversioon lausestuses eriti tunduv.

Ellips — lause osa ärajätmine (enamasti öeldise või aluse) nii, et seda on võimalik kujutluses täiendada. Ellips esineb sageli rahvaluules. Mõistatused ja vanasõnad on suures enamikus elliptilised. Eriti sageli jäetakse välja verb *olla* öeldisena.

Näiteid:

Hark all, paun peal, pauna peal rist, risti peal nupp, nupu peal mets? (Mõistatus.)

Oma tuba, oma luba. (Vanasõna.)

*Kuningas küsima: „Kes oled?“ Saunamees vastu:
„Tark tohter...“ (Rhvj.)*

*Nii ruttu polnud ma iial alla astunud. Astunud! Kuulake,
mitte astunud, vaid kukkunud! (J. L.)*

*Sellena kord tuleb! Küllalt viimasest kümnest eluaastast,
aga selle elab siis inimesena! Sööb inimesena, joob inimesena!
Saalid täis kunsti, toad täis teadust ja kirjandust! Õhtutel sin-
foonia, filosoofia, sügavus, sädelus, maitse, vaim! Rõõm elu
otsani — üks lühike unelm ilmsi! (M. M.)*

Elliptiline lausestus tihendab väljendust, teeb seda energi-
lisemaks ning nobedamaks. Väärtuslik on eriti ebaolulise ära-
jätmine.

Ellips esineb enam realistide kui romantikute juures.

Aposiopees (vaikimine). Aposiopeesis jäetakse välja loo-
gilise mõtte seisukohalt oluline, millele on omane veel enam
kujutlust erutada kui ellipsil. Näit.

*Ütlesin jo koa suu sisse, et või siis ärra tohib vanu-igi
veel — — — (E. V.)*

*Pootsman. He-hee! Või Saaremaa mässumees oled?
Võõras. Selleks mind peeti, kuid... (J. O.)*

Parentees (vahelepõime) — lauseühtluse katkestamine
vahelelukitud lausega. Näiteid:

*Vend vennaga ei üksi taplust pidand,
Ei: (k o h k u!) kuradiga keerles lahinguis
Ja: (i m e s t a!) tal jumalaga jätkus südant
Heitlusse astu tõe ahinguis. (M. U.)*

*... üht maja, millel igavene alus —
nii olen mõelnud sagedasti valus —
peaks leidma ometi! (J. L.)*

*Ma imestan iseäranis nende üle, kes arvamist avaldasid, nagu
oleks lugupeetud jubilaari täna õhtu kõige vähem meeles peetud
(O h o o! kuulduv kustki). Ma imestan (k u i k a u a s a õ i g e
i m e s t a d! sähvas...) selle mõtte algatajate ajaloolise mälest-
tuse lühidust, ringvaate kitsust. (A. H. T.)*

Anakoluut — tundepärane lause, mida iseloomustab osade
ühtekuulumus, ebasidendus. Anakoluudi põhiolemuseks on, et
algus erineb suuresti lõpust. Kõnekeeles esineb anakoluut sageli.

Voldemar, kas sa ehk — ega sa ometi —

See on ju häbemata — — kirjuta talle täna!

Oh, ma vaene! — Aga kui teeksime, nagu poleks seda sündinud, nagu oleks kõik vana viisi —? (E. V.)

Kordumised. Sõnade, lause-osade ja lausete kordumised esinevad karakterseina juba rahvalaules. Kordamiste ülesandeks on muljet intensiivistada ja esile tõsta.

Sõnakordused võivad esineda lauses mitmesuguseis asendeis. Näiteid:

T a h a d kuuse otsast seda punakäbi?

T a h a d püüan kinni libelüüli üle vee? (J. S.)

*Säras, sätendas,
e l u sünnitas,
e l u valmistas,
e l u soendas. (J. L.)*

*Vokk vuriseb, vuriseb, otsa pikk
On õhtu talvine — (E. E.)*

*M u paremat laulu ära küsi:
veeret, kuju saanud pole see.
M u kaunimat tuuleteilt küsi:
ära aurand, mööda lennand see. (G. S.)*

Rönne krunt on minu — minu on ta — minu! (E. V.)

*Varjuliste puie all,
Varjuliste puie all
Piäp olema mi maja,
Muud ei ole vaja. (A. A.)*

*Kes küll vasta puttusie,
puttusie, johtusie?
Vasta puttu vana mies,
vana mies, hall habeni.
(Rhvl.)*

*Andres ::; Vidres ::;
Vidres ::; Kudres ::;
Kudres ::; kurulane,
kurulane kusulane,
kusulane päevapoega,
päevapoega laanelindu
hulkus meie metsassa. (Rhvl.)*

Refrään tähendab korrapäraselt korduvaid, häälikühendeid, sõnu või värsse salmide või teatud luuletisjätkude lõpul (lõpp-refrään) või alul (algusrefrään). Refrään on eriti omane eks-
taasile.

Tuntud usuline refrään on *halleluuja*, rahvalaules on paljutarvitatud refrääniks *kaske, kaasike*. Rahvalaulu eeskujul on H. Visnapuu tarvitanud refrääne *sireli sireli, ssu, ssu jt*.

Juh. Liival on ilus algusrefraän luuletises „Lume helbeke“:
tasa, tasa.

*Lume helbeke
tasa, tasa
liugleb aknale
tasa... tasa...*

— — — — — (J. L.)

Luuletises „Jõuluöö“ esineb H. Visnapuul varieeritud kujul sügavpoeetiline refrään:

*Taevan särased tähed. Polnud kuud.
Lumihärmatisen olid puud.
Oli külm, oli vaikne, oli õhtu.
Sõitsid kiriku vaikiden reed.
Tõusin kõrvalist tähtesse teed.
Olid jõulud, oli laupäev, oli õhtu.
Tõusten märke nägin paistma tuld.
Suland lumest paistis havvana muld.
Oli külm, oli tuli, oli õhtu.
Tuli praksuden põles. Olin mäel.
Magas sündinu näitsiku käel.
Oli vaikne, olid jõulud, oli õhtu.*

— — — — — (H. V.)

Kordused, eriti aga refrään, lähenevad sageli kõlaefektide taotluse suhtes kõlakujundeile.

Annominatsioon — sõnatüve kordumine. Annominatsiooni kasustatakse mõnikord sõnamänguna. Esineb sageli Juh. Liival, juba luuletiste päälkirjadeski: „Sinuga ja sinuta“, „Sa oled väikene — väike“.

*Arm tuli tuulesta,
ära läks tuulesa,
tuu meelest tusa viis —
kõik oli korras siis.* (J. L.)

Annominatsioon on esikohal ka Juh. Liiva luuletises „Ei ma mõista palvet teha (palvet: paluda: palveks: paluma: palvet: paluks: palve).“

Kumulatsioon. Kumulatsioonis on kuhjatud tähenduselt lähidasi sõnu niivõrd, et need mõjuvad juba oma rohkuse ning küllusega.

Siin olid pildid, mis esitasid seinu, täis roogit loomi, siskondi, kopse, keeli, päid ja nahku.

Siin olid lauad tallede, hanede, luikede, kalkunite, haugede, forellide, lutsude, angerjate ja merevähkide virna all.

Ja siin olid korvid nagu küllussarved, täis tomate, peterselli, küüslauki, sparglid, artischokke, kõrvitsaid ja lillkapsast.

Aga siin olid veel pildid viinakobarate, kabjuliste faunide ning põgenevate nümfidega. (Fr. T.)

Meil oli siis tuld küllalt, tuult küllalt, meil, katusekambri-test tulijatel, meil, elu urangutesse minejatel: aateid, vaateid, ihasid, vihasid, käärimisi, vaidlemisi, nägemisi, tegemisi nende ärevate päevade sumeduses, õhtute kumeduses — (G. S.)

Merepoolne tuul toob uuesti ranna läitsakat, kus uppunud silgupüüdjad, kivisöepraak, paberrossikarbid ja apelsiinikoored odöörid on valmistanud. (J. O.)

Parallelism (mõtteriim) — lause mõtte teisendatud kordamine järgnevas lauses. Parallelism toetab mõttekäigu võrdkohti, aga ei rikasta oluliselt mõttekäiku ennast. Eesti rahvalaules on parallelism olulisemaid lausekujundeid. Näiteid:

Siis hakkas kannel kumama,
kannelkeeled kaikumaie. (Rhvl.)

Kuhu läksid pääsukene,
lendasid sa, linnukene? (M. V.)

Oi maailmade valgus, võta mu valu oma kiiresse,
vii mu igatsus merede taha! (Fr. T.)

Kui vähe iseloomulist, vähe tüübilist! (Fr. T.)

Antitees (vastuseade) on mingi mõiste, kujutluse või väite kõrvutamine vastupidise mõiste, kujutluse või väitega.

Sa kõige armsam mulle,
kuid siiski vihkan sind.
Võin haavu lüüa sulle,
kuid omal lõhkeb rind. (A. H.)

Kõrgel sääal asuvad suremata jumalad,
Madalal sumavad surelikud rumalad. (G. S.)

Kui rõõmutsesid vanad, siis nutsid noored, aga kui naersid noored, siis pühkisid silmi vanad, nagu leinaksid nad oma laste nuttu. Kui kilkasid naised, siis kannatasid mehed, aga kui maitse- sesid mehed õnnejoovastust, siis ägasid naised, nagu oleksid nad kadedad oma laste isade õnne peale. Andres oli Vargamäel vähemalt üks kord südamest rõõmustanud — kui Kröödal sündis poeg, aga siis oli Krööd kohe surnud ja ise surmale naeratanud, mida nähes Andres kivi ärde läks ja nuttis, nagu oleks tal kahju,

et Krõõt korrugi siin Vargamäel sai südamest naeratada. Nii-sugune imelik asi oli Vargamäe inimestega ja nende rõõmude ning kurbusega. (A. H. T.)

Antitees on viljakamaid lausekujundeid, eriomane romantismile. Ta võib laiuda ka kompositsiooniliseks printsiibiks.

Antiteesis võib eraldada rea alaliike:

a) **Paradoks** — näiv mõtteline vasturääkimus ühes või mitmes lauses.

Paradoks erutab aktiivsele seisukohavõtmisele esitatud mõtte suhtes. On mänglevat laadi, kuid sisaldab tõde. Näiteid:

Edu on rohkem kirglikus vales kui loius tões. (Fr. T.)

Õnn on nagu arstirohi — mida kibedam, seda mõjuvam.

(A. H. T.)

Silma torgata... on kah viis end varjata. (H. R.)

b) **Oksümooron** — vastupidiste mõistete ebaloomulik ühendus, mis evib veel enam mänglevat laadi kui paradoks. Rahvaluules naljalaulud on sageli oksümooronilised. Näiteid:

Kaelakoogud kannid vetta,

kerilauad keedid leenta,

sigi sõtkus taigenada.

Naine tuhnis tuhnermaada,

kubjas haukus hange otsas;

sigi sõitis, sõlg oli rinnas,

lehm oli laudas, laps oli süles,

lammas läks laudile munele. (Rhvl.)

Ent kogemata lõin hoobi mööda ta selgroost, mõök langes sihvatades jänese väikesele sabale. Röögatas siis äkki ja tormas mu kallale suure härjana, sarved ees, pistmiseks mulle makku.

(A. K.)

Oksümooronid on ka säärased ühendid kui: helisev vaikus, lendavad sead jt.

Oksümooron on iseloomulikumaid stiilikujundeid A. Kivika „Miniatüüres“, kus ta kohati laiub koguni kompositsiooniliseks printsiibiks („Lendavad sead“, „Jäneshärg“ jt.).

c) **Iroonia** (pilge) — tähendab väljendusviisi, kus teesklevalt, kuid sihti varjamata vastupidi kõneldakse kui mõeldakse, näit. nimetatakse laiska hoolsaks, rumalat targaks, vaest rikkaks jne. Teravasti tõstab esile ironiat, kui mõnd alaväärset eset või

isikut liialdatult kiidetakse ning kiitja ise simuleerib uskujat. Iroonial puudub kindel lauseline kuju. Näiteid:

Väga puhas kõrvalteenistus kujurile oleks sukakudumine, iseäranis tekitikkimine... Pole muud kui pista aga nõelaga ja viibi kõrgemais regioones. (A. H. T.)

Missugune südantliigutav hoolitsemine, et võta taskust rätik ja pühi pisaraid, mis sarnase hooga veerevad palgeile. Nagu tolgi õndsas ajal, kui preili Alide Ertel soovitas kirjanikkudele ja kunstnikkudele kanu ja kodujäneseid hakata kasvatama. Et osta turult mõistlik kana, pane ta mütsi ning oota õnnelikuna ta mune-mist. Et kanast saavad munad ja munadest kanad ja kanadest munad ja munadest kanad — lõpmatuseni, kuni oled rikas ja lugu-peetud. (A. G.)

Ilmekasti esineb irooniat ka K. E. Söödi luuletises „Meie Mikukesel rasked päevad“.

Hääsüdamelist pilget kutsutakse h u u m o r i k s. Näide:

*Kedra, Liisu, memme tütar!
Ma läen homme Pihkva linna,
Ostan sulle suure sõba!*

*Kudas kedran, memmekene,
Käed mul haiged, jalad haiged,
Kõik mu luud ja liha haiged.*

*Kedra, Liisu, memme tütar!
Ma läen homme Võru linna,
Ostan sulle noore mehe!*

*Kedran, kedran, memmekene,
Käed mul terved, jalad terved,
Kõik mu luu ja liha terve.*

(Rhvl.)

Kibedat, torkavat ning mõnitavat pilget kutsutakse s a r k a s m i k s.

*Ei tule mina sinule,
sinule sea te'ole,
hobuse unenä'ole,
koerakonna palge'elle;
Sul on küünar küljekonti,
vaks on silmade vaheta,
suu on seitsmesopiline,
kael on kolmekandiline,
nina neljanurgeline. (Rhvl.)*

d) **Kliimaks** (astmestik) — astmeliselt tõusev kujut-luste rida, mille sihiks on äratada ning tõsta tähelepanu ning huvi.

Kliimaks on esinevamaid lausekujundeid rahvalaules.

Näiteid:

*Viie lapse vingutaja,
Kuue lapse kuugistaja,
Seitsme mehe vere valaja! (Rhvl.)*

„Kalmu neius“ esineb ulatuslik kliimaks järjest väärtuslikumate kingituste andmises (kindast — mõrsjani).

Maa hakkab kumama nagu kaugel tulekahi sügisööl, maa hakkab tumedalt helendama, maa hakkab sädemeid pilduma, maa lööb loitma, maa hakkab leegitsema, maa paneb silmad virvendama, maa saab pimestavalt hiilgavaks, nagu oleks ta päikesest.
(A. H. T.)

Need lõõtsapilli helid käisid lendvana läbi südame; kõrgemale tõusid kontsad ja paukusid vastu põrandat, kõvemini hui-gati ja huluti, võimsalt pigistati neiu pihta ja näis, nagu tahaksid paarid nende helide läbi sunnitud valu ning rõõmu hoos lendu tõusta. (M. M.)

Kliimaks evib enam-vähem võrdlevat laadi. Mõnikord langeb kliimaks otse ühte komparatiivse võrdlusega. Näit.

*Lilleke on ilus,
Roosike on kaunis,
Kui ta pääle paistab
Päeva silmakene...
I l u s a m on minu
Armsa Alo pale,
Kui ta roosihuuled
Laskvad laulu kuulda.* (K. J. P.)

Ümberpööratud kliimaksit, kus kujutlused on reastatud alanevas järjestuses, kutsume antikliimaksiks. Näit.:

*Kel pole kaasa, võtku kassi,
kel pole kassi, võtku hiiri,
kel pole hiirta, olgu ilma.* (Rhvl.)

*Siis tuli ta tagasi ja hakkas veel suure heameelega muli-
sema, esiti mõisnikkudest, siis kassidest, siis teejoomisest.*
(M. M.)

Kliimaks laiub väga sageli kompositsiooniliseks printsiibiks (gradatsiooniks).

Retoorilised (kõnekunstilised) laused.

Retooriline küsimus — on küsimus, mis esitatakse huvi äratuseks ja millele küsija ise vastab. Rahvalaules esineb retooriline küsimus sageli. Näit.:

*Mis on meie ukse alla?
Meri meie ukse alla.* (Rhvl.)

„Mis mulle jutustad, koidiku tuul?“
 — „Eestimaalt tulen,
 väsinud olen;... (L. K.)

Tunderõhulised hüüd- ja küsilauseid — väljendavad hüüd- või küsilause kujul erilisel hoogsaid tunde-
 liigutusi.

*Eesti muld ja Eesti süda —
 Kes neid jõuaks lahuta!* (L. K.)

Milline öö! Ta on mul meeles kui uni, kui uni unes, kui viirastuste viirastus. (Fr. T.)

Aita, halastaja vaim, et see priiuse päike niisamuti jälle looja ei läheks! (E. B.)

*Käi kindlast! Pää kõrges!
 Aeg annab harutust!* (L. K.)

Küsilauseid:

*Kas siis selle maa keel
 Laulutules ei või
 Taevani tõusta üles
 Igavikku endale otsida?* (K. J. P.)

Kas ei jää järelduseta sinu Suured Igatsused? Kas ei jää saavutamata sinu Suur Unistus? Kas ei tule vanadus, haigus ja surm? (Fr. T.)

Kõlakujundid.

Luulekeeles täheldatavamaid väärtustamisvahendeid on veel häälikute hääkõlavus — ilukõla ehk eufoonia. Võtteid, mida kasutatakse ilukõla saavutamiseks, kutsutakse kõlakujundeiks ehk kõlafigureks.

Tähtsamaid kõlakujundeid on:

Onomatopöa (helijäljendus) — loodushelid jäljendavad häälikühendid või sõnad.

Onomatopoeetiliste sõnadega avaldatakse puhkevaid meeleliigutusi ning elavust. Eesti keeles on neid eriti rohkesti, otse piiramatult, detailsete erivarjunditega, näit.: *kohisema, kahisema, kihisema, kähisema, sahisema, sihisema, mühisema; huikama, kraaksuma; sirr-sorr* jne.

*Siis r a k s a t u s
 p r a k s a t u s,
 korruga vaikus.*

*Siis mürin
ja jürin,
ja jällegi vaikus. (G. S.)*

*Ja päras solises, eel pahisesid vahud. (V. R.)
Kilk-kolk! Kilk-kolk! Mats-pots! Mats-
pots! Jälle tõusevad ja vajuivad käed, jälle kõlksuvad ja
matsuvad pindad, jälle sahisevad õled ja jälle soriseb
vili savist põrandale. (E. V.)*

*Piirat ma õitsevaist ümber ülastest, / rinnuni lopsaka leh-
tede vahel, / mille ladvult haljana sajab / muusikavihma rütmi-
kaid tilku:*

*Logloblüüdi giigii / viliküüt viuhüüt / torogeogeo. bii bii /
tiu tiu tirigüüt / bibigöök bibigöök / tsiut tsiut / vrlt vrlt / öö /
gee / giits. (J. S.)*

Üksikute häälikute eriline võime väljendada teatud meele-
olusid on andnud aluse rääkida nn. häälikulisist meta-
foorest, mida kutsutakse ka glossolaaliaks. Glossolaalia all mõtleme kõiki paisutatud tundeavaldusest tekkinud, ilma mõttelise sisuta häälikuväljendusi. Neid esineb ohtrasti eesti lastelauludes ja võluvormelites (nagu ussisõnad, hundisõnad jt.). Näit.:

*Marungasta maanipilli,
maanipillista pibara,
pibarasta petserikku,
petserikusta ribuna — — — (Lastesalmikust.)*

Häälikuväljenduste laad on seni objektiivselt selgitamata, on tehtud aga rida usutavaid oletusi.

Nii on väidetud, et täishäälikud moodustavad kerge, naiseliku elemendi, konsonandid — raske, meheliku (Balmont); madalad vokaalid (u, o) tõlgitsevad nukrutsevat meeleolu, kõrged (i) — eredat; s, k, p, t on omased tõlgitsema ebakõlasid, kärasid; l, m, n, v väljendavad mahedust, sulavust, kergust, helisevust.

On väidetud, et *u*, olles mõtteseoses sõnadega, nagu *surm*, *mure*, *murdma*, on M. Underi luuletisesse „Kontvõõras“ sisendanud õudustunnet; et *l* kaudu on G. Suitsu „Kerkokellas“ õnnestunud edasi antud kellaheli; et vokaalid *a* ja *o* on eriti hääkõlalised jne.

Alliteratsioon — sama konsonandi kordumine kahe või mitme sõna alul; harvemini ka sõna keskel (sisealliteratsioon) või lõpus (lõppalliteratsioon). Näit.:

*Vankus vastu vana vares,
vana vares, vaene meesi.* (Rhvl.)

*Saaniga sõitsin ma sohinal
külalt läbi kiiruga.* (M. V.)

Neid silmi kinni suruda ei suuda surm. (G. S.)

*Naistel rippusid saapad ja sukad särjekirja
säärepaelu pidi käe otsas* (M. M.).

Sise-alliteratsioon:

*Küll see tund on tuska täis:
Räitsarõske, rahe raske.* (M. U.)

Lõppalliteratsioon:

Nii raskelt kaibap, ikep kell. (G. S.)

Assonants — päärõhuliste vokaalide samakõla ehk kordumine; harvemini ka sõna keskel (sise-assonants) ja lõpus (lõpp-assonants).

*Hõbe hõlpemed õlalla.
Kõlise, kõlise, kõrbe!
Tule, uni, uksest sisse!*

*Õnneks õnnetus saab
siin rihvaga külvatud rannal.
Peegliks merele meel suvele
tänuolik veel.* (G. S.)

Nii alliteratsioon kui assonants on eesti rahvalaulu iseloomulikumaid kõlakujundeid.

Kõlakujundeile on väga lähedane r i i m, mida tema kindla sidaduse tõttu värsiga käsitleme meetrikas.

Stiiliväärtusest üldse.

Kuigi belletristika tähtsamaid tunnuseid on kujundiline väljendus, ei saa öelda, et kõikide stiilikujundite tarvitamine või nende sagedus oleks stiili tingimatuks väärtuskriteeriumiks. On hinnatavaid teoseid, kus on esikohal lihtis

sõnastus (näit. Juh. Liiva „Igapäevane lugu“). Igasuguse ilukirjandusliku väljenduse kohta on kehtiv, et see oleks sisemises kokkukõlas valitud ainega, orgaanilises seoses autoriga.

Tuleb esile tõsta eriti, et ilusad sõnad ja peen sõnavalik väärtusliku sihita on tühised. Stiilis peab olema otstarbekus, sihipärasust. Teiseks, on kaks päämist stiililaadi: usutav ja ebausutav. Õige on esimene, ta nõuab autorilt kõigepäält täit otsekohesust (isegi kõlblust) — (E. Engel).

Lõppeks: hää stiil põhjeneb sellel, et autoril on midagi öelda (Schopenhauer).

Kunstilise loomingu nii elemendes kui tervikus jälgime kokkuvõetult rida norme, millest on tähtsamad: elulisus, otstarbekus, usutavus, uudus, vahelduvus, harmooniline tundmusisund, varjundilisus, nägelikkus jms.

Meetrika.

Kirjanduslikud teosed võivad olla sõnastatud kas seotud või sidumata kõnes. Sidumata kõnet nimetatakse *proosa*ks, sõna kitsamas mõttes (ladina *oratio prorsa* — otse edasi sammuv kõne), seotud kõnet *poeesia*ks (kreeka *poiesis* — rakendamine, tegemine) ehk *luule*ks.¹⁾ Seotud kõne päämisteks tunnusteks on rütm, värsimõõt, riim.

Rütm on keelde tulnud väljastpoolt, mingi inimtegevuse (tõenäoliselt töö või tantsu) korrapäraseist, kindlas taktis liigutusist ja saanud eriomaseks poeesiale. Rütmi all mõtleme siin korrapärast rõhutõusude ja -languste vaheldust. Teatud määral on see omane ka proosale.

Seotud kõne jaguneb värssideks, mille all mõtleme sarnanevaid rütmilisi ühikuid (luuletiste ridu). Iga värsi rõhutõusud ja langused on seaduspäraselt järjestatud, mõõdetud, nii siis iga värss evib värsimõõdu ehk meetrumi. Meetrumi laadi määravad keele omapära ja aja traditsioonid. Värsi-

¹⁾ Proosa all, sõna laiemas mõttes, käsitatakse teoseid, kus valitseb objektiivne ainekäsitus ja huviobjekt on väljaspool teost (teaduslikud tööd, publitsistlikud teosed jms.), poeesia all teoseid, kus huvi on juhitud teosele enesele.

möödu üksuseks on värsijalg. Värsijalgade arvu järgi nimetatakse värsse: ühe-, kahe-, kolme-, neljajalalisiks jne.

Meetrumi aluseks on võetud eri keeltes kolm elementi: välted, rõhud, silpide arv. Vastavalt sellele saame järgmised värsimöödu süsteemid: 1) välteline ehk meetriline (arvestatakse silpide vältust hääldamisel), 2) silbiline ehk süllaabiline (arvestatakse silpide arvu), 3) silp-rõhuline ehk tooniline (arvestatakse silpide rõhkusid ja arvu) ja 4) rõhuline ehk aktsendiline (arvestatakse silpide rõhkusid).

Kreeka ja ladina antiikse luule värsimöödus valitses välteline süsteem (kuna see oli seotud otseselt muusikaga). Pikki silpe märgiti —, lühikesi ∪ (uemas luules — tähendab rõhulist, ∪ nõrgarõhulist).

Vaatleme selle süsteemi tähtsamaid värsijalgu, mis on üle võetud ka teiste rahvaste uuemasse luulesse.

1. Kahesilbilised värsijalad:

- a) *pürrihius*: ∪∪ ema, luba.
- b) *trohheus*: —∪ õhtu, jõuab.
- c) *jamb*: ∪— ma siin, su naer.
- d) *spondeus*: —— viimseid, vaatas.

2. Kolmesilbilised värsijalad:

- a) *daktül*: —∪∪ tantsime, muutume.
- b) *anapest*: ∪∪— tuleriit.
- c) *amfibrahh*: ∪—∪ sireeni.

3. Neljasilbilised värsijalad:

- a) 1. *peoon*: —∪∪∪ vaatlemine, ringlemine.
- b) 2. *peoon*: ∪—∪∪ foneetika.
- c) 3. *peoon*: ∪∪—∪ horisondi.
- d) 4. *peoon*: ∪∪∪— originaal.

Rõhutõusude ja -languste asendilt liigituvad värsijalad järgmiselt:

1. langevad, mis algavad rõhutõusuga (trohheus, daktül, 1. peoon).

2. tõusevad, mis algavad rõhulangusega (jamb, anapest, 4. peoon).

3. siirduvad, milles rõhutõus asetseb rõhulanguste vahel (amfibrahh, 2. ja 3. peoon).

4. sarnased, mis koosnevad ühesugustest silpidest (pürrihius, spondeus).

Antiikseist värsest esinevad sagedamini heksameeter ja pentameeter. Heksameeter on 6-jalaline värss, mis koosneb daktüleist ja spondeustest. Seejuures viies värsijalg on alati daktüülis, kuues trohheuses. Tsesuur ehk lõige (peatus, mis jagab värssi kaheks värsipoolikuks) on kolmandas värsijalas.

Milline saatus, mis juhus, mis ammune igatsus kauge. (V.R.)
 — — — | — — — | — — — || — — — | — — — | — — — | — — —

Küll tast suits siis tõuseb ja keerleb ja mängib mu ümber. (Fr.R.F.)
 — — — | — — — | — — — || — — — | — — — | — — — | — — —

Pentameeter moodustub kahest ühesugusest poolvärsist, millest kumbki koosneb kahest daktüülist ja lõpeb ühe pika silbiga. Heksameeter koos pentameetriga moodustavad värsipaari ehk distihhoni, eelegilise kahiku.

Küpressi üksiku latva vaid kaugete mägede tagant (heks).
 — — — | — — — | — — — || — — — | — — — | — — — | — — —

päike veel riputab verd, väärikat mälestust sest (J. Sch.)
 — — — | — — — | — — — || — — — | — — — | — — — | — — —

Antiikseid värsimõõte eesti luules tarvitades on arvestatud seni rõhutegurit. Eesti keeles oleks vahest siiski võimalik võtta aluseks ka silpide vältust kui keeles selgesti tajutavat üksust.

Silbiline süsteem esineb romaanirahvaste luules. Sellest on meil muudetult tarvitusel ainult alexandriin (silbiline muudetud silprõhuliseks), mis moodustub 6-jalalisest jambist, tsesuuriga keskel.

Kui õnnis on see mees, kes Isa pääle loodab (R. Brocmann).
 — — — | — — — | — — — || — — — | — — — | — — — | — — —

Silprõhuline süsteem on omane germaani rahvaste luulele. Rajanedes rõhuvaheldusele on siin nõutav, et riimi läbi seotud värsid eviksid võrdse silpide arvu.

Ja kevad tuleb siiski, 3 rõhku 7 silpi.

ju àknal kòputàb. 3 „ 6 „

Ju esimesi piisku, 3 „ 7 „
ta lähkelt lõputab. (G. S.) 3 „ 6 „

Saksa mõjustusel (M. Opitz'i kool) algab eesti värssi ajalugu silprõhulise süsteemiga. Viimaseil aastakümneil, alates „Siuru“ rühma loominguast, on saanud domineerivamaks rõhuline süsteem. Varem on seda tarvitanud juba Kr. J. Peterson.

Rõhuline süsteem erineb silprõhulisest selles, et temas ei nõuta silpide arvu võrdsust riimiga seotud värssides. Näiteks:

Ma tullen, ma tullen, tee lahti üks!
Ei äita siin nüuksumine, ei üks.
Sind tunnen ju ämmu su lapse-ääst,
Sa armsam mu väljavalitute seäst.
See enne sündi ju nõnda säet,
Sa mulle üle ant ja jäet

Värssid on kõik võrdrõhulised, kuna igas värssis 4 rütmilist rõhku; silpide arv värsses on aga järjekorras: 10, 10, 10, 11, 9, 8,

Rõhkudevahelised intervallid on vahel võrdsed, vahel eba-võrdsed. Valitseb segameetrum, mis on rõhulises süsteemis tavaline nähtus. Sageli esineb ka, et langevalt meetrumilt minnakse üle tõusvale ja vastupidi.

Eesti värssi meetrilisi erijooni.

Nagu eespool tähendatud, arvestatakse eesti värssi meetrikas sõnarõhkusid ja silpide arvu, kuid jääb teatud võimalus arvestada ka silpide vältelist vaheldust, mis võiks vahest lisandada uusi kõlaefekte.

Kuna eesti keeles päärõhk asetseb sõna esimesel silbil, on eesti luulele omased langevad värssijalad. Seetõttu on meil trohheuseline ja daktüüline meetrum põhimeetrumiks. Näit.:

Trohheuseline:

Sina oled imeline talleken,
Malleken!
Valge väikse punsund käega,
Väega

*Mõistmatumaga sa mulle ütlemata armas.
Ah, sa väike, väike, valge inimese narmas. (H. V.)*

Esikohal on trohheuselises värsis kahesilbilised sõnad.

Daktüliline:

*Tunnetes
tumedes
piisarad
jämedad,
piisarad
kibedad
valguvad. (V. R.)*

*Midagi helendab helgib ja tuikab
kaugete kinkude takka;
kaugete metsade takka
midägi kutsub ja hüüab ja huikab. (V. R.)*

Viimased sõnad antud värses moodustavad trohheuselised värsijalad. Daktüli vaheldus trohheusega on eesti luules tavaline. Enamasti on daktülit tarvitatud meil heksameetris ja penta-meetris.

Jambiline värss eesti luules on tuletatud trohheuselise, mille ette on asetatud ühesilbiline eeltakt ehk anakruus. Seetõttu pole õige värsse jaotada jambi mõõdu järgi, vaid trohheuselisel. Näit.:

*Su / hele naer mu tuppa äkki põikas,
su / hele naer,
mu / raamatute nukrust läbi lõikas
kui / järve aer. (G. S.)*

Amfibrahiline värss eesti luules on tuletatud daktülilisest, mille ette on asetatud anakruus. Näit.:

*Vist | tärgetel olid need tiivad,
— — — | — — — | — — —
Kui | suhkrust, nii, krõbedad,
— — — | — — —
Need | vägisi lendu viivad,
— — — | — — — | — — —
Ning | helkisid hõbedat. (M. U.)
— — — | — — —*

Hiis | haljendab, tammikus | tuhiseb tuul,
 — — — | — — — | — — — | —
 Sees | kihab ja kahab ja lainetab leek. (J. B.)
 — — — | — — — | — — — | —

Amfibrahhilises värsis vahelduvad tavalisest daktülid trohheustega.

Daktülist on tuletatav veel anapestiline värss samuti kui amfibrahhi. Ette asetatakse siin kahesilbiline lühivälteline sõna, nn. baasis.

Jalad / heljuvad, / kenasti / kiiguvad / käed. (J. B.)

Riim.

Riimi all mõtleme kahe või mitme sõna sise- ja lõpphäälivate kokkukõla värsside lõpul. Kuna sisehäälivad algavad eesti keeles päärõhulisest silbist, loeme säält riimi algust. Riim on ilmekam, kui kokkukõla teostub väikese lahkuminekuga.

Riimi eraldatakse kõigepäält silpide arvu järgi:

1. ühesilbilised ehk meesriimid (silpriimid):
söob : löob; kütt : sütt;

2. kahesilbilised ehk naisriimid (trohheuseline riim): *kivi : rivi; barrikaadi : demokraadi;*

3. kolmesilbilised ehk libisevad (daktüiline riim): *ennata : lennata; ilmale : silmale;*

4. neljasilbilised ehk ülilibisevad (peoniline e. hüperdaktüiline): *kiikumises : liikumises; kisendades : sisendades.*

Võimalikud, kuid harvad on enamsilbilised riimid: *hukutavaile : kukutavaile; lühenduslikele : pühenduslikele* jms.

Asukoha järgi jagunevad riimid:

1. Paarisriim (skeem: a a b b), näit.:

Küll olin õnnelik õie k u u l —
 Ei seda või kirjelda' kellegi h u u l —
 Ma mõt'lin, et igavest nõnda see jääb,
 Kuid elukuu lennates ära siit lä'eb. (A. H.)

2. Ristriim (a b a b), näit.:

Ma usun une r a u g e l :
 mull' valmistatud v i s t
 veel ligidal ja k a u g e l
 mõnd saatust imel i s t. (G. S.)

3. Süliriim (a b b a), näit.:

Kui hõõguks hõbedat kõik taeva leed :
 Täis kirstast sätendust, opaalisina,
 Täis helmehelke, piimavalget *vina*,
 Näen mõrsjakaunilt öitsvat seda ööd. (M. U.)

4. Segariim (a b b c d d c jne.), näit:

Järsku prahvatas
 kogupauk ja tänava r a p p u d e n,
 kiviseinte ja tornide v a p p u d e n,
 keset paanilist hirmu kaaost
 seitsmeleegiliste mõõkadega *keerubid* —
 soomusautod ähkides *keerutid*,
 lüvvend vätku igast praost. (Aug. A.)
~~Küll olin õnnelik õiekuul —~~

Riimest hinnatavaim on täisriim. Täisriimid algavad sõna pärõhulisest silbist ning evivad sõna lõpuni võrdseid häälikuid. Seejuures riimivad sõnad peavad olema samas vältes. Näit.: *und : lund; valu : talu; mõtteid : võtteid; väikesest : päikesest* jne.

Tavalisesti algab täisriim pärõhulise silbi esimesest vokalist, erandjuhtudel aga juba selle eel olevast konsonandist (näit.: *kriis : priis; kruus : truus; kraan : traan* jt.).

Homonüümsed sõnad (samakõlalised, kuid tähenduselt erinevad) moodustavad erilaadilise täisriimi liigi, näit.:

Nutab undruku sappa kõik salajas k o h a s, ...
Ah, see tilluke õnn, mis kord südames k o h a s. (M. U.)

Homonüümriimi tarvitatakse mõnikord riimimänguks, näiteks:

Mis pidi tulema, see tuli —
 Me kodanliselt joome *teed* ...
 Ent minu silme tinea tuli
 Taas valgustab su tühja *teed*. (V. A.)

Homonüümriimi esinemise haruldus ja pingutus, mis tuleb paratamatult teha samakõlaliste sõnade mõistelise erinevuse tabamiseks, mõjuvad huvi-erutavalt.

Irdriimiks nimetame riimitüüpe, kus kõik häälikud pärõhulise silbi vokalist (incl.) alates ei ole võrdsed, näit.: *naerda : kaeda; sind : lint; hoogu : jobund; paatos : saatus; Chaplin : sappi; (kõrges) taevas : (selles) vaevas*.

Kuna kõrvalrõhk eesti keeles on küllalt tugev, on riimidena arvestatavad ka kõrvalrõhulised riimid, näit.: *ruma-*

lalt : madalalt; igavest : südamest; seejuures on eelistatum, kus kõrvalrõhuline riimipaarik riimub päärõhulisega, näit.: mõtiskelud : elud, uks : alistuks.

Eriline liik on liitriimid, mis koosnevad mitmest sõnast, näit.: *Narvani : harva nii, väikelinn : päike mind.*

Riimide väärtuse hindamisel on arvestatavad väga mitmesugused asjaolud. Kõigepäält, riim on üldiselt seda enam hinnatav, mida suurem kõlaline sarnasus. Äärmisi võimalusi siin võiksime kutsuda ideaalseiks riimeks (priis : priis). Viimaste hulka ei kuulu homonüümiriim, kuna teatud häälikuline erinevus on vajalik ilmekuse tõstmiseks.

Riimi muljet võib tunduvalt suurendada eelnevate sõnade teatav samakõla, näit.: *valguses ses : see kes; suudelda su : juuste lasu.*

Arvestatav on veel mitte ainult samakõlalisuse aste, vaid ka laad (häälikute meeldivus).

Riimi väärtust tõstab tunduvalt riimi u u d u s. Näit. võivad olla küllalt mõjukad puuduliku samakõlaga, aga ootamatud irdriimid, nagu: *Chaplin : sappi; müüdina : Lydia; teiselt poolt aga šabloonseks muutunud täisriimid (seal : teal, mind : rind jne.) ei evi enam mingit kunstilist mõju. Kõige mõjukam on loomulikult täisriimi uudus.*

Riimi väärtus oleneb lõppeks tunduvalt veel kontekstist. Riim peab olema orgaanilises seoses tekstiga, selle paratamatu, loomulik osis, mitte vägivaldselt liidetud ega välmitud efektiks.

Stroof.

Stroof ehk salm koosneb üksikuist rühmaks ühendatud värsidest. Stroofi kuju taoteleb kokkukõla sisulaadiga ning võib olla vastavalt sellele väga mitmesugune. Aluseks võetakse sageli geomeetrilisi kujundeid (nelinurk, trapets, ring jt.). Kõige sagedasem on nelinurkne stroof ehk nelik (A. Haava, K. E. Söödi, J. Liiva jt. harrastatuim stroofikuju). Näit.:

*Pedak heleroheline,
kask kuldkollane!
Nõmm on sügisele
langend kaenlasse. (J. L.)*

Stroofikujude mitmekesisus on arenenud kuni v a b a v ä r - s i n i, kus stroof üldse puudub. Vabavärsis valitseb segariim ja meetrumi vaheldus, mis aga peab olema sisemiselt motiveeritud. Vabavärss annab suurima individuaalse vormikujunduse vabaduse.

Tavalisist määramatuseni mitmekesiseist stroofikujudest erineb järsult klassikaliste luuletiste kindlaks kujunenud välisvorm, mille meie luules esinevamaid kujusid siin vaatleme.

Tertsii n. Tertsii n koosneb kolmevärsilisist stroofest, mis evivad järjekorralist riimide (enamasti mees- ja naisriimide) vaheldust läbi kogu luuletise. Meetrumiks on alati 5-jalaline jamb. Lõppu asetatakse üksik värss, mis riimib viimase stroofi teise värsiga. Näide:

TUULEMAA III.

*Maa-ala eluks ahtakeseks muutub
ja tagaaetud, sõtkutud mu au.
Mu silma kannatuste rada puutub.*

*Ja pisar, klaasistanud, üle lau
kui tuleleilis jäises palge uurdub,
teed teist, kristallist, tunnistab mu sau.*

*Maa kitsaks jääb, kuid ümber taevas suurdub,
nii üksinduses läheb vaimu tee.
Hing ülimaise armastuses juurdub.*

*Ei olnud loodud ennast müüma see,
maa võitmiseks end laskma lingutada,
või sütitama kodu vaikse lee.*

*Ei siis ka käsi tule ringutada,
kui katkeb eluks viimne hädasild.
Jäänd järel Tuulemaale pingutada,*

jäänd talvetaeva puhte, kiirtepild. (G. S.)

Tertsii nide riimitabel: a b a || b c b || c d c || d e d || e.

Tertsii n on enam omane eepilisele luulele kui puhtlüürilistele elamustele.

Teine veel enam tarvitatud luuletise klassikaline vorm on sonett. Näide:

12.

*Käes kevade. Veel ruskab loodes vähe,
kuid idataevast vaatab hõbe kuu
ja valgustab vee pardal põõsad, puu.
Vaid hämarasti kaugusi on nähe.*

*Kuu varjab valgusega eha tähe
ja hiilgab läbi taeva põhjatu
ja külvab tuhatvärvil lahe suu
ja heidab hõbe kettaid laine pähe.*

*Mis värvi hõrnus, ilu vete pinnas,
helk õhtutaeva servas imeline!
Vaid mõned tuled helendavad linnas.*

*Ja merelt kostab hõikus alatine.
Mis helevus lööb hõitsma vaikes rinnas,
mis põhjatugi meele tüünus, sine.*

(V. R.)

Iga sonett koosneb 14 värsist, mis jagatakse neljaks stroofiks.

Soneti skeemid:

1) $\underbrace{abba \mid abba}_{\text{nelikud}} \parallel \begin{array}{l} ccd \mid cdc \\ cdc \mid dcd \\ ccd \mid cdd \\ \underbrace{ccd \mid ede}_{\text{tertsiinid}} \end{array}$

2) $\underbrace{abab \mid abab}_{\text{nelikud}} \parallel \begin{array}{l} ccd \mid ccd \\ cdc \mid ddc \\ \underbrace{ccd \mid eed}_{\text{tertsiinid}} \end{array}$

Soneti meetrumiks on ainult 5- või 6-jalaline jamb, täisriimidega. Sonett on lüüriline ning ühe idee kehastis. Teema käsitus kulmineerub 8-ndas värsis, järgnevad tertsiinid tõlgitsevad puhtlüürilist elamust ning lõpevad tugeva kokkuvõttelise akordiga. Soneti stiil on üllas ning selge.

Eesti rahvalaulu värss.

Eesti vana rahvalaulu värsimõõduks on 4-jalaline trohheus, kusjuures rütmielemendiks on silpide arv, rõhk ja välde. Neist määravam osa on rõhul.

Iga värss evib neli rütmilist rõhku, silpide tavaliseks arvuks värsis on 8. Viimane värsijalg ei ole kunagi poolik, värss ei lõpe kunagi ühesilbilise sõnaga.

Vana rahvalaulu trohheuseline värsimõõt evib siiski rea erandeid:

Kõigepäält on täheldatav, et esimest värsijalga täidetakse vabalt. Selleks võib esineda 3—4 lühikest silpi, näit.:

Mis mina nutan, eidekene.

— ◡ ◡ | — ◡ | — ◡

Ühe pani kuuksi kullendama.

— ◡ ◡ ◡ | — ◡ | — ◡ | — ◡

Harvemail juhtudel esineb 3- ja 4-silbilises esimeses värsijalas pikk päärõhulinegi silp. Näit.:

Isa toob pärja Pärnumaalta.

— ◡ ◡ | — ◡ | — ◡ | — ◡

Salme aga hüüdis saanistagi

— ◡ ◡ ◡ | — ◡ | — ◡ | — ◡

Ka värsi teine ja kolmas värsijalg võib esineda mõnikord 3-silbilisena (daktülinas), näit.:

Vihulast olen viidud virve.

— ◡ | — ◡ ◡ | — ◡ | — ◡

Nurgad nutid, et olen noori.

— ◡ | — ◡ | — ◡ ◡ | — ◡

Rahvalaulu trohheuselist värsijalga võib täita mõnikord üheainsa pika vokaali või diftongiga silp, näit.:

Too, kirves, raiu kiike.

— ◡ | — ◡ | — ◡ | — ◡

Käi kiige kõrgeelle.

— ◡ | — ◡ | — ◡ | — ◡

Tegi kuu, tegi kaksi.

— ◡ | — ◡ | — ◡ | — ◡

Rinnalt veeres vöölegi.

— ◡ | — ◡ | — ◡ | — ◡

Rahvalaulu loomulikuks ettekandeviisiks on olnud laulmine, leelotamine. Silpide värtelise vahelduse tõttu eesti keeles on loomulikult kujunenud paremais rahvalaules tendents, et pika noodi all, s. o. värsijala tõusus ei esine lühikest päärõhulist ja värsijala languses (orus) pikka päärõhulist silpi (soome Kalevala-värssis on see reegliks). Oleks ju ebaloomulik, kui me näit. säarast värssi nagu „tule, tule, tuulekene“ laulaksime „tuule, tuule, tuulekene“. Selgesti häiriv on samuti lühikese noodi all (värsijala languses) pikk päärõhuline silp. Nii on teataval määral värsirütmi määravaks teguriks ka silbivälde.

Mitmesuguseil põhjusil (keeleareng, rütmitunde puudus laulikuil jm.) pole meil saanud eeltoodud tendents areneda üldmaksvaks reegliks.

Rahvalaulu lugemisel on praktiseeritud kaht ettekandeviisi:

1) loomulikk u lugemist, kus ettekandes on mõõtuandvaks lauserütm,

2) skandeerivat lugemist, kus värss kantakse ette värsirõhkude järgi (mis ei lange alati kokku sõnarõhkudega).

Müllu | jõin mu|ré ka|rika.

Kés toob | mülda|jé õ|luta.

Kui värsirõhk langeb lühikesele silbile, ei tule skandeerides seda pikendada ebaloomulikuks, vaid hääldada lühikeselt, kerge rõhuga. Värsirõhuliste silpide rõhutamine peaks sündima üldse kergelt ning liialdusteta.

Riim eesti vanas rahvalaulus puudub või esineb juhuliselt. Riimi aset täidab, nagu paljude teistegi rahvaste juures, alliteratsioon ja assonants.

Vanast rahvalaulust erineb teravasti *uus rahvalaul*, mis on tekkinud hiljem kunstluule eeskujul ja evib selle tunnuseid. Eesti uuel rahvalaulul ei ole kindlat värsimõõtu (domineerib siiski 4-jalaline trohheus); alliteratsioon ja assonants esinevad ainult juhuliselt — nende aset täidab lõppriim; värssid on rühmitatud stroofesse; meloodia on vahelduvam ja ulatuslikum; puuduvad karakterse nähtusena korduskujundid ja parallelism; keel on enam-vähem kaasaegne.

Teatud määral võiks veel eraldada üldiselt vana rahvalaulu naiselislüüriilist ja uue meheliseepilist sõnastuslaadi.

Uuest rahvalaulust üldtuntud on näit. „Lilla istus vangitornis“, „Üks kuninga tütar ja kuninga poeg“ j. p. t.

Temaatika.

Teema. Kunstilise teose iga üksikut lauset ühendavat üldmõtet nimetame teemaks. Teema on nii siis teose juhtivaks ideeks, mis liidab teose üksikud osad tervikuks ja juhib sündmustikku.

Teemasid võib olla teosel mitu: pää- ja kõrvalteemad. A. H. Tammsaare jutustuse „Vanad ja noored“ üheks teemaks on oma maalapikese armastus, pääteema sisaldub aga juba päälkirjas — see on vanade ja noorte vastuolu.

Kuigi teema sisaldub tavalisest juba päälkirjas, ei tohi alati teemat samastada päälkirjaga. Aug. Jakobsoni romaani „Vaestepatuste alev“ teemaks on näit. madal ühiskondlik elu.

Teema valikul on eeskätt arvestatav huvitavus. Seltskonna tähelepanu köidavad suuresti aktuaalsed teemad. Nii olid haaravad ärkamisajal Jak. Pärna jutustise „Oma tuba, oma luba“ talude päriseks ostmist ja L. Koidula kom. „Säärane mulk“ mulkide ja tartlaste vahelist tüli käsitlevad teemad, mis olid seotud päevahuvidega.

Teema ei tohi olla laenatud, vaid peab väljuma autori hinge- laadist, olema sellega orgaaniliselt seotud ning peegeldama autori psühholoogilist ühtlust. Huvi äratuseks ning tähelepanu köitmiseks on täheldatav ühtlasi autori eetiline ellusuhtumus, elav kaasatundmine ja ükskõiksuse ning „külma tooni“ puudumine.

Teema väärtust suurendab tunduvalt veel temaga seotud probleemide üldnimikkus. Mida ulatuslikuma tähtsusega teema, seda kauemini säilitab ta tähelepanu. Anekdoodilised ja muud tühised ning tähtsuselt piiratud teemad kaotavad oma huvitavuse kiiresti.

Aine. Teema käsitlemiseks vajab kirjanik ainet, nn. toor- materjali, mida ammutatakse mitmesuguseist allikaist: isiklikest elamustest, olustikust (miljööst), kunstiteostest, ajaloolisist

kroonikaist jne. Iga aine-ala annab teosele ka enesele vastava laadi. Kirjaniku teose väärtus ei olene valitud aine päritolust, vaid kunstilisest kujundamisest oma loomingus.

Sisu ja vorm. Valitud aine ümberkujundatud elemendid valminud teoses moodustavad teose s i s u. Sisu on lahutamatus seoses teose v o r m i g a, mis tõlgitseb, kuidas on teostatud aine ümberkujundus.

Motiiv. Teose teema on tervik, mis koosneb väikestest seotud üksustest. Vähimaid, jagamatuid temaatilisi üksusi kutsutakse teose motiivideks. Igas lauses avaldub oma motiiv. Näit. on motiivid: „Nüüd õitsvad kodus valged ristikheinad“ (E. E.), „Su hele naer mu tuppa äkki põikas“ (G. S.), „Don Juan sõidab puuhobusega“ (Fr. T.). Samad motiivid esinevad mõnikord mitmes teoses teisendatud kujul — näit. esineb motiiv töötusest hädas ja töötuse mittetäitmisest, kui häda möödunud, G. Mülleri jutlustes, L. Koidula „Loigu perenaies“ ja Juh. Liiva jutustises „Peipsil“. Seesuguseid motiive kutsutakse teoste võrdlevais uurimisis r ä n d m o t i i v e k s, mis oluliselt erinevad eeltoodud motiivi mõistest juba ulatuselt. Rändmotiiviks kutsume mitmes teoses esinevat temaatilist ühtlust.

Korduvaid motiive esineb ka sama autori loomingu, põhjustatud tavalisest autori tundlikumaist elamusist. Näit. on A. H. Tammsaare loomingu sagedased „riidlemismotiivid“ (näit. „Kaks paari ja üksainus“, „Vanad ja noored“, „Tõde ja õigus“ jt.), Fr. Tuglasel — „põgenemismotiivid“ („Jumala saar“, „Felix Ormusson“, „Unede kuristik“, „Vabadus ja surm“).

Faabula ja süžee. Motiivid kirjanduslikus teoses on seotud ajalisel ja põhjuslikult. Varasemad sündmused põhjustavad hilisemaid. Nii moodustab teos üksiksündmuste tervikulise ühendi.

Teose sündmustik algab tavalisest tegelaste esitamisega ja vastastikusesse suhtesse asetamisega. Tegelaste vastastikust suhtumist igal antud momendil kutsutakse situatsiooniks. Sündmustik areneb ajalises ja põhjuslikus järjekorras ühest situatsioonist teise. Sääraselt seotud sündmuste järjestust kutsume teose f a a b u l a k s (teose sündmustiku põhikavandiks).

On ka teoseid, kus motiivide ajalis-põhjuslik järjestus puudub. Neis on fabuleerimise (sündmustiku arendamise) asemel esikohal kirjeldav ning staatiline element. See on deskriptiivne ehk kirjeldav luulekunst (lüürika, reisikirjeldused jm.).

Ent sündmuste ajalis-põhjuslikust esinemisest pole küllalt kirjanduslikuks teoseks. Neid tuleb ümber järjestada, korraldada motiivid kunstikavatsuslikult. Kunstikavatsuslikku motiivide või sündmuste järjestust kutsume süžees. Näit. Sophokles'e tragöödia „Kuningas Oidipus“ süžee erineb õige tunduvalt faabulast.

Süžee toob teosesse juhtiva idee ja rajab teose tervikulise ülesehituse. Süžees peab olema iga motiiv põhjendatud ja kunstiliselt kavatsetud.

Karakteristika. Süžee kujundamisel on pööratud tähelepanu eeskätt tegelaste karakteristikale ehk iseloomustamisele. Tegelased on motiivide kandjaks ja tegevuse juhtijaks. Lugejale on vajalik nende tundmine, mida võimaldatakse iseloomustamisega. Iseloomustamise all mõtleme kõikide motiivide esitamist, mis määravad tegelast psüühiliselt või füüsiliselt, mis kuidagi on temaga seotud. Iseloom (karakter) tähendab tegelase hingeelu motiivide ühtlust.

Iseloomustamine võib alata juba tegelase nimetamisega. Nii on enam-vähem oluliselt iseloomustavad säärased nimed, nagu Veni-Villem, Räpsi-Rein ja suur osa komöödia-tegelaste nimesid.

Eesti vanemas kirjanduses esinevad lihtsad, üldiste iseloomujoontega tegelased ning nende tegevusmotiivid on seotud sageli õige lõdvalt. Kunstilises kirjanduses on esikohal keerukad karakterid, mida iseloomustab vastuoluliste elementide rohkus. Tegevus kasvab siin välja karakterist, mis vaatamata vastuoludele peab evima ühtlust. Välimustki vaadeldakse sageli täpsamalt (žeste, miimikat jms.).

Iseloom võib olla laadilt püsiv, mis jääb muutumatuks teose ulatuses, ja muutuva — mis areneb tihedasti koos faabulaga. Püsivat karakterit kutsutakse tüüpiliseks. Tüübis kujutatakse korduvaid üldinimlikke hingeomadusi (mõnd ideed, kirge jne.). Kui karakter on ainuline ning omapärane, kutsume

teda individuaalseks. Viimaseid on enam realismis, esimesi — romantikas.

Individuaalsed karakterid on elulisemad ning huvitavamad, kuna neis avaldub tõelise inimese varjundiküllane hingeelu. Realistid valivadki tegelased enamikus otse tõsielust.

Dramaatikas on individuaalne karakter esikohal tragöödiais, tüüpiline komöödiais.

Tegelaste karakteriseerimine võib olla otsene või kaudne. Otseses kirjanik ise või mõne tegelase kaudu, või kangelase enesetunnetusega esitab vahenditult iseloomujooned. Kaudne iseloomustus avaldub peamiselt tegudes, aga ka välimuses, elamus, väljenduslaadis ja kõneaineis. Kui otseses iseloomustuses tegelasi vaadeldakse omaette, on kaudses tegelased esitatud vastastikusel seoses, nad varjundavad vastastikku üksteise hingeomadusi.

Tegelasi, keda teoses esile tõstetakse kõige ilmekamalt ning teravamalt ja kellele lugeja tunneb kaasa kõige enam, kutsume teose kangelasteks ehk päätegelasteks. Kõrvaltegelaste ülesandeks on esile tõsta päätegelase iseloomujooni kontrasti või mõne muu vahendiga. Mõnikord on esitatud kõrvaltegelane otseselt päätegelase kasuks, näit. Nimetu A. H. Tammsaare „Juuditis“ Olovernese kasuks.

Alati pole teoses ühendavat päätegelast („Ilias“). Moodsas kirjanduses tõstetakse esile mõnikord üksiku isiku asemel massi (massinimese) psühholoogia. Teost peab siis siduma mingi ühtlustav meeolu.

Teost analüüsidel, tuleb iseloomustamisel piirduda sama autori kujudega, esiteks ühe teose, siis kogu loomingu piires. Alles siis võib minna kaugemale.

Ei tule võrrelda karaktereid, millel on vähe ühist.

Tegevuskoht ja -aeg. Tegevuskohal on oluline osa, eriti uuemas kirjanduses, mis jaatab miljöo mõju tähtsust.

Looduse kujutamise otstarve on mitmesugune. Loodus võib olla kas teose sündmustikule tagaseinaks (nagu sageli romantismis) või etendada tegevuse arengus saatuslikult määravat osa, nagu sünnib realismis, eriti aga naturalismis.

Tuglase loodus on kosmiline, Tammsaarel — miljöoline.

Tegevusajaks on jutustavas laadis üldiselt minevik, näidendeis ja luuletisis olevik. Minevikuvormist siirdutakse sageli olevikku põnevamate tundeliigutuste või elavamate sündmuste puhul, mis lähendab sündmuste käiku lugejale. Vahelduvat aega esineb sageli ka mitmekesistamise mõttes.

On täheldatav, et aja suhtes ei tohiks olla üksikute päättükide vahel paljusid aastaid, mis lõhestaks teose tervikulisust ning ühtlust.

Kompositsioon (ülesehitus, kokkupanek).

Vaatleme faabula arengu tähtsamaid momente.

Teose algust, kus tavaliselt tutvustatakse tegelasi, nende suhteid ja olukorda, milles sünnib tegevus, kutsutakse ekspositsiooniks. Tavaliselt algab ekspositsioon rahuliku olukorraga, mis siis rikutakse erakordsete sündmustega. Sündmused, mis põhjustavad rahuliku olukorra muutumist, moodustavad nn. sõlme. Järgneb lahendamine, faabula areng, mis kujutab üleminekut ühest situatsioonist teise ja mille aluseks on vastakaist huvidest tekkinud võitlus tegelaste vahel. Võitlus jaotab tegelased vastasrühmadeks. Kokkupõrkeid nende vahel kutsume konfliktideks, vastastikuse võitluse arenemiskäiku (taktikat) — intriigiks (see on eriomane näitekirjandusele). Intriig areneb kas vastuolude suurenemise või tasandumise sihis. Vastuolude keerukusest ja vastakate huvide tugevusest oleneb põnevuse aste, mis saavutab tavaliselt haripunkti ehk kulminatsiooni sõlme lahenduse eel. Põnevuse haripunktile järgneb pööre — kaldumine lõplahendusele, kus saavutatakse uuesti tasakaal, rahuldatakse huvid.

Sündmustiku süžeelises kujunduses võib esineda mitmesuguseid erinevusi antud käigust. On teoseid, mis algavad järsult (ex abrupto) otse sündmustiku arendamisega. Näit. E. Vilde „Musta mantliga mees“ algab ekspositsioonita. Sel juhul tutvustatakse tegelaste ja olukorraga järk-järgult hiljem. Ekspositsiooni materjal võib olla pillatud vahemärkustesse või vihjetesse üle kogu teose, või esineda hiljem sündmustiku vahel autori või mõne tegelase selgitusena (näit. A. Kitzbergi „Tuulte pöörises“ Soosaare talu müümise lugu).

Ekspositsiooni elementide lõplikku edasiandmist võib edasi lükata koguni kuni teose lõpuni. Minevik avastatakse järk-jär-

gult, kuni alles lõpplahenduses selgub lõplikult sündmustiku algus, mis siis tagant järele valgustab ning selgitab kogu arengut. Säärast ülesehitust kutsutakse ajaliselts tagasihaaravaks ehk regressiivseks (Sophokles'e „Kuningas Oidipus). Regressiivsele kompositsioonile on vastand ajaliselts edasisammuv ehk progressiivne kompositsioon, mis esineb kõige sagedamini. Kui huvi püütakse tõsta eeskätt tegelaste toimimiste tõkendamisega, saame sündmustiku arendamise kolmanda tüübi — tõkendatud kompositsiooni.

Ümberasetused süžee kujundamisel ei esine ainult ekspositsiooni, vaid ka faabula üksikute osade suhtes.

Üksikute teoste alul esitatakse omaette eellugu, kus mitmesuguses vormis esitatakse mõningaid sündmusi, mis on olnud enne teoses käsitletavaid sündmusi. Seda kutsume proloogiks. Mõnede teoste lõpul esineb omaette lõpposa, kus selgitatakse autori või lavastaja eesmärke (eriti vana-rooma, kesk- ja renessansiaja draamades) või jutustatakse kangelaste edaspidisest, pärast teose tegelikku lõppu arenenud saatusest (eriti romaanes). — Seda kutsume epiloogiks. On teoseid, kus romantilise iroonia saavutamiseks on epiloogi ja proloogi kohad vahetatud.

Süžee ülesehitusel täheldame kolme printsiipi: ühtlus-, kontrasti- ja gradatsiooniprintsiipi.

Ühtlusprintsiip taoteleb organismitaolist elulist tervikut. Eepikas taotellakse sündmustiku arengu ühtlust, draamas tegevuse ühtlust, lüürikas meeleolu ühtlust. Mõju suureneb, kui sündmusega harmoneeruvad looduspildid, nii kujutatakse rõõmu ilusa päeva, roime sünge tormise öö, armastus-stseene kuuvalguse tagapõhjal.

Siia kuulub ka stiililine ühtlus, tegelaste ühtlus kujutatava miljööga jne.

Ühtlust häirib tunduvalt, eriti draamades, kui tegevustik on tehtud liiga kirevaks. Mõjuvahendid sel puhul surmavad üksteist.

Antiikne draama nõudis kolme: koha-, aja- ja tegevusühtlust. See tähendas: sündmustik arenegu samas paigas, ärgu kestku üle 24 tunni, esinegu ainult üks faabula. Neist ühtlusnõudeist on loobunud, kuigi neil ei puudu mõjuväärtust.

Uemas draamas viljeldakse nn. sümmeetrilist üht-

lust — lõppvaatuses korratakse esimese vaatuse situatsioone (näit. A. Kitzbergi „Libahunt“).

Kontrastiprintsiip rajaneb psühholoogilisel seadusel, et kujutus saab intensiivsemaks ning selgemaks, kui talle vahenditult järgneb kontrastne, kuid samasse liiki kuuluv kujutus; ühtlasi äratab see esteetilist lõbutunnet. Sellega on seoses tõik, et norutunde järele lõbutunne on elavam.

Kontrast tasandab äärmusi („Hamletis“ tapmisstseeni õudust pehmenavad lähenevad muusikahelid) ja teeb elamuse intensiivsemaks („Libahundis“ I vaatuse talveõhtu-meeleolu süngus tõstab heledasse valgusse II vaatuse elava stseeni kevadises metsas).

Kahe vastaka väite vastuseadmine teineteisele — antitees — esineb ohtrasti lüürikas, eriti romantilises lüürikas (A. Haava, K. E. Sööt, H. Heine).

Eepika ja dramaatika mõju rajaneb võibolla veel suuremalgi määral kontrastile, kuna siin esitatakse kontrasti abil mitte ainult mõtteid ja tundeid, vaid kujundatakse ka tegelasi ja nende saatust. Näitekunsti on kutsutud koguni kontrastidekunstiks.

Tragöödia lõpul elamust tõstab tunduvasti asjaolu, et kangelane, kes ise arvab, et on saavutamas eesmärki, läheneb katastroofile.

Valdavaimaks kompositsiooniprintsiibiks on siiski gradatsioon ehk astmeline tõus. Lüürikas esineb see meelega süvendamises ja tõusus, eepikuil ja draamatikuil intriigiarengu astmestamises ning põnevuse järkjärgulises tõstmises. Gradatsiooni aluseks on enamasti kontrastide järjest reljeefsem esilekerkimine.

Gradatsiooni ei teostata alati pidevalt, vaid sageli laineliselt — kord põnevusastet suurendades, kord vähendades. Vahelduseks ning puhkuseks on ajutine langus psühholoogiliselt vajalik. Uueaegses 5-vaatuselises draamas on tavaliselt kaks suuremat põnevuse tõusu: esimene III vaatuses ja teine ning suurem tõus V vaatuses (näit. „Libahunt“). Ka jutustavas teoses võib olla mitu põnevuse kulminatsiooni.

Draama kompositsioonis võime üldiselt eraldada järgmisi üksusi: 1) ekspositsioon (tegelaste ja olukorra tutvustamine), 2) dispositsioon (intriigi arendamine), 3) kulminatsioon (kõr-

geim põnevusaste), 4) pööre (kaldumine lahendusele) ja 5) lõpplahendus ehk konklusioon (see on kas õnnelik, traagiline või irooniline).

Igalt eeskujulikult kompositsioonilt nõutakse:

1. Iga motiivi olemasolu teoses peab olema kompositsioonilt vajalik. Ühtki sissevõetud eset ei saa jätta kasutamata.
2. Iga motiiv teoses peab olema antud olukorras usutav ning loomulik.

Loomulik pole näit., et avantüür-romaanis kangelasele saabub ikka abi mõni minut enne kindlana näivat surma, või et Molière'il („Ihnus“) viimases vaatuses kõik tegelased osutuvad lähedaiks sugulasiks (kuigi see iseenesest on soodus lõpplahendus, sest sugulus muudab järsult olukorra, lepitades vastakad huvid).

Samuti pole loomulikud kõik teised sellised lõpplahendused, mis ei järgne loomulikult ega paratamatult sündmuste arengust, vaid tulevad ootamatult ja üliloomulikult (nn. deus ex machina), nagu näit. A. Kitzbergi „Kauka jumalas“.

3. Iga motiivi olemasolu teoses peab olema kunstiliselt õigustatud.

See nõue põhjeneb tõigal, et kõik, mis pärit tõelisusest, ei sobi veel kunstiteosesse.

Kompositsiooni-eritlejal on tarvis kõigepäält jõuda selgusele, mida teoses on eeskätt rõhutatud, kas karakteri kujundamist, fabuleerimist, miljöö kirjeldamist, maastikulist meeleolu jne., ja peab sellest lähtuma.

Stillvoolude tähtsamaid tunnuseid.¹⁾

Erisuunalisi kirjanduslikke ajajärke nimetame kirjandusvooludeks. Igal kirjandusvoolul on välja kujunenud iseloomulikud vormitunnused. Seda osa kirjandusvoolu vormitunnustest, mis eraldab teda teistest, kutsume voolu stiiliks.

Alljärgnevas loeteleme kokkuvõtlikult tähtsamate stiilivoolude esileküündivamaid tunnuseid.

¹⁾ Käsitluseks on tarvitatud: Fr. Strich „Klassik und Romantik“, Aarne Antila „Johdatus uudenajan kirjallisuuden valtavirtauksiin“, J. Wiegand „Geschichte der deutschen Literatur“ jt.

Klassitsism. Klassitsismi ainevalikus domineerib üllas ning ilus. Stiili üldlaadi iseloomustab selguse, lihtsuse ja nägelikkuse taotlus. Otsene ning vahenditu väljendus on eelistatavam metafoorsest. Käsitlust juhib võimalik objektiivsus.

Klassikalist vormi kutsutakse suletuks, see on tervikuline ning tasakaalukas. Juba iga üksik värsski peaks evima omaette lõpetatud kuju.

Sõnavalik jälgib ainult esteetilist ning üllast. Sõnavaras on tüüpilised sõnad, nagu: *rahu, vaikne, kirgas, selge, keskpäeva päike* jne.

Keel on piinlikult reeglipärane.

Romantism. Romantismi ainevalikus on karakterne: *erakordne, tundepärane* (lüüriline), *esteetiline, müstiline, fantastiline, kauge minevik, võõrad metsikud maad, loodus, usk*; aasta-aegadest eelistatum on sügis.

Stiili üldlaadi iseloomustab: *kujutamine suurtes üldjoontes, piasjade ning detailide vältimine; musikaalsus, paatos, rahutus, subjektivism.*

Vormilt on romantiline teos *lahetine* (meeloluliselt arenatud, ebatervikuline, lõpetamata).

Stiilikujundeist on romantismis iseloomulikumaid: *kontrast, ilustav epiteet, personifikatsioon, metafoor, tunderõhulised laused* jt.

Kontrast avaldub eriti idüllilise ja rahutu ning erakordse vastuseadmises, nagu: *vaikne kuuvalge öö // õnnelik armastus, oja tasane vulin — tormine süngene öö, ahastus // vahutav kosk.*

Epiteetidest on esikohal eredavärvilised: *kuldne, hõbedane, purpurne, violett, roosa* jt.

Personifikatsiooniga tuuakse lähedale loodus, millele omistatakse isiklikke meeolusid, nagu *rõõmu, kannatust, igatsust, lootust.*

Musikaalsuse-harrastuse tõttu evib eufooniline külg tähtsa koha. Sõna püüab eeskätt kehastada heli. Üksikud luuletised püüdsid väljendada otse flöödi, viiuli jms. helisid.

Sõnavaras on iseloomulikud: *salapärase, hämar, uni, öö, pilkane, vari, udu, varemed, meri, torm, pikne; süda, hing, rind,*

põu, hõlm; igavik, ääretu, avar, tähtine taevas. Kui klassitsismile on iseloomulikud *rahu, vaikne, selge, kirgas, keskpäevane päike*, siis romantismis vastupidi: *igatsus, tormine, sünge, hämar, kuuvalgene õhtu.*

Tuletatakse erakordseid liitsõnu, mida iseloomustavad julged, ootamatud ühendused.

Keeleline külg on reegleist vähehooliv.

Sentimentalism on romantismi eelastmena oluliselt sama, kuid kaldub tunduvalt enam tundejärgsuse ja idüllile. Kontrast avaldub siin iseloomulikult äärmise julmuse ning kurjuse ja erakordse häduse ning vagaduse vastuseadmises. Stiililt evib sentimentalism ülemineku-aja ebamäärasust.

Realism. Realismi huvialad on romantismiga võrreldes vastupidised. Esikohal on igapäevsus, ümbritsev tõsielu oma pisiasjadega, millele antakse sageli saatusi määrav tähendus; müstika asemel tunnustatakse ainult mõistusega tajutavat, subjektiivsuse asemel objektiivsust.

Stiili karaktersemaid jooni on kujutamise detailsus ning varjundite täheldamine. Mõistuslik põhisuhtumus nõuab stiililt veel asjalikkust, selgust, objektiivsust. Epiteetidest on esikohal kirjeldav ning iseloomustav. Keelt lähendatakse võimalikult tõsielulisele, kirja-keele kõrval esinevad dialektid ja argood (näit. lastekeel jne.).

Naturalism sarnaneb põhijoontes realismiga, kuid nagu romantismgi, kaldub äärmustesse — ainult vastakas suunas. Teda on kutsutud pahupidi-pöördud romantismiks. Romantismi ilusa asemel tõstetakse esile inetut, optimismi asemel pessimismi, müstika asemel materialismi, igavikuväärtuste asemel päevapoliitikat, üliloomuliku asemel reaalselt, isikliku asemel objektiivset, ülla toreduse asemel töölisviletsust.

Stiililt on iseloomulik igapäevase elu detailide külluslik esitamine ning enneolematu tähtsustamine. Osalt aga saavad romantismile iseloomulikud stiilikujundid, nagu kontrast ja personifikatsioon, jälle tähtsaks kohale.

Murdekeele ja üksikute ühiskonnakihtide erisõnavara

(argood) tarvitamine muutub tavaliseks ning iseloomustavaks. Sõnavaras näeme vulgarismide küllust (näit.: narakas, timukas, saadan, siga, lehm).

Uusromantism. on põhiliselt vanaromantismiga ühtelangev. Ühine on: *müstilisus, loodusearmastus, ilukultus, musikaalsus, saatuseusk, imetaolise ja õudse eelistamine, värvirõõm, aadli ja traditsioonide austus, kunsti jumaldamine, fantastilisus, seiklustarve, eksootilise eelistamine.* Päämisteks erinevusjoonteks on peen närvilisus ja haiglase hingeelu armastus. Ühtlasi uusromantiline stiil taotleb tunduvalt enam varjundeid ja tõelisuse illusiooni (eriti nn. psühholoogilist realismi).

Musikaalsuse-harrastus saab stiili oluliseks tunnuseks, taotellakse lausestuses rütmi omapära ning erilist veetlust.

Uusromantismi eriharusid on **sümbolism, dekadentism, impressionism.**

Sümbolismis on esikohal kujundiline väljendus, mis esijoonel teostub individuaalsete sümbolite kaudu. Sündmustiku välise käigu taga lastakse aimata valdavaid üldinimlikke hingeomadusi.

Dekadentismi iseloomustab tegeliku elu alaväärtustamine ning kunsti ülehindamine, seega **eluvõõrus.** Tähtsale kohale saab nn. **inetuse** ilu harrastus (vt. Baudelaire'i „Raibe“), tõstetakse esile vastikuid elunähtusi ning osutatakse jõhkrust. Vabalt on lubatud kõik meelte lõbud, igasugune moraalitsemine on taunitav, ilu on ainus jumalus.

Impressionism (üle võetud maalikunstist) püüab kujutada tõsielu mitte nii, nagu see paistab üldsusele, vaid nende esimeste muljete järgi, mis see meisse jätab. Mõistuseline süsteemsus ja korrapärasus jääb kõrvalle (seetõttu ei evi impressionism keerukaid kompositsioone), teravaid ja reljeefseid jooni välditakse hoolega. **Värvi- ja valgusvarjundite** kujutamises saavutatakse otse virtuooslikke tulemusi. Seetõttu esineb eriti rohkesti optilisi efekte taotlemaid epiteete. Sõnaliikidest on esikohal omadussõna.

Kompositsioonis on tähelepanu koondatud üksikasjule. Side üksikosade vahel on nõrk.

Iseloomulik on veel impressionismile eri meeltealade ühendamine, nagu: *laulvad metsad, helisev vaikus, kõlisevad tähed* jms.

Subjektiivsus on impressionismis niivõrd hinnatav, et seda peetakse väärtuslikuks kriitikaski, kus on esikohal värskete isiklike muljete tõlgitsemine.

Muljete-kunstina on impressionism valdavasti lüüriline.

Ekspressionism (üle võetud maalikunstist) on teatud määral vastand impressionismile. Subjektiivsete huvialade asemel domineerivad siin üldküsimumused, nagu *õiglus, armastus, inimsus, vastutustunne*. Seejuures evitakse kalduvust kujutada *õudset, groteskset*, aga ka *ekstaasi* ning *õrnust*.

Ekspressionism taoteleb kõigiti aktiivsust, mis peegeldub selgesti ka stiilis. Omadussõnade kirjeldava elemendi asemel saab esikohale pöörd sõna (tegu sõna). Stiili iseloomustab veel kiire *edasirühkivus, väljenduse nappus, karaktersete üksikjoonte esiletõstmine, detailide rohke esitamine, arenduse hüppelisus* ja *ebapidevus*. Laused on sageli „kramplikult kisendavad“, silmatorkavad, tunduva kalduvusega hüperbooli, nii siis reklaamlikud. Kõnekujundid taotelevad haruldust.

Futurism tahab tõlgitseda suurlinnade elu tempot ning vastuoksusi. See on kõige tavalise ümberasetus. Kõigepäält hävitatakse tavaline reeglipärane lause, jäetakse ära kirjavahe-märgid, verbi tarvitatakse ainult infinitiivis. Tähtsal kohal on onomatopöa ja häälikuline metafoor; ilukõla läbivad aga oht-rasti dissonantsid.

Võrdlused on sidesõnadeta (näit.: inime-miinilaev).

Mina-kultus hävitatakse: inimese tundeluule asemele astub aine tundeluule (J. Semper).

Indeks stilistika ülevaatele.

- Aine 236
Ajauhtlus 241
Aktsendiline (rõhuline) süsteem 227
Aleksandriin 226
Allegooria 206
Alliteratsioon 223
Amfibrahh 225, 228
Anakoluut 214
Anapest 225
Annominatsioon 216
Antikliimaks 220
Antitees 217, 242
Aposiopees 214
Argoo 210
Arhaism 211
Assonants 223
Barbarism 209
Belletristika 201
Daktül 225, 228
Deus ex machina 243
Dialektism 210
Dispositsioon 242
Distihhon 226
Eesti uus rahvalaul 235
Eesti vana rahvalaulu värss 234
Eesti värss 227
Ekspositsioon 240, 242
Ekspressionism 247
Eleegiline kahik 226
Ellips 213
Epiloog 241
Epiteet 205
Eufoonia 221
Ex abrupto 240
Faabula 237
Fabuleerimine 238
Fennism 209
Futurism 247
Gallitsism 209
Germanism 209
Glossolaalia 222
Gradatsiooniprintsiip 242
Heksameeter 226
Homonüümriim 230
Huumor 219
Hüperbool 208
Impressionism 246
Intriig 240
Inversioon 213
Irdriim 230
Iroonia 218
Jamb 225, 228
Karakteristika 238
Kirjanduse mõiste 201
Klassitsism 244
Kliimaks 219
Kohauhtlus 241
Kompositsioon 240
Kompositsiooninõuded 243
Konflikt 240
Konklusioon 243
Kontrastiprintsiip 242
Kordumised 215
Kujundiline väljendus 202
Kulminatsioon 242
Kumulatsioon 216
Kunstiline stiil 201
Kõlakujundid 221
Kõnekujundid 203
Kõrvalrõhuline riim 230
Langev värsijalg 225
Latinism 209
Lausekujundid 213
Leksikaalne valik 209
Libisev riim 229
Lihtis (mõisteline) väljendus 202
Liialdus 208
Liitriim 231
Litotes 208
Loomulik rahvalaulu lugemine 235
Luulekeel 202
Lõpplahendus 240, 243
Makaroniline stiil 209
Meesriim 229
Meetrika 224
Meetiline (välteline) süsteem 225
Metafoor 203
Metonüümia 207
Motiiv 237
Naisriim 229
Naturalism 245
Neologism 211
Oksümooron 218
Onomatopöa 221
Paarisriim 229
Paradoks 218
Parallelism 217
Parentees 214
Pentameeter 226
Peoon (I, II, III, IV) 225
Perifraas 208
Personifikatsioon 205
Poesia 224

- Poetika mõiste 202
 Praktiline stiil (tarbestiil) 201
 Progressiivne kompositsioon 241
 Proloog 241
 Proosa 224
 Prosaism 212
 Provintσιαalism 210
 Pööre 240
 Püriihius 225
 Realism 245
 Refraän 215
 Regressiivne kompositsioon 241
 Retooriline küsimus 220
 Riim 229
 Riimimäng 230
 Riimi väärtuskriteeriume 231
 Ristriim 229
 Romantism 244
 Russitsism 209
 Rütmi 224
 Sarkasm 219
 Sarnane värsijalg 226
 Segariim 230
 Sentimentalism 245
 Seotud kõne 224
 Sidumata kõne 224
 Siirduv värsijalg 226
 Sisu 237
 Situatsioon 237
 Skandeeriv rahvalaulu lugemine 235
 Sonett 232
 Spondeus 225
 Stiili mõiste 202
 Stiili paroodia 213
 Stiliseerimine 212
 Stilistika mõiste 202
 Stiilivoolude tunnused 243
 Stiili väärtuskriteerium 223
 Stroof (salm) 231
 Sõlm 240
 Süliirim 230
 Süllaabiline (silbiline) süsteem 226
 Sümbol 206
 Sümbolism 246
 Sünekdohh 207
 Süžee 237
 Teaduslik keel 201
 Teema 236
 Tegevusühtlus 241
 Tegevuskoht 239
 Tegevusaeg 239
 Temaatika 236
 Tertiin 232
 Tooniline (silprõhuline) süsteem 226
 Trohheus 225, 227
 Troobid 202
 Tsesuur 226
 Tunderõhuline hüüdlause 221
 Tunderõhuline küsilause 221
 Tõkendatud kompositsioon 241
 Tõusev värsijalg 225
 Täisriim 230
 Uusromantism 246
 Vabavärs 232
 Vorm 237
 Vulgarism 210
 Võrdlus 204
 Värsijalg 225
 Värsimõõt 224
 Värs 224
 Ühtlusprintsiiip 241
 Üllilibisev riim 229

L ü h e n d i d.

A. A. — Arthur Adson.	J. O. — Jaan Oks.
Aug. A. — August Alle.	J. V. J. — Johann Vold. Janssen.
A. G. — August Gailit.	Joh. B. — Johannes Barbarus.
A. H. — Anna Haava.	J. S. — Johannes Semper.
A. H. T. — A. H. Tammsaare.	J. Sch. — Johannes Schütz.
A. K. — Albert Kivikas.	J. L. — Juhan Liiv.
E. B. — Eduard Bornhöhe.	K. J. P. — Kr. Jaak Peterson.
E. E. — Ernst Enno.	L. K. — Lydia Koidula.
E. V. — Eduard Vilde.	M. M. — Mait Metsanurk.
Fr. R. F. — Fr. R. Faehmann.	M. U. — Marie Under.
Fr. T. — Friedebert Tuglas.	M. V. — Mihkel Veske.
G. S. — Gustav Suits.	Rhvj. — rahvajutt.
H. R. — Hugo Raudsepp.	Rhvl. — rahvalaul.
H. V. — Henrik Visnapuu.	V. A. — Vilmar Adams.
J. B. — Jaan Bergmann.	V. R. — Villem Ridala.

Sisukord.

	Lk.
Uusromantismist väliskirjanduses	5
Uusromantismi iseloomulikke jooni	5
Uue voolu algatajad	8
Prantsuse sümboliste ja dekadente	11
Uusromantikuid teistes maades	13
Sümbolistlikud draamad	14
Juhani Aho ja Eino Leino	19

A. Noor-Eesti.

1. Noor-Eesti eelaastad	26
Keskkoolide õpilaste üritusi	28
Album „Kiired“	29
Noor-Eesti rühmituse tekkimine	32
2. Noor-Eesti ajastu	34
Noor-Eesti liikumise põhinõuded	36
Noor-Eesti väljaanded	38
Noor-Eesti taotlustest	46

B. Uusromantiline lüürika.

I. Gustav Suits	49
Gustav Suitsu luuletodang	
1. Esimene luuleajastu	54
„Elu tule“ aatelaalud	54
Mälestusluuletised	62
Armastus- ja elamuslüürika	64
„Elu tule“ üldhinnang	66
2. Teine luuleajastu	68
„Tuulemaa“ koostis	69
Ühiskondlikud laulud	70
Isiklik elamuslüürika	73
Armastuslüürika	78
Loodusluule	81
„Tuulemaa“ üldhinnang	84
3. Kolmas luuleajastu	86
„Ohvrisuits“	86
„Kõik on kokku unenägu“	87
Rahvalauluvorm Suitsu luules	96
„Aastate aknal“	99
Suitsu lüürika väärtus	103
II. Villem Ridala	103
1. Villem Grünthali „Laulud“	105
2. „Kauged rannad“	112
3. „Tuules ja tormis“	120
4. Ridala lugulaulud	122

III. Ernst Enno	Lk.	128
Enno lüürika		129
„Uued luuletused“		129
„Hallid laulud“		133
„Valge öö“ ja „Kadunud kodu“		139
Enno lüürika motiivistik ja vorm		143
Nooreesti-aegne lüürika tagasivaates		144

C. Uusromantiline proosa kirjanduses.

Friedebert Tuglas		147
1. Friedebert Tuglase kirjanduslik looming		151
1. „Liivakell“		151
„Hunt“		152
„Hingemaa“		154
„Jumala saar“		157
Proosaluuletisi ja laaste		159
2. „Õhtu taevas“		162
3. „Felix Ormusson“		166
4. „Saatus“		176
„Maaailma lõpus“		176
„Vabadus ja surm“		180
„Popi ja Huhuu“		183
5. „Raskuse vaim“ ja „Hingede rändamine“		187
Ülevaade Tuglase toodangust		191
2. Tuglase kriitilised tööd		194
Teisi Noor-Eesti prosaiste		198
Noor-Eesti kirjanduse üldilme		198
Kirjandust		199

Stilistika ülevaade.

Kirjanduse mõiste	201
Luulekeel	202
Kõnekujundid	203
Leksikaalne valik	209
Stiliseerimisest	212
Lausekujundid	213
Retoorilised laused	220
Kõlakujundid	221
Stiiliväärtusest üldse	223
Meetrika	224
Eesti värsi meetrilisi erijooni	227
Riim	229
Stroof	231
Eesti rahvalaulu värss	234
Temaatika	236
Stiilivoolude tähtsamaid tunnuseid	243
Indeks	248
Lühendeid	249